

KARATAY
SOSYAL ARAŞTIRMALAR
DERGİSİ

Journal of Karatay
Social Research

Bahar / Spring 2021

Sayı / Issue: 6

e-ISSN: 2651-4605



KTO KARATAY
ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

KTO KARATAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

Sahibi / Owner of Journal

KTO Karatay Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Adına
Prof. Dr. Hüsametdin ERDEM
Dekan / Dean

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Chief Editor

Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ

Editörler / Editors

Prof. Dr. Caner ARABACI
Dr. Öğr. Üyesi Birol BÜYÜKDOĞAN
Arş. Gör. Berkay ÇETİN

İngilizce Editörleri / English Editors

Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir ÇAKIR
Dr. Öğr. Üyesi Abdülhamit ÇAKIR
Öğr. Gör. İsmail PİŞER

Elektronik Yayın Sorumlusu / Electronic Publication Officer

Arş. Gör. Abdülfettah AKİN

Sekreteryaya / Secretariat

Arş. Gör. Orhun KÜSKÜ

İletişim Adresi / Contact Address

KTO Karatay Üniversitesi
Akabe Mah. Alaaddin Kap Cad. No: 130 / 42020 – Karatay / KONYA
Tel: +90 444 1251 / Faks: +90 332 202 00 44
E-Posta: karataysad@karatay.edu.tr

Sayfa Tasarımı / Page Design

Arş. Gör. Berkay ÇETİN - Mustafa KÜÇÜKER

Kapak Tasarımı / Cover Design

İletişim Direktörlüğü

Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi / Journal of Karatay Social Research,

KTO Karatay Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Yayınıdır.

Yılda iki kez yayımlanan hakemli ve süreli bir dergidir.

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Hüsamettin ERDEM.....	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut Serhat YENİCE	Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil ALPTEKİN	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Barış SARIKÖSE.....	Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail KIVRIM	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Özdemir KOÇAK	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mazhar BAĞLI	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Koray ÖZCAN	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Tacettin UZUN	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan BAHAR.....	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÇELİK	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Nesimi YAZICI	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer AKDAĞ	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seher AKDENİZ	KTO Karatay Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa AKKUŞ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Fatih BERK	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe DEĞERLİ	İzmir Demokrasi Üniversitesi
Doç. Dr. Sefer SOLMAZ	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bülent BİNGÖL.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Birol BÜYÜKDOĞAN	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hatice BUDAK	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ÇELİKER.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Eda SEZERER ALBAYRAK.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şerife ÖZKAN NESİMİOĞLU	KTO Karatay Üniversitesi

IV

Hakem Kurulu

Prof. Dr. Hüsamettin ERDEM.....	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Mazhar BAĞLI	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Tacettin UZUN	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÇELİK	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil ALPTEKİN	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Nesimi YAZICI	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Caner ARABACI	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan BAHAR.....	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Özdemir KOÇAK.....	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KIRBIYIK.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Osman KUNDURACI.....	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Hacı Mustafa ERAVCI	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer AKDAĞ	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail ÇİFTÇİOĞLU.....	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Mustafa ÖNTUĞ	Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut KAFES	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram DALKILIÇ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Naim ŞAHİN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Zeynep KARAÇOR	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TASA	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Sefer SOLMAZ	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Zehra ODABAŞI	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih Mehmet BERK	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Doğan YÜKSEL	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Recep Şahin ARSLAN	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Barış SARIKÖSE.....	Karabük Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet KURT	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Doç. Dr. Bilge AFŞAR	KTO Karatay Üniversitesi
Doç. Dr. Cemile TEKİN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Betül CAN	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Göksel ŞİMŞEK	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şerife ÖZKAN NESİMİOĞLU	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seher AKDENİZ	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bülent BİNGÖL	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Birol BÜYÜKDOĞAN	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hatice BUDAK	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ÇELİKER.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Eda SEZERER ALBAYRAK.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif GÜNDÜZ.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep GÜLTEKİN AHÇI.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim DALMIŞ	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hatice HARMANCI	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan SÖNMEZ.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir ÇAKIR	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdülhamit ÇAKIR	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ERDEM	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlker IŞIK	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ümit ESER	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AYTAÇ.....	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ARSLAN.....	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Demet AKARÇAY ULUTAŞ.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Ali POLAT	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan GEDİK	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seyida ERKEK.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şeyda ERUYAR	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÇALIK.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Deniz GÜNAYDIN.....	Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Metin ŞERİFOĞLUMardin Artuklu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf BAYAR Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ARSLANTÜRKSelçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah DAĞCI Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Yaşar ERDEMİR.....Emekli Öğretim Üyesi
Öğr. Gör. Dr. Esra DAŞÇIKastamonu Üniversitesi

6. Sayı Hakemleri

Prof. Dr. Caner ARABACI KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Nesimi YAZICI KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer AKDAĞKTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Zeynep KARAÇOR Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Naim ŞAHİN Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram DALKILIÇ Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TASA Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Cemile TEKİN Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Betül CANSelçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Göksel ŞİMŞEK Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bülent BİNGÖLKTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif GÜNDÜZKTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hatice HARMANCIKTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Metin ŞERİFOĞLUMardin Artuklu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf BAYAR Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ARSLANTÜRKSelçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah DAĞCI Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Esra DAŞÇIKastamonu Üniversitesi

Yayın İlkeleri

1. KTO Karatay Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi yayını olan Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi / Journal of Karatay Social Research, “Hakemli Dergi” statüsünde ve yılda iki defa olmak üzere Bahar (Nisan) ve Güz (Ekim) aylarında yayımlanır.
2. Yayımlanacak yazılar, sosyal ve beşeri bilimler alandaki tüm disiplinler (Arkeoloji, Antropoloji, Batı Dilleri ve Edebiyatları, Coğrafya, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Dilbilim, Doğu Dilleri ve Edebiyatları, Felsefe, Halkbilim, İletişim Tasarımı ve Yönetimi, Psikoloji, Sanat Tarihi, Sosyal Hizmet, Sosyoloji, Tarih, Tiyatro, Türk Dili ve Edebiyatı) ile ilgili, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış, araştırmaya dayalı, özgün olmalıdır.
3. Dergiye gönderilen yazılar başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere değerlendiriliyor olmamalıdır. Yazının dergimize yayımlanmak üzere gönderilmesi, yazarın bu konudaki taahhüdü olarak değerlendirilir.
4. Bilimsel toplantılarda sunulan bildiriler, daha önce başka bir dergide veya bildiri kitapçığında yayımlanmamışsa yayımlanmak üzere değerlendirmeye alınabilir. Bildiri kitapçığında ya da başka bir yerde yayımlanan yazılar ne sebeple olursa olsun yayımlanmaz.
Yazılar “Microsoft Word” programında hazırlanıp Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi / Journal of Karatay Social Research Yayın Kurulu’na DergiPark üzerinden gönderilmesi gerekmektedir. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/karataysad>)
5. Yazarlar, ad ve soyadlarını, unvanlarını, görev yaptıkları kurumları, iletişim adreslerini, telefonları ile e-mail adresleri ve “ORCID” bilgilerini sisteme girmelidirler.
6. Derginin yayın dili Türkçedir, bununla birlikte bilimsel iletişim işlevini gören yabancı dillerdeki çalışmalara da yer verilmektedir. Ancak yabancı dillerdeki çalışmaların yayımlanması, dergi yayın kurulunun kararına göre belirlenir.
7. Türkçe veya yabancı dillerden herhangi birinde yazılmış olan makalenin başına, Türkçe adı, makalenin yabancı dildeki adı, en az 200, en fazla 350 kelimelik Türkçe ve İngilizce özetleri ile en az 3 adet, en fazla 5 adet anahtar kelime (Keywords) eklenmelidir.
8. Kaynakça çalışmanın sonunda APA usulüne göre yer almalıdır. APA usulünde APA 6. sürüm esas alınmaktadır.
9. KTO Karatay Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesine gönderilen yazılar, Yayın Kurulu tarafından öncelik sırasına konur ve yazılar derginin yayın ilkeleri ve yazım kurallarına uygunluğu bakımından değerlendirilmeye tabi tutulur. Bilimsellik ölçütlerine ve yayın ilkelerine uyulmadığı, olağanın üzerinde yazım yanlışlarının bulunduğu tespit edilen yazılar, hakeme gönderilmeden önce, yayın ilkeleri doğrultusunda düzeltilmesi için yazarına iade edilir.
10. Yayın Kurulunca yapılacak ilk değerlendirmeden sonra yazılar “kör hakemlik” sistemi uyarınca yazar adı metinden çıkarılarak hakeme gönderilir. Bu bağlamda yazara da yazının hangi hakeme gönderildiği ile ilgili bilgi verilmez. Hakemden gelen rapor doğrultusunda yazının yayımlanmasına veya yazardan rapor çerçevesinde düzeltme istenmesine ya da yazının geri çevrilmesine karar verilir ve yazar durumdan en kısa sürede haberdar edilir. Hakem raporunda düzeltme istenmesi durumunda yazar, sadece belirtilen düzeltmeler çerçevesinde değişiklikler yapabilir.

11. Yazardan düzeltme istenilmesi hâlinde, düzeltilen metnin en geç 10 gün içinde yayın kuruluna gönderilmesi gerekmektedir. Yazar, hakem tarafından önerilen düzeltmeleri yaptıktan sonra tekrar gerekirse hakem denetimine başvurur. Hakem raporunun olumsuz olması durumunda, incelenmek üzere ikinci bir hakeme gönderilir. Bu hakemin de olumsuz rapor vermesi durumunda makale yayımlanmaz.
12. Çeviri olarak gönderilen çalışmanın yayımlanmış olduğu dildeki asıl nüshası ile birlikte Yayın Kurulu'na gönderilmesi gerekir. Ayrıca bu çalışmanın çevrilen yabancı eserin yazarından ve/veya yayın haklarına sahip kişi veya kurumlarından yazılı yayım izni alınması ve bu iznin Yayın Kurulu'na iletilmesi gerekmektedir.
13. Yazılar yayımlanmak üzere kabul edildiği takdirde, elektronik ortamda tam metin olarak yayımlamak da dâhil olmak üzere tüm yayın hakları KTO Karatay Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesine aittir.
14. Sayfa yapısı: üst ve alttan 6'şar cm; yanlardan 4,5'ar cm olmalıdır. Bu şekilde hazırlanan yazılar kural olarak 35 sayfadan fazla olmamalıdır. Çalışma metni ve dipnotlar iki yana yaslı olmalıdır.
15. **Metin yazıları:** Times New Roman karakteri ile 11,5 punto tek satır aralığı, ilk satırı özel 1,25 cm değerinde paragraf, paragraf arası boşluklar öncesi ve sonrası 3nk olmak üzere iki yandan hizalı yazılmalıdır. Başlık 1 biçemi sadece yazının ana başlığı için kullanılmalıdır. Yazının ana başlığı 12 punto ve tamamı büyük harflerle yazılmalıdır. Yazar adı, ana başlığın altına sağa dayalı olarak "adı SOYADI" biçiminde yazılmalı, gerekli açıklamalar (7. maddede belirtilmiştir) '*' işareti kullanılarak dipnotta yazılmalıdır.
16. **Ana başlıklar:** Tamamı büyük harflerle ve koyu yazılmalıdır. 12 punto Times New Roman yazı tipiyle yazılmalıdır.
Ara başlıklar: Tamamı koyu olmalıdır. Her kelimenin ilk harfi büyük olacak ve başlık sonunda satırbaşı yapılacaktır. Başlık sağa yaslı bir biçimde 11,5 punto olarak yazılacaktır.
Alt başlıklar: Tamamı koyu olmalıdır. Başlığın ilk kelimesindeki birinci harf büyük sonraki kelime/kelimelerin ilk harfi küçük olacak ve başlık sonunda satırbaşı yapılacaktır. Başlık sağa yaslı bir biçimde 11,5 punto olarak yazılacaktır.
Şekil, tablo ve fotoğraflar: Şekil, tablo ve fotoğraflar numaralandırılacak, numara ve başlıklar, şekillerin ve fotoğrafların altına, tabloların ise üstüne gelecek biçimde kelimelerin yalnızca ilk harfleri büyük olarak yazılacak, ayrıca küçültmede ve basımda zorluk çıkarmaması için şekil, tablo ve resimler aynen basılabilecek nitelikte olmak şartıyla metin içindeki yerlerine yerleştirilecektir. Şekil, tablo ve açıklamaların isimleri 11 punto olmalıdır.
17. **Atıf Usulleri:** Atıflar APA usulüne göre yapılmalıdır. APA 6. sürüm göz önünde bulundurularak, metin içi atıf gösterimi ve kaynakça yazımı düzenlenmelidir.

VIII

Metin İçerisinde Kaynak Gösterme:

Makalede yapılacak atıflar, ilgili yerden hemen sonra, parantez içinde “yazarın soyadı, eserin yayın yılı, ‘s.’ sayfa numarası” sırasıyla verilmelidir. rnek: (Okay, 1990, s. 28)

Birden fazla kaynak gösterileceği durumlarda eserler aynı parantez içinde, en eski tarihli olandan yeni olana doğru, birbirinden noktalı virgülle ayrılarak sıralanır. rnek: (Gökyay, 1982, s. 120; Okay, 1990, s. 28)

İki yazarlı kaynaklarda, yazarların soy adlarının arasına “ve” bağlacı konulur. rnek: (Şafak ve öz, 2003, s. 15),

Üç, dört, beş yazarlı kaynaklarda, metin içerisinde ilk alıntıda parantez içerisinde bütün yazarların soy adları verilir. Metnin içinde tekrar atıf yapıldığında sadece ilk yazarın soy adına yer verilir ve “ve diğerleri” ibaresi kullanılır. Örnekler:

Metin içerisinde ilk atıfta: (Yılmaz, Esen, Akpınar ve zcan, 2005, s. 157)

Metin içerisinde aynı kaynağa diğer atıflarda: (Yılmaz ve diğerleri, 2005, s. 157)

Altı ve daha fazla yazarlı kaynaklarda, metin içerisinde sadece ilk yazarın soy adının verilmesi yeterlidir. rnek: (Demir ve diğerleri, 2013, s. 28)

Yazarın adı, ilgili cümle içinde geçiyorsa, parantez içinde tarih ve sayfanın belirtilmesi yeterlidir. rnek: (1990, s. 28)

Yazarın aynı yıl yayımlanmış iki eseri, yayın yılına bir harf eklenmek suretiyle ayırt edilir. Örnekler: (İlhan, 2003a, s. 25), (İlhan, 2003b, s. 58)

Soyadları aynı olan iki farklı yazarın aynı yılda yayınlanmış olan eserleri, soyadından sonra adların ilk harflerinin de yazılması yoluyla belirtilir. Örnekler: (Demir, A., 2003, s. 46), (Demir, H., 2003, s. 27) Yahut metin içerisinde yazarın ismine yer verilip yalnızca tarih ve sayfaya atıf yapılır. Örnekler: “A. Demir (2003, s. 46) ve H. Demir’in (2003, s. 27) alışmalarında bahsettikleri üzere (...)”

Ulaşılamayan bir yayına metin içinde atıf yapılırken, bu kaynakla birlikte alıntının yapıldığı eser şu şekilde gösterilmelidir: rnek: Köprülü’nün çalışmasında (aktaran elik, 1998, s. 25)
El yazması bir eser kaynak gösterilirken, müellif veya mütercim adından sonra [yz.] kısaltması konmalı, varak numarası örnekteki gibi belirtilmeli ve tam knyeye kaynakçada gösterilmelidir. rnek: (Ahmed [yz.], 1410, 7b)

Arşiv belgeleri kaynak gösterilirken, metin içindeki kısaltma örnekteki gibi olmalı, açılımlı kaynakçada verilmelidir. rnek: (BOA, Mühimme 15, s. 25)

Dipnotlar: Dipnotlar, sadece yapılması zorunlu açıklamalar için kullanılır ve “DİPNOT” komutuyla otomatik olarak verilir. Buradaki atıflar da parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayın yılı ve sayfa numarası gelecek şekilde düzenlenmelidir. rnek: (Kaya, 2000, s. 15). Dipnotlarda 10 punto Times New Roman yazı tipi kullanılmalıdır.

Alıntılar: Makalede birebir yapılan alıntılar tırnak içinde verilmeli ve alıntının sonunda kaynağı parantez içinde belirtilmelidir. 40 kelimedenden az alıntılar cümle arasında, 40 kelimedenden uzun alıntılar ise sayfanın sağından ve solundan 1,25 cm içeride, blok hâlinde ve yine tırnak içerisinde verilmelidir. Birebir olmayan alıntılarının sonunda sadece parantez içerisinde kaynak gösterilmelidir.

IX

Kaynakçada Kaynak Gösterme:

Sürelili Yayınlarıdaki (Dergi) Makalelerde:

DOI numarası varsa: Yazarın Soy Adı, Adının ilk harfi. (yayın yılı). Kaynağın ismi, *Derginin İsmi, Cilt (Sayı), Sayfa Aralıkları*. DOI Numarası:

DOI numarası yoksa ancak erişim adresi varsa: Yazarın Soy Adı, Adının ilk harfi. (yayın yılı). Kaynağın ismi, *Derginin İsmi, Cilt (Sayı), Sayfa Aralıkları*. Erişim Adresi:

Sürelili Yayınlarıdaki (Popüler Dergi vb.) Makalelerde:

Basılı ise: Yazarın Soy Adı, Adının ilk harfi. (yayın yılı). Kaynağın ismi. *Derginin İsmi, Cilt (Sayı), Sayfa Aralıkları*.

Çevrimiçi ise: Yazarın Soy Adı, Adının ilk harfi. (yayın yılı). Kaynağın ismi. *Derginin İsmi, Cilt (Sayı), Sayfa Aralıkları*.

Kitaplarda:

Basılı eser: Yazarın Soy Adı, Adının ilk harfi. (yayın yılı). *Eserin ismi*. Yayımlandığı yer: Yayınevi.

Elektronik eser: Yazarın Soy Adı, Adının ilk harfi. (yayın yılı). *Eserin ismi*. Yayımlandığı yer: Yayınevi. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim adresi:

Kitap İçi Bölümlerde/Makalelerde:

Yazarın Soy Adı, Adının ilk harfi. (yayın yılı). Kitap bölümünün/makalenin ismi. Editörün Adının İlk Harfi. Soy Adı (Ed.). içinde, *Kitabın ismi* (s. sayfa aralıkları) Yayımlandığı yer: Yayınevi.

Yukarıda yer almayan örnekler için APA kitapçığını kontrol edebilirsiniz:

<https://apastyle.apa.org/>

Ayrıca dergipark'ın usullerine, bilhassa kaynakça oluşturmak için başvurabilirsiniz:

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/busad/page/2914>

Yayın Etiği İlkeleri

Genel İlkeler

1. Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi'ne yayımlanmak üzere gönderilen makaleler daha önce başka bir platformda yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere eş zamanlı olarak herhangi platforma gönderilmemiş olmalıdır.
2. Gelen makaleler editör kurulu tarafından ön incelemeye tabi tutulur. Derginin yayın amacına uygun olmayan yazılar doğrudan reddedilebilir ya da hakem değerlendirmesine alınmadan yayın amacına ve yayın kurallarına uygun hâle getirilmesi amacıyla yazara geri gönderilir. Hukuken suç teşkil edecek herhangi bir ifadenin yer aldığı makale doğrudan reddedilir.
4. Dergi kapsamına uygun görülen yazılar kör hakem değerlendirme sürecine alınır. Editör kurulu, hakem yorum ve önerileri doğrudan doğruya dergiye gönderilen yazıların yayına hazırlanması aşamalarında gerekli gördüğü düzeltme ve değişiklikleri önermeye, yapmaya ya da herhangi bir aşamada yazıyı reddetmeye yetkilidir.
5. Dergi kapsamında yazarlarca gönderilen makaleler, hakemlere gönderilmeden önce Turnitin programında taramaya tabi tutulur. Oranın %20 ve üstü olduğu durumunda yahut intihal tespit edilmesi durumunda, makale hakemlere sunulmaksızın reddedilir.
6. Makalesi onaylanan yazarların ORCID numaraları yoksa, almaları istenmektedir.
7. Yayımlanacak yazıların sorumluluğu yazara, telif hakkı Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi'ne aittir. Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dâhildir.

Yazar Sorumlulukları

1. Yazarlar gönderdikleri yazıların özgünlüğünü teminat altına almalıdır. Yazarlar yazının daha önce herhangi bir yerde, herhangi bir dilde yayımlanmadığı ya da yayımlanmak üzere değerlendirmeye alınmış olmadığını beyan etmelidir ve geçerli telif hakkı sözleşme ve yasalarına uymalıdır. Dergide tablo, Şekil ya da diğer katkı sunan alıntılar gibi telifli materyal ancak geçerli izin ve telif onayı ile yayımlanır.
2. Makale yazarı, makalede kullandığı tabloların, Şekillerin ve diğer materyallerin hakkının kendisinde olduğunu kabul eder.
3. Makalenin yazarları, sunulan çalışmaya önemli katkı sağlayanlarla sınırlı olmalıdır. Yazar, yayımlanmış yazısında anlamlı bir bilimsel hata ya da uygunsuzluk saptadığında, yazıyı geri çekme ya da hatayı düzeltme amacıyla olabildiğince hızlı bir Şekilde ilgili editör ile temasa geçme yükümlülüğünü taşır.
- 4.

Hakem Sorumlulukları

1. Hakemler, gelen yazıları, sadece bilimsel içerik açısından, nesnel bir biçimde değerlendirir.
2. Hakemler açısından, yazarlar ya da destekleyiciler ile ilgili bir çıkar çakışması yahut rekabet ilişkisi bulunmamalıdır.
3. Hakemler, makalenin yazım sürecine katkıda bulunmuşlarsa makaleyi değerlendirmeyi reddetmelidir. Bu durumda, makale, başka bir hakeme sunulmaktadır.
4. Hakemler, makale değerlendirme formunu eksiksiz ve ayrıntılı bir biçimde doldurmalı, ret kararı verilmesi hâlinde gerekçeli bir rapor hazırlamalıdır.
5. Hakemler, hakemlik süreci sırasında elde ettikleri bilgileri kendisinin ya da başka herhangi bir kişinin ya da kurumun avantajı için kullanmamalı ya da başkalarının aleyhine olacak bir biçimde ya da başkalarını itibarsızlaştırma amacıyla bunlardan istifade etmemelidir.
6. Hakemler yazar tarafından atıf yapılmamış yayımlanmış ilintili yayınları belirtmelidir. Gönderilen yazı ile ilgili tüm bilgilerin gizli tutulması ve yazar tarafından yapılan telif hakkı ihlali ve intihal durumlarının farkına vardığında ilgili editöre bildirilmesi ile yükümlüdürler.
7. Hakem, gönderilen bir yazının içeriğinin kendi bilimsel alanı ya da birikimi ile uyumsuz olduğunu düşündüğünde ya da hızlı bir değerlendirme yapamayacağı durumlarda ilgili editörü bilgilendirmeli ve değerlendirme sürecinden çekilmelidir.

Editör Sorumlulukları

1. Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi Editör Kurulu dergiye gelen yazıları, sadece bilimsel açıdan değerlendirir. Değerlendirme esnasında öznel bir tutum takınmaz.
2. Gönderilen yazıların yayımlanması için adil bir eş değerlendirme süreci yürütülmesini sağlar.
3. Gönderilen yazı ile ilgili tüm bilgilerin yayımlanana kadar gizli tutulmasını garanti altına alır.
4. Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi'nde hakem atamasından ve yazıların yayımlanması ile ilgili olumlu ya da olumsuz sonuç kararından editör kurulu sorumludur.
5. Editör kendisine gelen makaleye ilişkin değerlendirme sürecini geciktirmeksizin başlatmalıdır. Değerlendirmeler en az iki hakem görüşüne dayanılarak yapılır, bir kabul bir ret olması hâlinde üçüncü bir hakem görüşü alınır.
6. Editörler, alanlarında güçlü yayınları olan, etik değerlere bağlı ve derginin yayın süreçlerini aksatmayacak hakemleri tercih etmelidir.
7. Gönderilmiş bir makalede açıklanan yayımlanmamış bilgiler, argümanlar veya yorumlar, yazarın izni dışında editörlerin kendi araştırmasında kullanılmamalıdır.
8. Editörler, dergiye başvurusu yapılan bir makaleye katkı sağlamışsa makalenin değerlendirme süreci bir başka editör tarafından yürütülür.

XII

EDİTÖRLERDEN

Saygıdeğer Bilim İnsanları,

Konya Ticaret Odası (KTO) Karatay Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi bünyesinde hazırlanan Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi'nin 2021 Bahar sayısı ile karşınızdayız.

Bu sayımızda Prof. Dr. Hüsametdin Erdem, Ahmet Mithat Efendi'nin Türkçeye çevirdiği J. V. Draper'in "Les Conflits de la Science et la Religion" adlı eserinden yola çıkarak din ve bilim çatışmasından söz edilip edilmeyeceği konusunu ele alıyor. Prof. Dr. Erdem, iki kavramın bir çatışmaya değil, uzlaşmaya neden olduğunu öne sürüyor. Dr. Öğr. Üyesi Seher Akdeniz ve Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Dalmış, çalışmalarında iç-grupla özdeşleşme ve kolektif dayanıklılık arasındaki ilişkiyi, toplumsal arka planı ile beraber ele alarak tartışıyor. Aile Danışmanı Cansu Yılmaz ve Dr. Öğr. Üyesi Hatice Yalçın'ın "Tek Ebeveynli Ergenlerin Evliliğe Yönelik Tutumları ile Gelecek Beklentileri" adlı çalışmasında ergenlik dönemindeki bireylerin geleceğe yönelik beklentilerinin bilinmesinin danışmanlık ve rehberlik yöntemlerinin belirlenmesi konusunda hayati raddede önemli olduğuna değiniyor. Doktorant Türkan Yıldız ve Doç. Dr. Bilge Afşar ise son yıllarda önemi git gide artan kripto para olgusunu Türkiye perspektifinden inceliyor. Arş. Gör. Mustafa Merdin, mobil oyunlarda grafik arayüzlerinin oyuncu tercihleri üzerindeki etkisini, saha çalışmasında ulaştığı veriler bağlamında tartışıyor. Dr. Tuba Özhazinedar, Soğuk Savaş döneminin 68 Olaylarını nasıl etkilediği konusunu ele alıyor. Dr. Öğr. Üyesi Naim Babüroğlu "Gelibolu'da Arıburnu Muharebeleri" adlı çalışmasında, harekâtın ilk üç gününde ulaşılan hatların, bazı aleyhte dalgalanmalar dışında bütün savaş boyunca bir daha değişmediği sonucuna ulaşıyor. Prof. Dr. Ahmet Turan Yüksel ve Doktorant Yusuf İbrahim Hashi ise "Somali'de Osmanlı Hâkimiyeti (1559-1916)" adlı çalışmalarında, bizzat bölgedeki kişisel tanıklıklarından da yola çıkarak derinlemesine bir inceleme gerçekleştiriyor. Son olarak Arş. Gör. Saffet Cengiz, Arapçada eş anlamlı kelimelerin anlam olgularını irdeliyor.

Geçen sayılarımızda olduğu gibi bu sayımızda da emeği geçen, başta yazarlarımız olmak üzere tüm dergi ekibine teşekkürü borç biliyoruz.

Sonraki sayımızda görüşmek dileğiyle...

Prof. Dr. Yusuf Küçükdağ

Prof. Dr. Caner Arabacı

Dr. Öğr. Üyesi Birol Büyükdoğan

Arş. Gör. Berkay Çetin

XIII

FROM THE EDITORS

Dear Scholars,

We are very pleased to present our journal which is officially named “Journal of Karatay Social Research” and prepared regularly by the Faculty of Social and Human Sciences within the Konya Chamber of Commerce (KTO) Karatay University. As of the moment, 2021 Spring issue of our journal is available for you.

In this issue, Professor Hüsametdin Erdem focuses on the ongoing discussion about whether there is a conflict between religion and science or not. Then, while analyzing J. V. Draper’s work “Les Conflits de la Science et la Religion”, which was translated into Turkish by Ahmet Mithat Efendi, Hüsametdin Erdem defends that religion and science ensure not a conflict but a harmony together. Secondly, Doctor Lecturer Seher Akdeniz and Doctor Lecturer İbrahim Dalmış analyze the relationship between “ingroup identification” and “collective resilience” in their study without ignoring the society’s social background. Thirdly, Cansu Yılmaz, a family counselor, and Doctor Lecturer Hatice Yalçın, in their study titled “Attitudes Towards Marriage and Future Expectations of Single Parent Adolescent”, emphasize that being aware of what adolescents expect from future is vitally important in order to determine counseling and guidance methods. Fourthly, Türkan Yıldız, a doctoral student, and Associate Professor Bilge Afşar examine the phenomenon of crypto money, which has been increasingly important in recent years, from the perspective of Turkey. Next, Research Assistant Mustafa Merdin focuses on mobile games and discusses the effect of graphical interfaces on player preferences in the context of the data he has obtained during his fieldwork. On the other hand, Doctor Tuba Özhazinedar examines how the Cold War affected the events of May 1968. In addition, Doctor Lecturer Naim Babüroğlu, in his work titled “Arıburnu Battles in Gallipoli”, concludes that the lines reached in the first three days of the operation did not change again during the whole war, except for some unfavorable fluctuations. Furthermore, Professor Ahmet Turan Yüksel and Yusuf İbrahim Hashi, a doctoral student, conduct an in-depth investigation including not only theoretical research but also direct observations in the region, in their study titled “Ottoman Rule in Somalia (1559-1916)”. Last but not least, Research Assistant Saffet Cengiz examines the “meaning concepts” of synonymous words in Arabic language.

We are grateful to the entire journal team and especially our writers due to the fact that they all have made a great effort in this issue as they did in our previous issues.

Hope to see you in our next issue...

Professor Yusuf Küçükdağ

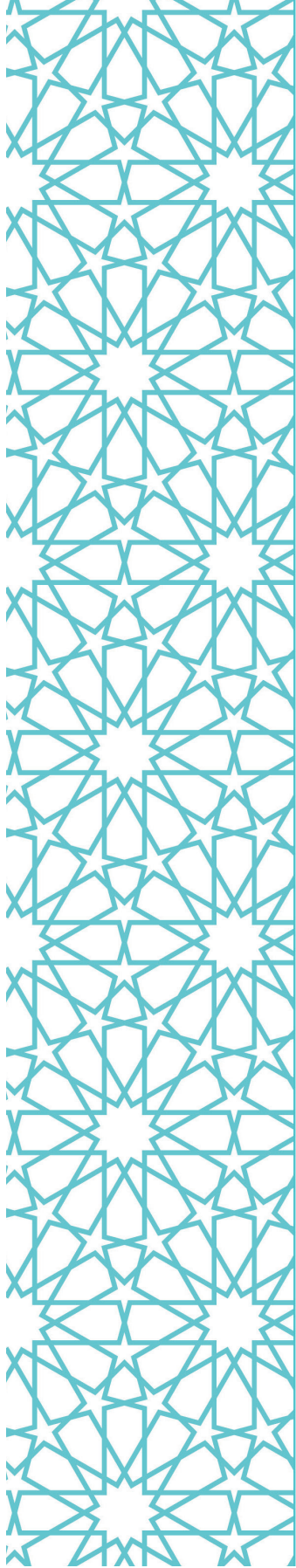
Professor Caner Arabacı

Doctor Lecturer Birol Büyükdoğan

Research Assistant Berkay Çetin

XIV İÇİNDEKİLER

EDİTÖRLERDEN	XII
DİN-BİLİM MÜNASEBETİ BAĞLAMINDA BİR DİN-BİLİM ÇATIŞMASINDAN SÖZ EDİLEBİLİR Mİ?	1-36
Hüsamettin ERDEM	
TOPLUM YANLISI DAVRANIŞTAKİ TOPLUMSAL: İÇ-GRUPLA ÖZDEŞLEŞME VE KOLEKTİF DAYANIKLILIK ARASINDAKİ İLİŞKİ.....	37-50
İbrahim DALMIŞ & Seher AKDENİZ	
TEK EBEVEYNLİ ERGENLERİN EVLİLİĞE YÖNELİK TUTUMLARI İLE GELECEK BEKLENTİLERİ	51-72
Cansu YILMAZ & Hatice YALÇIN	
KRİPTO PARA DÜNYASININ ÖNCÜSÜ BITCOIN'İN TÜRKİYE AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	73-106
Türkan YILDIZ & Bilge AFŞAR	
MOBİL OYUNLARDA GRAFİK ARAYÜZLERİNİN OYUNCU TERCİHLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	107-149
Mustafa MERDİN	
SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNİN 68 OLAYLARINA ETKİSİ.....	151-179
Tuba ÖZHAZİNEDAR	
GELİBOLU'DA ARIBURNU MUHAREBELERİ.....	181-200
Naim BABÜROĞLU	
SOMALİ'DE OSMANLI HÂKİMİYETİ (1559 - 1916).....	201-236
Ahmet Turan YÜKSEL & Yusuf İbrahim HASHİ	
ARAPÇADA EŞ ANLAMLILIK VE KELİMELER ARASINDAKİ ANLAM BENZERLİĞİ	237-260
Saffet CENGİZ	



MAKALELER

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

Makale Geliş Tarihi: 09.02.2021

Makale Kabul Tarihi: 25.02.2021

DİN-BİLİM MÜNASEBETİ BAĞLAMINDA BİR DİN-BİLİM ÇATIŞMASINDAN SÖZ EDİLEBİLİR Mİ?

Hüsamettin ERDEM*

Öz

Bu çalışmamızda hayatı yakından ilgilendiren din ve bilim arasındaki ilişkilerin bir çatışmaya sebep olup olamayacağı sorunu ele alınmıştır. J. V. Draper'in "Les Conflits de la Science et la Religion" adlı eseri bu makalenin konu başlığına ilham kaynağı olmuştur. Bu eseri Ahmet Mithat Efendi "Niza-i İlim ve Din = İlim ve Din Çatışması" adı ile Türkçeye çevirmiştir. Ahmet Mithat bu eserde, İslam'a uygun düşmediğini düşündüğü yerleri "İslam ve Ulüm" adlı eserinde ele almış, onları eleştirmiştir.¹ Bu kapsamda bilim ve dinin tanımları yapılmaya çalışılmıştır. Sonra ise din ile bilimin konu ve gayeleri, metotları ve ortaya koydukları sonuçları yönünden farkları vurgulanmıştır. Bu farklılıklar dikkate alınarak din ile bilimin çatışıp çatışmayacağı sorgulanmaya çalışılmıştır. Sorgulama neticesinde özüne yabancılaşmamış bir din ile bilimin bir çatışma içinde olamayacağı, aksine birbirlerine destek olacakları anlayışı baskın çıkmıştır. Var olduğu iddia edilen çatışmanın ise öze yabancılaşan din ile bilim arasında bu iki değer taraftarları ve bunların zihniyetleri arasında ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Bu iki değerden her birinin ilerlemesi ve gelişmesi, diğerinin değerini hiçbir zaman azaltmamaktadır. Ayrıca bilimin ilerlemesinin dinin etkisini azaltacağı ve ortadan kaldıracığı iddialarının da temelsiz ve tutarsız olduğu görülmüştür. Din ile bilim uzlaşması aynı zamanda Kur'an'ın temel felsefesine de uygun düşmektedir. Asıl itibarıyla uzlaşma hem dinin hem de bilimin var olma hikmet ve gayelerinde de mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: Din, Bilim, Çatışma.

* Prof. Dr., KTO Karatay Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, husamettin.erdem@karatay.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4646-5658.

¹ "Niza-i İlim ve Din" adlı eser dört cild, iki mücelled halinde Dersaadet'te (İstanbul) Tercüman-ı Hakikat matbaasında ilk cildi ve ikinci 1313 de, 3. cildi 1315 de, 4. cildi de 1318 de basılmıştır. Ahmet Mithat Efendi önce Draper'in metnini küçük puntolar ile dizdirmiş, daha sonra kendi görüşlerini, eleştirilerini, cevaplarını ve diyeceklerini büyük puntolarla dizdirmiştir. İlk bakışta tek eser gibi görünse de dikkatli okunduğunda iki farklı eser olduğu hemen anlaşılmaktadır.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

**Can One Speak Of Religion-Science Conflict In The Context Of
Interaction Between Religion And Science?**

Abstract

This study discussed the question of whether religion and science, both closely related to human life, can conflict, based on the work "Les Conflits de la Science et la Religion" written by J. V. Draper, translated into Turkish by Ahmet Mithat Efendi under the name of "Niza-i İlim ve Din = Science and Religion Conflict". Following the translation, Ahmet Mithat discussed areas he thought incompatible with Islam in his work titled "Islam and Ulum", addressing the issues raised in the book. Definitions of science and religion, arguably a very difficult area, were attempted first. In the next stage, the differences between science and religion in terms of their subject of study and purpose as well as methods and results were emphasized. The study questioned some points of view relating to whether religion and science could be in conflict. One conclusion reached was that a religion that is not detached from its essence cannot be in conflict with science; on the contrary, they will complement each other. The alleged conflict arose between religion and science as regards the adherents of these two value systems and approaches. The progression and development of each of these two values systems never diminish the value of one in the face of the other. Besides, the claims that the advancement of science will reduce and eliminate the influence of religion were found to be baseless and inconsistent. The reconciliation of religion and science also corresponds to the basic philosophy of the Quran. Essentially, reconciliation exists in the wisdom and goals of both religion and science.

Keywords: Religion, Science, Conflict.

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

Giriş

İnsanın bir akıl varlığı olarak maddî ve manevî hayatıyla yakından ilgili olan “Din” ve “Bilim” aynı zamanda sosyal hayatın da iki ayrı vechesidir. Her iki kurum da alemi tanımak, bilmek isteyen insana âlemle, varlıkla ve tabiatla ilgili “**açıklama**” yapma gayreti içindedir. Din ile bilimin açıklamalarına geçmeden önce, niçin bu iki kavrama odaklanıldığını belirtmek gerekmektedir. Büyük fikir tarihçisi olarak nitelendirilen J. V. Draper (1811-1882) “Les Conflits de la Science et la Religion” (İlim ve Din Çatışması) adlı eserinde bu iki değerli realiteyi yan yana getirmiş ve bunların temsil ettiği kurumların çatıştığından, aralarının hiç iyi olmadığından söz etmiştir. Fakat şimdiye kadar hep birbirine destek olan ve uzlaşma içinde olduğu görülen bu iki gücün bir çatışma içinde olduğunun gösterilmeye çalışılması hayretimizi mucip olmuştur. Bu nedenle de konuya eğilme ve araştırma ihtiyacı duyduk. Bu çalışmada da bu iki realitenin birbirleriyle bir çatışma halinde değil, aksine her zaman uyum içinde olduğu, tarihî seyir içerisinde her ne kadar bazı bilim tarihçileri ve filozoflar tarafından birbirleriyle çatıştığı tezi savunulmuş olsa da bunun her din için böyle olmadığını ortaya koyarak bilimin ve dinin bir uzlaşma içinde olduğunu ve hatta âlemi yorumlamada birbirlerine destek olduğu gerçeğine şahit olduk.

İlk bakışta anlaşılması çok kolaymış gibi görünen bu iki realitenin, enine boyuna sorgulandığında tanımlarının bile oldukça güç olduğu görülür. Konuyu daha anlaşılır hale getirmek için, "Din" ve "Bilim" in özelliklerini, konularını, metot ve gayelerini belirlememiz icab etmektedir. Bu iki realiteden birine bir öncelik, bir üstünlük atfetmek mümkün değildir. Ancak, işe birisinden de başlamamız gerekmektedir. Biz, önceliği bilime vermeyi uygun bulduk.

1. Bilim

Bütün sosyal olaylarda olduğu gibi, bilim için de dört dörtlük bir tanım vermek hemen hemen imkânsızdır. Çünkü ancak araştırmalarını tamamlamış, kanunlarını tespit etmiş bir bilim veya disiplinin tarifi tam olarak yapılabilir; yoksa henüz araştırmalarını sürdüren, kesin sonuçlarını tam olarak ortaya koyamamış, daha ne olacağı dahi tam olarak belli olmayan bir disiplinin belki ancak “tasvirî” bir tanımı yapılabilir. Bilimin böyle bir çok tarifleri yapılagelmiştir (Russel, 1972a, s.6; Adıvar, 1967,

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

s.37). Bu tarifler arasından bilimin bütün çeşitlerini içine alan ve konuya özlü bir yaklaşım getiren M. Aydın (1943-)'ın şu tarifini buraya almayı uygun bulduk: "Zaman ve mekân dünyasında yer alan şeylerin, olgu ve olayların yapılarını, onlar arasındaki sebep-sonuç bağlantılarının oluşturduğu düzeni keşfetmeyi; bu konuda elde edilen verileri dedüktif bir sistem içinde toplamayı ve nihayet bütün olup-bitenlerin hangi temel yasalara göre cereyan ettiğini belirlemeyi gaye edinen faaliyetler ..."dir (Aydın, 1987, s.211).

Bu tarifte de belirtildiği gibi, bilimin araştırma alanı objeler, nesnelere dünyasıdır; fizik dünyadır. Bunun için de "bilimde genel ilkelere değil, gözlem, yahut da deneyle tespit edilmiş belirli olgulardan genel bir kurala varılır; (eğer) bu kurallar doğruysa, söz konusu olgular onun görünüşleri... (Russel, 1972a, s.10)" olur.

Tanımda karşılaşılan bilimin bir başka özelliği de kendini bize bir birlik ve bütünlük içinde sunan, eşya ve olaylarda görülen sayısız hakikatler arasındaki değişmeyen münasebetleri tespit etmesidir. Böyle bir münasebeti de ortaya koyabilmek için bilim, bu birlik ve bütünlük içindeki varlığı, karakteri gereği varlık alanlarına ayırmak yani gerçeklik dünyasını parçalamak ve varlık boyutundan geçişi de olsa ayırarak incelemek zorundadır.

Varlığı incelemeyi bir görev addetmiş bulunan bilimlerden mesela psikoloji psişik varlık alanını, fizik fizikî varlık alanını, biyoloji biyolojik varlık dünyasını vb. bu imkânlarla araştırır ve bu varlık alanlarının doğru bilgisine ulaşmaya çalışır. Bu doğru bilgiler, matematik ve mantık kanunlarını, pozitif tabiat bilimlerinde nesnelığe dayanan tabiat kanunlarını, manevi bilimlerde ise olayların belgeye dayanan açıklama şekillerini ortaya koymaktadır. Bütün bu ilimlerin varlık alanları belirli ve sınırlıdır; bu bilgiler de belirli ve sınırlı varlık alanlarının bilgisidir.

Bilimin esas gayesi maddî âlemde meydana gelen olgu ve olaylar bütünü, sebep-sonuç münasebetlerine göre düzenlemek, onların art arda geliş sebeplerini tespit edip durumu açıklığa kavuşturmadır. Bu işi gerçekleştirirken de büyük ölçüde, duyu organlarından, deney ve deneye yardımcı olan vasıtalarından faydalanmaktadır.

Bilindiği gibi, bilimin metodu, gözlem ve deney yapmaktan ibarettir; bu faaliyette bilime konu olan varlık, olgu ve olayların nasıllığı araştırılmaktadır. Bilim, olayların sadece nasıllığını araştırmaktadır.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

Belirli bir olgunluğa ulaşmak için de birtakım merhalelerden geçerek adeta kendisini tabii bir ayıklamaya tabi tutmuş ve sonunda kendi metodunu belirlemiştir. E. Boutroux (1845-1921)'un dediği gibi “bilim sadece tecrübe üzerine kurulma yolunu tutmuştur. Şüphesiz ki olguları tespit ettikten sonra, onları hülasa etmek, tasnif etmek, bir kısmını diğer kısımlara irca etmek ve bunları sistemleştirmek gerekir. Fakat bu mantikî işin kontrolcüsü ve rehberinin de deney olması gerekir” (Boutroux, 1988, s.67; Poincaré, 1964a, s.3-4).

Deney metodunun gözlem, hipotez ve deney gibi çeşitli aşamaları vardır (Russel, 1969, s.56). Bu aşamalar sonunda, geçerliliği gözlemlerle tespit edilebilecek sonuçlar, doğruluk ihtimali çok yüksek “kanun”lar ortaya çıkmaktadır. Bu kanunların doğruluk değerinin yüzde yüz olmayışının birçok sebebi bulunmaktadır. Öncelikle H. Poincaré (1854-1912)'nin de ifade ettiği gibi bütün gözlem bilimlerinde duygularımızın ve aletlerimizin yetkinsizliklerinden ileri gelen yanılgıları hesaba katmak gerekmektedir (Poincaré, 1964a, s.3-4). Sonra bilimlerin varlık alanını tabii birlik ve bütünlüğünden uzaklaştırarak parçalamakta, statikleştirmekte ve tabii şartlarının dışında olgu ve olaylara tekrar tekrar yaklaşarak onlar hakkında bir açıklama yapmaya gitmektedir.

İşte bu ve benzeri sebeplerden ötürü, B. Russel (1872-1970), bilimsel anlayışın ölçülü ve araştırıcı olduğunu savunmadığını, her öğretinin, eninde sonunda, bir değişikliği gerektireceğini ve bu zaruri değişikliğin araştırma ve tartışma hürriyetine ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir (Russel, 1972a, s.255). Bilimi, hakikatı araştırma faaliyeti olarak gören H. Poincaré de hakikatı, -olaylar arasındaki değişmez olan münasebetleri- bir hayalete benzetmektedir: “Bir hayalet gibi bize bir kere gözükür ve sonra düşmandan kaçır gibi, uzaklara daha uzaklara gider; biz de devamlı onun arkasından koşmak gerektiğini biliriz.” (Poincaré, 1964b, s.1) Bu arkasından devamlı koşmak ihtiyacını duyduğumuz ve hayatımızdan hiçbir şekilde çıkaramadığımız bilim; tarafsız, objektif, değerlerden bağımsız ve gayr-i şahsîdir. Devamlı her zaman kullanabileceğimiz türden genellemelere gitmeye çalışır; hiçbir zaman bir defalık olayları kapsamı içine almaz (Aydın, 1987, s.212; Poincaré, 1964a, s.9-10, 279)

Bilim, kendisine has karakterine ve metodlarına göre tabiatı, olgu ve olayları tahlil ve tasvir etmekte, tabiatı dış görünüş ve işleyişiyle

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

kavramaya çalışmakta ve ona hâkim olmak istemektedir. Ama bilim hiçbir zaman, varlığın ve olayların, “nasıl”lığından “niçin”ine geçip de onların nihai gaye ve manasını araştırmaz. Çünkü elindeki bu dünyaya ait olan metotlar, ona, varlığın ve olayların ideal imkânlarını, hikmet ve sırlarını çözecek gücü sağlayamaz. Eğer bilimi deney alanından alıp gözlem ve deneyelemeye imkân vermeyen alana sokarak ondan açıklama beklersek, neticede ya birtakım akılla ve bilimle bağdaşmayan, hatta çelişen spekülâsyonlara gidilmiş olur yahut da bilmin sahası olan olgu ve olaylar sahasından metafizik alana kayılarak orada felsefe ve din ile çekişmelere, çelişiklere ve çatışmalara girilir. Din ile bilim arasında var olduğu söylenen, aslında bulunmayan çatışma sebeplerinden biri de bu husustur. Böyle tecrübeye konu olmayan bir alanda, pozitif tabiat biliminin söyleyeceği bir şey olamaz; eğer söylese bile buna itibar edilmez. Bu sahalarda söz söyleme yetkisi din ile felsefenin uhdesindedir. Bunun için de, dinin metot ve gayeleriyle, felsefe ve bilimin metot ve gayelerini aynı sahalara sokmamak gerekmektedir.

2. Din

Bilimin tanımındaki güçlük, dinin tanımlanamazlığı yanında bir hiç mesabesindedir. Çünkü din ile ilgili o kadar çok tanımlar yapılmıştır ki, bu kadar tanım hemen hemen şimdiye kadar hiçbir sosyal kurum için yapılmamıştır denebilir. Yeryüzünde o kadar çok ve çeşitli din vardır ki, bu dinlerden bir çoğu hâlâ dinler tarihinin yapmaya çalıştığı din sınıflamalarına bile alınamamıştır (Sarıkçioğlu, 1983, s.13). Ayrıca, “din” kavramından herkes aynı şeyi de anlamamaktadır. Bu kelime bir Budist ile bir Yahudi’nin zihninde aynı şeyi çağrıştırmamaktadır. Hatta önemli bazı ortak özelliklere sahip olan bir Müslüman ve Hristiyan’ın “din”den anladıkları da aynı değildir. Bu iki din önemli ölçüde birbirinden farklılıklar gösterirler (Aydın, 1987, s.4). Çünkü her dinin getirdiği birtakım temel inanç esasları ve ibadet tarzları diğerlerinden farklı olabilmektedir. Mesela Hristiyanlıktaki Teslis ve Hz. İsa’ya kazandırılan “Ulûhiyet”, İslam dininin hiçbir esasıyla bağdaşmamaktadır.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

2.1. Bir dinde bulunması gereken bazı özellikler

Dinin bu kadar farklı tariflerle ortaya konulmak istenmesinin altında biraz da ona yaklaşanların tavırları yatmaktadır. Dini inceleme ve araştırma konusu edinen her disiplin, kendi işine yarayan bir din tarifiyle yola çıkmaktadır. Bir psikolog, dini çok kere yaşanan bir tecrübe; bir sosyolog, sosyal bir kurum; bir kelâmcı, akıl ve nakille savunulabilen bir sistem olarak görmektedir. Bu tanımlara bir de dinin aleyhinde yer alan görüşlere temel teşkil eden tarifler (söz gelimi, Marx (1818-1883)'ın, Freud (1856-1939)'un veya Comte (1798-1857)'un tarifleri) katılırsa, o zaman kavramın tanımı daha da güçleşecektir (Aydın, 1987, s.4-5). Öyleyse herkesin kabul edebileceği bir tarifi ortaya koymak neredeyse imkânsız gibi görünmektedir. Hiç olmazsa ekseriyetin benimseyebileceği bir tanımı gerçekleştirebilmek için dinlerin bazı ortak yanlarını ve temel fonksiyonlarını tespit etmek gerekmektedir. Dinlerdeki bazı temel fonksiyon ve müşterek yanları tespit etmek ise ancak kısmen mümkün olabilmektedir.

Bir din tarifinde bulunması gereken ve dinlerin özelliklerinden sayılan esasları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1) Bütün dinlerde bir “inanç” esası ve bunu takip eden bir de “ibadet”ler serisi bulunmaktadır. Bunlara inanç esasları ve menasik de denilmektedir. Bunlardan inanç esasları tasavvura ait ve fikrîdir; ibadetler ise inancın dışlaşması anlamına gelen çeşitli eylem, ritüeller ve hareket tarzlarıdır (Ülken, 1927, s.4). Dinin yapısını, “Kuram-Eylem Bağlamı” adlı eserinin ikinci kısmında semantik açıdan ele alarak açıklamaya çalışan Nermi Uygur (1925-2005), bu hususta şunlara yer vermektedir: “Din nasıl anlaşılırsa anlaşılınsın, yani hangi din kavramını seçersek seçelim, bir kuram eylem bütünüdür din, “din” sözcüğünün semantik-mantıksal yapısı gereği bu böyledir. Ne yalnızca kuramsallığa, ne de yalnızca eylemselliğe indirgenebilir din” (Uygur, 1975, s.126). İlkin “din kuramdan başka bir şey değildir”, “dinle kuramı özdeş tutmak, semantikçe, “kuramı” “inanç” diye anlamaktır. İçle ilişkin bir şeydir inanç. Nitekim “inanç içtedir”, “inanç, inancın yeri, içimizdedir” “içte olup biter inanç” (Uygur, 1975, s.127). “Dinsel inanç, sözün en geniş anlamıyla düşünsel alana girer...” (Uygur, 1975, s.128). N. Uygur inancı teoride temellendirdikten sonra ibadeti de eylemde temellendirmektedir; bu esaslara tek yanlı bakanların çıkmazda

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

olduğunu göstermeye çalışarak şöyle devam etmektedir: “Tek başına ne kuram, ne de eylem ‘din’ deyiminin anlam yöresine bir yetesiye aydınlık sağlayabilir.” Din konusunda: “Kuram bir yerden sonra ‘eylem’e, eylem de ‘kuram’a göndermekte; bu iki kavramın her biri geçtiği her konuşmada öbürüne başvurmaya itelemekte. Nitekim dine ilişkin konuşmalarda, soyutça ele alınan kuram ve eylem’in her biri ancak öbürüyle birlikte anlamını bütünlemede. Buysa, iki kavramın ‘kuram’ ile ‘eylem’ birlikteliğinden çekip çıkarılmış semantik parçalar olduğunu bir kez daha belgelemekte. Gerçekten de, dini yalnızca kuramla (inançla) açıklamaya kalkan, bu kuramın vazgeçilmez bir uzantısı durumundaki bazı eylemleri (tören, dua, yakarma, kutsama gibi dinsel ödevlenmeleri) göz önünden yitiremez... Her din, kuram ile eylemin birlikte yoğurduğu bir anlam bütünüdür” (Uygur, 1975, s.132-133)).

İşte insanlar bu inanç esaslarına göre bireyi, toplumu, tabiatı ve giderek de âlemi izah etmeye çalışmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi her inanç sistemi mantık olarak, kendisine uygun bir ibadet sistemini teklif etmektedir. Zira birey toplu ibadetler vasıtasıyla maddeten ve manen toplumuyla bütünleşir; toplum ise bireyi her yönüyle kuşatır ve içinde eriterek tabii bir unsuru hâline getirir. Böylece birey aidiyet hissini en mükemmel bir şekilde yaşar ve kendisini emniyette hisseder. Dinin “tesanüd/dayanışma” fonksiyonu da en iyi şekilde toplu (cemaat hâlinde) ibadetlerde ortaya çıkar. Sonuçta toplu ibadetler, mabetleri dinin ayrılmaz bir parçası hâline getirir.

2) Her din saliklerini/inananlarını bir “ümme” fikri etrafında toplamak ister. Bu fikir, bazı dinler hariç, ferdî varlığı silecek kadar güçlüdür; hatta bu fikir grup ve millet fikrinden de üstündür. Çünkü “ümme” fikri dinle beraber doğmaktadır.

3) Her din mensubuna bir “Kurtuluş Yolu” teklif eder; dinler arasındaki fark, sadece onların kurtuluşu gerçekleştirmek için teklif ettikleri vasıtalaradır (Maksudî, 1981, s.124-146). Dinler sadece, bir inanç ve ibadet sistemi teklif etmezler; aynı zamanda bir “yaşama biçimi/tarzi” da teklif ederler. Dinin, toplum ve birey üzerindeki tartışılmaz etkisi bu özelliğine dayanmaktadır. Bu özelliği ile din bireyi doğumundan ölümüne kadar kuşatır. İnsanın doyumundan mezara gidinceye kadarki, hatta daha ötesi için de birtakım kurallar koyar; bu tavrıyla din mantık gibi, ahlak gibi bir normatiflik de taşımaktadır. Çünkü “din çeşitli kurumları, törenleri,

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

gelenek ve görenekleri, medeniyetleri gösteren bir addır. (Genellikle) Politik, toplumsal, eğitimsel, yönetsel bakımdan çeki-düzen vermeleri (de) kaplar. (Din) insan-insan, insan-doğa, ilişkilerinin pek çoğunu doğuran bir etkidir. Alabildiğine geniş bir yaşama kesiti girer dinin alanına” (Uygur, 1975, s.129)”. Din, bireye ve topluma her an rehberlik eder, toplumların nizam ve yaşayışında yönlendirici önemli bir rol üstlenir. Din bu fonksiyonunu ise beraberinde getirmiş olduğu inanç, ibadet, hukuk ve ahlak nizamı ile gerçekleştirir. Dinlerin, birey ve toplumun her aşamasında onların hayat tarzına, kurtuluşuna ve mutlu yaşamalarına çözüm olabilecek çözüm ilkeleri ve önerileri vardır.

4) Dinlerde -bazı istisnalar olmakla birlikte- bir öbür dünya, “Ahiret” fikri mevcuttur. Dinler öbür dünya ile ilgili oldukları gibi, öbür dünyadan daha ziyade bu dünyayla da ilgilidirler. Çünkü ferden bir bütünlük arzeden hayatını din daima hesaba katmıştır. Bunun için de din, insanın fizik ve metafizik, sosyal ve ruhi olmak üzere bütün hayatını kuşatmak ister. Bu özellik -bazı farklılıklar olmakla birlikte- bütün ilahi kaynaklı dinlerde mevcuttur.

5) Dinler tarihi ile ilgili belgeler dinin insanlıkla başladığını göstermektedir. E. Sarıkçioğlu (1943-)'nun belirttiğine göre, “tarihte ve zamanımızda dinsiz hiçbir cemiyete rastlamıyoruz. Bundan, dinin toplumlar ve insanlar için tabii bir ihtiyaç olduğunu anlıyoruz. O, insanlık yaşadığı müddetçe var olmuş ve bundan sonra da var olmaya devam edecektir.” (Sarıkçioğlu, 1983, s.13; Bergson, 1932, s.101)

Fransız filozofu Auguste Sabatier de din duygusunun, Allah fikrinin kaynağının insanın akl-ı selimi, fıtratı olduğunu, dindarlık fikrinin tamamen yok edilmesinin, kalplerden sökülüp atılmasının imkânsızlığını ve her şeye rağmen dinin ebedî olarak yaşayacağını belirtir. Ona göre “din ezeli ve ebedidir. Kökleri ezeliyete dayanan, ezeliyete kadar uzanan dinin yok edilmesi mümkün değildir... Zaman geçmekle menbainin kuruması şöyle dursun, bir taraftan felsefi fikirler, diğer taraftan hayatın elîm tecrübeleri gibi iki müessirin tesiri altında biz, o menbain gittikçe derinleştiğini, genişlediğini” (Balaban, 6. baskı, s.4-5) görmekteyiz.

Görüldüğü gibi dinin en önemli özelliklerinden biri de fitri oluşu, ilahi bir kaynaktan doğmuş olmasıdır; bunun yanında, insanın duygu ve düşünce dünyasına dayanması da ayrı bir önem taşımaktadır.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

6) Dinin tarifinde yer verilmesi gereken hususiyetler arasında “tabiat-üstülük”, “nâmütenâhilik” ve “uluhiyet” gibi özellikler de zikredilmektedir. Hatta sadece bu özelliklere dayanarak din tarifi yapanlar bile olmuştur. Mesela Max Müller, “tabiat-üstü” ve bir “sır” olduğu fikrinden hareketle, Hamilton “mutlaklık” ve “nâmütenâhilik”ten ve Frazer ile A. Peville de “ulûhiyet” (Durkheim, 1925, s.I/50-60; Taplamacıoğlu, 1967, s.45-48) fikrinden hareketle din tariflerini yapmaya çalışmışlardır.

İlk maddede “**inanç**” olarak ifade etmeye çalıştığımız kavramda Müteal Varlık Tanrı fikri yer almaktadır. Mutlaklık, tabiat-üstülük, nâmütenâhilik, ulûhiyet ve sır da bu Tanrı'nın vasıflarındandır. Böyle bir Tanrı İnancı'na dayalı bir çok din meydana gelmiştir. Bu çeşitlilik, tarihî seyir içinde semavî dinlerde de görülmektedir. Böyle bir din tezahürü de insanları yanılgıya düşürmektedir. Esas itibariyle dinlerin çokluğu yerine, sadece “din” mefhumunu düşünmek konuya açıklık getirmesi bakımından daha doğru olacaktır. Çünkü dinlerin gerek geçmişte ve gerekse zamanımızda çeşitlilik arz eden görünüşlerinin arkasında toplum ve birey için güttükleri gayeleri, hiç değişmeyen özler, esaslar olarak tezahür etmektedir. Zira din daima ferde güç ve güven, topluma nizam, bütün insanlara da kurtuluş ve iki dünya saadeti teklif etmektedir.

Dinin, birey ve topluma, bu teklifleri yanında, bireyin de dinden beklentileri esasta hep aynı kalmış ve büyük değişiklikler göstermemiştir. “Din”in özü değişmediği gibi, özü muhafaza etmek için, değişmesi kendisinden sonra gelen dince istendiği, teklif edildiği hâlde, yine de pek değişiklik olmamış, hatta varlığını sürdüreceğ şartları bulunca hayatını devam ettirmek için mücadeleye bile girişmiştir. Mesela, Yahudilik, Hristiyanlık karşısında; Yahudilik ve Hristiyanlık da İslamiyet'in getirmiş olduğu yeni değişik şartlar karşısında kendilerini yeni duruma uydurmak için şartlarında hiçbir değişiklik yapmadıkları gibi, eski durumlarını korumak için daha da sıkı tedbir ve çarelere başvurmuşlardır. Bu durum karşısında bazı araştırıcıların iddia ettikleri gibi, dinlerin iptidailikten gelişerek mükemmelliğe Monoteizme (Tek Tanrıçılık) gittiği iddialarını benimsemek tamamen realitelere ters düşmekte ve imkânsız görülmektedir. Böyle bir iddiayı, fikrî bir tasavvur olarak Demokritos'un tarih felsefesinde görmekteyiz. Ona göre insanlık iptidailikten gittikçe gelişerek ve ilerliyerek saadet, sulh ve sükûn devrine ulaşmıştır (Aster,

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

1943, s.71). Bu felsefi tasavvuru dine uygulamak isteyen bazı dinler tarihçileri ve din sosyologları gibi Baykan Sezer de şöyle demektedir: “Din toplumuyla birlikte bir gelişme göstermiş; toplumun kendisi ve toplum içinde oluşan insan ilişkileri basit ve sınırlı olduğu sürece, Totemizm egemen olmuştur. Toplumdaki ilişkilerin çeşitlenmesi ve farklılaşması sonucu çok tanrılı dönem başlayacaktır. Ancak çeşitli ilişkiler içinde tarih boyunca yabancı toplumlarla karşılaşılması, çatışılması toplumlarda da ilişkileri aşan daha geniş bir birliğe bağlı olmak bilincini doğuracaktır. Ve toplumda çok tanrılı dinler, yerini tek tanrılı dinlere bırakacak”lardır. (Sezer, 1981, s.87).

Bu iddialar şu açılardan hakikatla örtüşmemektedir: Öncelikle değişik inanç, ibadet ve yaşama biçimi teklif eden dinlerin gösterdiği farklar ile dinlerin değişmesi, evrim geçirmesi ayrı ayrı şeylerdir.

Kendisine inanılan “Yüce Müteal/Aşkın Varlık”ın, çeşitli dinlerde çok değişik şekillerde tasvir edilmesi, O Yüce Varlığa farklı hususiyelerin atfedilmiş olması, bu farklılıkların arkasında, ötesinde kalan “Yüce Müteal Varlık”a inanıldığı hakikatını gizlememelidir. Bir de ibadetlerin farklı ve çeşitli oluşu “ibadet etme” hakikatını görmezlikten gelmeyi gerektirmemelidir.

İkinci olarak, meseleye bireyin dinî hisleri açısından baktığımızda “dinlerin değişmesi” fikri daha da mesnetsiz/dayanaksız kalmaktadır. Zira ferdin, değişik şekillerde tasvir edilmiş “Üstün Varlık”lara inanırken ve ibadet ederken, ayrı hisler duyması mümkün görülmemektedir. Ayrıca toplumlar geliştikçe dinlerin değiştiği fikri de realiteye uymamaktadır. Gerçi aynı iddiayı Russell, “ilim ilerledikçe din zayıflamaktadır” şeklinde bilim-din arasına da sokmak istemiştir; ancak yukarıda ifade edildiği gibi, realite bunun aksini göstermektedir. Biz birçok dinden biliyoruz ki - özellikle de İslâm bize bunu göstermiştir ki- toplumlar geliştikçe, ilerledikçe ilişkiler çeşitlendiği hâlde, aynı din, aynı yapısıyla tesirli olabilmekte ve hatta bu tesirini gittikçe artırabilmektedir.

Üçüncü olarak, dini toplumun yapısına sıkı sıkıya bağlamak ve onu toplumun kendisini tanıma-tanıtma vasıtası yapma tavrı, aynı dinin yapı bakımından çok farklı toplumlara hâkim olabileceği gerçeğini açıklamaktan uzak görülmemelidir. Bir başka deyişle, dinin toplumların yapılarına uygun düşmesi evrenselliğine bir engel teşkil etmez.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

2.2. Bir din tanımına doğru

Dinlerdeki bu ortak özellikleri veya bir dinin din olabilmesi için taşınması gereken nitelikleri belirttikten sonra, şimdi de İslam dünyasında klasikleşen tanımı vermeye çalışalım: “Din, akıl sahiplerine gaye-i hakikati bildiren, onları kendi ihtiyar ve iradesiyle Allah Rasûlünün bildirdiği şekilde, hal ve istikbalde salah ve felâha, kemâle sevkeden maddî ve manevî bütün ihtiyaçlarını temin eden vaz edilmiş ilâhi bir kanundur.” (Cürçani, 1518, s.72; Dinin tanımları için bkz. İbni Manzur, 1303, Din maddesi, Şehristani, 1975, I/38, M. Şemseddin, 1339, s.25; Çankı, 1954, III/72 vd.; Yazır, 3. Baskı, I/84; Macdonald, 1977, III/590).

Bunun gibi dinin özelliklerini içeren birtakım tarifler Batı’da da gerçekleştirilmiştir (Durkheim, 1925, I/50, 94; Şemseddin, s.23; Freyer, 1964, s.31-32; Kösemihal,1971, s.104; Tümer, 1970, XVIII/163; Lalande, 1926, II/703-705) ama hâlâ bu tarifler dinin inanç, ibadet, ahlak gibi üç boyutundan bazı unsurlarını dışarıda bırakmaktadır. Yani, bu tanımlar, “efradını cami’ ağyârını mani” bir tanım olarak görünmemektedir. Dinin sayılan özelliklerini de içine alan daha detaylı tasvirî bir tanımı, M. Aydın tarafından şu şekilde gerçekleştirilmiştir: Ona göre “din, ferdi ve içtimaî yanı bulunan, fikir ve tatbikat açısından sistemleşmiş olan, inananlara bir yaşama tarzı sunan, onları bir dünya görüşü etrafında toplayan bir kurumdur. O, bir değer koyma, değer biçme ve yaşama tarzıdır. Bir dinî değerlendirme, derinlik, genişlik, kapsamlılık ve kutsallık arzeden bir değerlendirmedir. Müteal ve Kutsal bir yaratıcıya isteyerek bağlanma, teslim olma, O’nun iradesine tabi olmadır. ‘Dinî şuur’ dediğimiz şeyin fikrî, hissî ve iradî yanları vardır. Din bir takım şeyleri duyma, onlara inanma ve onlara göre bir takım iradî faaliyetlerde bulunma meselesidir. Fikir ve his cephesi, işte bu iradî faaliyetler vasıtasıyla Yaratana ibadet, yaratılana hizmet şeklinde ifadesini bulur.” (1987, s.5)

Böylece din ile bilimin özelliklerini belirledikten sonra, şimdi de bu iki kavramın ayrıldıkları noktaları; diğer bir ifade ile din ile bilimin birbirine karşı olup-olmadığını, birbiriyle çatışıp çatışamayacaklarını belirlemeye çalışalım. Ancak bu iki değer dünyası arasındaki ayırım hiçbir zaman mutlak değildir. Çünkü onların ele aldıkları, açıklamaya çalıştıkları insan hayatıyla ilgilidir; her ikisi de insan hayatına bir mana kazandırmakta birleşmektedir.

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

3. Din ile Bilimin Ayrıldıkları Yönler

Bilim de, din de içinde yaşadığı âlemi tanımak, bilmek isteyen insana bir açıklama sunarlar ama bu açıklamalar bazı yönlerden farklılıklar gösterirler. Bu farklılıklar:

3.1. Konu ve gayeleri yönünden

Din, âlemi, hiçbir varlık sahasını dışarıda bırakmayacak şekilde, bir “bütün” olarak izah etmek ister. Çünkü insan, sadece âlemin görülebilen yanını değil, müşahede imkânlarının dışında kalan sahayı öğrenmek, orayla ilgili fikir sahibi olmak da ister. Sadece bugünü değil, geçmişi ve geleceği de bilmek ister. Beşerî ve tabii âlemin hiçbir problemi yoktur ki, dinde izahını bulmuş olmasın.

Oysa bilim, en başta metodu gereği âlemin ve âlem hakkındaki problemlerin bir kısmını kendisine konu almış, “âlemde mana” ve kendisine “âlemde bir yer” arayan insan için hayatî öneme sahip birçok problemi “menşe' problemi” olduğu gerekçesiyle konusunun dışında bırakmıştır. İnsan, kalıtım, görme, deprem vb. hadiselerin mekanizmasını elbette anlamak ister. Bu, ona birçok pratik faydalar da sağlar. Ama en az bu vb. hadise ve problemler kadar, belki daha da fazlasını, mesela “yaratılış” meselesi, ölüm ve “ölüm ötesi (Ahiret)” meselesi hakkında da fikir sahibi olmak ister. Bilim, âlemi bir kısmıyla, bir parçasıyla, kendisine konu aldığı gibi, kendisine konu aldığı bu sahayı da yine kendi içinde yüzlerce alt birimlere bölmüştür; çünkü bilimin ele almış olduğu varlık alanı parçalanmaya imkân vermektedir.

Oysa din, bilim için neredeyse “alâkasız” gibi görünen ve görünüşte hakikaten de öyle olan birçok hadiseyi, son derece uyum içinde, manalı bir bütün hâlinde yan yana getirmiştir. Bir vaftizi, insanın yaratılışıyla ilgili bir hadiseye bağladığı gibi, bir satıcının yaptığı hile ile öteki dünyadaki akıbeti arasında bir münasebet kurmuştur. Varlığı ve varlıklar dünyasında meydana gelen hadiseleri birlik ve bütünlük içinde insana sunmuştur. Hâlbuki bilim, konusu dışındaki birçok vakıaya “bu benim konum değildir,” demek suretiyle olayın içinden çıkmaktadır. Tabii ki insan haklı olarak şunu sormaktadır: “Bilimin hudutları dışında kalan birçok insanî değerler, konusu dışında kalıyor diye yüzüstü mü bırakılacaktır? İnsanı böyle bir sahayı tanımaktan, onun bilgisini elde etmekten alıkoyacak bir güç var mıdır?”

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

İnsan müdahale etmemiş olsa problem çözülmüş olacak mıdır? Bu soruya, “evet” demek mümkün görünmemektedir. Çünkü insan, hem fitratı gereği, hem merakı gereği hiçbir varlık sahasını dışarıda bırakmamak kaydıyla, “bütün” hâlinde “onu anlamak” ihtiyacı içindedir.

3.2. Metotları yönünden

Pozitif tabiat bilimleri, hedefleri olan “hakikat”a ulaşmak için metot, yol, usul olarak “tecrübe (deney)” adını verdiğimiz bir yolu, usulü takip ederler (Öner, 1967, s.90-104). Bu yolla, olgu ve olaylarda geçerli olan ve değişmeyen münasebetleri tespitte çalışırlar. Varlıklar arasında söz konusu olan “sebe-sonuç” münasebetleri, bu yolla laboratuvara nakledilerek istediğimiz kadar tekrarlanabilir. Bu tekrar neticesinde “kanun” denilen “külli bir önerme”, yani o alanın bilgisi elde edilir.

Oysa hem bilimin sahası olan tabiatı, hem de tabiat üstünü açıklamak isteyen ve bu sahalарının bilgisini devşirmek amacıyla olan din ise objesini, dinî sahaya ait olan değer dünyasını duygu, düşünce ve arzulardan doğan “iman/inanç” ile kavrar. Dinin dünyasında hakim olan güç ise “duygu” ve yakini bilgiye dayanan “iman”dır. Bu alanda akıl ve düşüncenin de önemli bir rolü vardır. Ancak bu rol, hiçbir zaman doğrudan sadece akıl temelli bir rol değildir. Hz. Muhammed’in (sav) “Akli olmayanın dini de yoktur” (Acluni, II/362; Kenzu’l-ummal, XIV/73; Darimi, Mukaddime, 57) hadisinde vurgulanan imanın oluşması ve tasdik gerçekleşmesi için öncelikle akla ve iradeye ihtiyaç vardır. Bu nedenle iman, inanç sadece duygu ve arzulardan ibaret değildir. Akla ve iradeye dayanmayan bir inanç Kant’ın dediği gibi sadece sübjektif olarak temellendirilip de objektif temelden yoksun bir tasdiki beraberinde getirir. Hâlbuki iman köklü bir bilgi ve tasdik esasına dayanmaktadır. Süje-obje ilişkisinde sanki iman ilkesi olan varlığı (Tanrı) görüyormuşçasına bir tasdik ve kabullenme ile iman oluşur. Konuyla ilgili Malinowski şöyle demektedir: "Dinsel aydınlanmalar, prensip olarak, bilimin sınırları dışında/ötesinde oluşurlar." (akt. Russel, 1972a, s.161) Zira aklın bilimi, inanç sahasının da dini meydana getirdiği bir vakiadır.

Bilim ile din arasında bir mücadele görenler, bu iki ayrı sahayı din ile bilim sahasını sadece akla veya duyguya dayandırmak isteyenlerdir. Bu sahalарın ikisinin de sadece akla veya duyguya dayandırılması neticesinde kavga çıkacağı gayet açıktır. Hâlbuki bilim ile dini ayrı ayrı kabiliyetler

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

meydana getirmektedir. Çünkü onların sahaları da ayrı, yolları da ayrıdır ve aralarında bir mücadele de söz konusu değildir (Ülken, t.y., s.206). Ayrıca din her fırsatta bilimin gerekliliğine de vurgu yapmaktadır. Demek ki görülen ve bilinen varlık ve olaylar sahasında geçerli olan bilim, imanı gerektiren gayb ve metafizik sahada fikir beyan etmeye, bilgi vermeye yetkili değildir. Çünkü din de bu konuları vahye ve peygamberlerin haberlerine dayanarak aydınlatmakta, bu bilgileri doğru saymak için de imanı gerektirmektedir. Görüldüğü gibi dinlerin esasları ve ortaya koydukları hususlar imanla alakalıdır; bu nedenle de tecrübe ve müşahede sahası dışında kalırlar. Bilim ve din açısından önemli bir yeri olan bu metafizik ve imana tealluk eden meselelerin daha iyi anlaşılması için öncelikle bilimin tavrını ortaya koymak da faydalı olacaktır.

Bilindiği gibi var olan ve müşahede edilen olgu ve olaylar hakkında imandan değil, bilimden söz edilir. Bilim, sahasına giren olayları deneye tabi tutar, görür ve “bu böyledir” der. Vahye dayalı olan din de kendi sahasındaki hususlar için bilim gibi “bu böyledir” der. Fakat dinin konusu olan sahada bilimin metodu geçerli ve yeterli olmadığı için bu durumda bilim “bu böyle olabilir” demek zorunda kalır. Böyle metafizik bir sahada, bilim ancak hipotezler ve analogilerle ilerleyebilir. Bu durumda ise isabet etmede hata da edebilir.

Dinin bilim-üstü olan en önemli tarafı inanç yönüdür. Zaten imanı gerektiren problemler, metafizik hususlar bilimin sahasına girip de onun metotlarıyla araştırılıp deneylenmesi mümkün olsaydı, bu çekişme söz konusu olmazdı (Taylan, 1979, s.288-289).

Din veya dinî şahsiyetler, M. Şekip Tunç (1886-1958)'un da belirttiği gibi, var olanları değerler, nimetler âlemi olarak görür, bunlarla duygulanır ve bu duyguyla da onların korunmasını sağlarlar. Varlık ve olayları sadece duyu yoluyla değil, aynı zamanda kalp ve vicdan gözüyle, vecd ve istiğrakla (Tunç, 1959, s.10) da seyretmeye çalışırlar. Bilimin metotlarının geçmediği mistik yahut da manevi dünyada geçerli olan yol, usul “iman yolu”dur; yani imana konu olan objeler, aşkın dünyanın objeleridir. Çünkü “bilginin konusu olan objeler tecrübe veya akılla, yahut da her ikisiyle kontrol edildikleri hâlde, değer alanını teşkil eden objeler bu tarzda kontrole elverişli değildir. Orada doğrulamadan değil, ancak imandan bahsedilebilir.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

Görüldüğü gibi bilmin metodunun sustuğu, işlemez olduğu yerde dinin metodu devreye girmektedir. Âdeta eldeki metotlar ve sahalarla belli bir noktaya kadar aynı vasıtalarla gidilebilmektedir: tıpkı deniz sahiline kadar aynı vasıtaları kullanarak giden yolcular gibi. Eğer daha ötelere gidilmek istenirse o zaman vasıtayı değiştirmek gerekir.

O hâlde netice olarak şöyle diyebiliriz: İman sınırına varıncaya kadar muhakkak bilim ve akılla yol almalıyız, buna ihtiyacımız var çünkü aklın olmadığı, onun sözünün bitmediği yerde imandan bahsedilemez. Mensuplarına onun teklif ettiği, kaideler koyduğu hususlar “değer” hükmü taşırlar. Bu değerlere göre oluşacak bir “yaşama tarzı” teklif eder. Bu tekliflerinde ise din normatiflik karakterini muhafaza eder.

3.3. Sonuçları yönünden

Dinin ferde sunduğu açıklama “katî/kesin” ve “değişmez”dir. Oysa bilimin dinin bu özelliklerine sahip olması şöyle dursun, onları kendine konu olarak bile kabul edemez. Gerçi bu noktada, dinin izahının dogmaya, bilimin izahının ise deneye dayandığı itirazı hep öne sürüle gelmiştir; bu doğrudur. Ama konumuz bakımından bu menşe farkının bir önemi yoktur. Çünkü biz, dinin ve bilimin, her ikisinin de âlemi, varlığı ferde izah etmeleri noktasından hareket ediyoruz. Önemli olan nokta, ferdin, kendisine takdim edilen bu izahlara göre, âleme bir “mana” vermesidir. İşte mesele bu izahların “katî” mi yoksa “muhtemel” mi olduğu hususudur. Bu konuda dinin tavrının kesin ve değişmez olduğunu belirtmiştik; dini böyle bir açıklamaya zorlayan onun kıymet/değer hükümlerini kullanması özelliğidir; aksi hâlde, ihtimaliyet ve tereddüt üzerine dayanan bir imandan söz edilemez.

Önceleri bilime duyulan o büyük güven, günümüzde oldukça gerilemiştir. Hatta J. Arthur Thomgan (1861-1933) gibi “bilim gerçeğin temel iddiasını taşıyamaz. Bilim yöntemlerini, gizemsel ve manevi alanlarda uygulayamaz” (akt. Russel, 1972a, s.160) diyenler de bulunmaktadır. Piskoposluk Meclisi Üyelerinden Streeter de, “bilim yeterli değildir” demektedir. “Bilim yeterli değildir” sözünün ifade ettiği daha önemli bir anlam da “Bilimin değerler konusunda diyeceği birşey yoktur; sözgelimi, sevmek, nefret etmekten yeğdir” yahut da “yumuşak yüreklilik zorbalıktan daha çok istenir birşeydir” gibi önermeleri ispat edecek durumda olmamasıdır (Russel, 1969, s.72). Demek ki bilim ancak

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

isteklerimizin gerçekteşmesinde kullanılacak vasıtalar konusunda bilgi verir ama bir isteğin daha tercihe şayan olup olmadığını gösteremez.

Daha önce bilimlerin hedeflerinin hakikate ulaşmak; gayelerinin de olaylar arasında “değişmeyen ilgiyi” bulmak olduğunu belirtmiştik. Olaylar arasındaki bu değişmeyen ilgiye “Tabiat Kanunu”, tabiata hakim olan düzene de “Determinizm” denildiği herkesin malumudur. Böyle bir dünyada ise zorunluluğun hâkim olduğu bilimsel düşüncenin ve zihniyetin de temel özelliklerindedir. Böyle bir iddiaya Fransız filozofu Emile Boutroux “De La Contingence des Lois de la Nature: Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında” adlı eseriyle karşı çıkmıştır.

E. Eoutroux’un anlayışına göre, sadece tabiat kanunlarında değil hiçbir yerde zorunluluk yoktur. Bu konuya S. Hayri Bolay (1937-) “Emile Boutroux’un Zorunsuzluk Doktrini” adlı doçentlik teziyle gayet net açıklamalar getirmiştir. Ayrıca H. Ziya Ülken (1901-1974)’in Türkçeye çevirdiği E. Boutroux’un “Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında” - ki bu eser M.E.G.S. Bakanlığı tarafından 1988’de İstanbul’da yayımlanmıştır- adlı eserin baş tarafında S. Hayri Bolay’ın 25 sayfa kadar değerli bir açıklaması da vardır.

B. Russel da bilimsel metodun yetersiz olduğunun son yıllarda iyice belirlediğini, hem de bunun fizik gibi bir bilimde ortaya çıktığını ifade ettikten sonra, bilimsel metodun yetersizliklerini şu üç noktada toplamıştır:

- 1- Endüksiyonun muteber oluşundan şüphe edilmesi,
- 2- Denenmiş olgulardan denenmemişlere dair hüküm çıkarmanın zorluğu,
- 3- Denenmemiş olgularla istidlâlin/akılyürütmelerin mümkün olabileceğini kabul ettikten sonra bile, bu çeşit istidlâlin olağanüstü mücerret bir karaktere sahip olması zorunluluğu ve ondan ötürü basbayağı dil kullanıldığı vakit, veriyor gibi gözüktüğü bilgiden daha az bilgi veriyor (Russel, 1969, s.72) olma keyfiyeti.

Russel’a göre, dinî bir iman, bilimsel bir teoriden, sonsuz ve mutlak olarak kesin birtakım doğrular öne sürmekle ayrılır. Oysa bilim her zaman geçiçidir. Bugün ortaya koyduğu teorinin er geç değiştirileceğini bilir. Metodu gereği ortaya koyduğu çözümün de nihai çözüm olmadığını bilir. Onun için bilim mutlaka aramak yerine geleceğin önceden

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

kestirilmesine yarayacak “teknik doğru”ları bulmaya çalışmalıdır (Russel, 1972a, s.11-12).

Buna göre hiçbir bilimsel teori bir gerçekler derlemesi değildir. Zira bir teoriye doğru yahut da yanlış demek, içindeki gerçekleri de tek tek aynı biçimde doğru veya yanlış olarak nitelendirmek demektir ki, böyle bir vasıflandırma doğru olamaz. Aslında bilimle dinin “âlemi daha mükemmel izah etme” tartışması, bilimin, 19. yüzyıldaki gelişmelerine dayanarak, öne geçme gayretinden doğmuştur. Determinizm prensibine dayanan ve temellerini Galileo (1564-1642) ile Newton (1643-1726)’un attığı mekanik teori, onları takip eden 200 yıllık bir zaman zarfında güçlenmişti. Tabiatla olup biten bütün hadiselerin, insan tecrübesine giren her şeyin evreni, birtakım kuvvet, basınç ve dalgalardan ibaret bir makine olarak kabul eden bu teoriye göre açıklanabileceği kanaati çok yaygındı. Bilim, hiç değilse fizik bilimler son aşamaya ulaşmış sayılıyor, geriye kalan şeyin daha kesin ölçmelerle ayrıntıları derinleştirmekten ibaret olduğuna inanılıyordu.”(Yıldırım, 1974, s.224; Russel, 1972b, s.57-58) Fakat daha sonra, Newton fiziğinin, ancak belli limitteki hız ve büyüklükler için geçerli olduğu, atom-altı boyutlarda ve ışık hızına yaklaştığı durumlarda yetersiz olduğu anlaşılmıştır. Bu yetersizlik neticesinde, 20. yüzyılın başlarında Max Planck (1858-1947)’in “Kuantum Teorisi” ile Albert Einstein (1879-1955)’in “İzafiyet Teorisi” ortaya çıkmıştır. Birinci teori maddeyi teşkil eden atom-altı parçacıkların hareketlerinin determinizm prensibine bağlı olmadığını gösteriyordu. İkinci teori ise, Newton’un “mutlak uzay”, “mutlak zaman” ve “mutlak hareket” kavramlarını reddediyordu. Bugün, evrenin, “determinizm” değil “ihtimaliyet” kanunlarına göre işlediği yukarıda da belirttiğimiz gibi bilim adamlarınca kabul edilmekteydi. Bilimin bugün varmış olduğu bu kabulün neticesi ise çok önemlidir. Zira bilimin tespit ettiği kanunlar, “mutlak” manada doğru değildir, bunlar zamanla değişebilir.

E. Boutroux’un etkisinde kalarak bilimin sonuçlarının kesin olmadığını ve orada zorunsuzluğun hâkim olduğunu savunan H. Poincaré, bilimden korkmanın başlıca sebebini bizi mesut edememesine ve bize saadet verememesine bağlamaktadır. Ona göre “insan bilimle mesut olmaz; fakat bugün, bilimsiz kalsa daha az mesut olacaktır” (Poincaré, 1964b, s.III). Poincaré bilimin değerine güven beslemek için birtakım sebeplerin bulunabileceğini fakat ondan çekinmek için daha çok sebeplerin

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

olduğunu belirtmektedir: “Bilimin ilerlemeleri, en iyi kurulmuş olan, en temelli sayılan prensipleri tehlikeye düşürür gibi görünmüştür. Bununla beraber, bir gün onların kurtarılamayacağını hiçbir şey ispat edemez” (Poincaré, 1964b, s.VI-VII).

Sonuçları bakımından din ile bilimin bir değişik yönü de pratiğe aktarılmalarıdır. Dinin pratiğe aktarılması ibadette, biliminki de teknikte tezahür eder; din bu tezahüründe bilime göre çok daha karmaşık bir olgudur. Her ne kadar “bilim olgularla, din ise değerlerle ilgilenir” desek de bu iki kurumun tamamen birbirinden ayrı düzeylerde olduğunu düşünmek realiteyle pek örtüşmez. Biz bunların ne kadar ayrı olduğunu söylesek de bilimin ahlâka, šiire ve akla gelen her şeye karıştığı görülür; din de bunlara karışmadan edemez. Tabii ki böyle bir din, sadece neyin olması gerektiği konusunda değil, aynı zamanda neyin ne olduğu konusunda da birtakım görüşler öne sürer.

Din ile bilimi bazı hususlarda mukayese etmekteki maksadımız, elbetteki birinin diğerine üstünlüğünü ortaya koymak için değil, aksine birbirleriyle çatışmaları için kabul edilebilir bazı sebeplerin bulunup bulunmadığını anlamak içindir. Görüldüğü gibi, din ile bilimin birbirleriyle çatışmaları için, ne birey ve ne de toplum açısından objektif bir sebep bulunmaktadır. Bunun içindir ki din ile bilimin, birey ve toplum katında ayrı ayrı ihtiyaçları karşılamak durumunda bulunmaları onları, “çatışma”dan ziyade bu ihtiyaçları daha iyi ve etkili bir şekilde karşılama ve halletme gayretiyle karşı karşıya bırakmalıdır.

4. Bir Bilim-Din Çatışmasından Söz Edilebilir mi?

Din ile bilimin ayrıldıkları noktaları ortaya koymaktaki esas maksat, bu iki olgunun birbiriyle çatışmalarına sebep olacak bir ortak yönlerinin bulunup-bulunmadığını tespit etmektir. Ancak bu iki değer arasında bir çatışmayı gerektirecek hiçbir ortak noktalarının olmadığı görülmektedir; dahası bilgi alanlarını genişletmek için birbirlerini desteklemeye, teşvik etmeye ihtiyaçları vardır.

Ünlü Fransız filozofu R. Descartes (1596-1650), din ile bilimin birbirlerinden bağımsız olduklarını ortaya koyarak bilimin alanının tabiat, konusunun tabiat kuvvetleri, aletlerinin de matematik ve deney olduğunu; dinin ise ruhun öteki dünyadaki mukadderatı ile meşgul olmak olduğunu ve inanç esaslarına dayandığını belirtir ve şöyle devam eder: “Bilim ile din

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

ne birbirlerine güçlük çıkarırlar, ne de birbirlerine egemen olabilirler. Çünkü normal ve meşru bir şekilde inkişaf ederlerse, birbirlerine hiç rastgelmezler. Bilim ile din karşılıklı olarak, hürriyet ve bağımsızlığa sahiptirler.” (akt. Boutroux, 1988, s.19) Tabii ki rasyonalist bir filozof olan Descartes, din ile bilim arasındaki hem uyumu, hem de bağımsız oluşlarını akla bağlamaktadır. Aynı anlayış XVII ve XVIII. yüzyılda devam etmiş, XIX. yüzyılda ise bir çatışmadan söz edilmeye başlanmıştır.

Birbirleriyle münasebetleri açısından din ve bilim tarihi ele alındığında, bu iki varlık alanının hep mücadele hâlinde ve bir çatışma içinde olduğu aktarılır. Bu mücadelenin de yalnız sahaya hakim olmak için değil, birbirini bütünüyle yok etmek ve ortadan kaldırmak için olduğu görülür. Buna rağmen, bu iki olgu hâlâ varlıklarını sürdürmekte ve her daim de sürdüreceğe benzetilmektedir. E. Boutroux din ile bilim arasındaki münasebetleri meydana getiren görüşleri iki grupta toplamaktadır: Bunlardan birincisi tabiatçı (naturaliste) eğilimleri, ikincisi ise ruhçu (spiritualiste) eğilimleri içine alır.

Birinci gruba örnek olarak A. Comte’un “Pozitivizm”i yahut da “İnsanlık Dini”; H. Spencer (1820-1903)’in “Tekamülcülük” ve “Bilinemezlik Teorisi”; Haeckel (1834-1919)’in dinin bilimle sonuçlanan “Bircilik” (Monizm)’i; dinî hadiseleri ruhi veya sosyal faaliyetlerin tabii tezahürlerine irca eden “Psikolojizm”i ve “Sosyolojizm”i.

İkinci gruba ise Friedrich Wilhelm Nietzsche (1844-1900)’nin iman ile inançların ayırımına varan “Radikal İkilik”; ilmin sınırları doktrinini; bilim ve dini ortak bir ilkeye bağlayacak şekilde “Aksiyon Felsefesi”ni; W. James (1842-1910)’in ortaya koyduğu ve açıkladığı gibi “Dinî Tecrübe Doktrini”ni sayabiliriz. Tabii ki fikir ve düşünce bütünlüğünü sağlamak için bu listeye birçok doktrinleri daha ilave etmek mümkündür.

E. Boutroux din ile bilim arasındaki bu mücadeleyi kavramlara değil de, daha ziyade “İlmî Zihniyet” ile “Dinî Zihniyet”e bağlar ve mücadelenin her ikisine de güç verdiğini belirtir (Boutroux, 1988, s.392).

Din ile bilim arasındaki çatışmadan söz edenlerin hemen hemen ekseriyeti Batılı yahut da Batı kültürü etkisinde kalanlardır. Bu biraz da çevrenin verdiği alışkanlıktan olsa gerektir; çünkü ne zaman Batı tarihine baksak hep aydın ile kilise bir mücadele ve çatışma içindedir; yahut da ortalığı din savaşları, mezhep kavgaları kaplamıştır. Bu İlk Çağda da böyle

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

olmuş, Orta Çağ'da, Yeni Çağ'da da böyle olmuştur. Bu problemin esas kaynağı, kanaatimizce, "Hristiyanlık dini"nin bizzat kendisidir. Zira birçok bilim adamı ve filozof bütün tenkitlerini kurumlaşmış dinlerden Hristiyanlığa ve Yahudiliğe yöneltmişlerdir; zaman zaman bu tenkitlerin Hristiyanlık ve Yahudiliğe benzer düşüncesiyle İslama da yöneltildiği görülmüştür. Mesela Draper "İlim ve Din Çatışması" adlı eserinde, Hristiyanlık ve Yahudilik hakkındaki mulahazalarını aynen sanki İslam'da da mevcutmuşçasına teşmil etmiştir. Son asır Osmanlı bilim ve büyük edebiyat adamlarından Ahmet Mithat Efendi, Draper'in eserini hem Türkçeye çevirmiş, hem de İslam'a ters düşen, tariz ve saldırılar bulunan yerlerde gayet ilmî ve makul bir şekilde hemen ilgili paragrafın altında cevap vermiştir.

Şimdi soruyu değiştirerek şöyle sormalıyız: "Neden Hristiyanlıkla bilim bir çatışma içine girmiştir?" Bu çatışmanın sebeplerinden ekseriyeti Hristiyanlığın kendi hususiyetlerinden, yani bizzat kendisinden kaynaklanmakta; bir kısmı da, sadece Hristiyanlığa değil bu tüm dinlere karşı olan din-dışı düşüncelerden, fikir akımlarından gelmektedir.

Hristiyanlığın kendisinden neşet edenleri/çıkanları üç noktada toplamak mümkündür:

1- Hristiyanlığın itikadi temel meselelerinden biri olan Teslis (Trinité), enkarnasyon, asli günah (péché originel) vb. mefhum ve doktrinler, hep Hz. İsa'nın ulûhiyeti inancından çıkmıştır.

Bu hususların, ilk bakışta, bilimle bir ilgisi yokmuş gibi görünse de, işin içine girilince, Hristiyanlığın ana teolojik inançları ile bilim arasındaki münasebetlerin temelinde "ulûhiyet" doktrini yatmaktadır. Hristiyanlıktaki bu ulûhiyet doktrini öyle bir şeydir ki onun ne olduğunu şimdiye kadar kimse ortaya koyamamış, hep "esrarengiz (mister)" olduğu ve olduğu gibi inanılması gereken bir dinî akide olduğu söylenmiş; böylece de bilim, felsefe ve fennin tahlil ve tenkidinden uzak tutulmak istenmiştir. Hristiyan teologlarının bu tavrı din açısından bir dar anlayışa, fideizme, bilim cephesinde ise katı bir pozitivizme yol açmıştır. Böylece daha işin başında, sağlam bir bilim-din münasebeti ortadan kaldırılmıştır (Aydın, 1987, s.213-214).

Bundan sonra -Aydınlanma döneminde- bilim sevgisi ve ona taparcasına inanç artmış, dinin yerini bilim, metafizik gerçekler yerini de bilimsel hakikatler alır olmuştur. Mutlak deney yanlısı olan pozitivist ve

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

materyalistler duyu ve tecrübeye dayanmayan -metafizik- her şeyi inkâr etmişlerdir. Bazılarınca dinin sahasına giren hususlar da bilimin sahasına aktarılmış, bilimin kesin, genel-geçer bilgiyi temsil ettiği düşüncesinden hareket edilerek de, bütün bireysel itikad esasları bilim-dışıdır diyerek reddedilmiştir.

2- Hristiyanlık dininin, büyük ölçüde, mucizeler dini olması, yine bilim-din çatışmasının sebeplerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iş, Hz. İsa'nın dünyaya gelişinden tutunuz da, çarmıha gerilişi, tekrar dirilişi, sonunda semaya yükselişi, tekrar yeryüzüne gelerek insanları kurtaracağı vb. hususlara kadar hepsi mucizevi hadiselerdir. İşte bütün bu hadiseler çatışmanın esas merkezini teşkil etmiştir (Aydın, 1987, s.214).

3- Hristiyanlık, birçok hususta olduğu gibi, kozmolojik doktrinleri de Ahdi Atik'te (Tevrat) olduğu şekliyle aynen kendi kutsal kitaplarına almış, bunları bilimin ve mantığın kontrolünden geçirmeden aldıkları için de birçok bilimsel güçlüklerin doğmasına sebep olmuştur. Bilim, birtakım jeolojik, biyolojik, arkeolojik ve antropolojik konuları araştırınca "Kutsal Kitap"la ters düşmüş, dinin bu husustaki açıklamalarını reddetmiştir (Russel, 1972a, s.12-13; Randall, 1982, s.111-112).

Russel Hristiyanlıkla bilim arasında iki çeşit çatışmanın görüldüğünü belirtmektedir. Bunların birincisi üçüncü maddede yer alan kozmolojik, biyolojik vb. problemlerden kaynaklananlar, mesela İncil'in bir metninde tavşanın geviş getirdiği (Kitab-ı Mukaddes, Leviller 11/4-5)² gibi, belirli bir tabiat olgusuna ilişkin bir yargı kullanılabilir. Bu gibi olguların bilimsel gözlemle yanlışlıkları ortaya çıkınca,³ İncil'in her

² Kitab-ı Mukaddes, Levililer 11/4-6 (Kutsal Kitap burada geviş getirip de çatal tırmaklı olmayan ve eti yenilmeyen hayvanları sıralamakta ve bunlar arasında tavşan da sayılmaktadır.)

³ Bu konuda tam olarak ne bilim adamlarını doğrulayan bir bilgi var, ne de Kutsal Kitabı yanlışlayan bir bilgi vardır.

Kangurular, colobinae maymunları, atgiller ve tavşanlar da geviş getirenler gibi mikroorganizma yardımı ile selülozu sindirebilirler. Ancak sadece bu canlılar selülozun sindirimini kalın bağırsağın içinde gerçekleştirir. Ünlü Zoolog Prof. Dr. Bernhard Grzimek, tavşanların yemeklerini yedikten sonra bunları küçük yeşil topçuklar olarak ayırdığını, bu küçük topçukların Vitamin B-1 bombaları olduğunu, bunları yeniden yiyerek sindirim sistemine gönderdiklerini, bu "vitamin hapları"nın vitamin bakımından 5 kat daha zenginleşmiş olarak sindirim sistemine geri

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

sözünün Tanrısal olduğuna inanan dini bütün biri için bu durum büyük güçlükler doğurur. Yine Tevrat'ta yer alan “Ve millet düşmanlarından öç alıncaya kadar güneş durdu ve ay yerinde kaldı...” (Tevrat, Yeşu 10/13) denildiği hâlde, çıkar da Galileo Galilei aynı hareket ettiğini bilimsel olarak ortaya koyarsa, aynı güçlük yine kendisini gösterir. Ama İncil'deki bu gibi hükümlerin bir önemi olmadığı, İncil'in salt din ve ahlak kitabı olduğu yorumu getirilerek belki bu biraz hafif atlatılabilir. Ama şu ikinci durumdaki çatışma çok daha şiddetli olur: Şöyle ki, eğer bilim önemli birtakım Hristiyan dogmalarını yahut da dinbilimcilerin dinin temeli için kaçınılmaz ölçüde gerekli saydıkları bir felsefi doktrini yalanladığı durumlar söz konusu olursa işte o zaman daha derin ve şiddetli bir çatışma ortaya çıkar.

Görüldüğü gibi Hristiyanlıktaki din-bilim çatışması, öncelikle dinî önemi olmadığı kabul edilen hükümlerde ortaya çıkmış, sonra giderek Hristiyan doktrini için büyük önem taşıyan yahut da taşıdığı sanılan konuları kapsamaya başlamıştı. Din ile bilim arasındaki bu çatışmanın şiddetini tayin eden esas faktör ise tartışılan konuların kiliseler ve ahlak kanunlarıyla olan ilişkileridir.

XIX. yüzyıldaki Batı Hristiyan dünyasındaki bu din-bilim çatışması, İslam ile Hristiyanların problemleri aynı olmadığı hâlde, Osmanlı'ya da taşınmak istenmiştir. Bu kavga, bazen “Batıcılık”, bazen “Müşpet Düşünce”, bazen de “Bilimcilik” adıyla ülkeye sokulmak istenmiştir (Aydın, 1987, s.215).

Dinlerde var olduğu ileri sürülen çatışma sebeplerinden birisi de “Otorite” probleminde ortaya çıkar. Mesela Orta Çağ'da İncil, Katolik inancının dogmaları ve Aristoteles'in öğretileri her türlü şüpheden uzak tutulmuştu. Bilim ise gözlem ve deneyin sağlamadığı hiçbir bilgiye güven beslememekteydi. Yani ne bilim dinin açıklamalarına değer veriyor, ne de din bilimin ortaya koyduklarını doğru kabul ediyordu. Neticede her iki olgu da kendi alanlarının dışındaki bilgileri oraya ait olmayan metotlarla devşirmek istiyorlardı. Söz gelimi din “Jüpiter'in gezegeni var mıdır?”, “Cisimler kütleleriyle orantılı bir hızla mı düşerler?” sorularına gözlemle değil de, Kutsal Kitap veya Aristoteles'in söylediklerinden yola çıkarak

döndüğünü ve tavşanların geviş getirme işini genellikle gece yaptıklarından söz eder.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

tümdengelimle cevap aranmışsa yani teoloji ile bilim çatışması bir otorite ve gözlem çatışması hâline getirilmişse, bu çatışma hiç de yok olacağına benzememektedir. Randall'ın dediğı gibi, burada önemli olan bir görüşü savunmak için getirilen delillerdir; öne sürülen sebeplerdir, yoksa bu görüşü savunanların büyüklüğü, küçüklüğü değildir. Otorite ancak bağımsız bilimsel araştırmanın eş değeri bir şey ise sağlamdır. Sadece salt otoriteden ibaret ise o zaman yeterli değildir (Randall, 1982, s.212; Russel, 1972a, s.13).

Russel, büyük dinlerde mabet, insan ve şahsi ahlak kanununun bulunduğunu, bunlar farklı olsalar bile, toplumsal olgu olarak kesinlikle din için gerekli olduğunu belirtir. O, din ile bilimin çatıştığı en önemli noktalardan biri olarak da “dinin toplumsal bir olgu” oluşunu görür. Zira ona göre, tek kişinin bilimle çatıştığı görülmez (Russel, 1972a, s.6). Ama şu da bir gerçektir ki, zaten kendisi de bunu itiraf etmektedir, cemaatsiz, “ümmetsiz” din olamaz. Bu, din kavramının semantik yapısına terstir. Çünkü, daha önce de belirttik, din, teorik yönüyle imanı, pratik yönüyle de ameli zaruri kılmaktadır. Daha önce Russel'in da kabul ettiği gibi mabet, büyük dinlerin topluca ibadetlerini gerçekleştirdikleri bir mekândır. Madem ki bu mekân, mabet büyük dinlerin gereklerindedir, mabet kavramının semantik tahlili gereğı cemaat de dinlerden ayrılmayan bir unsurdur. Eğer ibadetten ve cemaatten söz etmezsek, o takdirde Teizm'den Deizm'e kaymış oluruz ki, o zaman, zaten bir bilim-din çatışmasından söz edilemez.

Dinin dışındaki sebeplerden dolayı da, din ile bilim arasında bazı çatışmalar olmuştur; bunlardan bir kaçına özet olarak temas etmek faydalı olacaktır.

Bilim ile din arasında bir mücadele, çatışma görenler, bu iki ayrı sahayı akla dayandırarak birleştirmek isteyenlerdir. Eğer bu iki ayrı saha, ayrı metotları kullanan ve objelerine ayrı tarzlarda yaklaşan kurum birleştirilip bir araya getirilmek istenirse, çatışmadan daha tabii bir şey olamaz. Çünkü bilim tecrübe ve akılla iş görür; din ise akıl, duygu ve imanla iş görür. Ancak bu durum, “bunlar hiçbir yönden birbirleriyle ilgilenmezler” anlamına da gelmez.

Din ile bilim arasında bir çatışma görülmesinin sebeplerinden biri de, E. Von Aster (1880-1948)'e göre belki de en önemlisi, bu farklı sahaların objelerinin ya birbirine karıştırılması yahut da birinin diğerinin

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

objesini kendi metotları, kendi araştırma alanına girdiği için yok sayması veya o objeyi inkâr etmesidir (Aster, 1972, s.2). Bu hususta iki aşırı ucun olduğu görölmektedir. Birincisi bütün metafizik gerçekleri inkâr eden Pozitivizm, Materyalizm vb. felsefi sistemlerle kişilik kazanan Naturalist eğilimler; ikincisi de bütün maddi realiteyi ruha indirgeyen spiritualist eğilimlerdir. Bu aşırılıklar olduğu sürece bir uzlaşmadan elbette söz edilemez.

XX. asırda Mantıkçı Pozitivist okulun mensuplarından İngiliz A. J. Ayer'in "din dili" ile ilgili yapmış olduğu tahliller bilimci okul mensuplarına güç kazandırmış, bunlar da fırsat buldukça idealist düşünceye, kendisiyle çatışıyor diye saldırmaya başlamışlardır. Bu saldırılar da en çok geleneksel dinlere -özellikle Hristiyanlık ve Yahudilik'e- zarar vermiştir. İşte bu idealistler, öncelikle geleneksel dinlere bir temel arama çabasına girmişler ve din ile bilim arasındaki çatışmayı da, "dinin düzgün, felsefi bir biçimde ortaya konan bir dünya görüşü niteliğinden yoksun olmasına" bağlamışlardır (Ayer, 1984, s.96-117).

Gerçekten de Batı'da XVIII. asırda, bilimle arası nispeten iyi olan teoloji XIX. asra kadar entelektüel ve sağlam bir vaziyette kalabilmişti. Son yüzyıl içinde ise ateistlerin (tanrıtanımaz) hücumlarını karşılamak için hislere hitap etmek yolunu tutmuştur. Russel diyor ki, bu dönemde bütün din savunucuları kafa yerine kalbe hitap etme yoluna koyulmuşlardır. Zihinle varılmış yanlış yargıları hislerle düzeltmeye çalışmışlardır (Russel, 1969, s.96-97). "Protestanlar dindeki otorite kaynağını, önce kilise ve İncil'den sadece İncil'de, sonra kişinin ruhunda aramaya başlamışlardır. Dinî hayatın; olgularla ilgili belirli bir tavır almaya bağlı olmadığı yavaş yavaş anlaşılmaya başlamıştır. Böylece din dağın eteklerinden yavaş yavaş yukarı doğru çekilerek tepeyi (zirveyi) koruma yollarını aramaya başladı." (Russel, 1972a, s.13)

Russel'in bu ifadelerinden Batı'da dinin durumunun hiç de iyi olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum ise aklımıza hemen şu soruları getirmektedir: "Bilimin ilerlemesi dinin tesirini azaltmış mıdır?" Yahut da "Bilim, dinin yerine geçebilir mi?" Biraz da bu sorulara cevap aramaya çalışalım.

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

5. Bilimin İlerlemesi Dinin Tesirini Azaltmış mıdır?

Bilimsel metodun, bugünkü manada dünyaya Galileo (1564-1642) ile getirildiğini söyleyen ve XIX. asrın ikinci yarısında bilimin gösterdiği başarılarından cesaret alan, bilimin giderek dini gerileteceği ve onun yerini alarak dine lüzum kalmayacağı görüşünün en uç noktadaki temsilcilerinden birisi olan İngiliz filozofu B. Russel “Bilimden Beklediklerimiz” adlı eserinde bilim ilerledikçe dinin tesirinin azalacağını söylemektedir. Ona göre, “teoloji, din harplerinden sonra, insanların düşünceleri üzerindeki hakimiyetini derece derece kaybetmiştir. Onun yerini alan birşey varsa, o da bilimdir... Biz bilim adına endüstride devrimler yapıyoruz, aile ahlakını zayıflatıyoruz, renkli ırkları köleleştiriyoruz ve birbirimizi zehirli gazlarla ustacasına yok ediyoruz. Bazı bilim adamları bilimin bu alanlarda kullanılmasından hiç de memnun görünmüyorlar... Adeta eski din günlerini arar oldular. Halbuki böyle bir bilim karşısında insanların çekingen ve gönülsüz değil, sağlam ve gerçek bir inanca ihtiyaçları vardır... Bilgiye güvenin sarsılması, insanın en iyi kabiliyetlerini inkar etmesi demektir.” (Russel,1969, s.121-122) Russel din hakkındaki görüşünün Lucretius'un görüşüne benzediğini, dine korkudan doğan bir hastalık nazarıyla baktığını, insanlık için ise dini, sonsuz bir şefaak kaynağı olarak gördüğünü ileri sürer (Russel, 1972b, s.29). Buna karşılık bilimin gelişmesinin gelecek yıllarda daha da hızlanacağını, sonunda yeni bir dengeye ulaşacağını, bu dengede bilimin hâkim olacağını, bu yüce gücün daha neler getireceği henüz bilinmeyen teknik gibi bir neticesinin de mevcut olduğunu belirttikten sonra şöyle devam etmektedir: “Bilim, tekniği daha şimdiden, ekonomik organizasyonların ve devlet vazifelerinin şekillerini derinden derine değiştirmiş, aile hayatını da değiştirmeye başlamıştır; bunları daha yakın bir gelecekte, daha büyük değişikliğe uğratacağı da muhakkak gibidir.”(Russel, 1972a, s.12)

Russel, bu yeni bilimsel metodun gerek teorik, gerekse pratik alanda o kadar büyük başarı kazandığını iddia etmektedir ki, sonunda teoloji, yavaş yavaş kendisini bilime uyarlamak zorunda kalır; bu uyarlamaya engel teşkil eden İncil metinlerini de alegorik yahut da temsilî bir biçimde yorumlamaya girişir (Russel, 1972a, s.13). Neticede Hristiyanlık bir çeşit kendisini otokritiğe tabi tutar.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

Albert Einstein ise Russel'ın görüşlerini paylaşmadığı gibi, onun aksini savunarak şöyle demektedir: “Bizim Materyalist arzımızda, en derin din duygusunu, pozitif bilim yolunun ilk arayıcıları sezmiştir” (Ecer, D.İ.Bşk. s. 33). Bunlardan birisi de büyük Biyolog Lloyd Morgon (1852-1936)'dur. L. Morgon, “evrimin özellikle “Emergent Evolution” dediği şeyin, gidişinde gizli bir "Murad-ı ilâhî” olduğuna inanır” (Russel, 1969, s. 119).

Max Planck (1858-1947) ise bu konuda biraz daha ihtiyatlı davranarak bilmin tabiatın son sınır ve sırlarını keşfedemeyeceğini çünkü bizim de tabiatın bir parçası olduğumuzu, dolayısıyla keşfetmemiz gereken sırlardan birini teşkil ettiğimizi belirtmektedir. Ona göre, “ne kadar ilerlersek tabiatla o kadar ahenk içine gireriz. İşte bilmin ferde yaptığı en büyük hizmet budur” (Adıvar, 1967, s.612). M. Panck'ın bu düşüncesine göre din ile bilim arasında bir çatışma söz konusu olamaz; aksine bunların birbirlerini desteklemeleri icap eder.

Tarih boyunca dinlerin toplumlardaki fonksiyonlarını dikkate alınca, bilimin hiç de dinin yerini alabilecek durumda olmadığı görülmektedir. Zira din ve bilimin, birey ve toplumda alakadar oldukları saha ve icra ettikleri vazifeler tamamen farklıdır. Gerçi bazıları XVIII. asrın sonlarında ve XIX. asırda bilimin dinin yerini alacağı zehabına kapılmışlardı. Pozitivist felsefenin kurucusu A. Comte başta olmak üzere dinin çağının bittiğini, artık bilim çağı başladığını belirtiyordu. Pozitivist felsefenin ilham alarak meydana gelen Siyantisist Okul mensuplarından E. Renan “Bilimin Geleceği” adlı eserinde, Kur'an, Hz. Muhammed ve İslam dinine çattıktan sonra, bilimin bir din olduğunu, “Amentü”lerin de ancak bilim ile yazılacağını savunmuştur.

Bu iddiaların tutarsız oldukları meydandadır. Çünkü bilim ilerledikçe birtakım yeni bilinemezler ortaya çıkacaktır. Mesela kendimizi bir an için XVII. asırda farz edelim ve diyelim ki, XVIII ve XIX. asırda “bilim” daha çok ilerleyeceği için, “din” de o nisbette gerileyecektir. Bu iddiada olan Russel, eserlerinde kendi teziyle tezat teşkil edecek olan beyanlara yer vermektedir. “Bilim ve Din” adlı eserinde XVIII. asırda Fransa ve Rusya hariç, her yerde ve her zaman bilim adamlarının çoğunun kendi çağlarında egemen olan dinî görüşleri desteklediklerini belirtmektedir. Bu bilim adamları arasında ünlü Newton, Cuvier (1769-

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

1832), Faraday (1791-1867), Kopernikus (1473-1543), Descartes vb. de mevcuttur (Russel, 1972a, s.47,157).

Eğer Russel yukarıda belirtilenleri doğru naklediyorsa -ki öyle görülüyor- o zaman “bilim ilerledikçe din geriler” iddiaları Nihat Keklik (1926-2017)’in de belirttiği gibi, doğru değildir. Şayet XVIII. asırdan daha ileriye ve de Russel’ın belirttiği gibi XVIII. asrın bilim adamlarının çoğunluğu hem de en meşhurları dindar, inançlı kimseler ise, o hâlde “bilim ilerledikçe din geriler” iddiasının doğruluğu şöyle dursun, aksine “bilim ilerledikçe din ve inançların çok daha kuvvetlenip güçleneceği” görülmektedir. Şu hâlde bilim ile din arasındaki münasebet ters orantılı değil aksine doğru orantılıdır. Yani bilim geliştikçe inancın da güçlenip kuvvetlendiği görülmektedir (Keklik, 1983, s.223-225).

E. Durkheim ise “Din Hayatının İptidai Şekilleri” adlı eserinin II. cildinde, din ile bilimin birbirinin yerini alamayacağını, temelini insanın psikik hayatında bulan dinin hakiki bir varlık olarak, her zaman ve her yerde bir vakıa olarak, toplumda en müessir bir güç durumunda bulunarak var olageldiğini, böyle bir fenomenin de inkâr edilemeyeceğini ileri sürmektedir (Durkheim, 1923, II/364).

Bilindiği gibi, dinin inanç yönü yanında bir de pratik yönü, uygulama yönü vardır. Dinin bu aksiyonlar, atılımlar yönü, hayatı baştan aşağı dolduran ve düzenleyen yanadır; hâlbuki bilim, hayatın bütün yönlerini hiçbir zaman dolduramaz. Belki o, teknik yolla hayatın bir kısmını ifade edebilir fakat tam olarak hayatı sevk ve idare edemez. Başka bir ifadeyle insan ve toplumun sadece birkaç problemine çözüm getiren bilim, hayatı baştan aşağı içine alan dinin mevcudiyetine diyeceği bir şey olamaz. Belki bilim dinlerin bazı kozmolojik ve sosyal olaylara getirmiş olduğu değerlendirmeleri kendi metotları açısından kabul etmeyip geçersiz addedebilir. Bu da dini bütün insanın itikadında hiçbir şey meydana getirmez; hatta çoğu da bilimin bu açıklamalarının bir gün değişeceğini bilir. Çünkü bilimde bir tamlık, nihai çözüm getirme özelliği yoktur. Durkheim’ın dediği gibi “dinlerde ebedî bir yön vardır; bu da iman ve ibadettir. İman herşeyden evvel, bir fiil ve harekete doğru bir hamledir. Bilim ne kadar ileri götürülürse götürülsün, daima fiil ve hareketten uzak kalır” (Durkheim, 1923, II/365).

Sosyal birer kurum olarak göz önüne aldığımız zaman bilim ve dinin toplum içindeki rollerinin bir hayli farklı olduğunu da görürüz.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

Şunu hemen belirtelim ki, bu kurumlardan birinin diğeri tesirsiz kılması için, onun birey ve toplum nazarındaki rolünü de üzerine alması gerekir. Bu da en genel şekliyle bilimin değerler ve normlar koyarak sosyal ilişkilere şekil ve yön vermesi; dinin ise laboratuvarında araştırma yapması anlamına gelir; bu ise ikisi için hem imkânsız hem de lüzumsuzdur. Din ve bilim, birbirlerinin rollerini üzerlerine almadıkları sürece de her birinin ayrı ayrı kendi varlıklarını devam ettirmeleri en tabii bir şeydir ve zaten “olan” da bundan ibarettir.

Bilimin gelişmesinin, dinin tesirini azaltıp azaltamayacağı konusunda göz önüne alınması gereken bir başka husus da şudur: Bilimin nisbi olarak daha fazla geliştiği çağlarda dinin çok daha kuvvetli ve evrensel mahiyette ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu dönemler Milâd ve Hicret’in başlangıç dönemleridir. Çok tabiidir ki bu tarihlerde bilim, daha önceki dönemlere göre çok daha ileridir. Bunu bilim tarihinden bilmekteyiz. Milâd ile Hicret arasındaki yaklaşık yedi yüzyılda bilim büyük mesafeler katettiği hâlde, tesirini devam ettiren Hristiyanlığın yanı sıra, bütün kudretiyle İslamiyetin tarih sahnesine çıktığını da görmekteyiz. Aslında, bilimin ilerlemesiyle dinin tesirinin azalacağı yolundaki fikirler, bilimsel mahiyeti olmayan fikirlere dir. Bunun için de bu konuda ileri sürülen fikirler, biraz temenni ve biraz da tahminden ibaret spekülasyondan öteye geçememektedir. Bu gibi fikirlerin doğruluklarını araştırıp sorgulamak için, bilimin gelecekte hangi yönde ve ne mahiyette bir gelişme içine gireceğini şimdiden bilmek lazımdır ki, bunun da imkânsızlığı ortadadır. Değil doğruluğunu araştırmak, gözlemlenmesi bile ancak gelecekte yapılabilecek muhtemel bir olay hakkında bilim adına beyanda bulunmak, bilim hesabına müspet bir gayret olarak kabul edilmez.

Hakikaten bilim, hayatın, birey ve toplumun çok yönlü ihtiyaçlarının ancak sınırlı bir kısmına cevap verebilir; bunlar da sadece maddi ihtiyaçları tatmin edici niteliktedir. Hâlbuki insanın birtakım manevi ihtiyaçları, hissî intiyaçları da vardır; bunların da tatmini gerekir. Sonra insan, kendisi, içinde yaşadığı âlem ve âkıbeti hakkında birtakım sorularına cevap bulmak ister. Fiil ve davranışlarının kendisine ne kazandırıp kaybettireceğini merak eder. Niçin yaratıldığını, nasıl bir güç tarafından var edildiğini, sonucun bir önceki sebebin arkasındaki sebepleri, yani sebeplerin sebebini vb. bilmek ister. Bilim bu sorulara cevap verecek durumda değildir. Tenkitçi bir özelliğe sahip olan bilim, bu özelliğinden

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

dolayı, kainatı insana bir birlik ve bütünlük içinde sunamaz; aynı özelliğinden dolayı, inançları da tanımak istemez fakat yerine bir başkasını koyabilecek durumda da değildir. Hâlbuki din, bu problemlere kendi inanç esasları doğrultusunda bir çözüm getirir; hayata bir anlam kazandırarak salikini/inananını bunlara uymaya teşvik eder.

Görüldüğü gibi bilimin dinin yerini alması pek mümkün görülmemektedir. Öyleyse yapılması gereken husus, din ile bilimi çatışır görme zihniyetinden öncelikle vazgeçmektir. Özellikle orijinalitesini muhafaza eden “Semavî” bir dinin bilimle -bilim ve din kendi özelliklerini muhafaza ettiği sürece- çatışacak hiç bir problemi yoktur. Bu sebepten dolaydır ki, İslam dini pozitif bilimlerle bir çatışma, çekişme içinde değil, aksine tam bir diyalog içindedir (Aydın, 1987, s.226-229; Taylan, 1979, s.246-272). Hristiyanlıkta bilim ile din arasında çatışmaya sebep teşkil eden ruhbanlık sınıfının mevcudiyeti, engizisyon, dogmaların akla ve bilime muhalefeti, Tanrı, Tanrı’nın hür iradesi ve sıfatları vb. gibi konuları yeniden gözden geçirmeye başlamış, bilimle Hristiyanlık arasındaki çatışma ve anlaşmazlıkları asgariye indirme gayretine girişmiştir (Aydın, 1987, s.216).

E. Boutroux, mahiyet ve özellikleri itibarıyla farklı olan Batı’daki bilimsel ve dinsel zihniyetleri yan yana getirmek, ortak bir zeminde birleştirmek ister. Ona göre bu ortak zemin “İnsan Hayatı”dır. Çünkü insan hayatı, çevresi ve tabiatla olan münasebetlerinde bilime, gayesi ve idealleri yönünden de dine konu olmaktadır (Boutroux, 1988, s.412-413).

Daha önce belirttiğimiz gibi, E. Boutroux, bilimin, hayatın bütün problemlerini çözemeyeceğini, çünkü onun sadece “var olanı” konu edindiğini, bu sebeple de “ideal” hakkında yani “olması gereken” hakkında bir şey söyleyemeyeceğini ve bilimin gayeler konusunda sessiz kalacağını belirtir. Ona göre, bilimin karşısında din varlığını daima koruyacaktır. Zira dinin varlığını sürdürme gücü, yeni şartlara ve durumlara uyabilme niteliği her türlü düşüncenin üstüne çıkmıştır. Eğer din, yoğun ve güçlü bir iman ihtiva etmekle beraber, insan toplumlarının fikirleri, duyguları, müesseseleri ve hayatı ile temas içinde olur ve etki tepki münasebetlerinde bulunmayı sürdürürse gelecekte de varlığını sürdürecektir. Yani ruhanî bir etkinlik olarak varlıkları içten değiştirmeyi gaye edinir, çeşitli baskı, zorlama ve siyaset yollarına sapsamasa, bilimin, ahlakın ve müesseselerin

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

gelişme ve ilerlemelerinden hiç korkmadan varlığını sürdürebilir (Boutroux,1988, s.431-432).

E. Boutroux'a göre, bilim ile din aralarındaki birçok ilişki bulunmasına rağmen, yine de birbirlerinden ayırırlar ve ayrı kalmak zorundadırlar. Yine canlılık ve verimlilik ile donatılmış bulunan bu iki güç, birbirleriyle mücadele ettikleri zaman, bu mücadeleleri, onların gelişmesine ve büyümelerine hizmet eder; onlar, bu mücadele sayesinde birbirlerini kontrol etme ve üzerlerindeki lüzumsuz teferruatı kurtulma fırsatı da bulurlar. “Birbirlerinden ayrı ayrı şeyler olan bu iki güç barış, uzlaşma ve ahenge doğru yürümekten başka bir şey yapamazlar; ama asla bu gayeye de ulaşamazlar, çünkü insan hayatının şartları böyledir” (Boutroux, 1988, s.434).

E. Boutroux, din ile bilim arasındaki sürtüşmelerin devam edeceğinden söz etmektedir. Bunun nedenini ise, E. Boutroux’un dini bütün bir Hristiyan oluşunda aramak gerekir. Hiç şüphesiz ki, bir insanın, -her kim olursa olsun- kutsal saydığı kitabının etkisinden kurtulması pek kolay olamaz. Felsefenin tanımında da yer alan temel inançlar E. Boutroux için de geçerlidir çünkü o da bir filozoftur ve problemlerine büyük ölçüde temel inançları doğrultusunda çözüm getirmek durumundadır.

Bilim ile dinin en anlamlı diyalogunu İslam dininde görmek mümkündür. Bunun sebebi ise nasıl ki Hristiyanlık dininin Kutsal Kitabı İncil din ile bilimin çatışmasının ana sebebini teşkil ediyorsa, aynı şekilde İslam dininin Kutsal Kitabı “Kur’an” da böyle bir çatışmanın ortadan kalkmasının ana sebebini teşkil etmektedir. Çünkü Kur’an açısından bütün âlem ve bilgi; kudret, iyilik ve rahmet sahibi Allah’ın eseridir (Bkz. Bakara 2/32,231,282; Hıcr 15/86; Fatır 35/38; Yasin 36/38,79,81; Zümer 39/9; Zuhuf 43/84 vb). Yaratılmış olan âlemdeki her şey, Allah’ın verdiği bir nizam ve gayeye göre varlığını sürdürmektedir. İşte böyle bir gaye ve nizama göre var edilmiş olan âlemin bilgisini devşirmeyi Kur’an bilimin kullandığı metotlara bırakmıştır. Âlemde hiçbir şey boş ve manasız yaratılmamıştır. Her şey Allah’ın eseri ve her şeyin gayesi de ona dönmektir. Zira tek Ulu ve Yüce olan kendisidir; her şeyin de sonunda kendisine döneceğini açıklamıştır (Ayдын, 1987, s.226-227).

İslam’da, bilgi otoritesi olarak kabul edilen Kur’an’ın genel olarak ortaya koyduğuna göre bilim ve dinin iki maksadı vardır: Bunlardan birincisi, her ikisinin de gerçekleştirmeleri gereken gaye “Yüce Yaratıcı”yı

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

insana tanıtmak, ikincisi de "Yüce Yaratıcı"yı tanıyacak olan "İnsan"a hizmettir. Meseleye bu açıdan baktığımızda Kur'an'ın daima bilimi, düşünceyi, anlama ve kavramayı teşvik ettiğini; bilim, düşünce, anlama ve kavrama geliştikçe de "Kur'an" ve "Din"ın daha iyi anlaşıldığı görülmektedir. Sadece birkaç taassub ve yanlış anlama faaliyeti hariç tutulursa İslâm dininin bilim ile çatıştığı, yahut onun yerini almaya kalkıştığı veya bilimin sesini kestiği asla görülmemiştir.

Sonuç

Din ile bilim ilişkisi konusunda yaptığımız bu incelemeden şu sonuçlar çıkarılabilir.

Bunlardan ilki bir kere dinin ve bilimin izah etmeye çalıştıkları varlık sahaları aynı değildir. Bundan dolayıdır ki, bilimin gösterdiği ve gösterebileceği en hayal edilmez ilerlemeleri elde etmesi hâlinde bile göstereceği başarı, dine karşı değil, ancak kendisine karşı bir başarı olmak durumundadır.

Bu arada dinin de sadece insanın "bilme" ihtiyacını karşılamadığını, birey ve toplum nazarındaki rolünün çok daha fazla ve geniş olduğunu da belirtmek gerekir. Bu nedenledir ki, fonksiyonu sadece "bilme" olan bilimin gelişmesiyle dinin gerilemesi mümkün görünmemektedir.

İkinci olarak bilim ile din arasında var olduğu iddia edilen çatışma, aslında "din" terimi ve onun ifade ettiği özde/içerikte değil de, daha ziyade zihniyetlerde ortaya çıkmaktadır. Bu zihniyetlerin de, büyük ölçüde menfaatlerini korumak, otoriteyi elde bulundurmak ve hükümler olmak isteyen kimselerin zorlamalarıyla meydana geldikleri görülmüştür; bunlar bilim ve dinin pratik yanlarını kendi emellerine alet etmek istemişler; neticede iş bir menfaat çatışmasına dönüşmüştür.

Üçüncü bir neden olarak din ile bilim arasında var olduğu iddia edilen çatışmalardan en önemlilerinden biri de bu iki gücü aynı ilkeye bağlayarak açıklama gayretlerinden ortaya çıkar. Mesela "din"i de "bilim"i de "akla" bağlama çabaları böyle bir çatışmaya sebep olabilmektedir.

Bu çalışmadan çıkan bir sonuç da "bilimin, dinin yerini alması" gibi fikirlerin kaynağının bizzat bilim ve dinden çıkarılması mümkün görünmemektedir. Bu fikirlerin bilimden başka maksat ve endişelerle öne

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

sürüldüğü söylenebilir. Çünkü -daha önce de ifade ettiğimiz gibi- dinin, birey ve toplum nazarında sadece “bilme” ihtiyacını karşılamadığı, en açık şekilde “değerler dünyası”, “kültür” hadisesinde de görülmektedir. Zira din kültürün en esaslı unsurunu meydana getirir. Kültür ise toplumu, her boyutunda kuşatır.

Din ile bilimi uzlaştırma, Kur'an'ın da ortaya koyduğu ana felsefeye uygun düşmektedir. Çünkü uzlaşma, din ile bilimin var olma hikmet ve gayelerinde, hedeflerinde mevcuttur. Madem ki âlem bir “kosmos”tur ve insan da bu âlemde bir mana taşımaktadır. Öyleyse bu iki güce düşen görev, “insan” ve “Yaratıcı”ya hizmet için kendi varlık sahalarında, üzerlerine düşeni gerçekleştirmek olmalıdır.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

Kaynakça

Kur'an-ı Kerim.

Kitab-ı Mukaddes.

Aclûnî, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Muhammed. (1352 H), Keşfü'l- hafa ve müzilü'l- ilbas amma iştehere mine'l- ehâdîs, Beyrut: Daru ihyai't- turasi'l-arabi,

Adivar, A. A. (1967). *Tarih boyunca ilim ve din*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Ahmet Mithat Efendi (1313), *İslam ve ulûm*. Tercüman-I Hakikat Matbaası, Derisaadet.

Aydın, M. (1987). *Din felsefesi*. İzmir: İlahiyat Vakfı Yayınları.

Ayer, A. J. (1984). *Dil, doğruluk ve mantık*, (Çev. V. Hacıkadiroğlu). İstanbul: Metis Yayıncılık.

Aster E. V. (1972). *Bilgi teorisi ve mantık*, (Çev. M. Gökberk). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları,

Aster E. V. (1943). *Felsefe tarihi dersleri*, (Çev. M. Gökberk). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Talebe Cemiyeti Neşriyatı I.

Balaban, M. R. (t.y.). *Son asrın ilim ve fen adamlarına göre ilim, ahlak, iman*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Bergson, H. (1932). *Les deux source de la morale et de la religion*. Paris: Édition électronique (ePub, PDF)

Boutroux, E. (1988). *Çağdaş felsefede ilim ve din*, (Çev. H. Katipoğlu) İstanbul: MEB Yayınları.

Cürcanî S. Ş. (1318). *Ta 'rifat*. Derisaadet: Matbaa-i Amire.

Çankı, M. N. (1954). *Büyük felsefa lügati*, (III). İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

Darimî, Ebu Muhammed Abdillâh b. Abdirrahman b. Fazl b. Behrem (1386 H/1966). Sünenü'd- dârimî, Kahire: (1-2).

Durkheim, E. (1925). *Din hayatının ibtidâi şekilleri*, (çev. H. Cahit). İstanbul: Matbaa-i Amire.

Draper, J. W. (1882), *Les Conflits de la science et la religion*, libr. Germer Baillère-Paris.

Ecer, A. V. (t.y.). *İmanın akıl ile münasebeti*. Ankara: D.İ. Bşk. Yayınları.

Freyer, H. (1964). *Din sosyolojisi*, (çev. T. Kalbuz) Ankara: AÜ Basımevi.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

İbni Manzur. (1308). *Lisanü'l- arab*, Bulak,

Keklik, N. (1983). *Filozofların özellikleri (Felsefeye Giriş II)*. İstanbul: Doğuş Yayınevi.

Kösemihal, N. Ş. (1971). *Durkheim sosyolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Lalande, A. (1926). *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*. Paris: Librairie Félix Alcan.

Macdonald, D. B. (1977). Din Maddesi, *İslam ansiklopedisi, III*, İstanbul, TDV İslam Ansiklopedisi.

Maksudî A. A. (1981). *Yaşayan dünya dinleri*, (çev. M. Sadak) İstanbul.

M. Şemseddin, (1339). *Tarih-i edyan*. İstanbul: Kanaat Matbaası.

Muttakî, A. (1311 H). *Kenzu'l- ummal*, Haydarabat. XIV/73

Öner, N. (1967). *Tanzimattan Sonra Türkiyede İlim ve Mantık Anlayışı*, Ankara: İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Poincaré, H. (1964a). *Bilim ve metod*, çev. H. R. Atademir, S. Ölçen, İstanbul: MEB Yayınları.

Poincaré, H. (1964b). *Bilimin Değeri*, çev. F. Yücel, İstanbul: MEB Yayınları.

Randall, Jr. J. Justis H-B. (1982). *Felsefeye giriş*, (çev. A. Arslan), İzmir: Bigbang Yayınları.

Russel, B. (1969). *Bilimden beklediğimiz*, (çev. A. Yakalıoğlu), İstanbul: Varlık Yayınları.

Russel, B. (1972a). *Bilim ve din*, (çev. Hilmi Yavuz), İstanbul: Cem Yayınevi.

Russel, B. (1972b). *Neden huristiyan değilim*, (çev. E. Gürol), İstanbul: Varlık Yayınları.

Sarıkcıoğlu, E. (1983). *Başlangıçtan günümüze dinler tarihi*, İstanbul: Otağ Yayınları.

Şehristanî, (1975). *en-Milel ve'n- nihal*, nşr. M. Seyyid Kilânî, Beyrut,

Sezer, B. (1981). *Toplum farklılaşmaları ve din olayı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Taylan, N. (1979). *İlim-Din (ilişkileri, sahaları, sınırları)*, İstanbul: Çağrı Yayınevi.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Erdem, H. (2021). Din-bilim münasebeti bağlamında bir din-bilim çatışmasından söz edilebilir mi?. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 1-36.

Taplamacıoğlu, M. (1967). *Din sosyolojisine giriş*, Ankara: İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Tunç, M. Ş. (1959). *Bir din felsefesine doğru*, İstanbul: Türkiye Yayınevi.

Tümer, G. (1970). *Din, AÜİFD XVIII*, Ankara,

Uygur, N. (1975). *Kuram-Eylem bağlamı (Çözümleyici Bir Felsefe Denemesi)*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Ülken, H. Z. (1927). *Dinî İctimaiyat, Felsefe ve içtimaiyat mecmuası, Yıl I, Sayı 4*, İstanbul,

Ülken, H. Z. (t.y.). *Bilgi ve değer*, Ankara, Tarihsiz: Kürsü Yayınları.

Ülken, H. Z. (1969). *İlim felsefesi*, Ankara: A. Ü. Eğitim Fakültesi Yayınları.

Yazır, M. H. (3. Baskı). *Hak dini kur'an dili*, İstanbul, üçüncü baskı. Akçağ Yayınları.

Yıldırım, C. (1974). *Bilim tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Akdeniz, S. ve Dalmış, İ. (2021). Toplum yanlısı davranıştaki toplumsal:
İç-grupla özdeşleşme ve kolektif dayanıklılık arasındaki ilişki.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (6), 37-50.

Makale Geliş Tarihi: 29.03.2021

Makale Kabul Tarihi: 29.04.2021

TOPLUM YANLISI DAVRANIşTAKİ TOPLUMSAL: İÇ-GRUPLA ÖZDEşLEŞME VE KOLEKTİF DAYANIKLILIK ARASINDAKİ İLİŞKİ

İbrahim DALMIŞ*

Seher AKDENİZ**

Öz

Kolektif dayanıklılık, toplumların afet ve acil durum zamanlarında ortaya çıkan olumsuzluklara dayanma ve elindeki kaynakları kullanarak bu olumsuzluklardan kurtulma yetisi olarak tanımlanmaktadır. Dayanıklılık anlayışı genel olarak kolektif panik anlayışının aksine öz-yardıma, ortak kaynakların kullanımına ve hayatta kalanların kendini toplama ve çalışmaya devam etmesine vurgu yapmaktadır. Afet ve acil durumlarda grup oluşumunun en kritik belirleyicilerinden biri dış tehdit algısı yani ortak kader anlayışıdır. Ortak kader, çok kısa bir zaman içinde farklı bireylerden oluşan bir yığını, birleşik bir psikolojik kitleye dönüştürmektedir. Kolektif dayanıklılığın ilgili toplulukla özdeşleşme düzeyine göre farklılaşabileceği hipotezine dayalı olarak bu çalışmada, iç-grupla özdeşleşme ile kolektif dayanıklılık arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma betimsel tarama yöntemi ile gerçekteşirilmiş olup, evrendeki durumu belirlemek üzere katılımcılara çevrim-içi platformda kendileri hakkında yapılandırılmış sorular yöneltilmiştir. Araştırmaya değişik eğitim gruplarından yaşları 18 ile 66 arasında değişen 590 kadın ve erkek katılmıştır. Araştırmada katılımcıların kolektif dayanıklılık düzeylerini ölçmek için Kolektif Dayanıklılık Ölçeği, Özdeşleşme puanlarını belirlemek için Kolektif Benlik Saygısı Ölçeğinin “Kimliğe atfedilen önem” alt boyutu kullanılmıştır. Verilerin analizinde betimsel istatistikler ve Pearson Momentler Korelasyon analizi kullanılmıştır. Analizler özdeşleşme ile kolektif dayanıklılık arasında anlamlı ve orta düzeyde korelasyon olduğunu göstermiştir. Sıfır-düzen korelasyonlar açısından bakıldığında özdeşleşme, kolektif dayanıklılıktaki varyasyonun yüzde 25’inden fazlasını açıklamaktadır. Sonuçlar sosyal kimlik kuramına uygun şekilde literatür işığında tartişılmıştır.

Anahtar Kelimeler: kolektif dayanıklılık, iç grupla özdeşleşme, sosyal kimlik.

* Dr. Öğr. Üyesi, KTO Karatay Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, ibrahim.dalmis@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-9558-5619.

** Dr. Öğr. Üyesi, KTO Karatay Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, akdenizseher42@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2282-9165.

Akdeniz, S. ve Dalmış, İ. (2021). Toplum yanlısı davranıştaki toplumsal:
İç-grupla özdeşleşme ve kolektif dayanıklılık arasındaki ilişki.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (6), 37-50.

Collectivism in Prosocial Behaviour: The Relationship Between In-Group Identification and Collective Resilience

Abstract

Collective resilience refers to the ability of a community to withstand the adversities in times of disaster and emergency and to use its resources to get rid of this situation. In contrast to the collective panic understanding in general, the understanding of resilience emphasizes self-help, the use of shared resources, and the recovery of survivors and their continued work. One of the most critical determinants of group formation in disasters and emergencies is the perception of external threat, that is, a common sense of destiny. Common destiny transforms a group of different individuals into a unified psychological mass in a very short time. Based on the hypothesis that collective resilience may differ according to the level of identification with the relevant community, the relationship between identification with ingroup and collective resilience was investigated in this study. The research was carried out by descriptive survey model and structured questions were asked to the participants about themselves on the online platform in order to determine the situation in the universe. 590 men and women aged between 18 and 66 from different education groups participated in the study. In the study, the Collective Resilience Scale was used to measure the collective resilience levels of the participants, and the "Importance attributed to identity" sub-dimension of the collective self-esteem scale was used to determine the identification scores. Descriptive statistics and Pearson Moments Correlation analysis were used to analyze the data. The analysis showed that there is a significant and moderate correlation between identification and collective resilience. When viewed in terms of zero-order correlations, identification explains more than 25 percent of the variation in collective durability. The results are discussed based on the literature in accordance with the social identity theory.

Keywords: collective resilience, in-group identification, social identity.

Akdeniz, S. ve Dalmış, İ. (2021). Toplum yanlısı davranıştaki toplumsal:
İç-grupla özdeşleşme ve kolektif dayanıklılık arasındaki ilişki.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (6), 37-50.

Giriş

Doğal ve insani afetler küreselleşirken “kolektif dayanıklılık” kavramı gittikçe önem kazanmaktadır (Bavel vd, 2020; Elcherot ve Drury, 2020). Kolektif dayanıklılık, toplumların afet ve acil durum zamanlarında ortaya çıkan olumsuzluklara dayanma ve elindeki kaynakları kullanarak bu olumsuzluklardan kurtulma yetisi olarak tanımlanabilir. Kolektif dayanıklılık; toplumun üyelerinin bireysel dayanıklılıklarının toplamı değil, ait olunan topluma dair belirli inanç, tutum ve davranışların işlevi olan bir özellik, süreç ya da sonuçtur. Bir başka deyişle toplumların felaketlerin ardından tekrar ayağa kalkmasını sağlayan güçtür (Norris, Stevens, Pfefferbaum, Wyche ve Pfefferbaum, 2008). Bu şekilde tanımlandığında kolektif dayanıklılık düzeyinin toplumdaki topluma farklılık göstermesi normaldir. Buna göre kolektif dayanıklılığı yüksek olan toplumlar afet ve acil durum zamanlarının zorluklarını kolektif dayanıklılığı düşük olan toplumlara kıyasla daha kolay atlattıkları. Dolayısıyla, mikro düzeyden makro düzeye kadar toplumun tüm katmanlarında kolektif dayanıklılık düzeyine etki eden etmenlerin saptanması ve bu düzeyi artırıcı önlemlerin alınması toplumların geleceği açısından hayati önem taşımaktadır.

Kolektif dayanıklılık anlayışının zıddı “kolektif panik” anlayışıdır. Kolektif panik anlayışı insanların kitleleştikleri zaman belirli kırılmalıklar gösterebileceği aksiyomuyla başlar ve bu kırılmalıkların yine insanların kendileri için oluşturacağı risklere vurgu yapar. Buna göre, afetlerde ve acil durumlarda insanlar patolojik, akıl dışı ve uyumsuz tepkiler vermeye eğilimlidir. Bu tepkilerin kitlesel olması ise kolektif paniktir (Dynes, 2003). Bu bakış açısı yaygın bilirliliği olan ilk dönem kitle psikolojisi analizlerine dayanmaktadır. Bunlardan Gustave Le Bon, bireyle karşılaştırıldığında kitlenin zihinsel yönden zayıf ancak heyecansal yönden aşırı olduğunu ileri sürmüş, panik anlayışını savunanlar da buradan, afet ve acil durumlarda kitle tepkilerinin tehlikenin boyutuyla orantısız olacağı öngörüsünü türetmiştir. Her ne kadar Le Bon, kitlelerde basit fikir ve duyguların hızla yayılma eğilimi vardır (bulaşma süreci), bu da kitlelerin “zihinsel birliğini” sağlar dese de panik anlayışını geliştiren araştırmacılar bunu göz ardı etmiş, Freud’un kitlelerde sosyal birlik ve bağların çabucak kaybolduğu tezini kabullenerek, afetlerde ve acil durumlarda, bireysel hayatta kalma içgüdüünün toplumsallığı öne çıkaran diğer tepkileri bastıracağını öne

Akdeniz, S. ve Dalmış, İ. (2021). Toplum yanlısı davranıştaki toplumsal:
İç-grupla özdeşleşme ve kolektif dayanıklılık arasındaki ilişki.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (6), 37-50.

sürmüşlerdir. Bunun sonucunda da düzensiz ve rekabetçi bir davranış ortaya çıkar ve insanlar, diğerlerine zarar verecek bile olsa kendi güvenliklerini sağlamayı öncelerler seklinde kitlesel panik tezi son formuna ulaşmıştır (bkz., Schultz, 1964). Her ne kadar kitle paniği fikrini destekleyen hemen hemen hiçbir görgül araştırma olmasa da bu anlayışın politika yapımında, klişelerde ve popöler temsillerde geçerliliğini sürdürmesi kaygı verici sonuçlar doğurmaktadır (Dynes, 2003; Tierney, Bevc ve Kuligowski, 2006).

Dayanıklılık anlayışı ise kolektif panik anlayışının aksine öz-yardıma, ortak kaynakların kullanımına ve hayatta kalanların, olumsuzluklara rağmen, kendini toplama ve çalışmaya devam etmesine vurgu yapmaktadır (Dynes, 2003; Wessely, 2005). Amerika'daki 11 Eylül saldırılarının ardından yaşanan gelişmeler ile ilgili gözlemleri açıklamak için kolektif dayanıklılık kavramı etkin şekilde kullanılmıştır. Bu terörist eylemin amaçladığının aksine, saldırıların ardından New York kentindeki sosyal örgütlülük dayanmaya devam etmiştir (Kendra ve Wachtendorf, 2001). Aynı şekilde, Tierney (2002) de, sivil toplum ağlarının irticalen çalışmaya başladığına ve acil durum ekipleriyle doğaçlama bir şekilde etkin dayanışma gösterdiğine işaret edip bunu kolektif dayanıklılığın bir sonucu olarak açıklamıştır.

Kolektif panik anlayışına ilk karşı çıkış, Ortaya Çıkan Norm Kuramı'dır (Emergent Norm Theory) (Turner ve Killian, 1957). Kurama göre kolektif davranış, normların bir işlevidir. Afet ve acil durumlar olağan dışı olaylar olduğu için burada gündelik temas normları geçerli değildir, yeni normların geliştirilmesi gerekmektedir. Yeni normlar da kişilerarası etkileşim sürecinde ortaya çıkar. Afet ve acil durumlarda olası etkileşim süreçleri; insanların toplaşması (milling), toplaşırken söylentilerin gelişmesi (rumor) ve bu söylentilerden birinin yüksek sesle dile getirilmesidir (keynoting). Bu süreçler ortak bir durum tanımı gelişinceye kadar devam eder. Panik de ancak, ortaya çıkan bu ortak durum tanımından kaynaklanır. İş birliği normlarının geçersizleştiği ve kişisel çıkarların bencilce takibinin meşrulaştığı algısı hâkim olduğu anda artık paniğin önü açılmış demektir. İçgüdü kavramına dayandırılan kitlesel panik anlayışına kıyasla Ortaya Çıkan Norm Kuramı, önemli bir gelişme gibi gözükmemektedir. Ne var ki, birçok tehlikeli durumda gözlenen; sıraya girmek, erkeklerin kadınlara daha fazla yardım etmesi, yaşlı ve engellilere daha fazla yardım edilmeye çalışılması gibi

Akdeniz, S. ve Dalmış, İ. (2021). Toplum yanlısı davranıştaki toplumsal:
İç-grupla özdeşleşme ve kolektif dayanıklılık arasındaki ilişki.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (6), 37-50.

davranışları açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Johnson (1988), bu kısıtlamaları aşmak için normal durumlar ile tehlikeli durumlar arasında basit bir süreklilik olduğu katkısını yapmıştır. Johnson'a göre her iki durum da daha önceden var olan normlar ve roller tarafından yapılandırılır. Bu şekilde, tehlikeli durumlarda da sosyallik sağlanırken bireysel panik tepkileri kısıtlanır. Bu analiz, Sime'nin (1983) ölüm riski olan durumlarda insanların sevdikleriyle kalmayı, kaçmaya tercih ettikleri gözlemiyle uyumludur. Mawson (2005) konuya bağlanma kuramından yaklaşarak kitle paniği anlayışına iki önemli gözlemle karşı çıkmıştır. Bunlardan ilki insanların tehlike anında kaçmaktan çok tanıdıklarını aramaya güdülenmesi, ikincisi ise tanıdık diğer insanların ortamda bulunmasının insanlar üzerinde sakinleştirici etkisi olmasıdır. Dolayısıyla, afet ve acil durumlarda tanıdık diğer insanların bulunmasının "savaş ya da kaç" tepkisinin tersine işleyen bir süreç olduğuna işaret etmiştir. Ripley (2005) ise acil durumlarda tamamen yabancıların olduğu gruplarda da karşılıklı yardımlaşma, hatta kendini feda etme olaylarının yaygın olduğunu gözlemiştir. Sonuç olarak kitlesel panik, bütünüyle bir kurgudur denmese de nadir gözlenen bir olgudur, yani istisnadır. Afetlerde ve acil durumlarda norm, dayanıklılıktır (Dynes, 2003; Sime, 1990).

Kolektif dayanıklılık yazının önde gelen isimlerinden John Drury, kolektif dayanıklılığı kendini-kategorileştirme kuramı çerçevesinde açıklamaktadır (Drury, 2012; Drury, Cocking ve Reicher, 2009). Kendini-kategorileştirme kuramına göre insanlar kendilerini bir ucu bireysel, diğer ucu ise toplumsal olan bir doğru üzerinde herhangi bir noktada kategorileştirebilir. Kategorileştirme çevredeki diğer insanlardan farkı vurguladığı ölçüde bireysel kimlik, çevredeki diğer insanlara benzerliği vurguladığı ölçüde de sosyal kimlik aktive olmaktadır. Hangi kimliğin vurgulanacağını belirleyen de bağlamdır. Sosyal kimlik kategorileştirmesi, bilişsel olarak diğer insanlarla benzerlik ve birliktelik algısını artırırken paralel duygusal süreçleri de beraberinde taşır. Bu da benzerlik algılanan gruba bağlılık duygusunun artmasıdır. Çünkü artık çevredeki insanlar iç-grup olmuş ve bireyin benliğinin bir parçası durumuna gelmiştir (Turner, Hogg, Oakes, Reicher ve Wetherell, 1987). Afet ve acil durumlarda grup oluşumunun en kritik belirleyicilerinden biri dış tehdit algısı yani ortak kader söz konusudur. Ortak kader, çok kısa bir zaman içinde farklı bireylerden oluşan bir yığını, birleşik bir

Akdeniz, S. ve Dalmış, İ. (2021). Toplum yanlısı davranıştaki toplumsal:
İç-grupla özdeşleşme ve kolektif dayanıklılık arasındaki ilişki.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (6), 37-50.

psikolojik kitleye dönüştürmektedir (Reicher, 1996). Bu sürecin ardından da kolektif dayanıklılık bir dizi dayanışma tepkisi şeklinde ortaya çıkmaktadır (yardım etme ve dayanışma davranışlarıyla ilgili yazın taraması için bkz. Drury, 2012).

Kendini kategorileştirme kuramının “ya hep ya hiç” tarzı açıklamalarına rağmen grup üyeliğinin herkes üzerinde aynı düzeyde etkisi olduğu söylenemez. Nitekim, Jennifer Crocker ve Riia Luhtanen sosyal kimlik kuramının benlik saygısı hipotezini araştırlarken kolektif benlik saygısının niceliklendirilebileceğini göstermişlerdir (Crocker ve Luhtanen, 1990; Luhtanen ve Crocker, 1992). Aynı şekilde kolektif dayanıklılığın da ilgili toplulukla özdeşleşme düzeyine göre farklılaşabileceğini öne sürmek hiç de zor değildir. Bu çalışmada, kolektif dayanıklılık ile iç-grupla özdeşleşme arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Aşağıda çalışmanın içerdiği araştırmanın yöntemi ve bulgular kısaca özetlenmiş, sonrasında da bulgular ilgili yazına göre tartışılmıştır.

Yöntem

Araştırma betimsel tarama yöntemi ile gerçekteştirilmiş olup, evrendeki durumu belirlemek üzere katılımcılara kendileri hakkında yapılandırılmış sorular yöneltilmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu 590 kişiden oluşmaktadır. Bunların yüzde 52,4’ü kadın iken yüzde 47,6’sı erkektir. En küçüğu 18, en büyüğu 66 olmak üzere örneklemin ortalama yaşı 34,8’dir. Üniversite öğrencisi, lisans veya lisansüstü mezun olanlar yüzde 59,4’tür.

Kullanılan malzemeler ve işlem yolu

Araştırma kapsamında hazırlanan anket formu Google Formlar aracılığıyla yapılandırılarak farklı sosyal medya gruplarında paylaşılmıştır. Araştırma önceden belirlenen sayıya ulaştığında sonlandırılmıştır.

Akdeniz, S. ve Dalmış, İ. (2021). Toplum yanlısı davranıştaki toplumsal:
İç-grupla özdeşleşme ve kolektif dayanıklılık arasındaki ilişki.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (6), 37-50.

Demografik Bilgi Formu: Araştırmada katılımcıların cinsiyet, yaş, medeni durum ve eğitim durumları ile ilgili bilgiler demografik bilgi formu aracılığı ile toplanmıştır.

Kolektif Dayanıklılık Ölçeği: Bu ölçek, Pfefferbaum ve arkadaşları tarafından geliştirilen Communities Advancing Resilience Kit'in modüllerinden biri olan Community Resilience Questionnaire'nin Türkçeye uyarlanmış hâlidir (Pfefferbaum vd, 2015; Dalmış, Akdeniz ve Hamarta, 2021). 23 sorudan oluşan ölçekte cevaplar 5'li Likert tipi bir dereceleme üzerinden alınmaktadır. Ölçek, kolektif dayanıklılığı beş alanda ölçmektedir: Bağlılık/bakım, kaynaklar, dönüştürücü potansiyel, afet yönetimi ve bilgi/iletişim. Bağlılık ve bakım, genel olarak, Türkiye ile özdeşleşme ve Türk insanına yönelik tutumu ölçmektedir. Kaynaklar, tehlike durumlarında Türkiye'nin sahip olduğu maddi ve manevi kaynaklarla ilgili tutumlara atıfta bulunurken dönüştürücü potansiyel, afet ve acil durumların yıkıcı etkilerinden korunmak ve kurtulmak için edinilen tecrübeler ve geliştirilen yeteneklerle ilgili tutumları işaret etmektedir. Afet yönetimi, yine felaketselere yönelik önlem, hafifletme, hazır olma, afet tepkisi ve iyileşme süreçleriyle ilgili tutumları ölçerken, bilgi ve iletişim tüm bu aşamaları kapsayan bilgilendirme ve iletişim faaliyetlerine yönelik tutumlara bakmaktadır. Tüm bu alanları kapsayan tek bir ölçüm mümkün olduğu gibi alanların her biri için farklı ölçümler de yapılabilmektedir. Ölçeğin uyarlama çalışmasında Cronbach's alpha değeri ölçeğin toplamı için .90 bulunmuştur. Alt boyutlar için Cronbach's alpha değerleri sırası ile 79, .87, .88, .90 ve .82 olarak bildirilmiştir (Dalmış, Akdeniz & Hamarta, 2021). Yapılan doğrulamalı faktör analizi çalışmalarında ölçeğin 5 boyutlu yapısı doğrulanmıştır. Ölçekten alınan yüksek puan yüksek düzeyde kolektif dayanıklılık düzeyine işaret etmektedir. Bu araştırma için ölçeğin güvenirlilik düzeyi .95 olarak hesaplanmıştır.

Kolektif Benlik Saygısı Ölçeği

Anket formunun son bölümünde kolektif benlik saygısı ölçeğinin 5 maddelik "Kimliğe atfedilen önem" bölümü kullanılmıştır (Luhtanen ve Crocker, 1992). Bu ölçekte de cevaplar 5'li likert bir ölçek üzerinden alınmıştır. Ölçeğin geçerlik ve güvenirlilik çalışmaları Baysu (2007)

Akdeniz, S. ve Dalmış, İ. (2021). Toplum yanlısı davranıştaki toplumsal:
İç-grupla özdeşleşme ve kolektif dayanıklılık arasındaki ilişki.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (6), 37-50.

tarafından yapılmıştır. Yapılan açımlayıcı faktör analizi kimliğe atfedilen önem alt boyutunda bulunan beş maddeyi toplam varyansın yüzde 67.5'ini açıklayan tek faktör altında toplamıştır. Faktör ortaklıkları .65 ile .83 arasında, faktör yükleri de .68 ile .91 arasında değişmiştir. Ölçeğin içsel tutarlılığı .87 düzeyindedir. Baysu'da (2007) olduğu gibi, bu araştırmada da ölçek iç-grup ile özdeşleşmeyi ölçmek için kullanıldığından ilgili değişken "özdeşleşme" olarak adlandırılmıştır. Bu çalışmada ölçeğin Cronbach's alpha değeri .87 olarak hesaplanmıştır.

Analizler öncesinde skewness ve kurtosis değerleri incelenmiş ve veri setinin analiz için uygun niteliğe sahip olduğu belirlenmiştir (Tablo 1).

Bulgular

Betimsel bulgular

Tablo 1 kolektif dayanıklılık alanları ve özdeşleşmeyle ilgili ortalama ve standart sapmaları göstermektedir.

Tablo1. Kolektif dayanıklılık ve özdeşleşmeyle ilgili ortalama ve standart sapmalar

	<u>X</u>	<u>S</u>	<u>Skewness</u>	<u>Kurtosis</u>
Kolektif dayanıklılık	3.42	0.83	-,366	-,630
Bağlılık/bakım	3.30	0.82	-,149	-,262
Kaynaklar	3.29	0.97	-,147	-,764
Dönüştürücü potansiyel	3.33	0.96	-,293	-,623
Afet yönetimi	3.83	0.96	-,618	-,323
Bilgi/iletişim	3.38	1.02	-,399	-,715
Özdeşleşme	4.39	0.84	-1,47	1,21

Akdeniz, S. ve Dalmış, İ. (2021). Toplum yanlısı davranıştaki toplumsal:
İç-grupla özdeşleşme ve kolektif dayanıklılık arasındaki ilişki.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (6), 37-50.

Kolektif dayanıklılık ve alanlarıyla ilgili ortalamalar genelde bir olumluluğa işaret ediyorsa da özdeşleşme ölçeğinin ortalaması oldukça yüksektir.

İlişkisel bulgular

Tablo 2 kolektif dayanıklılık alanları ile özdeşleşme arasındaki Pearson-r korelasyonlarını göstermektedir.

Tablo1. Kolektif dayanıklılık alanlarıyla özdeşleşme arasındaki Pearson-r korelasyonlar ve anlamlılık düzeyleri

	r	p
Kolektif dayanıklılık	.513	.000
Bağlılık/bakım	.368	.000
Kaynaklar	.408	.000
Dönüştürücü potansiyel	.511	.000
Afet yönetimi	.461	.000
Bilgi/iletişim	.489	.000

Özdeşleşme, kolektif dayanıklılık alanlarıyla en küçüğü .368 (bağlılık/bakım ile) en yükseği .511 (dönüştürücü potansiyel ile) olmak üzere orta güçte korelasyonlar göstermektedir. Kolektif dayanıklılık geneliyle hesaplanan korelasyon da .513'tür. Buna göre sıfır-düzen korelasyonlar açısından bakıldığında özdeşleşme, kolektif dayanıklılıktaki varyasyonun yüzde 25'inden fazlasını açıklamaktadır.

Tartışma

Bu çalışmada iç-grupla özdeşleşme ve kolektif dayanıklılık arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Özdeşleşme düzeyi yükseldikçe kolektif dayanıklılık düzeyinde de yükselme gözlenmiştir. Her ne kadar ilişkisel araştırmalarda neden-sonuç açıklamaları yapılamasa da mantıksal olarak özdeşleşmenin dayanıklılığı artırdığı söylenebilir.

Akdeniz, S. ve Dalmış, İ. (2021). Toplum yanlısı davranıştaki toplumsal:
İç-grupla özdeşleşme ve kolektif dayanıklılık arasındaki ilişki.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (6), 37-50.

Kolektif dayanıklılık davranışsal düzeyde bir dizi özgeci ve yardım etme davranışını kapsamaktadır (Drury, Cocking ve Reicher, 2009). Yani, kolektif dayanıklılığı afetlerde ve acil durumlardaki toplum yanlısı davranışlar olarak tanımlamak mümkündür. Ne var ki, toplum yanlısı davranış literatürüne bakıldığında kuram ve araştırmaların genel olarak kişilik ve çevresel faktörler üzerinde yoğunlaştığı gözlenmektedir (bkz. Hogg ve Vaughan, 2018). Psikanaliz ve davranışçılık anlayışlarının sahip olduğu insan modeli, toplum yanlısı yardım etme ve özgeci davranışla ilgili açıklamalara sirayet etmiştir. Bu modele göre bakıldığında, toplum yanlısı davranış bir çeşit anomali gibi gözükmemektedir. Yani, ödöl-bedel hesabının sonucuna göre eylemde bulunan insanın toplum yanlısı davranmayacağı beklentisi vardır (Emerson, 1976). Aynı şekilde, özünde haz ilkesine göre yaşayan bir insanın da toplum yanlısı davranış sergilemesi düşünülemez (Freud, 2016). Kısaca, toplum yanlısı olarak adlandırılan yazının içinde “toplumsal olan” görülememektedir. Bu basit ilişkisel çalışmayla göstermek istediğimiz, toplum yanlısı davranışların insanın sosyal doğasından kaynaklandığını göstermektir.

Sosyal kimlik kuramına göre ortak bir sosyal kimliğin olduğu durumlarda kolektif davranışın ortaya çıkması mümkündür (Turner vd, 1987). Reicher (1996) de daha önce yaşanmamış ve potansiyel olarak tehlikeli kitle olaylarında diğer insanlarla aynı sosyal kimliği paylaşmanın, bu kitleyle dayanışma sergilemenin temelini oluşturduğunu ileri sürmüştür. Drury (2018) afet ve acil durumların da sosyal destek ihtiyacını açığa çıkartan yeni ve tehlikeli bir durum olduğundan hareketle sosyal kimlik kuramını bu konuya uygulamıştır. Buna göre, ortak sosyal kimlik diğer insanlara destek sağlayıcı eylemin temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda sosyal kimliği ortaya çıkaran etmen de afet ve acil durum ortamında bulunan insanların paylaştığı ortak kaderdir. Fetler ya da acil durum herkesi eşit düzeyde etkilediğinden, yani doğasında bir paylaşılma söz konusu olduğundan, insanlar birbirlerini tek bir grup olarak görmeye başlar. “Diğer insanlarla ilişki hâlindeki ben”, “afet ya da acil durumla ilişki halindeki biz” anlayışına dönüşür. Ortak kader bir çeşit karşılaştırma uyumu olarak işlev görür, grup içi benzerlik algısını yükseltir ve afet ya da acil durumla ilişkili grup sınırlarını netleştirir. Burada dış-grup artık afet veya acil durumdur. Sosyal kimlik, iç-grup üyelerine yönelik yardım etme, destek verme ve dayanışma davranışını

Akdeniz, S. ve Dalmış, İ. (2021). Toplum yanlısı davranıştaki toplumsal:
İç-grupla özdeşleşme ve kolektif dayanıklılık arasındaki ilişki.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (6), 37-50.

güçlendirir (Gaertner ve Dovidio, 2012; Levine ve Crowther, 2008). Nitekim, bu araştırma da sosyal kimlik ile kolektif dayanıklılık arasında belirgin bir ilişki olduğunu göstermektedir. Yani, toplum yanlısı davranışın içindeki toplum sosyal kimliğin kendisidir ve sosyal kimlik güçlendikçe toplum yanlısı davranış düzeyi de artacaktır. Bu da afet ve acil durumlarda ihtiyaç duyulan dayanışma, iş birliği gibi etkinlikleri artıracaktır.

Akdeniz, S. ve Dalmış, İ. (2021). Toplum yanlısı davranıştaki toplumsal:
İç-grupla özdeşleşme ve kolektif dayanıklılık arasındaki ilişki.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (6), 37-50.

Kaynakça

- Bavel, J. J.V. ve diğerleri (2020). Using social and behavioural science to support COVID-19 pandemic response. *Nature Human Behavior*, 4, 460–471.
- Baysu, G. (2007). The effects of intergroup perceptions and ingroup identifications on the political participation of the second-generation Turkish migrants in the Netherlands. Yayınlanmamış PhD. Tezi. Ankara: ODTÜ.
- Crocker, J. & Luhtanen, R. (1990). Collective self-esteem and ingroup bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 60-67.
- Dynes, R.R. (2003). Finding order in disorder: Continuities in the 9-11 response. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 21, 9-23.
- Dalmış, İ., Akdeniz, S. & Hamarta, E. (2021) (baskıda). *Adaptation of collective resilience scale to Turkish culture and examination of its psychometric properties*.
- Drury, J. (2012). Collective resilience in mass emergencies and disasters. A social identity model. In J. Jetten, C. Haslam & S. A. Haslam (Eds.), *The social cure: Identity, health and well-being*. New York, NY: Psychology Press.
- Drury, J. (2018). The role of social identity processes in mass emergency behavior: An integrative review. *European Review of Social Psychology*, 29, 38-81.
- Drury, J., Cocking, C., & Reicher, S. (2009). The nature of collective resilience: Survivor reactions to the 2005 London bombings. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 27(1), 66–95.
- Elcheroth, G. & Drury, J. (2020). Collective resilience in times of crisis: Lessons from the literature for socially effective responses to the pandemic. *British Journal of Social Psychology*, 59, 703-713.
- Emerson, Richard M. (1976). 'Social exchange theory'. *Annual review of sociology*, 2(1), 335-362.
- Freud, S. (2016/1923). *Haz ilkesinin ötesinde: Ben ve id*. (Çev.: Ali Babaoğlu) Metis Yayıncılık.

Akdeniz, S. ve Dalmış, İ. (2021). Toplum yanlısı davranıştaki toplumsal:
İç-grupla özdeşleşme ve kolektif dayanıklılık arasındaki ilişki.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (6), 37-50.

- Gaertner, S. L., & Dovidio, J. F. (2012). The common ingroup identity model. İçinde P.A.M. Van Lange, A.W. Kruglanski, & E.T. Higgins (Der.), *Handbook of theories of social psychology* (p. 439–457). Sage Publications Ltd.
- Hogg, M.A. & Vaughan, G.M. (2018). *Social psychology*, (8. Baskı). New York: Pearson.
- Johnson, N.R. (1988). Fire in a crowded theatre: A descriptive investigation of the emergence of panic. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 6, 7-26.
- Kendra, J. ve Wachtendorf, T. (2001). *Elements of community resilience in the World Trade Center attack*. Newark DE: University of Delaware Disaster Research Center. Preliminary paper #318.
- Levine, M., & Crowther, S. (2008). The responsive bystander: How social group membership and group size can encourage as well as inhibit bystander intervention. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95(6), 1429–1439.
- Luhtanen, R. & Crocker, J. (1992). A collective self-esteem scale: Self-evaluation of one's social identity. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18, 302-318.
- Mawson, A.R. (2005). Understanding mass panic and other collective responses to threat and disaster. *Psychiatry*, 68, 95-113.
- Norris, F.H., Stevens, S.P., Pfefferbaum, B., Wyche, K.F. ve Pfefferbaum, R.L. (2008). Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness". *American Journal of Community Psychology*, 41, 127–150.
- Pfefferbaum, R.L., Pfefferbaum, B., Nitiema, P., Houston, J.B. ve Van Horn, R.L. (2015). Assessing community resilience: An application of the expanded CART survey instrument with affiliated volunteer responders. *American Behavioral Scientist*, 59, 181-199.
- Reicher, S. (1996). 'The Crowd' century: Reconciling practical success with theoretical failure. *British Journal of Social Psychology*, 35, 535-553.
- Ripley, A. (2005). How to Get Out Alive. *Time*, Mayıs, 48-52.

Akdeniz, S. ve Dalmış, İ. (2021). Toplum yanlısı davranıştaki toplumsal:
İç-grupla özdeşleşme ve kolektif dayanıklılık arasındaki ilişki.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (6), 37-50.

Schultz, D.P. (1964). *Panic behavior: Discussions and readings*. New York: Random House.

Sime, J.D. (1983). Affiliative behavior during escape to building exits. *Journal of Environmental Psychology* 3, 21-41.

Sime, J.D. (1990). The Concept of 'Panic'. (ss. 63-81) İçinde D. Canter (Der.), *Fires and Human Behavior* (2. Baskı). London: David Fulton.

Tierney, K.J. (2002). Strength of a city: A disaster research perspective on the World Trade Center attack. <https://items.ssrc.org/after-september-11'da>, 9 Aralık 2020.

Tierney, K., Bevc, C. ve Kuligowski, E. (2006). Metaphors matter: Disaster myths, media frames and their consequences in Hurricane Katrina. *ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 604, 57-81.

Turner, J.C., Hogg, M.A., Oakes, P.J., Reicher, S.D., & Wetherell, M.S. (1987). *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. Basil Blackwell.

Turner, R.H. ve Killian, L.M. (1957). *Collective behavior*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Wessely, S. (2005). Editorial: Don't panic! Short and long term psychological reactions to the new terrorism: The role of information and the authorities. *Journal of Mental Health* 14, 1-6.

Makale Geliş Tarihi: 19.02.2021

Makale Kabul Tarihi: 08.04.2021

TEK EBEVEYNLİ ERGENLERİN EVLİLİĞE YÖNELİK TUTUMLARI İLE GELECEK BEKLENTİLERİ

Cansu YILMAZ*

Hatice YALÇIN**

Öz

Bu araştırmanın amacı; tek ebeveynli ortamda yaşayan ergenlerin, gelecekle ilgili beklentilerinde ve evliliğe yönelik tutumlarında, aile ortamının ne derece rol oynadığını ortaya koymaktır. Bu araştırma, betimlemeye dayalı tarama modelinde uygulanmıştır. Araştırmanın evrenini, 2019-2020 eğitim öğretim yılında öğrenim gören tek ebeveynli lise öğrencileri oluşturmaktadır. Tek ebeveynli aile ortamında bulunan 94 ergen bu araştırmada çalışma grubu olarak alınmıştır. Veriler "Kişisel Bilgi Formu", "Ergen Gelecek Beklentileri Ölçeği", "İnönü Evlilik Tutum Ölçeği" ve "Evliliğe Yüklenen Anlam Ölçeği" ile elde edilmiştir. Elde edilen verilerin analizi için Kruskal Wallis H Testi, Mann Whitney U testi ve korelasyon analizi yapılmıştır. Araştırmaya alınan tek ebeveynli ergenlerin %75,53'ünün anne-babası ayrılmıştır, diğerleri vefat etmiştir. Çalışma grubundakilerin Ergen Gelecek Beklenti Ölçeği geneli puanları ile ölçeğin tüm alt boyutlarından aldıkları puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı korelasyonlar saptanmıştır ($p<0,05$). Eğer ergenin, ailesinin ekonomik düzeyi düşükse ve annesiyle olumsuz ilişkileri varsa, gelecekle ilgili beklentileri azalmaktadır. Ebeveynlerden birine sosyal ve duygusal yakınlık varsa, bu durum, evliliğe yönelik tutumlar üzerinde olumlu bir etki oluşturmaktadır. Ebeveynleri boşanan ergenler; evlilik düşüncesinden ve kendi ebeveynlerinin yaptıkları hataları yapmaktan kaygı duymaktadırlar. Çalışma grubundaki ergenler, anneye çatışma yaşama durumuna göre incelenmiştir. Ergen Gelecek Beklenti Ölçeği ile, bu ölçeğin alt boyutları olan "İş ve Eğitim" ile "Evlilik ve Aile" alt boyutlarının toplamında, anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir ($p<0,05$). Elde edilen bu verilere göre aile bütünleşmesi ele alındığında; "aile bütünlüğünün", aile tipi ile evliliğe yönelik tutumlar arasındaki ilişkiyi açıklayan bir aracı değişken olduğu sonucuna varılabilir. Çalışmanın sonunda tek ebeveynli ergenlerin; evliliğe dair beklentilerinin ve geleceğe yönelik algılarının, aile iç ilişkilerden yoğun şekilde etkilendiği ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tek ebeveynli aile, ergenlik, evliliğe yönelik tutumlar, geleceğe yönelik beklentiler.

* Aile Danışmanı, Uluslararası Gençlik Dayanışma Derneği Proje Danışmanı, cnsyilmaz08@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8356-579X.

** Dr. Öğr. Üyesi, KTO Karatay Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Yüksekokulu, Çocuk Gelişimi Bölümü, hatice.yalcin@karatay.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0237-2978.

Yılmaz, C. ve Yalçın, H. (2021). Tek ebeveynli ergenlerin evliliğe yönelik tutumları ile gelecek beklentileri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 51-72.

Attitudes Towards Marriage and Future Expectations of Single Parent Adolescent

Abstract

The purpose of this research; To reveal to what extent the family environment plays a role in the future expectations and attitudes towards marriage of adolescents living in a single parent environment. This research has been applied in a descriptive scanning model. The universe of the study consists of single-parent high school students studying in the 2019-2020 academic year. 94 adolescents living in a single parent family environment were taken as the study group in this study. The data were obtained by "Personal Information Form", "Adolescent Future Expectations Scale", "İnönü Marriage Attitude Scale" and "Marriage Meaning Scale". Kruskal Wallis H Test, Mann Whitney U test and correlation analysis were used to analyze the data obtained. Parents of 75.53% of single parent adolescents included in the study were separated, others died. Statistically significant correlations were found between the overall scores of the Adolescent Future Expectation Scale and the scores obtained from all sub-dimensions of the study group ($p < 0.05$). If the adolescent's family's economic level is low and has negative relationships with his mother, his expectations for the future decrease. If there is social and emotional closeness to one of the parents, this has a positive effect on attitudes towards marriage. Adolescents whose parents divorce; They are worried about the thoughts of marriage and making the mistakes their parents make. The adolescents in the study group were analyzed according to the situation of having a conflict with the mother. With the Adolescent Future Expectation Scale, it was determined that there is a significant difference in the sum of the sub-dimensions "Work and Education" and "Marriage and Family" ($p < 0.05$). According to these data, when family integration is considered; It can be concluded that "family unity" is a mediator variable that explains the relationship between family type and attitudes towards marriage. At the end of the study, single parent adolescents; It has been revealed that their expectations for marriage and their perceptions of the future are heavily influenced by internal family relationships.

Keywords: Single parent family, adolescence, attitudes towards marriage, expectations for the future.

Yılmaz, C. ve Yalçın, H. (2021). Tek ebeveynli ergenlerin evliliğe yönelik tutumları ile gelecek beklentileri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 51-72.

Giriş

Aile, yalnızca toplumun temel birimi değil, aynı zamanda bireysel fiziksel ve zihinsel gelişim için de önemli bir yerdir. Bir aile, ailenin her üyesinden oluşur. Aynı zamanda her üyenin büyümesini etkiler ve sosyal sistemin normal işleyiş sürecinde önemli rol oynar. Bu nedenle aile işlevi, ailenin kendi özellikleriyle ve aile bireylerinin aidiyet, saygı, demokratik olma gibi çok sayıdaki özelliklerinden oluşur (Jellinek, vd, 1999; Yoko, 2002). Aile sistemi, kişinin büyümesini, sosyalleşmesini ve kendi kimliğini bulmasını sağlar ve aynı zamanda toplumun yapısını ve kültürünü, değerlerini, beklentilerini ve kurallarını da yansıtır (Beavers & Hampson, 2000). Böylece aile, çocuğun toplumun ve yaşamın bir parçası olması için bir köprü kurar (Sooryamoorthy, 2012). UNESCO raporu, bir ailenin bir akrabalık birimi olduğunu ve üyeleri ortak bir haneyi paylaşmasa bile, bu birimin sosyal bir gerçeklik olarak var olabileceğini belirtmektedir (Newman, Shin & Zuellig, 2016).

Aile iki ya da daha fazla kişinin biyolojik, psikolojik ve sosyal gereksinimlerinin karşılandığı, duyu temelli bir etkileşimin olduğu kurumdur (Şentürk, 2006, s.12). Bireyin yaşamdan memnun olmasını, görevlerini yerine getirmesini ve toplumsal normlara uymasını sağlayan öncelikle ailedir. Ailenin çocuk için oluşturduğu deneyimler ve modeller, olumlu sosyal davranışlar ve değerler geliştirmede önemli rol oynar (Miller & Ryan, 2000). Çocuğun sağlıklı bir bireye dönüşmesi için ailenin sağlıklı bir iletişim çerçevesinde ortam oluşturması gerekir (Oskay, 1990). Genel olarak aile, çocuğun sağlıklı bir şekilde gelişmesine etki eden ruhsal ve fiziksel ihtiyaçlarını karşılayan bir yapıdır ve aile yapısı sağlıklıysa, o ailede yetişen çocukların da sağlıklı kişiler olacağı düşünülmektedir (Elmacı, 2006; Turpoğlu Çelik, 2015). Ancak ailede kimi zaman uzun yıllar süren beraberlikler görülse de kimi zaman parçalanmalar oluşabilmektedir (Herzervd, 2010; Newman, Shin & Zuellig, 2016).

Türkiye İstatistik Kurumunun 2019 yılı evlenme ve boşanma verilerine bakıldığında 2019 yılında boşanan çiftlerin sayısı yüzde 8 artış göstermiştir. Evlilikler ise %2,3 oranında bir azalma göstermiştir (TÜİK, 2020). Tek ebeveyn ile yaşamak durumunda kalan ailelerin sayısında bu artış, çocukların da sosyal ve duygusal anlamda zarar görme risklerini de artırmaktadır. Ailenin parçalanması aileyi meydana getiren üyeler üzerinde önemli bir stres kaynağıdır. Eşlerin ayrı yaşama kararları ailedeki

Yılmaz, C. ve Yalçın, H. (2021). Tek ebeveynli ergenlerin evliliğe yönelik tutumları ile gelecek beklentileri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 51-72.

çocuk ve ergenlerin davranış problemlerini de tetiklemektedir (Aydın& Baran, 2012).

Eşler arasında yaşanan sürekli ve şiddetli çatışma, aile bireylerinin psikolojik durumunu etkilemekte ve birbirlerine karşı davranışlarının incitici olması riskini artırmaktadır. Aile birliği içinde değişen aile yapısının da etkisiyle özellikle çocuklar ve ergenler çeşitli zorluklar yaşayabilmektedir (Yılmaz, 2020). Amato (2014) boşanmış ebeveynleri olan çocukların daha düşük eğitim alma eğiliminde olduklarını, ebeveynlerle daha zayıf bağlara sahip olduklarını ve daha fazla psikolojik sıkıntı belirtisi bildirdiklerini ortaya koymuştur. Ebeveyn boşanma yaşayan gençler, depresyon semptomları, düşük benlik saygısı, saldırganlık, alkolik, uyuşturucu kullanımı ve suç davranışı geliştirme riski daha yüksektir (Thomas & Hognas, 2015).

Ailedeki bireylerin ayrı yaşaması durumunda çoğu zaman çocuklar annesiyle birlikte yaşarlar, bu nedenle önemli sorun babalarının yokluğu olmaktadır. Önemli olan sadece babanın evdeki varlığı değil, çocuğun hayatındaki varlığıdır (Cui, Fincham & Durtschi, 2011). Ebeveynleri boşanan bireylerin evlilik düşüncesinden ve kendi ebeveynlerinin yaptığı hataları yapmaktan kaygı duydukları belirlenmiştir (Knafl, Deatrck & Havill, 2012).

Ülkemizde parçalanmış ailelerin genel yapısını psikolojik, ekonomik, sosyolojik, hukuki, kültürel açılardan bütüncül yaklaşımla ele alan çalışmalar yetersizdir. Mevcut çalışmalar, daha çok boşanmanın çocuk açısından olumsuz yönlerine odaklanmıştır. Aile kurma aşamasındaki bireylerin evlilik ilişkisini değerlendirmeleri bu açıdan önemlidir. Evliliğe yönelik tutumların gelişmesinde en etkin rol ise bireyin çocukluğunu geçirdiği kök ailesinde gördüğü aile birliğidir. Ebeveynlerin ilişkisi, çocukların evliliğe dair beklenti ve algıları üzerinde etkiye sahiptir (Özğüven, 2000; Willoughby, 2010). Johnson'a (2011, s. 25) göre birçok evli olmayan genç yetişkinin, çocukluk döneminde, ebeveynlerinin çatışmalarına ya da boşanma sürecine maruz kalmasına rağmen gerçekçi olmayan bir şekilde evliliğe dair beklentilerini idealleştirdiği görülmektedir. Çocuklar ve ergenlerin aile ortamında kişilikleri gelişir, sosyal, duygusal ve cinsel kimliğini kazanır. Aile içerisinde işbirliği, uzlaşma, bağlılık, aidiyet ve sorun çözme becerisi gibi insan ilişkilerine yön veren olumlu özellikleri çocuk aile ortamında kazanır.

Yılmaz, C. ve Yalçın, H. (2021). Tek ebeveynli ergenlerin evliliğe yönelik tutumları ile gelecek beklentileri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 51-72.

Tek ebeveynli veya işlevsiz aile ortamında yaşamak sosyal, duygusal veya cinsel gelişim açısından yüksek riskli bir ortam olarak değerlendirilmektedir (Cui, Fincham & Durtschi, 2011). Çocuklar ve özellikle gençler problem çözme becerileri, olumlu algılar, öz-yeterlik, hayata olumlu bir bakış açısı, inançlar, yaşamın anlamı, duygusal uyarılmanın iyi öz-denetimi ve iyi mizah anlayışı gibi özellikleri yüksek riskli aile ortamında öğrenememektedir (Yalçın, Erkoç & Şişman, 2020). Aile bireyleriyle ve yetişkinlerle yakın ilişkiler, destekleyici davranışlar, çocukların eğitimine ebeveynlerin katılımı ve sosyoekonomik koşullar tek ebeveynli ailelerde yetersiz kazanımlar sağlayabilir (Johnson, 2011).

Ergenlik dönemindeki gençlere gelecekle ilgili umut içeren, azimli olma ve gayret etme çabalarını destekleyen bir tutum önemli olmaktadır (Vazquez & Rapetti, 2006). Kendi aile ortamında sürekli çatışma veya ebeveynlerden sadece birinin tüm sorumlulukları alması ve zor koşullarda olması, ergenlerin gelecek yaşama ilişkin beklentilerini ve aile kurma ya da evlilik uygulamalarına yönelik bakış açılarını etkilemektedir. Aile içi etkileşimde yaşanan deneyimler ergenlerin yaşam ve evliliğe ilişkin beklentilerinin niteliğini değiştirmektedir (Tuncer, 2011). Yaşanan deneyimlerin olumlu olması ergenlik yaşlarındaki gelişimsel özellikleri olumlu yaşamalarına katkı sağlamakta, aynı zamanda gelecek yaşamlarıyla ilişkili umut dolu beklenti düzeylerini arttırarak üst düzeylerde performans göstermelerini sağlamaktadır (Şendil & Kızıldağ, 2003). Çocukluk döneminde ailedeki psikososyal problemlerin yetişkinlik dönemindeki etkilerini araştıran Kim ve Im (2015); ebeveynleri boşanan bireylerin evlilik düşüncesinden ve kendi ebeveynlerinin yaptıkları hataları yapmaktan kaygı duyduklarını ortaya koymuşlardır. Willoughby (2010), anne baba tutumlarının ergenlerdeki trajedik sonuçlarını araştırmış ve ebeveynleri boşanmamış ergenlere kıyasla, anne babası boşanmış gençlerin boşanma sürecini yaşamın bir parçası gibi gördüklerini saptamıştır.

Bu araştırma bilişsel-bağlamsal model (Grych, Harold, & Miles, 2003, s. 1123) çerçevesinde, aile bütünlüğünün bozulduğu durumlarda ergenlik dönemindeki gençlerin aile ile ilgili algılarını değerlendirmek amacıyla planlanmıştır. Bu noktadan hareketle, araştırmanın temel amacı tek ebeveynli ortamda yaşayan ergenlerin gelecekle ilgili beklentilerinde ve evliliğe yönelik tutumlarında aile ortamının ne derece rol oynadığını

Yılmaz, C. ve Yalçın, H. (2021). Tek ebeveynli ergenlerin evliliğe yönelik tutumları ile gelecek beklentileri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 51-72.

ortaya koymaktır. Bu hedefe ulaşmak için aşağıda yer alan araştırma sorularına cevaplar aranmıştır:

-Tek ebeveynli aile ortamında yaşayan gençlerin sosyo-demografik özellikleri nelerdir?

-Ergenlerin gelecek beklentileri ve evliliğe yönelik tutumları arasında bir ilişki var mıdır?

-Ebeveynlerin ekonomik düzeyi ve ergenlerin anneleriyle sorun yaşama durumları gibi bazı demografik özellikleri, ergenlerin gelecek beklentilerini ve evliliğe yükledikleri anlamı etkilemekte midir?

Yöntem

Bu araştırma ‘nicel araştırma’ yöntemlerinin kullanıldığı tanımlayıcı bir araştırma olup betime dayalı tarama modeli uygulanmıştır. Tanımlanan durumun herhangi bir şekilde değiştirilmeden olduğu gibi yansıtıldığı bu araştırma modelinde araştırma konusu, kendi olağan koşulları içinde ve olduğu şekliyle tanımlanmaktadır. Belirlenen sayıda çalışma grubuna, önceden belirlenen ölçekler uygulanmaktadır ve elde edilen veriler analiz edilerek araştırmanın problemine yönelik çözüm yolu aranmaktadır (Karasar, 2015, s.81).

Çalışma grubu

Araştırma 2019-2020 eğitim-öğretim yılında Konya Atatürk Kız Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesinde öğrenim gören 9.-12. sınıf öğrencileriyle yapılmıştır. Bu lisede toplam 997 öğrenci öğrenim görmektedir. Konya Meram İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, KTO Karatay Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi ve Tek Ebeveynli Çocukları Koruma Derneği tarafından yapılan “parçalanmış aile ve terkedilmiş çocukların tespit edilmesi projesinde” 128 ergene eğitim ve sosyal-duygusal açıdan destek verilmektedir. Bu araştırmada örneklem grubu oluşturulurken kolay ulaşılabilir örnekleme tekniği kullanılmış ve projeye dahil olan tek ebeveynli aile ortamında yaşayan ergenler, çalışma grubu olarak belirlenmiştir. Çalışmanın uygulanabilirliği için KTO Karatay Üniversitesi Etik Kurul onayı ve Milli Eğitim Müdürlüğünden uygulama izni alınmış, araştırma hakkında okul yönetimi ve ailelere detaylı bilgiler verildikten

Yılmaz, C. ve Yalçın, H. (2021). Tek ebeveynli ergenlerin evliliğe yönelik tutumları ile gelecek beklentileri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 51-72.

sonra gönüllü olarak onam formunu imzalayan ve katılımcılara (N=94) veri toplama araçları uygulanmıştır.

Veri toplama araçları

Kişisel Bilgi Formu: Çalışma grubunu oluşturan ergenlerin yaş, aile tipi, ebeveynlerinin eğitim durumu, kardeş sayısı, ergenin kiminle yaşadığı, ebeveynlerinin hayatta olma durumu, üvey aile durumu, ailenin ekonomik düzeyi gibi demografik değişkenleri saptamak amacıyla oluşturulan kişisel bilgi formudur.

Ergen Gelecek Beklentileri Ölçeği: McWhirter ve McWhirter(2008) tarafından oluşturulan bu ölçek, 25 maddedir. Ölçekte 1 ve 7 puan arasında derecelendirme bulunmaktadır. Ölçek maddelerinde “kesinlikle inanmıyorum” ve “kesinlikle inanıyorum” şeklinde ifade edilen derecelendirme ifadeleri kullanılmaktadır. Geçerlik çalışmaları sonucunda ölçeğin “iş ve eğitim, evlilik ve aile, din ve toplum, sağlık ve yaşam” olmak üzere dört altboyutlu yapıya sahip olabileceği görülmüştür. Ölçeğin Cronbach alfa değeri 0,92’dir. Ölçekte “Hedeflediğim eğitim düzeyine ulaşacağım”, “Kazandığım para bana ve hayat arkadaşıma yeterli gelecek”, “Geçimimi her zaman sağlayacağım” gibi sorular bulunmaktadır (Tuncer, 2011, s. 1267).

İnönü Evlilik Tutum Ölçeği: Gençlerin evlilik ve aile kurmaya ilişkin bakış açılarını değerlendirme amacıyla Bayoğlu ve Atlı (2014) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 21 sorudan oluşmakta ve 5’li likert tipindedir. “Hiç katılmıyorum” ile “Kesinlikle katılıyorum” ifadeleri arasındaki derecelendirilen cevaplardan oluşmaktadır. Ölçek puanlarının toplamı eğer yüksek çıkarsa evlilikle ilgili olumlu tutuma sahip olduğuna ilişkin değerlendirmeler yapılmaktadır (Yılmaz, 2020). Ölçekte “Evliliğin, çiftler arasındaki sevgiyi artırdığını düşünürüm”, “Evliliğin, çiftlere mutluluk getirdiğini düşünürüm”, “Evliliğin, bireyin toplum içerisindeki saygınlığını artırdığını düşünürüm” gibi sorular bulunmaktadır. Ölçeğin bu çalışma için cronbach alpha değeri ,93’dir.

Evliliğe Yüklenen Anlam Ölçeği (EYAÖ): Özabacı, Körük ve Kara’nın (2018) tarafından bireylerin evlilik kavramına yükledikleri anlamları belirlemek amacıyla geliştirilen veri toplama aracıdır. 5’li derecelendirme üzerinde katılımcının 1 ilgili ifadeye kesinlikle katılmadığını, 5 ise kesinlikle katıldığını göstermektedir. Ölçekte 31

Yılmaz, C. ve Yalçın, H. (2021). Tek ebeveynli ergenlerin evliliğe yönelik tutumları ile gelecek beklentileri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 51-72.

madde bulunmaktadır ve işlevsellik, bağlılık, yakınlık, tamamlayıcılık, engellenmişlik, çaba, işbirliği, risk ve uyum beklentisi gibi altboyutları bulunmaktadır. Evliliğe yüklenen anlam; 23-45 puanlar düşük, 46-68 arası puan orta, 69-91 puan yüksek ve 92-105 arası puan çok yüksek olarak değerlendirilmektedir. Ölçekte “Evlilik sevgi, güven ve bağlılıkla kurulan bir birlikteliktir”, “Evlilik günlük hayatı kolaylaştırır”, “Evlilik çiftlerin birbirlerine özen göstermelerini gerektirir” gibi sorular bulunmaktadır. Ölçeğin cronbach alpha iç tutarlık katsayısı ,87 hesaplanmıştır.

Verilerin işlenmesi ve istatistiksel analizi

Çalışma verilerinin analizinde SPSS-24 paket programından yararlanılmıştır. Hipotezlerin analizinde değişkenler arasındaki ilişki düzeyleri için ise Spearman Korelasyon analizi kullanılmıştır. Araştırmada toplanan verilerde ergenlerin sosyo-demografik özelliklerinin belirlenmesinde frekans analizi kullanılmıştır. Araştırma sorularının test edilmesi için öncelikle araştırmada kullanılan tüm ölçeklerin puanlarının normal dağılıma uygun olup olmadığını ortaya koymak amacıyla Shapiro Wilk-W Testi yapılmıştır. Elde edilen verilerin değerlerinin sayısal olarak dökümü olan normal dağılımın belirlenmesi için Shapiro-Wilk ve Kolmogorov-Simirnov testleri kullanılmıştır. Bu testler sonucunda ölçme sonuçlarının birbirine yakın doğru sonuçlar verdiği ve analizler sonucunda yapılacak çıkarımların net şekilde ortaya konabileceği belirlenmiştir.

Yılmaz, C. ve Yalçın, H. (2021). Tek ebeveynli ergenlerin evliliğe yönelik tutumları ile gelecek beklentileri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 51-72.

Bulgular

Çalışmaya katılan ergenlerin sosyo-demografik değişkenleri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışma grubundakilerin sosyo-demografik özellikleri (n=94)

		n	%
Yaş grubu	13-14 yaş	24	25,53
	15-16 yaş	45	47,87
	17-18 yaş	25	26,60
Başarı durumu	Zayıf	4	4,26
	Orta	46	48,94
	İyi	34	36,17
	Çok iyi	10	10,64
Kardeş sayısı	Tek çocuk	7	7,45
	İki kardeş	28	29,79
	Üç kardeş	38	40,43
	Dört kardeş	21	22,34
Evde üvey aile üyesi	Yok	71	75,53
	Var	23	24,47
Ailenin ekonomik durumu	Düşük	19	20,21
	Orta	70	74,47
	Yüksek	5	5,32

Çalışma grubundakilerin %25,53’ü 13-14 yaş arasındadır. Başarı durumlarına göre dağılımı incelendiğinde %48,94’ünün orta düzeyde olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların ebeveynlerinin özellikleri Tablo 2’de verilmiştir.

Yılmaz, C. ve Yalçın, H. (2021). Tek ebeveynli ergenlerin evliliğe yönelik tutumları ile gelecek beklentileri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 51-72.

Tablo 2. Ergenlerin ebeveynlerinin demografik özellikleri (n=94)

		n	%
Anne babayla yaşama	Anneyle birlikte yaşıyor	61	64,8
	Babayla birlikte yaşıyor	23	24,4
	Akrabalarla birlikte yaşıyor	10	10,6
Anne eğitimi	İlkokul	58	61,70
	Ortaokul	24	25,53
	Lise ve üstü	12	12,77
Baba eğitimi	İlkokul	48	51,06
	Ortaokul	19	20,21
	Lise ve üstü	27	28,72
Anne çalışıyor mu	Çalışmayan	79	84,04
	Çalışan	15	15,96
Baba çalışıyor mu	Çalışmayan	23	24,47
	Çalışan	71	75,53
Ailenin ilgi ve yakınlığı	Kötü	20	21,28
	Orta	29	30,85
	İyi	16	17,02
	Çok iyi	29	30,85

Araştırmaya alınan ergenlerin %75,53'ünün anne-babası ayrılmıştır. Annesinin eğitim durumu ilkokul ve altında olan katılımcılar %61,7 oranındadır. Babalarının eğitim durumuna bakıldığında %51,06'sının ilkokul mezunu olduğu görölmektedir; %84,04'ünün annesi çalışmamaktadır. Katılımcıların ailelerinin ilgi ve yakınlık durumu orta düzeyde olanların oranı %30,85'tir. Çalışma grubundakilerin Ergen Gelecek Beklenti Ölçeği, İnönü Evlilik Tutum Ölçeği ve Evliliğe Yüklenen Anlam Ölçeği puanları Tablo 3'te sunulmuştur.

Yılmaz, C. ve Yalçın, H. (2021). Tek ebeveynli ergenlerin evliliğe yönelik tutumları ile gelecek beklentileri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 51-72.

Tablo 3. Çalışma grubunun Ergen Gelecek Beklenti Ölçeği, İnönü Evlilik Tutum Ölçeği ve Evliliğe Yüklenen Anlam Ölçeği puanları (N=94)

	\bar{x}	s	Alt	Üst
İş ve Eğitim	57,31	15,40	13	77
Evlilik ve Aile	25,57	9,17	7	43
Din ve Toplum	13,36	6,12	3	21
Sağlık ve Yaşam	17,07	5,35	4	27
Ergen Gelecek Beklenti Ölçeği	113,32	27,33	49	161
İNönü Evlilik Tutum Ölçeği	59,20	17,40	21	94
Evliliğe Yüklenen Pozitif Anlam	76,59	18,19	23	106
Evliliğe Yüklenen Negatif Anlam	23,32	5,39	8	3

Araştırmaya katılan ergenlerin Ergen Gelecek Beklenti Ölçeği genelinden ortalama 113,32, ölçeğin “İş ve Eğitim” alt boyutundan ortalama 57,31, “Evlilik ve Aile” alt boyutundan ortalama 25,57, “Din ve Toplum” alt boyutundan ortalama 13,36 ve “Sağlık ve Yaşam” alt boyutundan ortalama 17,07 puan aldıkları görölmüştür. Araştırma kapsamına alınan ergenlerin İnönü Evlilik Tutum Ölçeğinden aldıkları puanların ortalaması 59,2’dir.

Çalışma grubundakilerin Ergen Gelecek Beklenti Ölçeği, İnönü Evlilik Tutum Ölçeği ve Evliliğe Yüklenen Anlam Ölçeği puanları arasındaki korelasyon Tablo 4’te verilmiştir.

Yılmaz, C. ve Yalçın, H. (2021). Tek ebeveynli ergenlerin evliliğe yönelik tutumları ile gelecek beklentileri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 51-72.

Tablo 4. Ergenlerin Ergen Gelecek Beklenti Ölçeği, İnönü Evlilik Tutum Ölçeği ve Evliliğe Yüklenen Anlam Ölçeği puanları arasındaki korelasyon (n=94)

	İş-eğitim	Evlilik-aile	Din-toplum	Sağlık-yaşam	Ergen Gelecek	Evlilik Tutum	Evliliğe Yüklenen	Evliliğe Yüklenen
Ergen Gelecek Beklenti Ölçeği	r ,791	,837	,688	,555	1			
	p ,002*	,003*	,002*	,001*				
İNönü Evlilik Tutum Ölçeği	r ,054	,494	,402	,115	,332	1		
	p ,606	,000*	,000*	,268	,001*			
Evliliğe Yüklenen Pozitif Anlam	r ,076	,460	,404	0,220	0,351	,686	1	
	p ,464	,004*	,002*	,033*	,001*	,003*		
Evliliğe Yüklenen Negatif Anlam	r -,250	,019	,108	-,153	-,125	,079	,164	1
	p ,015*	,856	,299	,141	,228	,449	,114	

Çalışma grubundakilerin Ergen Gelecek Beklenti Ölçeği geneli puanları ile ölçeğin tüm alt boyutlarının puanları arasında anlamlı ve olumlu yönde korelasyon saptanmıştır ($p<0,05$).

Çalışma grubundakilerin yaş, anne baba eğitim durumu, akademik başarılarına ilişkin değerlendirmeler yapılmış ve istatistiksel bir anlamlı farklılık saptanmamıştır. Ancak ailenin ekonomik düzeyi ve anne ile ilişkilerde problemler yaşama durumu incelendiğinde anlamlı farklılıklar belirlenmiştir. Çalışma grubundakilerin ailesinin ekonomik düzeyine ilişkin ölçek puanları Tablo 5'te sunulmuştur.

Yılmaz, C. ve Yalçın, H. (2021). Tek ebeveynli ergenlerin evliliğe yönelik tutumları ile gelecek beklentileri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 51-72.

Tablo 5. Çalışma grubundakilerin ailelerinin ekonomik düzeyine göre Kruskal-Wallis Testi sonuçları

	Ekonomik durum	n	\bar{x}	s	M	SO	χ^2	p	Fark
Ergen Gelecek Beklenti Ölçeği	Düşük	19	101,21	28,09	109,00	36,18	6,990	0,030*	1-2
	Orta	70	115,04	26,74	118,50	48,94			
	Yüksek	5	135,20	11,88	135,00	70,40			
İnönü Evlilik Tutum Ölçeği	Düşük	19	61,42	13,63	60,00	50,61	0,443	0,801	
	Orta	70	59,07	18,22	56,50	47,02			
	Yüksek	5	52,60	19,86	62,00	42,40			
Evliliğe Yüklenen Negatif Anlam	Düşük	19	23,26	4,07	23,00	46,66	3,146	0,017*	
	Orta	70	23,03	5,67	23,00	46,23			
	Yüksek	5	27,60	4,77	27,00	68,50			

* $p < ,05$

Çalışma grubundakilerin ailesinin ekonomik bakımdan durumuna göre Ergen Gelecek Beklenti Ölçeği toplamı ile Evliliğe Yüklenen Negatif Anlam Ölçeği puanları arasında anlamlı düzeyde farklılık bulunmaktadır ($p < ,05$). Ekonomik düzeyi yüksek olan grubun gelecek beklentileri yüksektir; ekonomik düzeyi düşük bireylerin evliliğe yükledikleri anlam diğer gruplara göre anlamlı derecede düşüktür.

Çalışma grubundakilerin anneleriyle iletişimlerinde çatışma yaşama durumları incelenmiş ve Ergen Gelecek Beklenti Ölçeği, İnönü Evlilik Tutum Ölçeği ve Evliliğe Yüklenen Anlam Ölçeği puanlarının karşılaştırılması Tablo 6'da verilmiştir.

Yılmaz, C. ve Yalçın, H. (2021). Tek ebeveynli ergenlerin evliliğe yönelik tutumları ile gelecek beklentileri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 51-72.

Tablo 6. Çalışma grubundakilerin anneleriyle problem yaşama durumu

	Anneyle Problem yaşama	n	\bar{x}	s	M	SO	Z	p
Ergen Gelecek Beklenti Ölçeği	Yaşamayan	41	123,37	23,78	127,00	57,37	-3,085	0,002*
	Yaşayan	53	105,55	27,57	110,00	39,87		
İnönü Evlilik Tutum Ölçeği	Yaşamayan	41	60,44	14,64	60,00	49,11	-0,503	0,615
	Yaşayan	53	58,25	19,35	56,00	46,25		
Evliliğe Yüklenen Pozitif Anlam	Yaşamayan	41	77,54	14,93	80,00	47,71	-0,065	0,948
	Yaşayan	53	75,85	20,47	77,00	47,34		
Evliliğe Yüklenen Negatif Anlam	Yaşamayan	41	22,32	4,84	23,00	42,04	-1,711	0,087
	Yaşayan	53	24,09	5,71	24,00	51,73		

* $p < 0,05$

Çalışma grubundakilerin anneleriyle çatışma yaşama durumuna göre Ergen Gelecek Beklenti Ölçeği geneli ile bu ölçeğin alt boyutları olan “İş ve Eğitim” ile “Evlilik ve Aile” alt boyutlarının toplamında anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir ($p < 0,05$). Bu durumda aile içerisinde genellikle en sık etkileşim kurulan kişi olan annesiyle sosyal ve duygusal anlamda çatışma yaşayan ergenlerin gelecek ilgili beklenti düzeylerinin düşük olduğu söylenebilir.

Tartışma

Bu araştırmada; parçalanmış aileye sahip ergenlerin gelecek ilgili beklentileri ve evliliğe yönelik tutumları ve bunlara etki eden değişkenler ele alınmıştır. Çalışmamızda ergenlerin gelecek beklentileri ile evliliğe yüklenen anlam değerlendirildiğinde aralarında anlamlı bir ilişki olduğu ortaya konmuştur ($p < 0,05$). Çalışma grubundaki gençlerin İnönü Evlilik Tutum Ölçeğinden aldıkları puanlar ile Ergen Gelecek Beklenti Ölçeği geneli ve “Evlilik ve Aile”, “Din ve Toplum” alt boyutlarından aldıkları puanlar arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı korelasyonlar olduğu ortaya konmuştur. ($p < 0,05$). Bu sonuçlar, ergenlerin evliliğe yönelik olumlu bakış açıları oldukça ergenlerin geleceğe yönelik beklentilerinin, evlilik ve aile kurma planlamalarının ve toplumla ilişkilerinin ya da beklentilerinin de arttığını göstermektedir.

Yılmaz, C. ve Yalçın, H. (2021). Tek ebeveynli ergenlerin evliliğe yönelik tutumları ile gelecek beklentileri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 51-72.

Cui, Fincham ve Durtschi (2011) tarafından yapılan ebeveyn boşanmasıyla ilgili araştırma, ebeveyn boşanmasının, ebeveynleri boşanmış ergenlerin ve yetişkinlerin romantik ilişkilerini etkilediğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte, algılanan etki, deneğin her iki ebeveynin boşanmasını nasıl değerlendirdiğine bağlıdır. Beavers ve Hampson (2000), genç yetişkinlerin ebeveyn boşanmasıyla ilgili algısının, boşanmadan önceki çatışma veya ebeveyn sorunlarının durumuna bağlı olduğunu belirtmektedirler. Aile içinde çatışma yaşıyan gençler, baskıdan kurtulup geçmişin kötü deneyimlerini zihinlerinde yeniden canlandırabilmektedirler. Dayanıklılık, gençlerin stresli olayları çözme becerilerini etkilemektedir ve bu becerinin ebeveynleriyle birlikte yaşıyan ergenlerde daha fazla olduğuna ilişkin çalışma bulunmaktadır (Meisenbach, 2010).

Alan yazında gençlerin gelecekle ilgili beklentilerinde ve evliliğe yönelik tutumlarında aile ortamının ne derece rol oynadığını ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır. (2017) Üniversite öğrencilerinde evlilik tutumu ile karar verme ve geleceğe ilişkin beklentilerini ortaya koyan stratejileri araştırdığı çalışmada farklı fakülte ve bölümlerde öğrenimine devam eden 100 üniversite öğrencisi ile araştırma yapmış ve sonuçta yaş değişkeninin evlilik tutumunu anlamlı derece farklılaştırmadığını saptamıştır. Johnson (2011) ebeveyn boşanmasının çocukların evlilik ve boşanma tutumları üzerinde etkisi olduğunu göstermiştir. Thomas ve Hognas (2015), boşanmış ebeveynlerin çocuklarının, evliliğe karşı daha isteksiz olduklarını vurgulamaktadırlar. Boşanma ile çocukların evlilik ve boşanma tutumları arasındaki ilişki, birçok araştırmanın merkezinde yer alsa da, araştırmaların çoğunda algılanan ebeveyn çatışmasının ve gelecekle ilgili beklentilerin bu ilişkide bir rol oynayıp oynamadığına yönelik sonuçlar net değildir (Jellinek vd 1999).

Ailesindeki değerler ve çocukluktan itibaren öğretilen dini değerler tek ebeveynli ailelerdeki ergenlerin evliliğe yönelik tutumlarını ve geleceğe ilişkin beklentilerini oluştırmalarında yol gösterici niteliktedir. Bu, Kumpfer'in (2002) inanç sistemlerinin bireye yardım ettiği ve onu motive ettiği, ardından dayanıklılığa ulaşmada rehberlik sağladığı sonucuyla uyumludur. Ailedeki problemlere dayanıklılık süreci, genellikle 18-21 yaşıdayken başlamaktadır (Jellinek vd, 1999) ancak tek ebeveynli aile ortamında yaşıyan bireylerde bu süreç daha erken yaşlarda

Yılmaz, C. ve Yalçın, H. (2021). Tek ebeveynli ergenlerin evliliğe yönelik tutumları ile gelecek beklentileri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 51-72.

oluşabilmektedir (Thomas & Hognas, 2015). Bizim çalışmamızda Ergen Gelecek Beklenti Ölçeği, İnönü Evlilik Tutum Ölçeği ve Evliliğe Yüklenen Anlam Ölçeği puanları karşılaştırıldığında çalışma grubundakilerin baba eğitim durumlarına göre ergenlerin gelecek beklentileriyle ilişkili altboyutları arasında anlamlı farklılık yoktur ($p>,05$).

Yoko (2002), ailesinde özellikle annesiyle yüksek düzeyde çatışma yaşayan kız ergenlerin, erkek ergenlere kıyasla anne ile duygusal etkileşimlerinin daha düşük olduğunu vurgulamaktadır. Ek olarak parçalanmış ailede yaşayan ergenlerin gelecekle ilgili beklentilerinin ve evliliğe yönelik tutumlarının incelendiği çok değişkenli modellerde; ailede duygusal etkileşim konusu da dahil edildiğinde, ciddi çatışmalar yaşamayan ailelerle tek ebeveynli aileler arasındaki evlilik tutumlarında farkın ortadan kalktığını göstermektedir. Dolayısıyla aile bütünlüşmesinin, aile tipi ile evlilik tutumları arasındaki ilişkiyi açıklayan bir aracı değişken olduğu sonucuna varılabilir. Aile birlikteliği, ergenler arasında boşanma tutumları ve evlilik tutumlarındaki farklılıkları açıklamada önemli bir faktör olarak görülmektedir (Johnson, 2011). Babaya yakınlık, ergen kızlarda evlilik ve boşanma tutumlarını yordayan en önemli bileşen olarak değerlendirilebilir (Oskay, 1990). Anneye yakınlık erkekler için daha önemlidir (Meisenbach, 2010). Ebeveynlerden birine sosyal ve duygusal bağlamda yakınlık, evlilik tutumları üzerinde olumlu bir etki oluşurmaktadır (Kumpfer, 2002). Karşı cinsten ebeveynle daha iyi bir ilişkiye sahip olmanın, evlilik ve boşanmaya ilişkin daha geleneksel tutumlarla ilişkili olduğu söylenebilir (Özdemir, 2012). Bizim çalışmamızda çalışma grubundakilerin anneye çatışma yaşama durumuna göre Ergen Gelecek Beklenti Ölçeği geneli ile bu ölçeğin alt boyutları olan “İş ve Eğitim” ile “Evlilik ve Aile” boyutları arasında farklılık belirlenmiştir ($p<0,05$). Gelecek beklentisine yönelik araştırmaların çoğu sıklıkla akademik başarının ve sosyal etkileşimin temeline odaklanarak yapılmaktadır. Bireyin ait olduğu kültürel yapı onun tutum ve davranışlarını oluşturduğu kadar geleceğe dair beklentilerinin de şekillenmesinde olumlu veya olumsuz etkiye sahip olacağından, bu alanda araştırmaların yapılması önemlidir (Fiese & Everhart, 2006).

Çalışmamızda ekonomik düzeyi yüksek olan grubun gelecek beklentileri yüksek olarak saptanmış; ekonomik düzeyi düşük bireylerin evliliğe yükledikleri anlam puanlarının diğer gruplara göre

Yılmaz, C. ve Yalçın, H. (2021). Tek ebeveynli ergenlerin evliliğe yönelik tutumları ile gelecek beklentileri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 51-72.

anlamalı derecede düşük olduğu belirlenmiştir. McWhirter ve McWhirter (2008), ergenlerin geleceğe yönelik iş, eğitim, aile ve toplum gelişimi beklentileriyle ilgili yaptıkları çalışmada; kız ergenlerin gelecek beklentilerinin erkek ergenlere göre daha olumlu olduğunu saptamışlardır. Aynı çalışmada tek kardeşe sahip ergenlerin, beş ve daha fazla kardeş sayısına sahip ergenlere göre geleceğe yönelik beklentilerinin daha olumlu olduğu belirtilmektedir. Bu sonuçlara dayanılarak tek ebeveynli ergenlerin gelecek beklentilerinin demografik değişkenlerle ilişkili olduğu dşnlmektedir.

Sonuç ve neriler

Tek ebeveynli ortamda yaşayan ergenlerin gelecekle ilgili beklentilerinde ve evliliğe yönelik tutumlarında aile ortamının ne derece rol oynadığını ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma; ergenlerin gelecek beklentileri ile evliliğe yönelik tutumları üzerinde etkili olan faktörlerin detaylı şekilde değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu çalışmada ebeveynlerden birinin vefatı, akraba yanında yaşama, anneyle veya babayla birlikte yaşama gibi demografik özelliklerin, gelecek beklentilerini ve evliliğe yönelik tutumları ne derecede etkilediğine ilişkin bulgulara yer verilmemiştir. Bu alanda yapılan çalışmalarda hangi ebeveynle birlikte yaşandığına ilişkin detaylı veriler elde edilecek araştırma deseni hazırlanması önerilir. Ergenlik dönemi, kişilik özelliklerinin gelişmeye devam ettiği, kendini tanıma, geleceğine ilişkin planlamalar yapmanın yoğun olduğu ve birey olarak toplum içerisinde nasıl davranması gerektiği konusunda olgunluğa erişme dönemidir. Çalışmada elde edilen veriler işığında çalışma grubundaki ergenlerin gelecek beklentilerinin yüksek olmasında ailedeki bireylerin iletişimleri ve geleceğe ilişkin oluşmuş beklentilerinin birbiriyle ilişkili olduğu söylenbilir. Aile danışmanlığı, psikoloji, sosyoloji, ocuk gelişimi, psikolojik danışmanlık ve rehberlik gibi çok sayıdaki alanlarda çalışan profesyonellerin bu faktörleri dikkate alarak hizmetlerini yönlendirmesi, ergenlerin sosyal ve duygusal gelişimi açısından önemi büyüktür. Bu çalışmanın; toplumsal cinsiyet eşitliği bakış açısının kazanılmasında, tek ebeveynli olarak yaşamını sürdüren ergenlik dönemindeki bireylerin geleceğe yönelik beklentilerinin bilinmesi ve

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Yılmaz, C. ve Yalçın, H. (2021). Tek ebeveynli ergenlerin evliliğe yönelik tutumları ile gelecek beklentileri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 51-72.

buna göre danışmanlık, rehberlik politikalarının belirlenmesi konularında, literatüre ışık tutacağı öngörülmektedir.

Yılmaz, C. ve Yalçın, H. (2021). Tek ebeveynli ergenlerin evliliğe yönelik tutumları ile gelecek beklentileri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 51-72.

Kaynakça

- Aydın, O. & Baran, G. (2012). Ebeveynleri boşanma sürecinde olan 9-12 yaş grubundaki çocukların boşanmaya uyum düzeylerinin incelenmesi. *Ankara Sağlık Bilimleri*, 1(1), 35-52.
- Amato, P. R. (2014). The consequences of divorce for adults and children: An update. *Drustvena Istrazivanja*, 23(1), 5–24. Doi:10.5559/di.23.1.01
- Beavers, R. & Hampson, R. (2000) The beavers systems model of family functioning. *The Association for Family Therapy*, 22, 128-143.
- Cui, M., Fincham, F. D., & Durtschi, J. A. (2011). The effect of parental divorce on young adults' romantic relationship dissolution: What makes a difference? *Personal Relationships*, 18(3), 410–426. Doi:10.1111/j.1475-6811.2010.01306.x
- Elmacı, F. (2006). Parçalanmış ve bütünlüğünü koruyan aileye sahip ergenlerin depresyon ve uyum düzeylerinde sosyal desteğin rolü, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 6(2), 403- 431.
- Fiese, B. H., & Everhart, R. S. (2006). Medical adherence and childhood chronic illness: family daily management skills and emotional climate as emerging contributors. *Current Opinion in Pediatrics*, 18(5), 551–557. Doi:10.1097/01.mop.0000245357.68207.9b
- Grych, J. H., Harold, G. T. & Miles, C. J. (2003). A prospective investigation of appraisals as mediators of the link between interparental conflict and child adjustment. *Child Development*. 74(4), 1176-1193.
- Johnson, V. I. (2011). Adult children of divorce and relationship education: Implications for counselors and counselor educators. *The Family*, 19(1), 22-29.
- Herzer, M., Godiwala, N., Hommel, K. A., Driscoll, K., Mitchell, M., Crosby, L. E., & Modi, A. C. (2010). Family functioning in the context of pediatric chronic conditions, *Journal of Developmental and Behavioral Pediatrics*, 31(1), 26–34. Doi:10.1097/DBP.0b013e3181c7226b
- Jellinek, M. S., Murphy, J. M., Little, M., Pagano, M. E., Comer, D. M., & Kelleher, K. J. (1999). Use of the Pediatric Symptom Checklist to

Yılmaz, C. ve Yalçın, H. (2021). Tek ebeveynli ergenlerin evliliğe yönelik tutumları ile gelecek beklentileri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 51-72.

screen for psychosocial problems in pediatric primary care: a national feasibility study. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 153(3), 254–260. Doi:10.1001/archpedi.153.3.254

Karasar, N. (2015). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel.

Kim, D. H., & Im, Y. J. (2015). The influence of family management style on psychosocial problems of childhood cancer survivors in Korea. *European Journal of Oncology Nursing: the Official Journal of European Oncology Nursing Society*, 19(2), 107-112. Doi:10.1016/j.ejon.2014.10.010.

Knafl, K. A., Deatrick, J. A., & Havill, N. L. (2012). Continued development of the family management style framework. *Journal of Family Nursing*, 18(1), 11–34. Doi:10.1177/1074840711427294.

Koca, B. Ü. (2017). Üniversite öğrencilerinde evlilik tutumu ile karar verme stratejileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kumpfer, K. L. (2002). Factors and processes contributing to Resilience: The Resilience framework. In Glantz, M. D., & Johnson, J. L. Longitudinal research in the social and behavioral sciences, An interdisciplinary series: Resilience and development positive life adaptation. New York: Kluwer Academic Publisher.

McWhirter, E. H., & McWhirter, B. T. (2008). Adolescent future expectations of work, education, family, and community development of a new measure. *Youth & Society*, 40(2), 182-202.

Meisenbach, R. J. (2010). The female bread winner: Phenomenological experience and gendered Identity in Work/Family Spaces, *Sex Roles*, 62(1–2), 1-9. Doi:10.1007/s11199-009-9714-5

Miller, I.W., Ryan, C.E. (2000). The McMaster approach to families: theory, assessment, treatment and research. *Journal of Family Therapy*, 22, 168-189. Doi:10.1111/1467-6427.00145

Newman, M. G., Shin, K. E., Zuellig, A. (2016). Developmental risk factors in generalized anxiety disorder and panic disorder, *Journal Of Affective Disorders*, 20(6), 94-102.

- Yılmaz, C. ve Yalçın, H. (2021). Tek ebeveynli ergenlerin evliliğe yönelik tutumları ile gelecek beklentileri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 51-72.
- Oskay, G. (1990). An investigation of parent-adolescent conflict resulting from value judgments based on socio-economic and other variables. *Hacettepe Univ J Fac Edu*, 5, 221-244.
- Özabacı, N., Körük, S., Kara, A. (2018). Evliliğe yüklenen anlam ölçeğinin (EYAÖ) geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik*, 8(50), 235-259.
- Özdemir, Y. (2012). Examining the subjective well-being of adolescents in terms of demographic variables, parental control, and parental warmth. *Eğitim ve Bilim*, 37(165), 1-14.
- Özgüven, İ. E. (2000). *Evlilik ve aile terapisi*. Ankara: PDREM.
- Riggio, H.R., & Fite, J.E. (2006). Attitudes toward divorce: embeddedness and outcomes in personal relationships. *Applied Social Psychology*, 36(12), 2935–2962.
- Sooryamoorthy, R. (2012). The Indian family: Needs for a revisit. *J Comp Fam Stud*, 43:1-11.
- Şendil, G., & Kızıldağ, Ö. (2003). Çocuk ve ergenlerde ebeveyn evlilik çatışması algısı. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı*, 10(2), 58-66.
- Şimşek, H. (2012) Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki lise öğrencilerinin gelecek beklentileri ve gelecek beklentilerini etkileyen faktörler, *Kuramsal Eğitim Bilim Dergisi*, 5(1), 90- 109.
- Thomas, J., & Hognas, R. S. (2015). The effect of parental divorce on the health of adult children. *Longitudinal and Life Course Studies*, 6(3). Doi: 10.14301/lcs.v6i3.267
- Tuncer, M. (2011). Yükseköğretim gençliğinin gelecek beklentileri üzerine bir araştırma, *International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6(2), 933-946.
- Turpoğlu Çelik, A. (2015). Erken çocukluk döneminin, aile ve toplum sağlığı ile demokrasi ve toplumsal gelişim üzerindeki etkileri ve yapılması gereken yatırım ve müdahaleler. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13, 240–263.
- UNESCO (1992). Principal Regional Office for Asia and Pacific. The changing family in Asia: Bangladesh, India, Japan, Philippines and Thailand. Bangkok, Thailand: UNESCO.

Yılmaz, C. ve Yalçın, H. (2021). Tek ebeveynli ergenlerin evliliğe yönelik tutumları ile gelecek beklentileri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 51-72.

Vazquez, S. M., & Rapetti, M. V. (2006). Future time perspective and motivational categories in Argentinean adolescents, *Adolescence*, 41(163), 511-532.

Willoughby, B. J. (2010). Marital attitude trajectories across adolescence. *Youth and Adolescence*, 39(11), 1305-1317.

Yalçın, H., Erkoç, E., Şişman, Z. (2020). Tek ebeveynli ailede yaşayan ergenlerin psikososyal sorunlarının incelenmesi, *International Social Sciences Studies Journal*,6(61), 1879-1887.

Yılmaz, C. (2020). Parçalanmış aile ortamındaki kız ergenlerin gelecekle ilgili beklentilerinin ve evliliğe yönelik tutumlarının değerlendirilmesi, Yüksek lisans tezi, KTO Karatay Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Disiplinlerarası Aile Danışmanlığı, Konya.

Yoko, N. (2002). Family discord, parental depression and psychopathology in off spring: ten-year follow-up, *Journal of American Acad. Child Adolesc, Psychiatry*, 41(4), 402-409.

Zhang, Y., Wei, M., Han, H. R., Zhang, Y. & Shen, N. (2013). Testing the applicability of the family management style framework to Chinese families. *Western Journal of Nursing Research*, 35(7), 920–942. Doi:10.1177/0193945913482051.

Yıldız, T. ve Afşar, B. (2021). Kripto para dünyasının öncüsü Bitcoin'in Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 73-106.

Makale Geliş Tarihi: 01.03.2021

Makale Kabul Tarihi: 18.03.2021

KRİPTO PARA DÜNYASININ ÖNCÜSÜ BITCOIN'İN TÜRKİYE AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Türkan YILDIZ*

Bilge AFŞAR**

Öz

Temelinde, dağıtık ağ yöntemi kullanılarak, merkezileşmiş ve bir otoriteye bağlı olan geleneksel para yönetimi sistemini, dezavantajlarını ve aracıları ortadan kaldırarak, para alışverişi esnasındaki maliyeti düşürüp, daha güvenilir, şeffaf ve merkezileşmemiş bir sistem kurmayı hedeflemiş olan Bitcoin, 2008 yılında Satoshi Nakamoto tarafından yayımlanan "A Peer-to-Peer Electronic Cash System" isimli makale ile dünyaya tanıtılmıştır. Teknolojinin hızla gelişmesi tüm sektörleri etkilediği gibi, paranın kullanılış biçimi ve işlevini de değiştirmiştir. Özellikle para transferlerinin sürelerinde ve maliyetlerinde azalmaya katkı sunmuş olan kriptografik yapılu para birimlerinin gelecekte ülkelerin ekonomisine nasıl katkı sağlayacağı günümüzde merak edilen ve anlaşılmaya çalışılan önemli bir konu hâline gelmiştir. Yatırımcıların oldukça ilgisini çeken ve ülkelerin henüz tam anlamıyla kavrayamadıkları bu yeni para birimi her geçen gün değerini arttırmakta ve daha çok biliniyor hâle gelmektedir. Riskinin fazla olduğu kadar getirisinin de birçok yatırım aracından çok daha fazla olduğu bu yeni sistem kimi ülkeler tarafından alım satımına izin verilirken, kimi ülkeler tarafından ise hâlen daha bir yatırım aracı olarak ya da bir para birimi olarak görülmemektedir. Her geçen gün bu yeni sisteme bakış açısında geçmişe nazaran ülkelerin bakış açıları ve uygulamalarla ilgili bazı değişiklikler de yaşanmaktadır. Bu kapsamda, bu çalışma ile kripto para olan Bitcoin'in genel hatlarından, işleyişinden, avantajlarından, dezavantajlarından ve Türkiye açısından değerlendirilmesinden bahsedilerek bu yeni sistemin olası getirileri açıklanmaya çalışılmıştır. Araştırmada yöntem olarak literatür incelemesi yapılmış ve konu ile ilgili güncel Bitcoin'in piyasa değerine, piyasadaki fiyatına, yirmi dört saatlik hacmine, işlem hacmi bakımından Türkiye'deki ilk dört Bitcoin borsa alış satış bilgilerine, ülke bazında kripto para satın alma yüzdesine, dünyadaki

* Doktora Öğrencisi, KTO Karatay Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, yildiz.turkanyildiz@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9146-9626.

** Doç. Dr., KTO Karatay Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, bilge.afsar@karatay.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2891-7617.

Yıldız, T. ve Afşar, B. (2021). Kripto para dünyasının öncüsü Bitcoin'in Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 73-106.

güncel kripto para ATM sayıları gibi verilere yer verilmesi amaçlanmıştır. Nihai olarak, bu çalışmayla hedeflenen, yeni bir teknoloji olan Blok zincir teknolojisinin ve bu teknolojinin duyulmasında önemli bir yere sahip olan kripto para birimi Bitcoin'in sistemselsel olarak açıklanarak, farkındalığın artırılmasına katkıda bulunmak, olumlu ve olumsuz yönlerini vurgulayarak sistemin getiri ve götürülerini ele almak, kripto para birimlerinin Türkiye açısından tanınırlılığının getireceği avantajların değerlendirmesini yapmaktır. Yapılan bu çalışmanın, ilgili literatüre katkı sağlaması ve gelecekte yapılacak akademik çalışmalara ışık tutacağı düşünölmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kripto para, bitcoin, sanalpara, blokzincir.

Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,

e-ISSN: 2651-4605

Yıldız, T. ve Afşar, B. (2021). Kripto para dünyasının öncüsü Bitcoin'in Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 73-106.

An Analysis of BITCOIN the World's Leading Crypto-Currency for Turkey

Abstract

Bitcoin was run by Satoshi Nakamoto in 2008 'A Peer It was introduced to the world with the article titled `` -to-Peer Electronic Cash System " which is based on the distributed network method, by removing the, disadvantages and intermediaries in traditional money management system, and reducing the applications during the money exchange and establishing a more reliable, transparent and decentralized system had been targeted. The rapid development of technology has affected all sectors as well as it also changed the way money is used and the function of money. Especially, how the cryptographic currency will contribute to the economy of countries in the future, which has contributed to the reduction in the times and costs of money transfers, has become an important issue that is curious and tried to be understood today. This new currency system which attracts the attention of investors and that countries have not fully grasped its importance yet, increases its value every day and becomes more known. This new system, in which the risk is higher and the return is much higher than many investment instruments, is allowed by some countries to buy and sell, while some countries are still not seen as an investment tool or a currency. With this study, it will mentioned that the general lines, structures, advantages and disadvantages of the cyrpto currency Bitcoin and evaluation in terms of Turkey. In this study, literature review method was used as a method and current numerical data related to the subject were analyzed. Current Bitcoin of the market value, the price in the market, twenty-four hour volume of the Bitcoin, first four Bitcoin markets in Turkey and its buying and selling volumes, the percentage of cryptocurrency purchases on a country basis, the current number of crypto money ATM in the world were included in this research. Finally, the aim of this research is to explain the blockchain technology and to contribute the raising awareness by explaining the crypto currency, Bitcoin in systematically, to examine the advantages and disadvantages of the crypto currency system by explaining its positive and negative aspects, to evaluate the advantages of the recognition of crypto currency system in terms of the Turkey. It is thought that this study will contribute to relevant literatüre and shed light on future academic studies and researches.

Keywords: Crypto currency, bitcoin, digital currency, blockchain.

Yıldız, T. ve Afşar, B. (2021). Kripto para dünyasının öncüsü Bitcoin'in Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 73-106.

Giriş

Teknolojinin hızla gelişmesi tüm sektörleri olduğu gibi finans sektörünü de etkilemektedir. Teknolojik gelişmeler çerçevesinde, para piyasasında da birtakım değişikliklerin ve yeniliklerin yaşandığı görülmektedir. Para, günümüze kadar, çeşitli değişikliklere maruz kalarak farklı şekillerle piyasada yer edinmiştir. Günümüze bakıldığında ise paranın yalnızca somut bir varlık değil, artık bir o kadar da soyut bir varlık olduğu görülmektedir. Paranın soyut varlık hâline gelmesinin birtakım getirileri olduğu düşüldüğünde, araçların ve otoritelerin etkisi bunlara örnek olarak verilebilmektedir. Geleneksel para sistemi üzerindeki otorite ve aracılık işlemlerinin aynı şekilde devam ettiği düşünöldüğünde yeni bir sistemin getirisi olarak, otoritenin azaltılması ve aracılık faaliyetlerinin ortadan kaldırılması özellikle yatırımcıların en çok istediğı gelişimlerden biri olarak düşünölebilir. Bu beklentiler ışığında, devlet müdahalelerinin ve baskılarının önüne geçebilmek, bankaların yatırımcılar üzerindeki etkisini ve maliyetlerini ortadan kaldırabilmek, zaman ve maliyet olarak avantaj sağlayabilmek amacıyla meydana getirilen kriptopara Bitcoin, tüm ekonomik ve sosyal küresel krizlere rağmen değerini artırarak varlığını sürdürmeye devam ettiği görülmektedir.

Bu çerçevede, kripto para dünyasına olan ilgi gerek akademik camiada, gerek ekonomi camiasında gerek de siyasi camiada ilgi ve araştırma konusu olmaktadır. Gün geçtikçe yatırımcı sayısı artmakta, ticaret hayatına da gittikçe entegre olmaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve

1990'lı yıllardan itibaren dijital para denemelerinin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra 2009 yılında, Bitcoin, Satoshi Nakamoto tarafından yazılan bir makale ile dünyaya tanıtılmıştır. Blokzincir kavramının öncüsü niteliğı taşıyan Bitcoin, 2009 başlarında uçtan uca açık para transferi yapılabilen, banka ya da aracı kurumları ortadan kaldıran, maliyeti daha düşük platformlar olarak ortaya çıkmıştır (Usta ve Doğantekin, 2018, s. 38). Blokzincir sayesinde, bitcoin gibi kripto para alışverişlerinde aracı ve bankalar olmadığından, yazılım üzerinden kripto

Yıldız, T. ve Afşar, B. (2021). Kripto para dünyasının öncüsü Bitcoin'in Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 73-106.

para transferi gerçekleştirildiğinden, hem zaman hem de maliyet açısından tasarruf edilmesi mümkün hâle gelmektedir.

Kripto para transferi, ağ üzerinden oluşturulan algoritmalar aracılığıyla Őifreler oluşturularak ve bu Őifrelerin çözümlenerek elde edilmesi süreci olarak tanımlanabilmektedir. Bu transfer ise tüm işlemlerin kaydedildiği bir sistem olan Blok zincir üzerinde gerçekleşmektedir. Bitcoin'in ilk üretildiği andan günümüze kadarki geçen sürede gerçekleşen tüm işlemlerin Şeffaf Şekilde takibi yapılabilir (Güven ve Şahinöz, 2020, s. 32). Teknolojik gelişmelerin yukarı yönde ivme kazanmasıyla birçok alanda yapılan uygulama ve yöntemler farklılaşmaya ve Şekil değiştirmeye başlamıştır. Paranın sanal hâl almasıyla birlikte transferinin de değişime uğradığı görülmektedir. Bu bağlamda, Blok zincir teknolojisi aracılığı ile kripto paraların oluşturulduğu sistemde kayıtlı olan kimlik bilgilerinin yönetimi amacıyla kriptografi, sistem üzerinden tüm verilerin kayıt altına alınması amacıyla bilgisayarlar arasında işlev sağlayan bir ağ ve tüm işlemlerin gerçekleştirildiği bir ortam, blok zincir protokolüyle  sistem bir araya gelmektedir (Konukseven ve zen, 2018, s. 72). Bilgisayar ortamında oluşturulan ücretsiz kullanıcı hesapları sayesinde, kimlik ve veri elde edilerek işlemlerin gerçekleştirilmesi mümkündür. Daha önceden, merkezî bir sistemde toplanan veriler, blok zincir sistemi sayesinde dağıtık ağ yöntemiyle, ağ içerisindeki bütün bilgisayarlarla paylaşılan ve dijital defterde kayıt altına alınan Şeffaf bir teknolojik sistem olarak tanımlanabilmektedir. Blok zincir teknolojisinin alt yapısını kullanmakta olan kripto para sistemi getirileri nedeniyle çeşitli avantajlar sunmaktadır. Herhangi bir kuruma gereksinim duymadan, yalnızca elektronik ortamda oluşturulmuş cüzdan aracılığıyla istediğiniz cüzdana para transferini gerçekleştirebileceğiniz, maliyetin çok daha düşük olduğu, zamandan da ciddi anlamda tasarruf ettiğiniz bir sistem olarak karşımıza çıkabilmektedir. Herhangi bir otorite tarafından yönetilmeyen, ynlendirilemeyen, tamamen kullanıcıların karar ve inisiyatiflerine bağlı olan ve maliyeti oldukça düşük olan kripto para sistemi var olan geleneksel sisteme alternatif olarak görülebilmektedir (Kaya vd., 2019, s. 34).

Yıldız, T. ve Afşar, B. (2021). Kripto para dünyasının öncüsü Bitcoin'in Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 73-106.

Bitcoin, Blok zincir teknolojisini kullanarak oluşturulmuş şifrelenmiş para olarak tanımlanmaktadır. Şeffaf ve takip edilebilir açık hesap olarak tanımlanan Blok zincir teknolojisi, kripto paraların üretimlerinin yanı sıra, teknolojinin gelişmesiyle de üretim ve yönetim aşamalarında de stoklama sisteminde de kullanıldığı görülmektedir (Dilek, 2018, s. 11). Blok zincir teknolojisi kendi başına birçok alanda uygulanabilir olması nedeniyle oldukça önemli bir günümüz teknolojisi olarak düşünülebilir. Blok zincir, veri tabanına kaydedilen verilerin sıralı şekilde bloklara kaydedilmesi ve her blok kayıt işleminin dolmasıyla yerine yeni blokların üretilmesi işlemi olarak tanımlanabilmektedir (Güven ve Şahinöz, 2020, s. 44). Sıralı şekilde ve ağ üzerinde gerçekleştirilen bir işlem olarak adlandırılabilir. Blokların zincir hâlinde birbirine eklendiği, bloklar üzerine yazılmış verilerden oluşan, kapasiteleri dolan blokların hash algoritmaları ile fonksiyonlandığı sistem blok zincir sistemi olarak ifade edilebilir. Her bir blok kendinden sonraki bloğa bağlanarak zincir hâline gelmektedir. Zincir hâlinde verilerin birbirlerine eklenmesi, sistemin aslında eklenerek devam ettiğinin de bir göstergesi niteliğindedir. Hash algoritması bir nevi yapılan işlemin, içeriğın, gönderinin ve/veya datanın kanıtı şeklinde açıklanabilir (Güven ve Şahinöz, 2020, s. 45). Bu bilgiler doğrultusunda yapılan işlemin sistem üzerinde şifrelenerek ve birbirlerine bağlanarak yapıldığı ve kayıt altına alındığı düşünüldüğünde, herhangi bir değişiklik ya da farklılık durumunda algoritmanın da değişeceği anlamına gelmektedir ki bu da aslında blok zincir teknolojisinin ne denli sistematik ve güvenilir olduğunu da ayrıca göstergesi niteliğini taşıdığı düşünülebilir. Tam olarak önemi kavranamamış olsa da bu teknolojinin getirileri ilerleyen yıllarda daha da fark edileceği düşünülmektedir.

Bu çalışma ile kripto para sisteminin avantajları ve dezavantajlarından, Türkiye tarafından blok zincir teknolojisinin kullanımının ve kripto para sisteminin tanınır hâle gelmesinin sağlayacağı faydalardan ve Türkiye'nin sistemi kullanarak sahip olabileceği getirilerden bahsedilerek ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Yıldız, T. ve Afşar, B. (2021). Kripto para dünyasının öncüsü Bitcoin'in Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 73-106.

2. Literatür Taraması

İlgili konunun literatür taramasına bakıldığında, kripto para sisteminin ve teknolojinin çok eski bir geçmişe dayanmaması hasebiyle, kaynakların güncelliğinin daha mümkün olduğu görülmüştür. Ulusal çalışmaların odak noktalarına bakıldığında, çoğunlukla kripto para sisteminde kullanılan teknolojiden ve kripto paranın toplumsal açıdan algılanışından bahsedildiği gözlemlenmiştir. Diğer taraftan, kripto para birimlerinin muhasebe açısından ele alınması, İslam hukuku açısından değerlendirilmesi, kripto para sisteminin vergilendirilmesi, hukuk sistemindeki karşılığı, ödeme yöntemi olarak değerlendirilmesi, çeşitlerinin incelenmesi, küresel açıdan incelenmesi, toplum nezdindeki algısı, ticaret işletmelerinde kullanımı, piyasadaki değerinin analizi, finansal göstergeler açısından incelenmesi, döviz kurları bakımından kıyaslanması, ekonomisi, blok zincir teknolojisinin diğer sektörlerde kullanımı, geçmiş ekonomik krizler bakımından incelenmesi, spekülâtiflik durumu bakımından ele alınması, makroekonomik boyut açısından incelenmesi şeklinde literatürde katkıların olduğu görülmüştür.

Yermack (2013) Amerika Birleşik Devletler kapsamlı çalışmasında, kripto para birimi olan Bitcoin'in yatırım, değişim, değer veya tasarruf aracı olup olmadığı hususunda incelemede bulunmuştur. Yapılan çalışma sonucunda, çeşitli yatırım araçları kapsamında Bitcoin'in bu yatırım araçları ile aralarında sıfıra yakın bir değerde ilişki olduğunu gözlemlemiştir. Kripto para Bitcoin'in volatilitésinin oldukça yüksek olması hasebiyle, yatırım aracı olarak işlem görmesi konusunda sorun teşkil ettiğinden bahsedilmiştir.

Baek ve Elbeck (2014), Amerika Birleşik Devletler kapsamlı çalışmasında, kripto para Bitcoin'in volatilitésini ve borsa endekslerinin volatilitésini kıyaslayarak Bitcoin'in getirisini etkileyen faktörleri incelemeye almıştır. Sonuç olarak, borsa endekslerine oranla yirmi altı kat daha volatilitési olduğu görülmüş ve fiyat farkı arasındaki değişimin aylık olarak daha fazla olduğu gözlemlenmiştir.

Sönmez (2014) çalışmasında, Bitcoin'in geçmişten çalışmanın yapıldığı zamana kadarki süreçleri, doğuşu ve işleyişi konusunda detaylı bilgilendirme yapılmış ve hâlihazırdaki mevcut durumu analiz edilmeye

Yıldız, T. ve Afşar, B. (2021). Kripto para dünyasının öncüsü Bitcoin'in Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 73-106.

çalışılmıştır. Yapılan çalışmadan elde edilen veriler ışığında, avantajlar ve dezavantajlar değerlendirilerek çalışmanın literatüre katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Glaser vd., (2015) Mt Gox Bitcoin borsası kapsamında yaptığı çalışmasında, kripto para Bitcoin' in kullanıcılar açısından nasıl algılandığı konusunda inceleme yapılmıştır. Sonuç olarak, borsa kullanıcıları tarafından bu para sisteminin spekülative dayalı bir yatırım aracı olduğunu belirttiklerini tespit etmişlerdir.

Bouoiyour vd. (2015) Çin kapsamlı çalışmasında, Bitcoin fiyatları ile elektronik ticari işlemler ve yatırımcı çekimi arasındaki bağı incelemiştir. Sonuç olarak, Bitcoin fiyatlarının ticari işlemleri, yatırımcının çekimi de Bitcoin'in fiyatlarını anlamlı şekilde etkilediği görülmüştür.

Kristoufek (2015) Çin kapsamlı çalışmasında, kripto para Bitcoin'in fiyatlarının Çin'in piyasaları kapsamında değerlendirilmesini yapmıştır. Çalışmadan elde edilen veriler neticesinde, uzun vadede Bitcoin fiyatının, ticari araç olarak kullanılmasından, arzından ve fiyat düzeyindeki değişimlerden etkilendiği görülmüştür.

Yüksel (2015) çalışmasında, kripto para birimlerinin genel çerçevede değerlendirilmesi, avantaj ve dezavantajlarının açıklanması yapılmıştır. Araştırma sonucuna göre, elektronik paraların kabul edilme düzeyleri geleneksel paranın kabul edilme düzeyi gibi değildir. Değer saklama aracı kapsamında elektronik paranın, geleneksel para kadar olmadığı görülmüştür. Nihai analizde, otoritelerin, kripto para sistemlerine karşı olmamaları gerektiği, çeşitli olumsuz unsurların önüne geçebilmek adına gerekli düzenlemeleri yapmalarının elzem olduğu yönünde önerilerde bulunulmuştur.

Atik vd. (2015) çalışmasında, geleneksel döviz piyasaları kapsamında Bitcoin'in değerlendirilmesi yapılmıştır. 2009-2015 yıllarında dünyada en çok tercih edilen kurların çapraz kur fiyatı ile Bitcoin'in günlük olarak kur fiyatının analizi yapılmıştır. Sonuç olarak da, Bitcoin ile Japon para biriminin gecikmeli de olsa doğrusal ve tek yönde nedensellik ilişkilerinin var olduğu tespit edilmiştir.

Yıldız, T. ve Afşar, B. (2021). Kripto para dünyasının öncüsü Bitcoin'in Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 73-106.

Bilir ve Çay (2016) çalışmasında, elektronik para birimlerinin finans sektöründe algılanma şekli ve bu algının finans sektörünü ne yönde etkilediği analiz edilmiştir. Çalışmadan elde edilen verilerin sonucunda, otoriteler bakımından bu yeni sistemin henüz yasal olarak tanınmamış olmasını getirdiği sorunlar neticesinde, zaten volatilitesi yüksek olan bu para sisteminin kontrolü de oldukça zorlaştığı görölmektedir. Devletlerin, bu yeni sisteme karşı dikkatli hareket etmeleri gerektiği, istikrarsız ama her geöen gün artan yatırımcılar bu sistemin olası risklerine karşı politika geliştirmeleri gerektiği hususunda önermede bulunulmuştur.

Aslantaş Ateş (2016) çalışmasında, kripto para birimlerinin tanımlanması ve açıklanmasına ve muhasebe sistemindeki konumuna değinmiştir. Çalışma sonucunda, kripto para sisteminin Türkiye eko sisteminde henüz yerini almadığı hukuki açıdan yasallık kazanmadığı, ancak öteki taraftan kullanıcısı ve yatırımcısının gittikçe artması nedeniyle sistemin acil olarak muhasebede konumlandırılması ve vergisel ve hukuksal olarak düzenlenmesinin gerekli olduğu tespit edilmiştir.

Gültekin ve Bulut (2016) çalışmasında, Bitcoin ve Bitcoin'in meydana getirdiği alt sektörlerin oluşturduğu yeni ekonomik sistem hakkında bilgilendirme yapılmaya çalışılmıştır. Çalışma sonucunda, artan yatırım miktarı ile altyapı ve para piyasaları yatırımları ve finansal hizmetler bağlamında korelatif yapıda olduğu gözlemlenmiştir. Madencilik sistemi, elektronik cüzdan ve ödeme yöntemleri yatırımlarının aynı şekilde korelatif yapıda olduğu görölmüştür.

Eswara (2017) Hindistan kapsamlı çalışmasında, kripto para Bitcoin'in, Hindistan rupisi ve çeşitli döviz kurlarından ne yönde etkilendiğini araştırmıştır. Araştırma sonucunda, Bitcoin'in rupi paritesinin sterlin ve yuan döviz kurundan negatif yönde, dolar döviz kurundan ise pozitif yönde etkilendiği gözlemlenmiştir.

Dirican ve Canöz (2017) çalışmasında, kripto para Bitcoin'in yatırımcıların karar almadaki etkileri üzerine inceleme yapmıştır. Bu çalışma sonucunda, kripto paralarla diğer yatırım ve ödeme araçlarının makroekonomik göstergeler açısından ilişkilerinin var olup olmadığı yönünde incelenmesine, fiziki para birimi, diğer yatırım araçları, borsa

Yıldız, T. ve Afşar, B. (2021). Kripto para dünyasının öncüsü Bitcoin'in Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 73-106.

endeksleri ve Bitcoin'in arasındaki ilişkilerin gelecekte yapılacak çalışmalarla analiz edilmesine karar verilmiştir.

Dulupçu vd. (2017) çalışmasında, Bitcoin'in spekülâtif işlemler neticesinde volatilitésinin yüksek olması ve popülerliğinin de yüksek olmasının doğru orantılı olup olmadığı noktasında inceleme yapılmıştır. Bitcoin'in popüler olması ve fiyatı arasında güçlü bir ilişki görülmüş, nedensellik yönüne bakıldığında ise Bitcoin'in popüler olmasından Bitcoin fiyatına doğru yön çizdiği analiz sonucunda gözlemlenmiştir. Sonuç olarak, Bitcoin'in popülaritesinin fiyatlarını da yönlendirdiği tespit edilmiştir.

Hepkorucu ve Genç (2017) çalışmasında, kripto para birimi Bitcoin'in finansal açıdan incelenmesini ve durağan olmasının analiz edilmesini amaçlamıştır. Çalışmadan elde edilen veriler sonucunda, hukuki açıdan desteğin yetersiz olmasına bağlı olarak siber saldırılara açık olması durumunda yaşanabilecek sorunların giderilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Siber saldırı gibi olumsuz durumların, bu yeni oluşumun potansiyelini daralttığı, yatırımcıların geri çekilmesine sebep olduğu görülmüştür.

Güleç vd. (2018) çalışmasında, başlıca olan kripto para birimleri ve bu para birimlerinin işleyişinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmadan elde edilen veriler ışığında, kripto para birimi olan Bitcoin'in trendinde her geçen gün artış gözlemlenmiş ve aynı zamanda da yüksek volatiliteye sahip olduğu gözlemlenmiştir. Faiz değişkenleri ve Bitcoin'in fiyatı arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Camuz ve Destailleur (2019) Avrupa hükümetleri kapsamında yaptığı çalışmasında, paranın geçirdiği değişimleri tarihsel olarak inceleyerek kripto para sistemine kadarki serüvenini incelemişler ve diğer taraftan kripto para sistemi, teknolojisi, avantaj ve risklerini ele alarak, devletler ve kullanıcılar açısından endişe ve beklentileri değerlendirmişlerdir. Çalışma sonucunda ise hükümetlerin para sistemine kripto para sistemini dâhil edebileceği ve alternatif olarak para birimi olarak kullanabileceğini belirtmişlerdir.

Çizmeçi ve Göver (2020) çalışmasında, kripto para olan Bitcoin'in toplumlardaki klasik para algısını ne şekilde değerıştirdiğini ve

Yıldız, T. ve Afşar, B. (2021). Kripto para dünyasının öncüsü Bitcoin'in Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 73-106.

Türk halkının bir çeşit dijital para olan Bitcoin'i nasıl şekilde gördüğünü açıklamaya çalışmıştır. Çalışmadan elde edilen veriler sonucunda, bu sistemin bir çeşit yatırım aracı olarak algılandığı ve ödeme ya da değişim aracı olarak görülmediği anlaşılmıştır.

Seçilmiş ve Kızıltaş (2020) çalışmasında, tüketicilerin satın alma isteklerinin kripto paranın turizm işletmelerinde kullanılmasıyla orantısına bakılmıştır. Bu kapsamda çalışmanın sonucunda, turizm sektöründe ürünlerin kripto para vasıtasıyla satın alınması noktasında tüketicilerin istekli oldukları gözlemlenmiştir.

Sel (2020) çalışmasında, salgın döneminde, altın fiyatlarındaki dalgalanma ile kripto para sistemindeki hareketin ilişkisi incelenmiştir. Bu çalışma sonucunda, çeşitli analiz yöntemlerinden yararlanılarak, altın fiyatlarının üzerinde çeşitli kripto paraların etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Koç (2020) çalışmasında, klasik para sisteminin geçirdiği evrimden, Merkez Bankasının yeni sistem olan dijital para sistemine olan yaklaşımından bahsetmiştir. Nihai analizde, bu yeni sisteme karşı otoritelerin duyarsız olmaması gerektiği, bu konuda öncü faaliyetler gerçekleştirmesi ülke ekonomisi açısından fayda sağlayabileceği öngörüsü belirtilmiştir.

Eren vd. (2020) çalışmasında, kripto para sisteminin muhasebe kapsamında nasıl muhasebeleştirileceği araştırılmıştır. Çalışma sonucunda, kripto paraların maddi duran varlık kapsamında değerlendirilebileceği ve ilk aşama olarak maliyet açısından muhasebeleştirmenin daha uygun olabileceği öngörülmüştür.

Erkan vd. (2020) çalışmasında, dünyada önemli bir büyüklüğe ulaşmış olan kripto para biriminin durumunu değerlendirerek, Türkiye'de geçerli olabilecek ve İslâm'ın parasal ve finansal sistemine uygun bir model geliştirmeyi hedeflemişlerdir. Bu çalışma ile "TRLCOIN" adında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından çıkartılması tavsiye edilen bir kripto para biriminden bahsedilmektedir. İslami finans sisteminin kriterlerine göre tasarlanmış olan bu sistemin güvenliğinin, yapısının ve işleyişinin nasıl olacağı çalışmada detaylandırılmıştır.

Yıldız, T. ve Afşar, B. (2021). Kripto para dünyasının öncüsü Bitcoin'in Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 73-106.

Fama vd., (2020) çalışmasında, kripto ve tamamlayıcı para birimlerinin para sisteminin yeniden gözden geçirilmesi bağlamında ve toplumun yeniden inşa edilmesi bağlamında çok boyutlu analiz yöntemi ile analiz edilmesini amaçlamışlardır. Analiz sonucunda, kripto para sistemlerinin daha güvenilir ve işlevsel olması amacıyla yeniden gözden geçirilmesi gereken bir sistem olduğu belirtilmiştir. Çalışmada, sürdürülebilir bir yeni para sisteminin inşa edilmesine yönelik öngörüler sunmuşlardır.

Dupuis ve Gleason (2020) çalışmasında, değişim mekanizmaları vasıtası ile kripto para birimlerinin kara para aklanması amacıyla kullanımından doğan fırsat ve sınırlamaları incelemişlerdir. Bu kapsamda, kara para aklamaya yönelik hareketlerin önlenmesi ve/veya sınırlandırılması amacıyla ne tür uygulamalar geliştirilebileceği noktasında alternatifleri araştırmışlardır. Araştırmadan elde edilen veriler neticesinde, yasal olmayan işlemler amacıyla sistemin kullanılması neticesinde oluşan külfetin hem kullanıcılara hem de otoritelere maliyet yükleyebileceği ayrıca bireylerin mahremiyetlerinin korunması noktasında sıkıntı oluşturabileceği gözlemlenmiştir.

Munfeeth (2020) çalışmasında, yeni sistem kripto para birimlerinin İslami para sistemi kapsamında değerlendirilmesini ve bu kapsamda bir para birimi olarak ne derece kullanılabilir olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Çalışma sonucunda, geleceğin para birimi olarak düşünölebilecek olan sanal para birimlerinin İslâm âlimlerinin fetvalarında dikkatle incelenerek yer verilmesi gerektiği konusunda önerilerde bulunmuştur.

Babu ve Ramakrishna (2020) çalışmasında, yazarlar tarafından önerilen güvenli algoritma yöntemi ile kripto para sisteminin kullandığı veri madenciliği sisteminin gizlilik ve güvenliğine yönelik çözüm önerileri sunmaktadır. Çalışma kapsamında, önerilen algoritma ile güvenlik analiz amacıyla bir anahtar şifreleme yöntemi birleştirilmiştir.

Fantacci ve Gobbi (2021) çalışmasında, kripto para sistemlerinin, alternatif bir ödeme aracı olarak kullanılıp kullanılmayacağı ve Amerikan dolarının dünya üzerindeki hegemonyasına karşılık bir üstünlük aracı olup olmayacağı noktalarına odaklanmışlardır. Çalışma

Yıldız, T. ve Afşar, B. (2021). Kripto para dünyasının öncüsü Bitcoin'in Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 73-106.

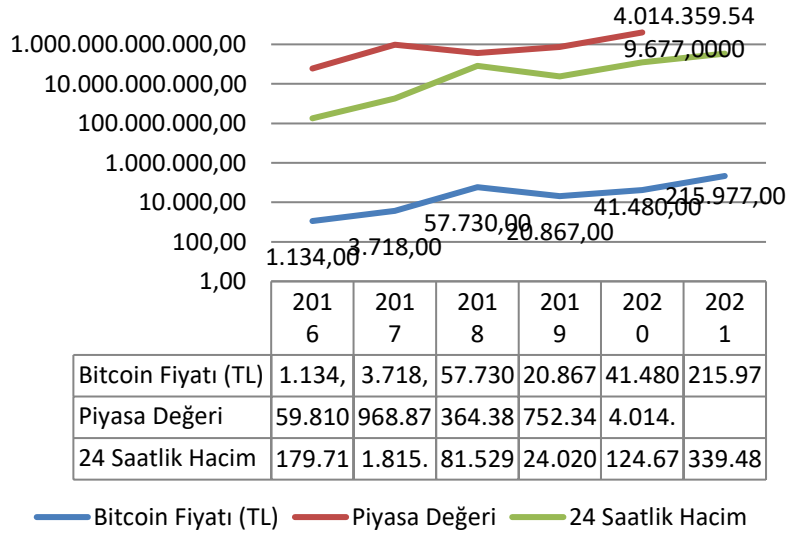
sonucunda ise, istikrarlı para sisteminin ne tür faktörlere dayandırılabilceği, bu tip yeni para sistemlerinin volatilitenin yüksekliğinin nasıl sonuçlar doğuracağı ve ne tür önlemler alınabileceği, riskin nasıl en aza indirgenebileceği gibi hususlarında öngörüler sunulmuştur.

3. Dünyada ve Türkiye'de Bitcoin

Kripto para birimlerinin, özellikle Bitcoin'in, dünyadaki işlem hacmi, piyasa değeri ve Türkiye'deki işlem hacmi bakımından ilk dört Bitcoin borsa bilgileri bu bölümde aktarılmaya çalışılmıştır. Daha sonrasında, dünyada güncel olarak Bitcoin ATM sayısı, ülke bazında kripto para satın alma yüzdesi gibi bilgilere yer verilmiştir.

3.1 Bitcoin'in Piyasa Değeri, Fiyatı ve Yirmi Dört Saatlik Hacmi

Tablo 1. Bitcoin tablosu (Kaynak: yazar tarafından www.coinmarketcap.com sitesinden elde ettiği verilerden oluşturulmuştur)

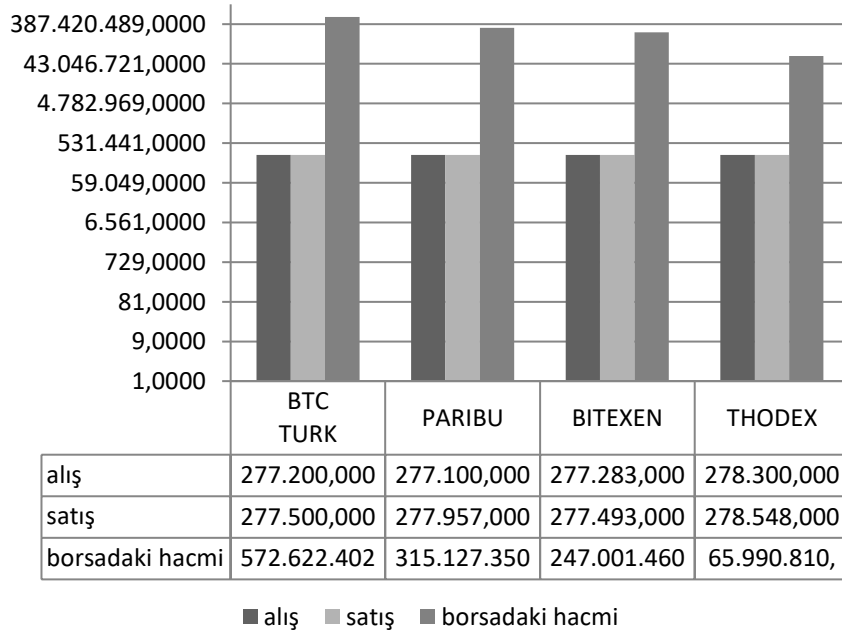


Yıldız, T. ve Afşar, B. (2021). Kripto para dünyasının öncüsü Bitcoin'in Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 73-106.

Tablo 1'de görülen veriler değerlendirildiğinde, Bitcoin'in 2016 yılı başlarında piyasa değeri 16,602 Türk lirası iken, 1(bir) yıl sonraki piyasa değeri 59,810 Türk lirasına yükselmiştir. Bu yükseliş yıllar bazında artarak devam etmekteyken nihai olarak 2021 Ocak ayı itibarıyla 4.014.359.549.677 Türk lirasına ulaşmıştır. Bitcoin'in Türk lirası bazında fiyatına bakıldığında ise 1 (bir) Bitcoin 2016 yılında yaklaşık olarak 1,134 TL iken, 2017 yılında 3,718 TL, 2018 yılında 57,730 TL, 2019 yılında 20,867 TL, 2020 yılında 41,480 TL ve 2021 Ocak ayı itibarıyla da 215,917 TL'ye yükseldiği görülmektedir.

3.2 Türkiye'deki İşlem Hacmi Bakımından İlk 4 Bitcoin Borsası

Tablo 2. Türkiye'deki işlem hacmi bakımından ilk dört türk bitcoin borsası (Kaynak: yazar tarafından www.coin-turk.com sitesinden elde edilen verilerle oluşturulmuştur)



Yıldız, T. ve Afşar, B. (2021). Kripto para dünyasının öncüsü Bitcoin'in Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 73-106.

Tablo 2' ye dâhil edilmeyen 18.01.2021 tarihi itibarıyla güncel olarak toplamda 12 adet Türk Bitcoin borsası bulunmaktadır. Bu borsalar işlem hacmi sırasına göre; BtcTurk, Paribu, Bitexen, Thodex, VeBitcoin, Bitci.com, Coinzo, BitTurk, Bithesap, Cryptosa, Koinim ve Barimeks olarak sıralanmaktadır. Tüm verilere ait bilgiler www.coin-turk.com adresinden temin edilmiştir. Tablo 2'ye dâhil edilen dört Türk Bitcoin borsası borsadaki hacmi baz alınarak sıralanmıştır. Bu bağlamda, BtcTurk işlem hacmi en yüksek olan, Paribu da ilk 4 sıralamada en düşük işlem hacmine sahip olan Türk Bitcoin borsasıdır. Tüm borsaların kendi içlerinde alım-satım işlemlerinin "eşit"e yakın değerde gerçekleştirildiği görülmektedir. Sayıları, işlem hacimleri ve kullanıcı sayıları her geçen gün daha da artmaktadır.

3.3 ING Bank Tarafından 2018 Yılında Ipsos Araştırma Şirketine Yaptırılan Bitcoin Araştırması

Tablo 3. IPSOS 2018 kripto para satınalma yüzdesi araştırması

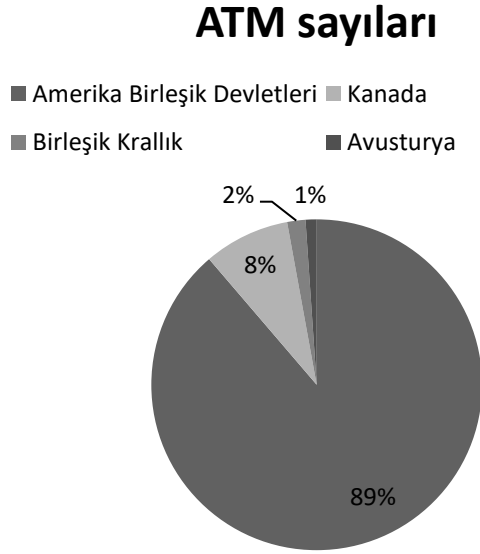
(Kaynak: yazar tarafından www.ipsos.com sitesinden elde edilen verilerle oluşturulmuştur)



Yıldız, T. ve Afşar, B. (2021). Kripto para dnyasının öncüsü Bitcoin'in Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 73-106.

Tablo 3'ten elde edilen veriler doğrultusunda, 15 lke araştırmaya katılmıştır ve araştırmaya katılan lkelere toplamında 14,828 örneklem ile araştırma yapılmıştır. Türkiye açısından değerlendirildiğinde, araştırmaya katılanların %70'i kripto para sistemini duyduklarını beyan etmiştir. Araştırmaya katılanların %18'i kripto para birimlerinden biri ya da birilerine sahip olduğunu belirtmektedir. Bu da yaklaşık olarak her 5 (beş) kişiden 1'inin (bir) sahip olduğu anlamını taşımaktadır. Araştırma ING Bank tarafından 2018 yılı içerisinde gerçekleştirilmiştir.

3.4 Dnyadaki Bitcoin ATM'sinin En ok Olduğu 4 lke



şekil 1: En çok bitcoin atm' sine sahip 4 lke

(Kaynak: yazar tarafından <https://coinatmradar.com/countries/> sitesinden elde edilen verilerle oluşturulmuştur)

Yıldız, T. ve Afşar, B. (2021). Kripto para dünyasının öncüsü Bitcoin'in Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 73-106.

Dünyada sayısı gün geçtikçe artan kripto para ATM'lerinin bugün sayıları 14350 adettir ve bu ATM'ler 75 ülkede yer almaktadır. Türkiye'de ise bu rakam yasal düzenlemeler ve devlet desteği henüz olmamasına rağmen azımsanamayacak sayıdadır. Güncel olarak Türkiye'de tamamı İstanbul merkezli olmak üzere 6 adet kripto para ATM'si bulunmaktadır (coinatmradar.com).

4. Kripto Para Sisteminin Avantajları ve Dezavantajları

Var olan geleneksel sistem, yatırımcılar üzerinde daha çok yaptırıma sahipken yeni sistem olan kripto para sistemi kullanıcılarına çeşitli avantajlar sağlamaktadır. Bu bağlamda, kripto para sisteminin avantajları (Bilgili ve Cengil, 2019, s. 61);

- Dünyanın bir yerinden başka bir yerine para transferinin hem süre olarak hem de maliyet olarak yok denecek kadar az olması,
- Kripto paralar arasında transfer gerçekleştirirken, herhangi üçüncü bir kişi ya da kuruma ihtiyaç olmadığından, yani direkt olarak kullanıcılar arasında gerçekleştirildiğinden, bireysel olarak kendi banka sistemleri olabilmek imkânı sunması,
- Haftanın yedi günü günün yirmi dört saati transfer, alım ve satım işleminin gerçekleştirilebiliyor olması,
- Yaşanan ekonomik krizler, devlet müdahaleleri, otorite baskıları gibi çevresel faktörlerden ciddi anlamda etkileniyor olmaması,
- Paranın fiziki olarak taşınmasının meydana getireceği olumsuzluklar ve tehlikeleri bünyesinde barındırmıyor olması - dünyanın bir ucuna bir kullanıcı şifre ve sanal cüzdan ile gidebilmek gibi-,
- Kripto paralar, anonim bir işlem olması,
- Kripto para aracılığı ile mikro düzeyde ödemelerin gerçekleştirilebiliyor olması,
- Bu sistem ile devletlerin para basım maliyetlerinde azalma sağlanabilir olması,
- Haksız şekilde ülkelerin birbirlerine uygulayabileceği ambargoların önüne geçebilme niteliğine sahip olması,

Yıldız, T. ve Afşar, B. (2021). Kripto para dünyasının öncüsü Bitcoin'in Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 73-106.

- Otoritelerin, bu sistem üzerindeki kişilerin varyetlerine el koyamaması,
- şu an için hâlihazırda, çoğu ÷lke tarafından bir para birimi olarak gör÷lmediğinden, vergi vs. gibi durumlardan muaf olması,
- Komisyon uygulamasına tabi olmadığından, diğer enstr÷manlara nazaran transfer maliyeti açısından daha da avantajlı olması (Tüfek, 2017, s. 78),
- Kripto paralar sayesinde, ÷lkelerin dış ticaretlerinden fazla verilmesinin söz konusu olması şeklinde sıralanabilmektedir.

Özetle, kripto paranın, yeni bir sistem olarak avantajları ele alındığında, var olan geleneksel sistemin tıkanığı noktalarda destek olması açısından değerlendirilebilir bir sistem olduğu göz ardı edilmemelidir. Zaman ve maliyet olarak sağladığı faydalar ile hem kullanıcılarına hem de yatırımcılara cazip gelebilmektedir.

Bunun yanı sıra, kripto para biriminin sağladığı avantajlar kadar dezavantajları da bulunmaktadır. Bu yeni sistemin beraberinde getirdiği veya getirebileceği varsayılan dezavantajlar ise (Kaya vd., 2019, s. 25);

- Kripto para işlemlerinin anonim olması sebebiyle, devlet otoriteleri açısından denetlenebilir ve öngörülebilir olmaması,
- Anonim işlem olmasının beraberinde para transferlerinin yasa dışı işler amacıyla kullanılabilir olması -Messari ve Chainanalysis kuruluşlarının hazırladığı, kripto paranın yasa dışı işler için ödeme unsuru olarak kullanılmasına yönelik raporda, yasa dışı ödemelerin yapılmasında doların kullanımı, Bitcoin'e oranla sekiz yüz kat daha fazla olduğu tespit edilmiştir (Messari, 2019)-,
- Yüksek getirili ve hareketli enstr÷manların risklerinin de yüksek olduğu şeklinde ifade edilebilen volatilité düzeyinin kripto paralarda oldukça yüksek olması,
- Blok zincir üzerinde gerçekleştirilen para akışının tekrarlı bir harcamaya sebebiyet verebilmesi ihtimalinin olması

Yıldız, T. ve Afşar, B. (2021). Kripto para dünyasının öncüsü Bitcoin'in Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 73-106.

- Yapılan işlemlerin katiyen geri alınabilir olmaması nedeniyle hata veya yanlışlık ihtimallerinin geri dönüşünün olmaması,
- Henüz devletler tarafından tanınabilir olmasının zayıf ya da hiç olması nedeniyle hukuki açıdan hak aramanın zor ya da imkânsız olması,
- Anonim işlem olması nedeniyle yapılan işlemleri ancak şahısları ilgilendiriyor olması ve bu kapsamda oluşabilecek sorunlarda muhatabın bulunamaması,
- Dijital ortamda saklanan sanal cüzdanın kaybolması ile tüm kripto paranın kaybolması -fiziki cüzdanın çalınması ile eş değer-
- Kripto paraların üretimi esnasında harcanan enerji miktarının oldukça fazla olması şeklinde sıralanabilmektedir.

Tüm bu bilgiler doğrultusunda, blok zincir sistemini kullanan ve bir kripto para birimi olan Bitcoin de, bünyesinde bu avantaj ve dezavantajları barındırmaktadır. Öteki taraftan, geleneksel sistemin de tıkandığı, sekteye uğradığı ve yukarıda bahsedilenlere benzer dezavantajları olduğu da görülmektedir. Geleneksel sistemin parçası olan fiziksel paralar, merkez bankası tarafından üretilen, bir merkezî otoritenin elinde olan, devletin itibarına göre şekil alabilen, elektronik ve fiziki ortamlarda güvenilirliği en az kripto para kadar olan, aracı kuruluş ve bankaların yüklediği maliyetlere maruz kalabilen, transferler konusunda hem zaman hem de maliyet açısından daha fazla maliyetli olan, üçüncü kişilerin oluşturabileceği zayıflık ve/veya olumsuzluklardan etkilenen, enflasyon gibi finansal zayıflığa sahip olan, merkezî otoritenin gücüne göre zayıflayabilen ya da güçlenen enstrümanlar olarak tanımlanabilmektedir (Çizmecı ve Göver, 2020, s. 320-321). Nihai olarak, olumlu ve olumsuz yönler incelendiğinde her iki sistemin de kendi içinde avantajlar ve dezavantajlar barındırdığı görülmektedir. Geleneksel sistemin güvenilirliği, tanınırlığından ileri geldiği de yadsınamaz bir gerçekliktir. Buna ek olarak, yeni sistem olan kripto para sisteminin henüz ülkeler tarafından destekleniyor ve tanınıyor olmamasına rağmen sistemin kendi başına ayakta kalabilme becerisinin

Yıldız, T. ve Afşar, B. (2021). Kripto para dünyasının öncüsü Bitcoin'in Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 73-106.

de aslında sistemin bir anlamda ne kadar başarılı olduğunun da bir göstergesi olduğu varsayılabılır.

5. Türkiye'nin Kripto Para Sistemine Hukuki ve Siyasi Bakış Açışı

Yeni sistemin, otoritelerin desteği ve teknolojik gelişmeler sayesinde bir fırsata çevrilerek ülke ekonomisine uyarlanması mümkün olabilmektedir. Nitekim birtakım önlemler alarak bu yeni sistemin varlığını tamamen inkâr etmeden ancak yasallaştırmadan da çeşitli yaptırımlarda bulunarak kâr elde etmeye çalışan ülkelerde mevcuttur. Asya kıtası ülkesi olarak Japonya ve Amerika kıtası ülkesi olarak Kanada bu duruma örnek olarak gösterilebilir. 650 bin Bitcoin'in kaybolması üzerine Japon hükümeti yatırımcılarını ve vatandaşlarını korumak amacıyla blok zincir platformlu tüm varlıklara yasal zemin oluşturma kararı alarak iki düzenleyici kanunla kripto para birimlerini regüle etmeye başlamıştır (Paribu, 2019). İki düzenleyici kanun aracılığıyla Bitcoin işlemleri sonucunda elde edilen kazançtan gelir vergisi temin edilmesi söz konusudur. Satın alma, takas ve kripto para alışverişlerinde elde edilen kazanç da vergi tahakkuku kapsamındadır. Kanada'da ise kripto para alım satım konusunda herhangi bir kısıtlama veya yasak söz konusu değilken herhangi bir şekilde menkul kıymet veya yasal para birimi şeklinde de tanımlanmamakta ancak diğer taraftan kripto para üreticiliği (madencilik) hususunda vergilendirmeye de tabi tutulmakta ve aynı zamanda kripto para ile elde edilen gelirler, serbest meslek gelirleri olarak nitelendirilmektedir (Paribu, 2019, s. 87). Her iki ülkenin kripto para çerçevesinde yaklaşımları ele alındığında, yapılan düzenlemeler ve uygulanan kurallar neticesinde, ülkelerin bu yolla gelir elde ettikleri, sistemin daha kontrol altında tutulduğu ve yatırımcıların tercih etme düzeyini arttırdığı görülmektedir. Kripto para birimlerinin gittikçe yaygınlaşması, kimi ülkelerde ılımlı karşılanması ve yararlandığı teknoloji düşünöldüğünde bu konuda çeşitli çalışmaların gün geçtikçe arttığı görülmektedir.

Türkiye kripto paraların herhangi bir para birimi ya da menkul kıymet ya da türev araç olarak görmemektedir. 25 Kasım 2013 tarihinde, "Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu" tarafından 6493 sayılı

Yıldız, T. ve Afşar, B. (2021). Kripto para dünyasının öncüsü Bitcoin'in Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 73-106.

Kanun kapsamında Bitcoin kesinlikle bir para birimi olarak tanımlanmamış, volatilité ve sistemin tanınır olmamasından kaynaklı olarak, riskinin fazla olduğu, dijital ortamlarda kayıt altına alınan cüzdanların çalınma olasılığının olduğu, kara para aklama ve yasa dışı işlerde kullanılabilme ihtimallerinin olduğu hususlarında BDDK tarafından yatırımcılar uyarılmıştır (Çarkacıoğlu, 2016, s. 58). Kullanıcıların fazla olması ve hükümetin daha fazla kayıtsız kalamaması nedeniyle 11. Kalkınma Planı'nda, mali piyasalar başlığı altında Madde 249, 249/1 ve 249/5'te alternatif para ve ödeme sistemlerinden ve blok zincir altyapılı dijital bir merkez bankası parasının uygulamaya konulacağından bahsedilmiştir (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019-2023). Sermaye Piyasası Kuruluna kripto paraların denetleme ve düzenleme hususunda yetki tanınması da bu sistemin Türkiye'de uygulanabilir olmasının önünü açabileceği düşünülmektedir (BTK, 2020). Tüm bu gelişmeler kapsamında kripto para sistemine yönelik yapılacak yenilikler ve planlar sayesinde hem yatırımcılarda güven hissinde artış yaşanabilecek dolayısıyla ülkeye yatırımcı gelmesinin önü açılmış olabilecektir. Kripto para kullanımı konusunda kullanıcı sayısında da Türkiye'de gittikçe artış görülmektedir. 2015 yılının Nisan ayında, ING tarafından yapılan bir araştırmada, Türkiye'deki halkın yüzde kırk beři gelecekteki çevirim içi harcamaların kripto para birimleri ile gerçekleştirileceğini inandıkları tespit edilmiştir (Ergin, 2019). Popüler olan kripto para borsalarından yüz tanesinin kullanıcı datalarını inceleyen DataLight, dünya sıralamasında, kripto parayı aktif şekilde kullanan dokuzuncu ülke olduğunu belirtmekte ve araştırmalar neticesinde, Türkiye'de güncel olarak 2020 yılı itibarıyla iki milyon dört yüz binin üzerinde kullanıcısı bulunduğu belirtilmektedir. (Köse, 2019). Bu sayının ise göz ardı edilemeyecek düzeyde olduğu varsayılabilir. Türkiye'de güncel olarak, 12 adet Bitcoin borsası mevcuttur. Bu borsalar, günlük işlem hacimleri ve işlem yapılan kripto para adedine göre rağbet görebilmektedir (Cointurk, 2021). Hükümet politikalarının kripto paraları henüz para ve/veya yatırım aracı olarak görmeye başlamamasından dolayı bitcoin ve diğer kripto paralar dikkate alınacak düzeyde bir yatırım aracına dönüşebilmiş değildir. Öteki taraftan da artan kullanıcı sayısının yanı sıra hükümetin bu yeni sistem ile ilgili düzenlemeler yapma kararı

Yıldız, T. ve Afşar, B. (2021). Kripto para dünyasının öncüsü Bitcoin'in Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 73-106.

almasıyla sisteme olan güven de gittikçe artmaktadır. Yeni bir teknoloji olan blok zincir teknolojisinin duyulmasına vesile olan kripto para Bitcoin, teknolojinin sıralı bir şekilde kayıt altında olması nedeniyle takip edilebilir bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda takip edilemiyor endişesi yersiz olarak kabul edilebilir. Öteki taraftan, işlemlerin anonim olması ise kimler tarafından gerçekleştirildiği noktasında bilgiye ulaşmada zorluk oluşturabilmektedir. Hesaplar arasındaki transferlerin kimler arasında gerçekleştiği görülebilirken hesapların asıl sahiplerinin kim oldukları konusunda sağlıklı veriye ulaşabilmek tabii mümkün olmamaktadır (Güven ve Şahinöz, 2020, s. 32). Türkiye'deki kripto para borsası BtcTurk'un baş direktörü Özgür Güneri, BBC'ye verdiği röportajda, "Türkiye'de geleneksel olarak orta ve uzun vadeli getirili yatırım araçlarının tercih edildiği bilinmekle beraber, Bitcoinin anonim yapıda olması ve sınırlı sayıda olması nedeniyle, Türklerin bu değeri dijital altın ve yatırım aracı olarak görebileceğinden" söz etmiştir (Özdemir, 2020). Türkiye'de yaşanan ekonomik sıkıntılar çerçevesinde kripto paraların aynı zamanda bu gibi dönemlerde, yatırımcıların varlıklarını koruma yöntemi olarak kullanılabilmesi Bitcoin piyasası olan Paxful'un baş direktörü Ray Youssef tarafından önerilmektedir (BBC, 2020). Türkiye'de Bitcoin'in yirmi dört saatlik toplam işlem hacmi yaklaşık olarak on altı buçuk milyar Türk lirasını, dolar karşılığı olarak ise bir milyar iki yüz milyon doları aşmış bulunmaktadır (Cointurk, 2021).

Resim 1: Türkiye Cumhuriyeti ticaret bakanlığı blok zincir ilan



Yıldız, T. ve Afşar, B. (2021). Kripto para dünyasının öncüsü Bitcoin'in Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 73-106.

Tüm bu ekonomik ve hukuki bilgilerin dışında, Türkiye Cumhuriyeti blok zincir yıldızları ilanı ile bu teknolojiyle ilgili tecrübeli ve ilgili olan bireylerin bünyesine dâhil edilmesi hususunda sosyal medya hesaplarından ilan vermiştir. Bu da aslında sisteme karşı uzak durulmaktan ziyade, bu yeni teknolojiye ayak uydurulmaya çalışıldığının bir göstergesi niteliğini taşıyabilmektedir.

6. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma neticesinde, kripto para sisteminin avantajları ve dezavantajları açıklanarak, konu ile ilgili gerçekleştirilmiş olan araştırmaların değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda ele alınan çalışmalar kripto para sisteminin avantajları, dezavantajları, muhasebe ve hukuki kapsamda incelenmesi, İslâmi açıdan ele alınması, döviz kurları karşısındaki değişimi, kullanıcılar açısından nasıl algılandığı, geleneksel borsalar kapsamında değerlendirilmesi, sistemin getiri ve götürüleri, yatırımcı sayısındaki artışın etkileri gibi unsurların değerlendirilmeye çalışıldığı görülmüştür. Nihai olarak yukarıda bahsedilen literatür değerlendirildiğinde, birtakım maddeler gözlemlenmektedir. Çalışmalar incelendiğinde, kripto para sisteminin volatilitesinin yüksek olması ve bir otoriteye bağlı olmaması gibi unsurlar ortak unsurlar olarak görülmüştür. Volatilitenin yüksek olmasının getirdiği dezavantajın yanı sıra, kullanıcı sayısında her geçen gün artış yaşanması ve buna bağlı olarak fiyat seviyelerinin de artış göstermesi, kripto para birimlerinin popülerliğinin artması yönünde önemli unsurlar olarak görülebilmektedir. Kripto para sisteminin otoriteler tarafından destekleniyor olmasının ve sistemin kontrol altına alınabilmesi amacıyla tanınıyor olmasının da ülkeler açısından getirisinin olabileceği düşünülmektedir.

Yermack'ın (2013) çalışmasında, Amerika'da bir kripto para birimi olan Bitcoin'in çok hızlı ve hacimli bir biçimde değişkenlik gösterebilmesi, yatırım aracı veya değişim, tasarruf etme aracı olarak görülmesi önünde engel teşkil ettiği görülmektedir. 2014 yılında Baek ve Elbeck tarafından yine Amerika kapsamında yapılmış olan çalışma neticesinde ise volatilitenin bakımından borsalarda işlem gören diğer

Yıldız, T. ve Afşar, B. (2021). Kripto para dünyasının öncüsü Bitcoin'in Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 73-106.

enstrümanlara nazaran çok daha fazla volatilitenin yüksek olduğu görülmüştür. 2014 yılında Sönmez tarafından yapılan çalışmada, literatür taraması neticesinde Bitcoin'in farklı disiplinleri bir araya getirebilme özelliğinden bahsedilmiş, sistemin otoriteye bağımlı olmamasının avantaj olduğu, yapılan işlemlerin anonim şekilde gerçekleştirilmesinin ise bir dezavantaj olduğu belirtilmiştir. 2015 yılında Glase ve diğerleri tarafından bir kripto para borsasının incelenmesi yöntemi ile gerçekleştirilen araştırmada, kullanıcıların kripto para sisteminin spekülatif olarak hareket eden bir araç olduğunu belirttiklerini gözlemlemişlerdir. Bouoiyour ve diğerlerinin 2015 yılında Çin çerçevesinde yaptıkları çalışmada, yatırımcı sayısındaki artışın, Bitcoin fiyatlarına doğru orantılı şekilde etki ettiğini gözlemlemişlerdir. 2015 yılında, Kristoufek tarafından Çin kapsamlı çalışmasında ise Bitcoin fiyatlarının, uzun vadeli olarak kullanıcılar tarafından yatırım aracı olarak görülmesi, arz ve fiyattaki değişimler gibi unsurlardan etkilendiği görülmüştür. 2015 yılında Yüksel tarafından yapılan çalışma kapsamında ise elektronik para sisteminin kişiler tarafından kabul edilebilir olmasının geleneksel para sistemine oranla daha zor olduğu görülmüştür. Otoritelerin ise bu sisteme uzak durmamaları ve olumsuz sayılan unsurlara karşı önlem alabilmek adına sistemi anlamının gerekli olduğunu belirtmiştir. Atik ve diğerleri tarafından 2015 yılında, geleneksel döviz piyasası ile Bitcoin piyasasının değerlendirilmesi yapılmış, neticesinde ise uzun vadede Japon para birimi ile Bitcoin arasında doğrusal ve tek yönlü nedensellik ilişkisi gözlemlenmiştir. 2016 yılında Bilir ve Çay tarafından yapılan çalışma neticesinde, kripto para sisteminin volatilitenin yüksek olmasının getirdiği dezavantajların otoriteler tarafından kontrol altına alınmasının gerekliliğinden bahsedilmiştir. Aslantaş Ateş tarafından 2016 yılında yapılan çalışmada, kullanıcı sayısının gittikçe arttığı kripto para piyasasının ivedi şekilde hukuk ve muhasebe kapsamında ele alınıp değerlendirilmesi gerektiğinin önemli olduğu vurgulanmıştır. 2016 yılında Gültekin ve Bulut tarafından yapılan çalışma neticesinde, yatırımcı sayısının gün geçtikçe artması, madencilik faaliyetleri, elektronik cüzdan ve ödeme yöntemlerinin korelatif yapısının olduğu gözlemlenmiştir. Eswara tarafından 2017 yılında Hindistan çerçevesinde yaptığı çalışmasında, Bitcoin rupisinin

Yıldız, T. ve Afşar, B. (2021). Kripto para dünyasının öncüsü Bitcoin'in Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 73-106.

birtakım döviz kurları paritesi ile değerlendirilmesi yapılarak, neticede, Bitcoin'in rupi paritesinin dolar kurundan pozitif yönde etkilendiği gözlemlenmiştir. 2017 yılında Dirican ve Canöz tarafından yapılan çalışma neticesinde, Bitcoin fiyatlarıyla, Çin ve Amerika borsası endekslerinde ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Yatırımcıların kararlarını etkileme noktasında ise Bitcoin fiyatlarının etkisi de görülmüştür. Dulupçu ve diğerleri tarafından 2017 yılında yapılan çalışma neticesinde, Bitcoin'in volatilitesinin yüksek olması fiyatları etkilediği gibi popürlüğünün de yüksek olmasına, popürlüğünün artmasının da fiyatlarının etkilenmesine neden olabileceği gözlemlenmiştir. 2017 yılında Hepkorucu ve Genç tarafından yapılan çalışma ile birtakım dezavantajlarının yatırımcılar üzerinde oluşturduğu kaygı ve güvensizlik ortamından bahsedilmiştir. Yatırımcıların kararlarını etkileyen siber saldırı gibi olumsuz unsurların giderilmesi yönünde faaliyetler gerçekleştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. 2018 yılında Güleç ve diğerleri tarafından yapılan çalışma sonucunda, Bitcoin'in volatilitesinin yüksek olması ve her geçen gün yatırımcı sayısının artması hususlarına değinilmiş ve faiz değişkenleri ve Bitcoin fiyatı arasında da anlamlı ilişki gözlemlenmiştir. Camuz ve Destailleur tarafından 2019 yılında yapılan çalışma sonucunda, kripto para sisteminin ülkelerin kendi para sistemleri içerisine dâhil edebileceğinden ve ülkelerin, vatandaşların endişelerini gidermek amacıyla kripto para sistemini tanıyabileceğinden bahsedilmiştir. Çizmeci ve Göver tarafından 2020 yılında yapılan çalışma sonucunda, Bitcoin'in kullanıcılar tarafından bir yatırım aracı olarak görüldüğü ancak ödeme aracı olarak görülmediği gözlemlenmiştir. Seçilmiş ve Kızıldaş tarafından 2020 yılında yapılan çalışma ile kripto para biriminin turizm sektöründe bir ödeme aracı olarak kullanılmak istenildiği yönünde isteklerin olduğundan bahsedilmiştir. 2020 yılında Sel tarafından yapılan çalışmada, salgın döneminde altın fiyatları ile kripto para fiyatları arasındaki ilişkiye bakılmış ve neticesinde de altın fiyatları üzerinde birtakım kripto para birimlerinin etkisinin olduğu gözlemlenmiştir. Koç tarafından 2020 yılında yapılan çalışma sonucunda, bu yeni sisteme karşı otoritelerin duyarsız olmaması gerektiği yönünde önerilerde bulunulmuştur. Eren ve diğerleri tarafından 2020 yılında yapılan çalışma ile Bitcoin muhasebe kapsamında değerlendirilmeye

Yıldız, T. ve Afşar, B. (2021). Kripto para dünyasının öncüsü Bitcoin'in Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 73-106.

alınmış ve neticesinde de maddi duran varlık olarak işlem görebileceği yönünde açıklama getirilmiştir. 2020 yılında Erkan ve diğerleri tarafından yapılan çalışma ile İşlm finansına uygun şekilde bir kripto para biriminin Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından çıkartılabileceği yönünde öneride bulunulmuştur. Fama ve diğerleri tarafından 2020 yılında yapılan çalışma neticesinde, kripto para sisteminin sürdürülebilir hâle getirilerek yeni bir para sistemi olarak benimsenebileceği yönünde açıklamalar yapılmıştır. Dupuis ve Gleason tarafından 2020 yılında yapılan çalışma sonucunda, işlemlerin anonim olmasının bir neticesi olarak, kripto para birimlerinin kara para aklama aracı olarak kullanılmasının önüne geçebilmek amacıyla geliştirilebilecek yöntemler üzerinde durulmuştur. Munfeeth tarafından 2020 yılında yapılan çalışma sonucunda İşlmi açısından sistemin uygunluğunun İşlmi kaynaklara dayandırılarak açıklanması gerektiğini belirtmiştir. Babu ve Ramakrishna tarafından 2020 yılında yapılan çalışma sonucunda, önerilen algoritma neticesinde sistemin güvenliğine yönelik alternatif sunmuşlardır. Fantacci ve Gobbi tarafından 2021 yılında yapılan çalışma neticesinde, bu yeni sistemin volatilitenin yüksek olmasına bağlı olarak getireceği dezavantajlar kapsamında ne gibi önlemlerin alınabileceğinden bahsedilmiştir.

Blok zincir teknolojisi ile oluşturulan Bitcoin para sistemi 2009 yılından günümüze kadar popülaritesini arttırarak gelmektedir. Kripto para birimlerinin öncüsü olarak anılması neticesinde de diğerlerine nazaran daha çok konuşulan ve işlem gördüğü piyasada daha ilgi gören bir sanal para birimi olmaktadır. Günümüzde, sistemin bilinirliği ve kullanıcı sayısındaki artış göz önüne alındığında, lkelerin bu yeni sistemi görmezden gelmesi veya yasaklaması gün geçtikçe zorlaşmaktadır. Tehditler beraberinde yeni fırsatlar meydana getirebileceği düşünülürse, bu sistemin bir parçasına dâhil olmak ülke ekonomilerine çeşitli fayda ve olanaklar sağlayabilecektir. Tüm dünyada bu para sistemine ait olarak on binden fazla Bitcoin ATM sayısının olduğunu, bunlardan bir tanesinin de İstanbul'da, "travelersbox" adı altında hizmete açılmasıyla aslında sistemin pek de en azından yakın zamanda bitmeyeceğini göstermektedir. Diğer taraftan Bitcoin'in yararlandığı teknolojik altyapı olan Blok zincir teknolojisi ise Endüstri

Yıldız, T. ve Afşar, B. (2021). Kripto para dünyasının öncüsü Bitcoin'in Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 73-106.

4.0'ın tüm dünyaya tanıttığı bir teknoloji olarak diğer sektörler ve alanlarda da varlığını sürdürmeye devam edecektir. Türkiye'nin bu yeni teknoloji ve para çeşidi ile ilk başlarda aşına olmaması, uzak durması söz konusu iken, bugün gelinen noktada hükümet kalkınma planına Blok zincir teknolojisini ve dijital para sistemini dâhil ettiği görülmektedir. Zaman zaman ise dünyada ve Türkiye'de yaşanan ekonomik krizler ve döviz kurlarındaki dalgalanmalar neticesinde hem vatandaşlar hem bankalar ve finans sektörleri hem de devlet ekonomisi olumsuz yönde etkilenmektedir. Dolara endeksli olarak yaşanan bu olumsuz etkilerin bir nevi alternatif para sistemi ile baskılanabilmesi söz konusu olabilir. Günümüzde, bu yeni para sistemi ile işlemler yapmayı da tercih eden yatırımcılar göz önüne alındığında, Türkiye'nin kripto para sistemine dâhil olması ile hem ülkeye yatırımcı çekmesi mümkün hâle gelebilirken hem de aracı kurumları aradan kaldırarak işlem maliyetlerini de azaltması mümkün olabilecektir. Hukuki ve yasal olarak yapılabilecek birtakım düzenlemeler sayesinde, kripto para sisteminin kontrolü kısmen sağlanabilecek, vatandaşların yatırımları da daha güvenceli hâle gelebilecektir. Bu da hem Türkiye'nin vatandaşlarını koruma noktasında hükümete karşı güven algısı oluşturacaktır. Varlığını gün geçtikçe daha çok koruyacak ve güçlendirecek olan ve sanayi devrimi ile hayatımıza giren blok zincir teknolojisini Türkiye kendi üretim, hizmet ve finans sektörlerine dâhil etmesiyle, daha güvenilir, daha kontrol edilebilir, daha standardize edilmiş, hata payı minimuma indirgenmiş bir yapı oluşturması mümkün hâle gelebilecektir. Dünyada finans merkezleri olarak adlandırılan ülkelere alternatif olarak, Türkiye'de yatırımcıları çekmesi açısından başka bir finans merkezi ülke konumuna gelebilecektir. Japonya ve Kanada örneklerinde olduğu gibi düzenlenebilecek yasal çerçevelerle Türkiye'de kripto para dünyasında öncü konuma gelebilmesi mümkün olabilecektir. Sistemin uygulanabilir olması ile bankacılık ve finans sektöründe de ilerleme ve canlanma söz konusu olabilecek, çok uluslu finans kuruluşlarının ülkeyi tercih etme nedenlerini arttırabilecektir. Türkiye, kripto para biriminde girişimci konumuna sahip olabilir. Bu sayede de daha küçük yatırımcılara ulaşabilme imkânına erişebilir. Bu sistemlerden yararlanması neticesinde yatırımcılara, hem devlet destekli olmasının getirdiği güvenilirlik hem de

Yıldız, T. ve Afşar, B. (2021). Kripto para dünyasının öncüsü Bitcoin'in Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 73-106.

daha fazla likidite ve yatırımcı getirisi sunabilecektir. Yatırımın ve yatırımcının artmasıyla birlikte istihdamın artması, işveren kapasitesinin daha küresel boyutta iyileştirilebilmesi anlamı taşıyabilmektedir. Alternatif bir para sistemi olarak düşünöldüğünde, uluslararası ticari işlemlerde kullanılmak üzere bir tür fon görevi de görebilecektir. Alternatif para sistemi ve blok zincir teknolojisi, gün geçtikçe ölkelerin politikalarına ve ekonomik yapılarına yerleşmeye başlamıştır. Türkiye'de, yazıda aktarıldığı üzere, çeşitli uygulamaları hayata geçirmeye başlamıştır. Bu noktada, On Birinci Kalkınma Planı, mali piyasalar başlığı altında da yer verilen dijital para ve blok zincir teknolojisi önümüzdeki günlerde daha da gelişerek ve yeni girişimlerle karşımıza çıkacağı düşünülmektedir. Nihai analizde, Türkiye'nin bu yeni oluşumda başı çeken ölkelerden olması ölkelerin ekonomisine, finans sektörüne olumlu yönde yansıtacağı düşünülmektedir. İktisadi anlamda farklılık oluşturabilmek, öncü ölkelerin arasında yer alabilmek için teknolojilerin doğru ve etkin şekilde ölkelerin ekonomik sistemine entegre edilmesi önemli bir husustur.

Yıldız, T. ve Afşar, B. (2021). Kripto para dünyasının öncüsü Bitcoin'in Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 73-106.

Kaynakça

- Aslantaş Ateş, B. (2016). Kripto Para Birimleri, Bitcoin ve Muhasebesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 349-366
- Atik, M., Köse, Y., Yılmaz, B., & Sağlam, F. (2015). Kripto Para: Bitcoin ve Döviz Kurları Üzerine Etkileri. *Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(11), 247-261.
- Babu P.N., Ramakrishna S. (2021) Architecture of Proposed Secured Crypto-Hybrid Algorithm (SCHA) for Security and Privacy Issues in Data Mining. In: Panigrahi C.R., Pati B., Mohapatra P., Buyya R., Li KC. (eds) *Progress in Advanced Computing and Intelligent Engineering. Advances in Intelligent Systems and Computing*, vol 1199. Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-15-6353-9_28
- Baek, C., & Elbeck, M. (2014). Bitcoins as an Investment or Speculative Vehicle? A First Look. *Applied Economics Letters*, 22(1), pp.30-34. Erişim tarihi: Ocak 2021 <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13504851.2014.916379?scroll=top&needAccess=true>
- Bilgili, F. ve Cengil, M.F. (2019). *Blockchain ve kripto para hukuku*. Bursa: Dora Basım Yayın.
- Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, (2020). Kripto para araştırma raporu. Sektörel Araştırma ve Strateji Geliştirme Dairesi, Ankara. <https://www.btk.gov.tr/uploads/pages/arastirma-raporlari/kripto-para-raporu-5f11dfe709c25.pdf>. Erişim tarihi: Ocak 2021
- Bilir, H., Çay, Ş. (2016). Elektronik Para ve Finansal Piyasalar Arasındaki İlişki. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 21.31.
- Bouoiyour, J., Selmi, R., & Tiwari, A. K. (2015). Is bitcoin business income or speculative foolery? New ideas through an improved frequency domain analysis. *Annals of Financial Economics*, 10(01), pp.1-23. Erişim tarihi: Ocak 2021 https://www.researchgate.net/profile/Refk_Selmi/publication/275

Yıldız, T. ve Afşar, B. (2021). Kripto para dünyasının öncüsü Bitcoin'in Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 73-106.

408281_Is_Bitcoin_business_income_or_speculative_foolery_Ne
w_ideas_through_an_improved_frequency_domain_analysis/link
s/553ddc060cf2c415bb0f7c6a.pdf

Camuz, S., Destailleur, M. (2019). In view of the history of money, is the (crypto)currency a possible future for European governments?. Louvain School of Management, Université catholique de Louvain, 2019. Prom.: Colmant, Bruno. <http://hdl.handle.net/2078.1/thesis:19369>

Coincolik, TC. Ticaret Bakanlığı. Bitcoin yıldızları arıyor. <https://www.coincolik.com/turkiye-cumhuriyeti-ticaret-bakanligi-blockchainin-yildizlarini-ariyor/>

Cointurk, Erişim tarihi: Ocak 202. <https://coin-turk.com/piyasalar> Bitcoin tablosu, Erişim tarihi: Ocak 2021 <https://coinmarketcap.com/tr/currencies/bitcoin/>

Blokchain Türkiye. (2020). Kripto para ve Ico raporu. Hukuk, düzenlemeler ve kamu ilişkileri çalışma grubu. Türkiye Bilişim Vakfı.

Çakraccioğlu, A., (2016). Kripto-Para Bitcoin. Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Dairesi. Araştırma Raporu, Aralık 2016.

Çizmeci, B. ve Göver, İ. H. (2020). Toplumlarda fiziksel paradan dijital paraya geçiş: bitcoin örneği. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(2), DOI: 10.37880/cumuiibf.672433.

Dilek, ř. (2018). *Blockchain teknolojisi ve bitcoin*. Seta yayınları Sayı: 231 şubat 2018, Ankara

Dirican, C., Canoz, İ. (2017). The Cointegration Relationship Between Bitcoin Prices and Major World Stock Indices: An Analysis with ARDL Model Approach. *Journal of Economics, Finance and Accounting*, 4(4), 377-392

Dulupçu, M. A., Yiyit, M., Genç, A. G. (2017). Dijital Ekonominin Yükselen Yüzü: Bitcoin'in Değeri ile Bilinirliği Arasındaki İlişkinin Analizi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(Kayfor15 Özel Sayısı), 241-2258

Yıldız, T. ve Afşar, B. (2021). Kripto para dünyasının öncüsü Bitcoin'in Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 73-106.

Dupuis, D. ve Gleason, K. (2020), "Kripto para birimiyle kara para aklama: açık kapılar ve düzenleyici diyalektik", *Journal of Financial Crime*. <https://doi.org/10.1108/JFC-06-2020-0113>

Eren, B., Erek, M., Buyruk Akbaba, A. (2020). Kripto para kavramı ve muhasebeleştirilmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9. 1340-1367. Erişim tarihi: Ocak 2021 <http://www.itobiad.com/en/download/article-file/1160230>

Ergin, Ö. (2019). Türkiye kripto para kullanımında dünya lideri. <https://www.coinkolik.com/turkiye-kripto-para-kullaniminda-dunya-lideri/>. Erişim tarihi: Ocak 2021.

Eswara, M. (2017). Cryptocurrency gyration and bitcoin volatility. *International Journal of Business and Administration Research Review* 3(18), pp.187-195 Erişim tarihi: Ocak 2021 <http://www.ijbarr.com/downloads/1908201732.pdf>

Fama, M., Lucarelli, S., Orzi, R. (2020). Rethinking money, rebuilding communities. A Multidimensional Analysis of Crypto and Complementary Currencies. <http://sibaese.unisalento.it/index.php/paco> ISSN: 1972-7623 (print version) ISSN: 2035-6609 (electronic version) PACO, Issue 13(1) 2020: 337-359

Fantacci, L., Gobbi, L. (2021). Stablecoins, Central Bank Digital Currencies and US Dollar Hegemony. The Geopolitical Stake of Innovations in Money and Payments. Erişim tarihi: Ocak 2021 <https://doi.org/10.1515/acl-2020-0053>

Glaser, F., Zimmermann, K., Haferkorn, M., Weber, M. C., & Siering, M. (2014). Bitcoin-asset or Currency? Revealing Users' Hidden Intentions. Twenty Second European Conference on Information Systems, Tel Aviv, pp.1-14 Erişim tarihi: Ocak 2021 <https://pdfs.semanticscholar.org/3c7d/998b88bf48c88cf693625d2852706e7cb8e4.pdf>

- Yıldız, T. ve Afşar, B. (2021). Kripto para dünyasının öncüsü Bitcoin'in Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 73-106.
- Güleç, Ö., F., Çevik, E., Bahadır, N. (2018). Bitcoin ile finansal göstergeler arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 7(2).
- Gültekin, Y., Bulut, Y. (2016). Bitcoin Ekonomisi: Bitcoin Ekosisteminden Doğan Yeni Sektörler ve Analizi, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(3), 82-92
- Güven V. ve Şahinöz, E. (2020). *Blokzincir- kripto paralar- bitcoin, satoshi dünyayı değiştiriyor* (5. Baskı). İstanbul: Kronik Kitap.
- Hepkorucu, Ö. G. A., Genç, Ö. G. S. Finansal Varlık Olarak Bitcoin'in İncelenmesi ve Birim Kök Yapısı Üzerine Bir Uygulama. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 47-58
- ING Bank, Ipsos Bitcoin araştırması. (2018) <https://www.ipsos.com/tr-tr/ipsos-ing-bank-icin-kripto-paralarla-ilgili-tutumları-15-ülkede-arastirdi>
- Kaya, S., Selçuk, M. ve Bektaş, İ. (2019). *Kripto para birimleri. İsefam Sakarya Üniversitesi*. İstanbul: Şenyıldız Yayıncılık.
- Koç, S. (2020). Paranın dijitalleşmesi ve merkez bankası dijital para olasılığı. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 5, 196-204.
- Konukseven, S. ve Özen, T. (2018). *50 yıllık hayal bitcoin, ayn rand yanıldı, atlas vazgeçmedi*. İstanbul: Mediacat Kitapları.
- Köse, B. (2019). Türkiye, Bitcoin' de dünyanın en aktif 10 ülkesinden biri. <https://uzmancoin.com/bitcoin-turkiye-sayisi/>. Erişim tarihi: Ocak 2021.
- Kristoufek, L. (2015). What Are the Main Drivers of the Bitcoin Price? Evidence from Wavelet Coherence Analysis. *PloSONE*, 10(4), pp.1-15. Erişim tarihi: Ocak 2021. <http://journals.plos.org/plosone/article/file?id=10.1371/journal.pone.0123923&type=printable>
- Messari, (2019).Bitcoin in the grand scheme of things pro research messari. 16 Temmuz 2019. <https://messari.io/c/research/bitcoin-in-the-grand-scheme-of-things>

Yıldız, T. ve Afşar, B. (2021). Kripto para dünyasının öncüsü Bitcoin'in Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 73-106.

Munfeeth, LM. (2020). Prospect of crypto currency in Islamic monetary perspective

<http://ir.lib.seu.ac.lk/bitstream/handle/123456789/5112/Prospect%20of%20Crypto%20currency%20in%20Islamic%20Monetary%20Perspective%20p.192-199.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Özdemir, Ö. (2020). Erişim Tarihi: Aralık 2020. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54967666>

Paribu, (2019). Dijital varlık regölasyonu: Çapraz ÷lke analizi. Stasis, Paribu. Erişim Tarihi: Aralık 2020. https://www.paribu.com/blog/wp-content/uploads/2020/09/Paribu_Dijital-Varlik-Regu%CC%88lasyonu.pdf

Seçilmiş, C., & Kızıldaş, M. Ç. (2020). Turizm işletmelerinde ödeme yöntemi olarak kripto para kullanımının tüketici tercihlerine etkisi. *KOCATEPEİİBF Dergisi*, 22(1), 45-56.

Sel, A. (2020). Pandemi sürecinde altın fiyatları ile kripto para ilişkisinin makine öğrenme metotları ile incelenmesi. *Journal of Statistics & Applied Science*, (1) 2.

Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2019-2023). On birinci kalkınma planı. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. Erişim Tarihi: Aralık 2020. www.sbb.gov.tr

Sönmez, A. (2014). Sanal Para Bitcoin. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 4(3), 1-14.

Tüfek, B. Ü. (2017). Elektronik ödeme araçları ve geleceğin yaklaşımı kripto para. Bahçeşehir üniversitesi, sosyal bilimler enstitüsü, Yüksek lisans tezi, İstanbul, 2017.

Türkiye'deki Bitcoin ATM' leri, Erişim Tarihi: Ocak 2021. <https://coinatmradar.com/city/1952/bitcoin-atm-istanbul/>

Usta, A. ve Doğantekin, S. (2018). Blockchain 101. Bankalar arası kart merkezi.

Yermack, D. (2013). Is Bitcoin a Real Currency? An Economic Appraisal. NBER Working Paper No. 19747, National Bureau of Economic Research, December 2013, Revised April 2014, pp.1-

Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,

e-ISSN: 2651-4605

Yıldız, T. ve Afşar, B. (2021). Kripto para dünyasının öncüsü Bitcoin'in Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 73-106.

22, Erişim tarihi: Ocak 2021
<http://www.nber.org/papers/w19747.pdf>

Yüksel, A. E. B. (2015). Elektronik Para, Sanal Para, Bitcoin ve Linden Doları'na Hukuki Bir Bakış. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 73(2), 173-220

Merdivin, M. (2021). Mobil oyunlarda grafik arayüzlerinin oyuncu tercihleri üzerindeki etkileri: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 107-149.

Makale Geliş Tarihi: 19.02.2021

Makale Kabul Tarihi: 08.04.2021

**MOBİL OYUNLARDA GRAFİK ARAYÜZLERİNİN OYUNCU
TERCİHLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ:
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

Mustafa MERDİN¹

Öz

Mobil oyun sektörü teknoloji ile doğru orantılı olarak son yıllarda hızla büyümüş ve gelişme göstermiştir. Bu sektör akıllı telefon ve diğer mobil cihazların artışı nedeniyle dolaylı olarak mobil oyun geliştirici firmalar açısından cazip bir pazar haline gelmiştir. Oyun geliştirici firmaların farklı türlerde piyasaya oyun sürmeleri, oyuncular için çok fazla tercih seçeneği sunmaktadır. Oyuncuların tercihlerini etkileyen birçok unsur meydana gelmiştir. Bu unsurlardan görsel algı ve estetik oldukça önemli bir yere sahiptir. Mobil oyunların multimedya platformlarında indirilmesi ve hedef kitle için çekici hale gelmesi görsel çekicilik ve bütünlük ile sağlanmaktadır. Kullanıcının işletim sistemini destekleyen sanal mağazaya girip oynamayı tercih ettiği oyunu indirmesi, yapılan tasarımların ve pazarlamanın ancak bir bütün olması şartı ile doğru bir şekilde gerçekleşmektedir. Bu durumdan yola çıkarak mobil oyun üreticilerinin, tüketicilerin oyun tercihinde hangi faktörlere baktığına ve seçimlerini hangi faktörlerin yoğunluğuna göre belirlediğini tespit etmesi ve pazarlama stratejilerini bu çerçevede içerisinde yapması gerekmektedir. Bu çalışmada oyuncu tercihini etkileyen faktörlerden grafik tasarım alanına giren, oyunlar içerisindeki arayüz ve görsel öğelerin oyun seçimleri üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Mobil oyuncu kitlesinin büyük bir kesimini genç nüfus oluşturmaktadır. Bu çalışma genç nüfus içerisinde olan üniversite öğrencileri üzerinde yapılmıştır. Çalışmanın temel amacı üniversite öğrencilerinin mobil oyun tercihinde mobil arayüzlerin oyun seçimlerine olan etkisini belirlemektir. Bu doğrultuda yapılan analizler sonucu oyun arayüzlerinin oyun tercihi üzerinde etkisi olduğu tespit edilmiş ve mobil oyun sektöründeki tasarımcılar ve araştırmacılara farklı tavsiyeler sunularak çalışma sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mobil Oyun, Mobil Arayüz, Oyun Tercihleri.

¹ Arş. Gör., KTO Karatay Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, İletişim ve Tasarım Bölümü, mustafa.merdin@karatay.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4698-0342.

Merdin, M. (2021). Mobil oyunlarda grafik arayüzlerinin oyuncu tercihleri üzerindeki etkileri: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 107-149.

The Effects of Graphic Interfaces in Mobile Games on Player Preferences: A Research on University Students

Abstract

Mobile gaming sector has grown significantly and have made progress directly proportional to the technology recently. It has become an attractive market in terms of mobile gaming developer companies due to ever increase demand of smartphones and other mobile devices. Game developing companies launch different type of games in order to provide so many opportunities of choices to the gamers. Many factors that affect the choices of gamers has started to occur finally. Among these elements, visual perception and aesthetics have a very important place. With the visual appeal and integrity that mobile games can be downloaded on multimedia platforms and made attractive to the target audience. The user can enter the operating system in the virtual store and download the game that he prefers to play, provided that the designs and marketing made are a whole. Based on this situation, it is necessary to change the marketing strategies and determines the mobile game freedom determines the game preferences of the consumers according to the intensity of the changing factors. In this study, the effects of visual elements and an interface in the games which have been included in the graphic area affecting the gamer's choice has been investigated. The large segment of the mobile audiences consists of a young population. The study has been performed on the young population segment of the university students and the main purpose of carrying out this study was to determine the effect of mobile interfaces on game choices made by the university students. As a result of the analysis made in this direction, it was determined that the game interfaces have an affect on the choices of the game made. Finally, it was terminated by offering some different advices to designers and researchers in the mobile gaming sector.

Keywords: Mobile game, Mobile Interface, Game Preferences.

Merdivin, M. (2021). Mobil oyunlarda grafik arayüzlerinin oyuncu tercihleri üzerindeki etkileri: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 107-149.

Giriş

Başlangıçta sadece eğlence amaçlı ortaya çıkan oyunlar teknolojinin gelişmesiyle neredeyse tüm çoklu ortam (multimedya) alanlarında kendine yer buldu (Chen and Leung, 2016, s. 1155). Örneğin kökenleri 19. yüzyıla dayanan Japon oyun firması Nintendo elektronik teknolojiler ortaya çıkana kadar, 80 yıla yakın, oyun kartları üretti (Bryce and Rutter, 2006, s. 22). Bilgisayarın hayatımızda yer almasıyla birlikte video oyun kavramı da onun etrafında şekillenmeye başladı. Günümüzde ise artık oyun sektörünün bilgisayardan daha çok mobil oyun sektörüne kaydığı görülmektedir.

Buharla çalışan makinelerin yapımıyla ortaya çıkan sanayi devriminden daha önce bazı mucitler insanların işini kolaylaştıracak çalışmalar yapmıştır. Zamanla teknolojinin gelişmesi ile birlikte dijitalleşmeye gidildiği ve analog teknolojilerin de daha çok portatif, mobil teknolojilere evrildiği görülmektedir. Son yıllarda teknoloji bağımlılığının artmasından dolayı, teknolojinin günden güne gelişmesi insan yaşamının her alanını şekillendirmiş ve bu alanların vazgeçilmez bir parçası olan oyunlar da değişime ve gelişime aynı ölçüde ayak uydurmuştur. Özellikle oyunların türüne ve oynandığı platformların artışına paralel olarak kullanıcı sayılarının da arttığı gözlemlenmektedir. Giderek artan kullanıcılarıyla dijital oyun sektörü içinde yer alan cihazlar da gelişmekte ve çeşitlenmektedir. Günümüzde dijital oyunlar PC, konsol veya çevrim içi oyunlar ve özellikle son zamanlarda yaygınlaşan mobil oyunlar olarak kategorize edilmektedir. Oyunlara gösterilen ilginin artması, oyun firmalarının daha fazla kullanıcı çekmek amacıyla kullanıcı dostu arayüz ve ilgi çekici görseller kullanarak oyuncu sayılarını arttırmayı hedeflemelerine yol açmaktadır. İçinde bulunduğumuz yüzyılda artık mobil teknolojilerin yayılmasında ve benimsenmesinde genç nüfus kitlesi önemli bir konumdadır. Bu sebeple mobil oyun geliştirici firmalar, verimli yatırımlar yapmak adına genç kitlelerin beklentilerine ve beğenilerine hitap eden faktörlerin neler olduğunu bilmek durumundalardır.

Türkiye'deki gençler tüm dünyada olduğu gibi mobil teknolojilerin gelişmesine ve getirdiği güncel eğilimlere ayak uydurmaktadır. İnternet, sosyal ağ ve mobil uygulama kullanım oranları ile akıllı telefon sahipliğine bakıldığında Türk gençlerinin mobile olan bağlılığı açıkça görülmektedir (TÜİK, 2014b). Bu bağlamda mobil oyun üreten firmaların, gençlerin oyun tercihlerini ve beğenilerini göz önünde bulundurup ürünlerindeki

Merdin, M. (2021). Mobil oyunlarda grafik arayüzlerinin oyuncu tercihleri üzerindeki etkileri: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 107-149.

AR-GE ve inovasyon çalışmalarını gençlerin kullanıcı tercihi ve eğilimlerine göre belirlemeleri zorunlu hâle gelmiştir.

1. Arayüz Kavramı

Teknoloji, insanlara bilginin veya eğlencenin öğrenme sürecinde kullanıcıya kolaylık sağlamak amacıyla yenilikçi ve etkili yollar sunmaktadır. Bilgisayar veya mobil temelli tasarımların da asıl hedefi, hedef kitleye ilgi çekici ve işlevsel arayüzler sunmaktır (Price, 1991, s. 42). Multimedya ortamı programlarının önemli bileşenlerinden biri de nesne ve kullanıcı arasında etkileşimin başladığı ve kullanıcının ihtiyaç duyduğu bilgileri kullanabildiği arayüzdür. Kullanılan program ile kullanıcı arasındaki iletişim öncelikle bilgisayar ekranı (arayüz) ve arayüz tasarımının nasıl geliştirildiği ile ilgilidir. Multimedya ortamların tasarlanmasında kullanılan öğeler tipografi, hareketlilik, ses ve animasyon bileşenleri tasarım ilkelerine orantılı olarak seçilmektedir

Arayüz tasarımları sadece görsel estetik düşünülerek dekoratif anlamda kullanılmamalıdır. Tasarım sürecinde bilgi işlem süreçleri ve kullanıcı deneyimi de göz önüne alınmalıdır (Alessi ve Trollip, 2001). Geleneksel olarak grafik arayüz kavramı, soyut kavramların kendilerini soyut grafikler ile göstermesinden dolayı içlerinde bir çelişki barındırmaktadır. Çünkü geleneksel grafik arayüzleri bilgileri sayısal olarak görüntüyü oluşturan noktaların bir araya gelmesiyle oluşturmuştur. Bu soyut grafiksel görüntülerin amacı fare, klavye gibi çevresel etki edecek birim aletleri ile görmek ve üzerine tıklamak şeklinde kodlanmıştır. Menüler, çerçeveler, pencereler genel olarak sürükle bırak olarak sanal arayüzler aracılığıyla kullanıcıyla etkileşime girmiştir. Bu tarz arayüzlerde kullanıcıyla olan etkileşim, gerçek dünyayla paralel olarak fiziksel nesnelerin barındırdığı avantajları kullanmayı engellemiştir. Fitzmaurice'e göre geleneksel olarak tasarlanan kullanıcı arayüzleri doğrudan kontrol terimine dayanmaktadır. GUI (Graphic User Interface) kavramı için yeniden oluşturmak ve kontrol düzeyinin son on yıldır gelişmediği ve üzerinde çok fazla değişim olmadığı görülmektedir. Oluşturulan logolar, simgeler ve menülerle birlikte klavye ve fare kullanımı da artmış ve günlük hayatın rutini olmaya başlamıştır. Arayüzlerin direkt etkisi ve kontrol edilebilirliği grafik kullanıcı arayüzleri için bazı çevresel mekanizmaları geliştirerek oluşturulması belirtilmiştir. Mevcut olan kullanıcı arayüzleri minimal sayıda fiziksel araç ile çalışacak şekilde tasarlanmıştır

Merdin, M. (2021). Mobil oyunlarda grafik arayüzlerinin oyuncu tercihleri üzerindeki etkileri: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 107-149.

(Fitzmaurice, 1996, s. 50).

2. Grafik Arayüz Kavramı

Grafik arayüz kavramı, ilk defa 1970'lerde Xerox Palo araştırma ve geliştirme merkezinde geliştirilen ekran animasyonlarını tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. Bütün şekilde masaüstü ekranına entegre olacak bir biçimde tasarlanan arayüz sistemi 1981 yılında piyasaya Xerox Star olarak çıkarılmıştır. Yaşanan bu gelişmeler daha sonra Apple, Linux, Windows vb. bilgisayarların ortaya çıkmasına etki etmiştir (Usabilla, 2017, s. 75). Grafik arayüz kavramı kullanıcıların ürünle etkileşimini sağlayan tasarım fikirlerinin toplamını ifade etmektedir. Arayüz tasarımında önemli noktalardan biri de kullanıcı ve ürün arasındaki ilişkiyi sağlayarak ürün kullanımı açısından yüksek performans elde etmektir (Evren, 2016, s. 56). Arayüz tasarım sürecinde etkileşimli arayüz tasarımı kavramı ön plana çıkmaktadır. 2000'li yılların bitmesine yakın kullanıcı ve arayüz ilişkisi, mobil cihazların devreye girmesi ile tasarım alanını geliştirmiştir. Artık mobil cihazların pratik olmaları onların içinde bulunduğu uygulamaların bu tasarım kararına göre şekil almasını sağlamıştır. Bu gelişmelerden yola çıkarak tasarım anlayışının değişmesine ve tasarımcıların arayüz kavramı üzerine daha çok araştırma ve geliştirme yapmalarına yol açmıştır. Apple 2007 yılında, iPhone için taşınabilir cihazlarda kullanılması amacıyla çoklu işlevselliğe sahip dokunmatik ekranı tasarlamış ve mobil çağın yeni pratiklerini oluşturmuştur (Tuck, 2001, s. 84).

Günümüz taşınabilir cihazlar, çoğunlukla mobil uygulamalar veya oyunlar için tasarlanmış olsa da masaüstü veya dizüstü bilgisayar kullanıcı arayüzlerinin tasarım sürecini de etkilemektedir (Usabilla, 2017, s. 68). Windows 8, arayüz tasarımı için uygun bir örnektir. Windows 8 akıllı telefona benzeyen özellikler içerirken, geleneksel olarak nitelendirebileceğimiz masaüstü kullanıcı arayüzü için de her zaman bir tercih olmuştur. Etkileşimli tasarım pratiklerine göre düzenlenmiş olan kullanıcı arayüzü kavramının kısa bir tarihi olsa da geleneksel arayüz tasarımı kadar uzun yol katettiği söylenebilir. Fare ve klavye sembolünden sonra dokunmatik ekranlarla etkileşime geçmek hem masaüstü teknolojisi için hem de taşınabilir mobil cihazlar için giderek yaygın hâle gelmektedir (Tuck, 2001, s. 67). Grafik tasarım alanı teknolojinin gelişmesiyle doğru orantılı olarak gelişmektedir. Büyük bir yaratıcı fikrini içinde barındıran

Merdin, M. (2021). Mobil oyunlarda grafik arayüzlerinin oyuncu tercihleri üzerindeki etkileri: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 107-149.

grafik tasarım alanı da bu duruma bağlı olarak derinleşmektedir. Teknolojinin yan etkilerinden birisi ise gelecekteki tasarımcıların yapay zekâ ile birlikte tasarım fikri oluşturacağı düşüncesidir.

Son derece net görüntüler elde edilen akıllı lenslerin hayatımıza girdiği bir zamanda artık arayüz ekranlarının yeniden tasarlanması konusu da gündeme gelmektedir. Önceden geliştirilen birçok arayüz, kare veya dikdörtgen formları kullanarak tasarlanmaktadır. Lensler ise insan gözünün görebildiği bir alan kadar uzağı kapsamaktadır. Bir insanın görme uzaklığı yaklaşık olarak 190 derece yatay ve 120 derece dikey olarak bilinmektedir. İki gözün keşiştiği bu daire biçimdeki alan tasarımcılar için yeni bir yaratıcılık ve üretim alanı olacaktır (Torrejon vd., 2013, s. 8). Etkileşim tasarım, sadece elektronik cihazlarla sınırlı kalmayıp insanların günlük yaşamlarının bir parçası hâline gelmiştir. Günümüzde insanlar gündelik ihtiyaçlarını artık mobil üzerinden gidermektedirler. Örneğin alışverişlerini nasıl yapacaklarını, bulaşık makinesini nasıl kullanacaklarını, televizyon kanal listesini nasıl düzenleyeceğini mobil platformlar üzerinden çözmektedirler. Çünkü kullanıcı arayüz kavramı, kullanım fonksiyonlarının doğru olup olmadığıyla değil, kullanım kolaylığı ile ilgilenmektedir (Turper, 2008, s. 29).

3. Mobil Kullanıcı Arayüzü Tasarımı

Kullanıcı arayüz kavramı, arayüz kullanıcılarına interaktif bir şekilde kullanıcı deneyimi sağlayan makineler, taşınabilir mobil cihazlar ve yazılımlar için oluşturulan arabirim tasarımlarıdır (Rouse, 2015). Başarılı ve kullanışlı bir arayüz tasarımı, kullanıcıların gerçekleştirmek istedikleri eylemleri olabildiğince minimum eforla çözebileceği unsurlara sahip olmalıdır. Kullanıcılar genel olarak arayüz içerisinde izleyecekleri yolu pratik ve kolay hâle getirmeyi amaçlamışlardır (Budiu, Mobile User Experience, 2015). Kullanıcılar günlük hayatta belli başlı kalıplaşmış arayüzlerine alışık oldukları için, sayfa düzenleri, tutarlılık ve öngörülebilirlik önemlidir. Kullanıcı dostu arayüzlerinin kullanışlı olması ve kullanıcıların arayüzü pratik bir şekilde dolaşmaları ve istedikleri bilgiye kolayca erişebilmeleri sayfadan memnun bir şekilde ayrılmalarını sağlamaktadır (Rouse, 2015). Mobil kullanıcı arayüzü kavramı, arayüz kullanıcısının cihazın nitelikleriyle, içeriğiyle ve işlevleriyle birlikte etkileşime girmesini sağlamaktadır. Tablet veya akıllı telefon gibi mobil taşınabilir cihazlardaki grafiksel ve dokunmaya duyarlı dokunmatik

Merdin, M. (2021). Mobil oyunlarda grafik arayüzlerinin oyuncu tercihleri üzerindeki etkileri: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 107-149.

ekranları kapsayan bir tasarım sürecidir (Usabilla, 2017).

Mobil kullanıcı arayüzü tasarım süreci masaüstü bilgisayarlara göre oldukça farklı bir konsepti içermektedir. Masaüstü bilgisayarların kullandıkları monitörlere göre daha küçük bir ekran boyutuna sahip olmasından dolayı boyutları; okunabilirlik, tutarlılık ve kullanılabilirlik açısından farklı gereksinimlere ihtiyaç duymaktadır. Mobil uygulamadaki içeriklerin yerleşimi, renkleri ve kompozisyonu belirli bir tutarlılık ve konsept içinde yürütülmelidir. Uygulamalar çeşitli olabilir fakat kullanıcıların arayüzü nasıl kullanacaklarını veya arayüz içerisinde bulmak istediklerini kolayca bulmalarını sağlaması gerekmektedir (Nielsen J., 2012). Kullanıcı arayüz tasarımı, kullanıcı ve arayüz arasındaki etkileşim ve bu etkileşimden doğan deneyime odaklanmalıdır. Estetik ve çekici olup aynı zamanda kullanımı kolay pratik bir tasarım modeli başarılı bir arayüz tasarımının elementlerindedir. Kullanıcı arayüzü önemli bir bütündür. Bir evin temellerine benzetilebilir; krişleri, döşemeleri, duvarları ve çatıyı destekleyecek sağlam bir temel oluşturulursa ev çökmeyip yerinde kalacaktır. Mobil tasarımda da benzer bir durum söz konusudur. Genel kullanıcı deneyimine dayalı sağlam bir kemik yapısı olursa; veritabanı, server ve güvenliği sağlam bir tasarım geliştirilmiş olur (Favell, 2016). Masaüstü ve mobil cihazların arayüz tasarımıdaki en önemli fark kullandıkları alanlardır. Daha önce masaüstü için tasarlanmış bir web sitesini mobil ortama aktarırken, arayüz öğelerinin boyutlarını ve tasarım konumlarını doğrudan etkilemektedir. Kullanıcıların masaüstünde fare ile gezdikleri web sitelerini parmak ile kontrol edeceklerini varsayarak tasarımın tekrar oluşturulurken mobil tasarım pratiklerine aykırı tasarım modeli uygulanmamaktadır (Nielsen J., 2012).

Dokunmatik ekranlar için seçim noktaları kullanılmalıdır. Kullanıcı arayüz tasarımının, sadece basit bir tasarım olmadığı amacın içerik ve uygulamaların pratiklerini kullanıcılar için kolaylaştırmak esas amaçtır (Hoover, 2017). Akıllı telefonların ekran boyutları masaüstüne göre daha küçük olduğu için ekran çözünürlüklerinde, arayüz tasarımda ekran boyutunda gereksiz yer kaplanmamalıdır; esas amacın uygulama ve içeriğinin kullanımı kolaylaştırmak olduğu unutulmamalıdır (Rouse, 2015). Telefonun icadından bu zamana kadar kablolu sabit telefonlar, zaman ve mekân kısıtlaması olmaksızın kişilerarası iletişimi sağlarken, teknolojinin ilerlemesi ve mobil cihazların piyasaya sürülmesinden sonra bilgi ve enformasyon aracı olarak günlük hayatta yer edinmiştir (Leung ve

Merdin, M. (2021). Mobil oyunlarda grafik arayüzlerinin oyuncu tercihleri üzerindeki etkileri: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 107-149.

Wei, 2000, s. 310). Yazının, müziğin ve konuşmanın yanı sıra videonun illüstrasyon ile birleşerek mesajı hedef kitleye iletmek amacıyla bir araya gelmesi ve bir konsepte bağlanarak sunulması kullanıcı arayüz tasarımının modern hâlini almasını sağlamıştır (Bingöl, 2010, s. 28).

4. Üniversite Öğrencileri ve Mobil Oyun Tercihlerini Etkileyen Görsel Elementler

Mobil uygulama alanı hızla büyümekte ve gelişmektedir. Bu sektörde en çok paya sahip olan uygulama piyasasında rekabet gittikçe artmaktadır. Mobil evrenin genişlemesi ve kullanıcıların gün geçtikçe bu evrende daha çok vakit geçirip mobil oyunları gündelik hayatın olağan bir durumu hâline getirmeleri, yaşam tarzlarını bu duruma göre şekillendirmelerine sebep olmuştur. Günümüzde tüm sosyal çerçeve bu cihazlar üzerinde şekillenmektedir. Tüm bu gelişmeler göz önüne alındığında mobil uygulama sektörü, geliştirici firmalara sürekli yeni pazar alanları oluşturmaktadır. Mobil uygulama geliştirici firmaların ürünlerini piyasaya sürmeden önce pazar fırsatlarının ve tehditlerinin önceden değerlendirilmesinde, tüketici davranışlarının önceden incelenmesi firmalar için önemli avantajlar sağlamaktadır (Çakır vd., 2010, s. 88). Yazılım geliştirici firmalar ilerleyen teknoloji ile birlikte gün geçtikçe yeni bir uygulama veya oyun geliştirmeye başlamıştır. iOS ve Android için ayrı ayrı geliştirilen uygulamaları kendilerine ait sanal mağazalarda uygulama ve oyunları barındırmaktadır. Kullanıcının işletim sistemini destekleyen sanal mağazaya girip oynamayı tercih ettiği oyunu indirmesi, yapılan tasarımların ve pazarlamanın ancak bir bütün olması şartı ile doğru bir şekilde gerçekleşmektedir. Bu durumdan yola çıkarak mobil oyun üreticilerinin, tüketicilerin oyun tercihinde hangi faktörlere baktığına ve seçimlerini hangi faktörlerin yoğunluğuna göre belirlediğini tespit etmesi ve pazarlama stratejilerini bu çerçeve içerisinde yapması gerekmektedir. Mobil oyunlar akıllı telefonların yaygınlaşması ve gelişmesiyle beraber kullanıcılar tarafından yoğun bir şekilde tercih edilmeye başlanmıştır. 94 yılında Hagenuk MT-2000 model telefon ile piyasaya sürülen tetris oyunu mobil oyunlar için devrim niteliğinde olmuştur (Nick, 2014).

Genel bir değerlendirme yapıldığında geçmiş teknolojilerin sağladığı olanaklar doğrultusunda küçük ekranlarda telefonları yormayan, tasarımları üzerinde durulmamış kullanıcıların ilgisini çekmek amacıyla tasarım yapılmamış mobil oyunlar üretilmekteydi. Oyunların grafik

Merdin, M. (2021). Mobil oyunlarda grafik arayüzlerinin oyuncu tercihleri üzerindeki etkileri: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 107-149.

işlemcilerini düşük olması, iki boyutlu renksiz görsellerden oluşması, tasarımların tek düze yapılması ve üzerinde durulmaması kullanıcıların mobil oyunlara ilgisini uyandırmamıştır. Mobil teknolojinin gelişmesi ve dönüşmesi sayesinde akıllı telefonların gündelik yaşamda yerini alması, dokunmatik bir hâle gelmesi, grafiklerin ve oyun çeşitliliğinin fazlalaşması, telefonların işlemcilerinin önceki versiyonlarına göre çok daha güçlenmesi mobil cihazlardan oyun oynamanın bir fenomen hâline gelmesine sebep olmuştur. Oyunların tercih edilmesini etkileyen faktörler araştırmacılar tarafından incelenip bu konuda bazı sonuçlar ortaya çıkarılmıştır. Yee'nin 2006 yılında yaptığı araştırmada platformlar arası oynanan çevrimiçi oyunların, bunlar masaüstü veya çevrim içi olabilir, bu oyunların tercihini etkileyen yaş, cinsiyet gibi unsurların oyuncuların yaptığı oyun içi davranış kalıpları yönünden incelenmiştir (Yee, 2006, s. 309). Çevrim içi oyunların kullanıcılardan beklediği mikro ödeme detayları oyuncuları uzaklaştırmak yerine farklı seçenekteki karakter imge ürünlerini oyun içi pazarladıkları için daha da ilgi çekici bir hâl almıştır. Sonuç olarak kullanıcıların birbirleriyle olan etkileşimi çevrimiçi oyunları tercih edilmesindeki en büyük etken olarak belirlenmiştir (Baek vd., 2004, s. 79). Tüketicilerin oyun tercihlerini etkileyen çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bu faktörlerden ilki oyuncuların oyunu hangi ortamda ve koşulda oynadıklarıdır. Oyuncuların oyunu oynadıkları mekânda ayakta veya oturarak oynamaları, mekânın ışıklandırması, ses yalıtımı ve sıcaklığı oyuncular için kaliteli oyun oynamak anlamında önemli unsurlardır. Diğer bir faktör ise oyunu oynamak için hangi zamanı uygun gördükleri ve müsaitlik durumu oyunun kalitesi için etkilidir. Üçüncü etki ise sosyal etkidir.

Kullanıcılar oyunlar üzerinden sosyalleşme ihtiyaçlarını giderebilirler, oyun sayesinde yeni ilişkiler kurabilirler. Dördüncü etki olarak kültürel öğeler de oyun oynama alışkanlığı üzerinde etkilidir. Beşinci ve son etki ise psikolojik etkidir. Oyuncunun oyunu oynama amacı (rekabetçilik, deneyim, dinlenme, rahatlama veya tamamen eğlence) amacıyla kişilerin oyunlara karşı tutumu ve deneyimleri kadar beklentilerinin de önemi vardır (Engl ve Nacke, 2013, s. 89). Mobil oyunların tercih edilmesini sağlayan en önemli etkenler; oyunun içeriği, senaryosu, oynanabilirliği, grafikleri, animasyon ve kullanıcı ile olan etkileşimi, kullanıcı deneyimi olarak görülebilir (Ponnada ve Kannan, 2012, s. 245). Tüketicilerin kendilerini yalnız hissetmelerinin mobil sosyal

Merdin, M. (2021). Mobil oyunlarda grafik arayüzlerinin oyuncu tercihleri üzerindeki etkileri: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 107-149.

oyun bağımlılığına önemli bir etken olduğu tespit edilmiştir. Oyunlar içerisinde bulunan bağlanabilirlik, ödül sistemi, üzerinde doğrudan etkisi bulunmaktadır. Mobil oyunlarda bu süreç uygulama içi satın alma yani mikro ödemeler oyuncular mobil oyun seçimlerinde en çok etki eden değişkenlerdendir (Chen ve Leung, 2016, s. 1155). İnternet tarayıcısı üzerinden oynanan oyunlar ile mobil sosyal oyunlar kullanımlar ve doyumlar teorisine göre yapılan araştırmalar öncelikle eğlence amaçlı daha sonra arkadaşlık, gerçeklerden uzaklaşma, sanal dünyanın sunduğu imkânları kabul etmek ve kendini gerçekleştirmek amacıyla sosyal ve psikolojik faktörlerin oyuncuları güdüleyebileceklerini ortaya koymuştur (Wu vd., 2010, s. 1862). Mobil oyunlar değerlendirilirken özellikle mobil oyun oynama, oyun mekaniği, kullanılabilirliği, oyunun senaryosunu kapsayan bir kavramdır. Oyunlar için tasarlanmış olan oynanabilirlik yönergeleri üzerinde durulmuştur. Oynanabilirlik bununla beraber telefonun mobil işlemcisi, şarjının ne kadar süre gittiği, ekran boyutu gibi özellikler hareketlilik için önemli bir yer kaplamaktadır. Oyun deneyimi, kolay kurulması ve oyun içi sosyalleşme kavramı kullanıcılar tarafından önemsenen unsurlardandır. Mobil oyun üreticileri başarılı bir strateji geliştirmek amacıyla yenilikçi düşünmenin yanı sıra sosyal medya ve insanlar arasındaki networkleri etkin kullanmaları gerekmektedir (Waller, 2015).

5. Metodoloji

5.1.Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, modern çağda benimsenen mobil teknolojinin bir kolu olan mobil oyunları ile üniversitedeki genç öğrenci kitlesinin mobil oyunlara olan ilgi ve tercih sebeplerini bir çerçevede incelemektir. Araştırmanın teorik ve uygulama olarak iki temel amacı bulunmaktadır. Bunlar; teorik olarak yenilik, yayılım ve benimseme çalışmalarına ilişkin literatürün teknoloji çerçevesi içerisinde tüm ayrıntılarıyla incelenmesi ve yayılım paradigmasını geliştiren faktörlerin bu çerçevede açıklanmasıdır. Uygulama aşamasına bakıldığında ise akıllı telefonların ve bu bağlamda mobil oyunların seçimine yön veren üniversite öğrencilerinin mobil oyun seçimini etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu bir keşfedici araştırmadır ve araştırmanın soruları mobil arayüzlerin oyuncu seçimlerine olan etkisini ortaya koymak amacıyla yapılmış olup aşağıdaki sorulara cevap aramıştır:

Merdin, M. (2021). Mobil oyunlarda grafik arayüzlerinin oyuncu tercihleri üzerindeki etkileri: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 107-149.

- Mobil oyun seçimlerinde oyun arayüzleri oyuncu seçimlerine etkisi var mıdır?
- Mobil oyun seçimlerinin akıllı telefon seçimlerine etkisi var mıdır?
- Mobil oyun seçimlerinde oyunların grafiklerinin seçimlere etkisi var mıdır?
- Mobil oyun seçimlerinde oyunuçi karakter görseli seçeneklerinin etkisi var mıdır?
- Mobil oyun seçimlerine oyun ikonlarının etkisi var mıdır?

5.2.Araştırmanın Önemi

Bu araştırmanın hem uygulamalı hem de teorik anlamda önemli katkıları olduğu düşünölmektedir. Bu çalışmanın sonuçları, gerek mobil oyunları gerekse de üniversitedeki gençlerin oyun seçimlerindeki estetik bakış açılarını anlamaya yardımcı olmak ve düşünceleri hakkında literatüre katkı sağlama potansiyeline sahiptir. Özellikle “Mobil Oyun” ve “Arayüz Tasarımı”na yönelik Türkiye’de sınırlı sayıda çalışmaya (Keş ve Kara, 2015) ulaşılabilmiştir. Araştırmanın kavramsal çerçevesini oluştururken “Teknolojinin Kabulü” ve “Planlı Davranışlar Teorileri”ni kullanmak isteyen araştırmacılara yol göstermenin yanı sıra sonuçları açısından mobil oyun seçimlerinde arayüz tasarımlarının etkisi ve bu konu üzerinde gençler ile ilgili yapılan çalışmalar için de teorik bir zemin hazırlayacaktır. Üniversite öğrencilerinin mobil oyunları benimsemesinde etkili olabilecek değişkenlerin modele eklenmesi sayesinde “Teknolojinin Kabul Modeli”ni yeniden düzenlemektedir. Gençlerin tercihlerine yönelik değişkenlerin çok yönlü ele alınması sayesinde, gençlerin mobil teknoloji çerçevesi içinde tercihlerinin daha derinlemesine anlaşılması da mümkün olacaktır.

5.3.Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma, mobil oyunlarda kullanılan grafik arayüzlerinin oyuncu seçimlerine etkisini ortaya koymak amacıyla yapılan nicel bir araştırmadır. Bu araştırmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır.

Merdivin, M. (2021). Mobil oyunlarda grafik arayüzlerinin oyuncu tercihleri üzerindeki etkileri: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 107-149.

5.4.Araştırmanın Evreni ve Örneklem Seçimi

Araştırmanın evrenini 2019-2020 eğitim öğretim yılı içerisindeki KTO Karatay Üniversitesi öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmanın evreni üzerinden en küçük örneklem genişliği dikkate alınarak öğrenciler seçilmiş ve anket uygulaması yapılmıştır. Bu kapsamda kolayda örneklem yöntemi kullanılarak KTO Karatay Üniversitesinde farklı bölümlerde 1., 2., 3. ve 4. sınıflarda okumakta olan rastgele 255 öğrenciye ulaşılarak anket yapılmıştır.

5.5.Araştırmada Kullanılan Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Anket formu, iki farklı bölümden oluşmaktadır. Birinci kısımda araştırmaya alınan bireylerin cinsiyetini, sınıfını, yaş aralığına yönelik demografik sorular yer alırken; anketin ikinci kısmında ise bireylerin kullandıkları akıllı telefon işletim sistemleri, akıllı telefondaki oynanan mobil oyunların ücretli olup olmadığı, akıllı telefon seçiminde mobil oyunları sisteminin kaldırmasının önemi, mobil oyun içi oyuncu karakter imgesi (kıyafet seçenekleri vs.) seçeneklerinin oyunu indirmedeki etkisi, mobil oyunlarda oyun ikonlarının (logosu) oyunları indirmedeki etkisi ve farklı dört görsel bulunan mobil oyunlarının arayüzü ile ilgili tutumlarına yönelik sorular yer almaktadır. Görseli bulunan mobil oyunların arayüz ile ilgili sorulara 5’li likert tipi bir ölçek kullanılmıştır (1:Hiç Katılmıyorum, 5:Tamamen Katılıyorum).

6.Bulgular ve Yorumlar

Araştırmaya katılan üniversite öğrencileri hakkında genel bilgiler çalışmanın bu bölümünde ankete cevap veren kişilerin hangi sınıfta oldukları, yaşları ve eğitim durumlarına ilişkin bilgi sunulacaktır.

6.1.Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

Araştırmanın bu kısmında araştırmaya katılan bireylerin demografik özelliklerine ilişkin verilerin analizi yer alacaktır.

Merdin, M. (2021). Mobil oyunlarda grafik arayüzlerinin oyuncu tercihleri üzerindeki etkileri: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 107-149.

Tablo 1. Katılımcıların cinsiyet dağılımı

Değişken	Sayı	Yüzde
Kadın	175	68,6
Erkek	80	31,4
Toplam	255	100,0

Tablo 1'e göre; araştırmaya katılanların katılımcıların % 68,6'sını kadınlar ve % 31,4'ünü ise erkekler oluşturmaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların yaş dağılımı

Değişken	Sayı	Yüzde
17-20	150	58,8
21-25	95	37,3
26-30	10	3,9
Toplam	255	100

Tablo 2'de görüldüğü gibi örneklem grubundaki 255 kişinin yaş durumlarının dağılımı incelendiğinde katılımcıların, %58,8'inin 17-20 yaş aralığında, %37,3'ünün 21-25 aralığında, %3,9'unun 26-30, yaş grubunda olduğu görülmektedir.

Merdivin, M. (2021). Mobil oyunlarda grafik arayüzlerinin oyuncu tercihleri üzerindeki etkileri: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 107-149.

Tablo 3. Katılımcıların sınıf durumu

Değişken	Sayı	Yüzde
1.Sınıf	118	46,3
2.Sınıf	66	25,9
3.Sınıf	34	13,3
4.Sınıf	37	14,5
Toplam	255	100

Tablo 3'e göre, araştırmaya katılanların lisans sınıf durumlarına bakıldığında katılımcıların %46,3'ünün 1.sınıf, %25,9'unun 2.sınıf, %14,5'inin 4.sınıf, % 13,3'ünün 3.sınıf öğrencileri oluşturmaktadır.

Tablo 4. Katılımcıların akıllı telefon işletim sistemi

Değişken	Sayı	Yüzde
Android	179	70,2
İOS	76	29,8
Toplam	255	100

Tablo 4'e göre katılımcıların akıllı telefonların işletim sistemlerine bakıldığında %70,2'sinin Android, %29,8'inin ise İOS işletim sistemine sahip telefonları oldukları anlaşılmaktadır.

Merdin, M. (2021). Mobil oyunlarda grafik arayüzlerinin oyuncu tercihleri üzerindeki etkileri: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 107-149.

Tablo 5. Akıllı telefonda oynanan mobil oyunların ücret durumu

Değişken	Sayı	Yüzde
Evet	17	6,7
Hayır	238	93,3
Toplam	255	100

Tablo 5'e göre katılımcıların akıllı telefonlarında oynadıkları oyunların ücretsiz veya ücretli olduğuna bakıldığında, %93,3'ünün ücretsiz oyunları, %6,7'sinin ise ücretli oyunları tercih ettiği görülmektedir.

Tablo 6. Akıllı telefon seçiminde akıllı telefon sisteminin mobil oyunları kaldırabilir olmasının önemlilik durumu

Değişken	Sayı	Yüzde
Evet	134	52,5
Hayır	121	47,5
Toplam	255	100

Tablo 6'ya göre akıllı telefon seçimlerinde mobil oyunları sistemlerinin kaldırıp kaldırılmadığına göre seçimlerdeki önemlilik durumuna katılımcıların %52,2'si evet derken, %47,5 ise hayır seçeneğini seçmiştir.

Merdin, M. (2021). Mobil oyunlarda grafik arayüzlerinin oyuncu tercihleri üzerindeki etkileri: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 107-149.

Tablo 7. Mobil oyun içi oyuncu karakter görsel seçenekleri (kıyafet seçenekleri vs.) oyunu indirmedeki etkililik durumu

Değişken	Sayı	Yüzde
Evet	84	32,9
Hayır	171	67,1
Toplam	255	100

Tablo 7'ye göre mobil oyun içi karakter görsel seçeneklerinin oyunu indirmedeki etkisine katılımcıların %67,1'i hayır derken, %32,9'u evet seçeneğini seçmiştir.

Tablo 8. Mobil oyunlardaki oyun ön izleme görsellerinin oyun indirmedeki etkililik durumu

Değişken	Sayı	Yüzde
Evet	182	71,4
Hayır	73	28,6
Toplam	255	100

Tablo 8'e göre mobil oyunlardaki oyun ön izleme görsellerinin oyunun indirilmesine etkisine, katılımcıların %71,4'ü evet derken, %28,6'sı hayır seçeneğini seçmiştir.

Merdin, M. (2021). Mobil oyunlarda grafik arayüzlerinin oyuncu tercihleri üzerindeki etkileri: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 107-149.

Tablo 9. Mobil oyunlarda oyun ikonları (logosu) oyunları indirmedeki etkililik durumu

Değişken	Sayı	Yüzde
Evet	157	61,6
Hayır	98	38,4
Toplam	255	100

Tablo 9'a göre mobil oyunların seçimlerinde oyun ikon (logosunun) oyunları indirmedeki etkisine katılımcıların %61,6'sı evet derken, %38,4'ü hayır seçeneğini seçmiştir.

Tablo 10. PUBG Mobile Oyun Arayüzüne İlişkin Bulgular

İfadeler	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
	N %	N %	N %	N %	N %
Arayüzü görülen mobil oyun indirilirken, grafik arayüz tasarımı oyun tercihimde etkilidir.	34 (13,3)	20 (7,8)	20 (7,8)	82 (32,2)	99 (38,8)
Mobil oyun arayüzünde kullanılan renk seçimleri oyun tercihimde etkilidir.	31 (12,2)	24 (9,4)	21 (8,2)	100 (39,2)	79 (31,0)
Mobil oyun arayüzünde kullanılan tipografi(yazı stili)seçimi oyun tercihimde etkilidir.	60 (23,5)	28 (11,0)	36 (14,1)	79 (31,10)	52 (20,4)

Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605

Merdin, M. (2021). Mobil oyunlarda grafik arayüzlerinin oyuncu tercihleri üzerindeki etkileri: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 107-149.

Mobil oyun arayüzünde kullanılan 2D veya 3D, Pixel animasyon çizim tekniği oyun tercihimde etkilidir.	34 (13,3)	6 (2,4)	26 (10,2)	68 (26,7)	121 (47,5)
Mobil oyun arayüzünde kullanılan Karakter Tasarımları oyun tercihimde etkilidir.	36 (14,1)	14 (5,5)	19 (7,5)	67 (26,3)	119 (46,7)
Mobil oyun arayüzünde kompozisyon (görsel hiyerarşi) kullanımı oyun tercihimde etkilidir.	37 (14,5)	9 (3,5)	31 (12,2)	82 (32,2)	96 (37,6)
Mobil oyun arayüzünde kullanılan illüstrasyon tekniği (çizim) oyun tercihimde etkilidir.	32 (12,5)	10 (3,9)	18 (7,1)	86 (33,7)	109 (42,7)
Mobil oyun arayüzünde kullanılan tema oyun tercihimde etkilidir.	31 (12,2)	9 (3,5)	24 (9,4)	85 (33,3)	106 (41,6)
Mobil oyun arayüzünde kullanılan komut ve yönergelerin kullanılabilirliği oyun tercihimde etkilidir.	30 (11,8)	13 (5,1)	20 (7,8)	70 (27,5)	122 (47,8)

Katılımcıların Tablo 10'daki birinci mobil oyun arayüz görseline ilişkin olarak, a sorusu için %38,8'i Tamamen Katılıyorum derken, %7,8'i Kısmen Katılmıyorum dediği, b sorusu için %39,2'si Katılıyorum derken, %9,4'ü Kısmen Katılmıyorum dediği, c sorusu için %31,0'ı Kısmen Katılıyorum derken, %11,0'ı Kısmen Katılmıyorum seçeneğini seçtiğini, d sorusu için %47,5'nin Tamamen Katılıyorum dediği, %10,2'nin Kararsızım dediği, e sorusu için %46,7'nin Tamamen Katılıyorum dediği, %5,5'in Kısmen Katılmıyorum dediği, f sorusu için %37,6'sının Tamamen Katılıyorum, %3,5'nin Kısmen Katılıyorum dediği, g sorusu için %42,7'sinin Tamamen Katılıyorum, % 3,9'nun Kısmen Katılmıyorum dediği, h sorusu için %41,6'sının Tamamen Katılıyorum, %3,5'nin Kısmen Katılmıyorum dediği, ı sorusu için %47,8'nin Tamamen Katılıyorum, %5,1'in Kısmen Katılmıyorum dediği gözlemlenmiş olup katılımcıların %47,8'nin birinci görseldeki mobil oyun arayüz içerisinde kullanılan komut ve yönerge menülerinin oyun tercihlerine etkisinin olduğu gözlemlenmiştir.

Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605

Merdin, M. (2021). Mobil oyunlarda grafik arayüzlerinin oyuncu tercihleri üzerindeki etkileri: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 107-149.

İfadeler	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
	N %	N %	N %	N %	N %
Arayüzü görülen mobil oyun indirilirken, grafik arayüz tasarımı oyun tercihimde etkilidir.	29 (11,4)	24 (9,4)	25 (9,8)	76 (29,8)	101 (39,6)
Mobil oyun arayüzünde kullanılan renk seçimleri oyun tercihimde etkilidir.	31 (12,2)	20 (7,8)	25 (9,8)	84 (32,9)	95 (37,3)
Mobil oyun arayüzünde kullanılan tipografi(yazı stili)seçimi oyun tercihimde etkilidir.	51 (20,0)	27 (10,6)	35 (13,7)	73 (28,6)	69 (27,1)
Mobil oyun arayüzünde kullanılan 2D veya 3D, Pixel animasyon çizim tekniği oyun tercihimde etkilidir.	36 (14,1)	25 (9,8)	25 (9,8)	85 (33,3)	84 (32,9)
Mobil oyun arayüzünde kullanılan Karakter Tasarımları oyun tercihimde etkilidir.	41 (16,1)	20 (7,8)	32 (12,5)	72 (28,2)	90 (35,3)
Mobil oyun arayüzünde kompozisyon (görsel hiyerarşi) kullanımı oyun tercihimde etkilidir.	40 (15,7)	19 (7,5)	29 (11,4)	71 (27,8)	96 (37,6)
Mobil oyun arayüzünde kullanılan illüstrasyon tekniği (çizim) oyun tercihimde etkilidir.	38 (14,9)	18 (7,1)	35 (13,7)	77 (30,2)	87 (34,1)
Mobil oyun arayüzünde kullanılan tema oyun tercihimde etkilidir.	33 (12,9)	13 (5,1)	28 (11,0)	84 (32,9)	97 (38,0)
Mobil oyun arayüzünde kullanılan komut ve yönergelerin	30 (11,8)	22 (8,6)	28 (11,0)	71 (27,8)	104 (40,8)

Merdin, M. (2021). Mobil oyunlarda grafik arayüzlerinin oyuncu tercihleri üzerindeki etkileri: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 107-149.

kullanılabilirliği oyun tercihimde etkilidir.					
---	--	--	--	--	--

Tablo 11. Candy Crush Oyun Arayüzüne İlişkin Bulgular

Katılımcıların Tablo 11'deki ikinci mobil oyun arayüz görseline ilişkin olarak, a sorusu için %39,6'sı Tamamen Katılıyorum derken, %9,4'ü Kısmen Katılmıyorum dediği, b sorusu için %37,3'ü Tamamen Katılıyorum derken, %7,8'i Kısmen Katılmıyorum dediği, c sorusu için %28,6'sı Kısmen Katılıyorum derken, %10,6'sı Kısmen Katılmıyorum seçeneğini seçtiğini, d sorusu için %32,9'u Tamamen Katılıyorum dediği, %9,8'nin Kararsızım dediği, e sorusu için %35,3'nün Tamamen Katılıyorum dediği, %7,8'nin Kısmen Katılmıyorum dediği, f sorusu için %37,6'in Tamamen Katılıyorum, %7,5'nin Kısmen Katılmıyorum dediği, g sorusu için %34,1'nin Tamamen Katılıyorum, % 7,1'nin Kısmen Katılmıyorum dediği, h sorusu için %38,0'nin Tamamen Katılıyorum, %5,1'nin Kısmen Katılmıyorum dediği, ı sorusu için %40,8'nin Tamamen Katılıyorum, %8,6'sının Kısmen Katılmıyorum dediği gözlemlenmiş olup katılımcıların %40,8'nin ikinci görseldeki mobil oyun arayüz içerisinde kullanılan komut ve yönerge menülerinin oyun tercihlerine etkisinin olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 12. Asphalt Oyun Arayüzüne İlişkin Bulgular

İfadeler	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
	N %	N %	N %	N %	N %
Arayüzü görülen mobil oyun indirilirken, grafik arayüz tasarımı oyun tercihimizi etkiler.	34 (13,3)	14 (5,5)	21 (8,2)	54 (21,2)	132 (51,8)

Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605

Merdin, M. (2021). Mobil oyunlarda grafik arayüzlerinin oyuncu tercihleri üzerindeki etkileri: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 107-149.

Mobil oyun arayüzünde kullanılan renk seçimleri oyun tercihimde etkilidir.	35 (13,7)	18 (7,1)	26 (10,2)	80 (31,4)	96 (37,6)
Mobil oyun arayüzünde kullanılan tipografi (yazı stili) seçimi oyun tercihimde etkilidir.	41 (16,1)	20 (7,8)	46 (18,0)	81 (31,8)	67 (26,3)
Mobil oyun arayüzünde kullanılan 2D veya 3D, Pixel animasyon çizim tekniğı oyun tercihimde etkilidir.	32 (12,5)	16 (6,3)	33 (12,9)	69 (27,1)	105 (41,2)
Mobil oyun arayüzünde kullanılan Karakter Tasarımları oyun tercihimde etkilidir.	34 (13,3)	14 (5,5)	21 (8,2)	66 (25,9)	120 (47,1)
Mobil oyun arayüzünde kompozisyon (görsel hiyerarşi) kullanımı oyun tercihimde etkilidir.	31 (12,2)	12 (4,7)	24 (9,4)	61 (23,9)	127 (49,8)
Mobil oyun arayüzünde kullanılan illüstrasyon tekniğı (çizim) oyun tercihimde etkilidir.	32 (12,5)	8 (3,1)	20 (7,8)	75 (29,4)	120 (47,1)
Mobil oyun arayüzünde kullanılan tema oyun tercihimde etkilidir.	33 (12,9)	13 (5,1)	28 (11,0)	84 (32,9)	97 (38,0)
Mobil oyun arayüzünde kullanılan komut ve yönergelerin kullanılabilirliğı oyun tercihimde etkilidir.	30 (11,8)	22 (8,6)	28 (11,0)	71 (27,8)	104 (40,8)

Katılımcıların Tablo 12'deki üçüncü mobil oyun arayüz görseline ilişkin olarak, a sorusu için %51,8'i Tamamen Katılıyorum derken, %5,5'i Kısmen Katılmıyorum dediğı, b sorusu için %37,6'sı Tamamen Katılıyorum derken, %7,1'i Kısmen Katılmıyorum dediğı, c sorusu için %31,8'i Kısmen Katılıyorum derken, %7,8'i Kısmen Katılmıyorum seçeneğini seçtiğini, d sorusu için %41,2'si Tamamen Katılıyorum dediğı, %6,3'nün Kısmen Katılmıyorum dediğı, e sorusu için %47,1'nin Tamamen Katılıyorum dediğı, %5,5'inin Kısmen Katılmıyorum dediğı, f sorusu için %49,8'in Tamamen Katılıyorum, %4,7'nin Kısmen Katılmıyorum dediğı, g sorusu için %47,1'nin Tamamen Katılıyorum, %

Merdivin, M. (2021). Mobil oyunlarda grafik arayüzlerinin oyuncu tercihleri üzerindeki etkileri: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 107-149.

3,1'nin Kısmen Katılmıyorum dediği, h sorusu için %47,8'in Tamamen Katılıyorum, %5,5'nin Kısmen Katılmıyorum dediği, ı sorusu için %50,2'nin Tamamen Katılıyorum, %6,3'nün Kısmen Katılmıyorum dediği gözlemlenmiş olup katılımcıların %51,8'nin üçüncü görseldeki mobil oyun arayüz için grafik arayüzlerinin oyun tercihini etkileyeceği sonucu ortaya çıkmıştır.

Tablo 13. Angry Birds Oyun Arayüzüne İlişkin Bulgular

İfadeler	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsız	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
	N %	N %	N %	N %	N %
Arayüzü görülen mobil oyun indirilirken, grafik arayüz tasarımı oyun tercihimi etkiler.	34 (13,3)	24 (9,4)	25 (9,8)	67 (26,3)	105 (41,2)
Mobil oyun arayüzünde kullanılan renk seçimleri oyun tercihimde etkilidir.	35 (13,7)	18 (7,1)	26 (10,2)	80 (31,4)	96 (37,6)
Mobil oyun arayüzünde kullanılan tipografi (yazı stili) seçimi oyun tercihimde etkilidir.	41 (16,1)	20 (7,8)	46 (18,0)	81 (31,8)	67 (26,3)
Mobil oyun arayüzünde kullanılan 2D veya 3D, Pixel animasyon çizim tekniği oyun tercihimde etkilidir.	32 (12,5)	16 (6,3)	33 (12,9)	69 (27,1)	105 (41,2)
Mobil oyun arayüzünde kullanılan Karakter Tasarımları oyun tercihimde etkilidir.	33 (12,9)	20 (7,8)	36 (14,1)	66 (25,9)	100 (39,2)

Merdin, M. (2021). Mobil oyunlarda grafik arayüzlerinin oyuncu tercihleri üzerindeki etkileri: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 107-149.

Mobil oyun arayüzünde kompozisyon (görsel hiyerarşi) kullanımı oyun tercihimde etkilidir.	29 (11,4)	24 (9,4)	30 (11,8)	81 (31,8)	91 (35,7)
Mobil oyun arayüzünde kullanılan illüstrasyon tekniği (çizim) oyun tercihimde etkilidir.	32 (12,5)	15 (5,9)	36 (14,1)	78 (30,6)	94 (36,9)
Mobil oyun arayüzünde kullanılan tema oyun tercihimde etkilidir.	33 (12,9)	13 (5,1)	27 (10,6)	82 (32,2)	100 (39,2)
Mobil oyun arayüzünde kullanılan komut ve yönergelerin kullanılabilirliği oyun tercihimde etkilidir.	27 (10,6)	17 (6,7)	31 (12,2)	75 (29,4)	105 (41,2)

Katılımcıların Tablo 13'teki dördüncü mobil oyun arayüz görseline ilişkin olarak, a sorusu için %41,2'si Tamamen Katılıyorum derken, %9,4'ü Kısmen Katılmıyorum dediği, b sorusu için %37,6'sı Tamamen Katılıyorum derken, %7,1'i Kısmen Katılmıyorum dediği, c sorusu için %31,8'i Kısmen Katılıyorum derken, %7,8'i Kısmen Katılmıyorum seçeneğini seçtiğini, d sorusu için %41,2'si Tamamen Katılıyorum dediği, %6,3'nün Kısmen Katılmıyorum dediği, e sorusu için %39,2'nin Tamamen Katılıyorum dediği, %7,8'inin Kısmen Katılmıyorum dediği, f sorusu için %35,7'nin Tamamen Katılıyorum, %9,4'ün Kısmen Katılmıyorum dediği, g sorusu için %36,9'un Tamamen Katılıyorum, %5,9'un Kısmen Katılmıyorum dediği, h sorusu için %39,2'nin Tamamen Katılıyorum, %5,1'in Kısmen Katılmıyorum dediği, ı sorusu için %41,2'nin Tamamen Katılıyorum, %6,7'nin Kısmen Katılmıyorum dediği gözlemlenmiş olup katılımcıların %41,2'sinin dördüncü görseldeki mobil oyun arayüz için grafik arayüzlerinin, arayüz içerisindeki komut ve yönerge menülerinin ve mobil arayüzleri içerisinde kullanılan 2D ve 3D animasyonlarının mobil oyun tercihine etkisi olduğu gözlenmektedir.

Merdivin, M. (2021). Mobil oyunlarda grafik arayüzlerinin oyuncu tercihleri üzerindeki etkileri: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 107-149.

6.3. Cinsiyete Göre Farklılık Gösteren Değişkenlere İlişkin T Testi Bulguları

Tablo 14. Cinsiyete ilişkin yapılan t testi

	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
								Lower	Upper
Pubg arayüzü	5,603	,019	1,678	253	,095	,22968	,13688	-,03989	,49926
Candy arayüzü	1,694	,194	2,788	253	,006	-,42579	,15273	,72657	-,12502
Asphalt arayüzü	7,184	,008	3,242	253	,001	,52234	,16113	,20502	,83966
Angry birds arayüzü	,015	,903	1,045	253	,297	-,16067	,15380	-,46357	,14222

Merdin, M. (2021). Mobil oyunlarda grafik arayüzlerinin oyuncu tercihleri üzerindeki etkileri: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 107-149.

Mobil oyun seçimi ile ilgili (Pubg, Candy Crush, Asphalt, Angry Birds) oyunların arayüzlerinin değişkenlerinin cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan Bağımsız Örneklem T- Testi analiz sonuçlarına göre cinsiyetin Pubg oyun arayüzüne ve Angry Birds oyun arayüzüne göre anlamlı bir fark oluşturmadığı görülmektedir.

Asphalt [t(255)= 3.24, p< .05] ve Candy Crush [t(255)= 2.78, p< .05] oyun arayüzleri içinde ise cinsiyete göre anlamlı farklılık görülmektedir. Bu bulguya göre kadın ve erkeklerin mobil oyun arayüz seçiminde Asphalt ve Candy Crush adlı mobil oyunlar kapsamında cinsiyetlerin oyun seçimleri üzerindeki seçimlere etkisi olduğu görülmektedir. Bu bulguya göre Asphalt ve Candy crush adlı oyunun grafik arayüzlerinde kullanılan tasarım ve grafik ilkelerinin bu arayüzlerin seçiminde doğrudan etkisi olduğu söylenebilmektedir.

6.4. Telefon İşletim Sistemine Göre Farklılık Gösteren Değişkenlere İlişkin T Testi Bulguları

Tablo 15. İşletim sistemine göre yapılan t testi

Levene's Test for Equality of Variances				t-test for Equality of Means				
F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
							Lower	Upper

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Merdin, M. (2021). Mobil oyunlarda grafik arayüzlerinin oyuncu tercihleri üzerindeki etkileri: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 107-149.

Pubg arayü zü	1,1 36	,28 8	- ,29 6	25 3	,768	-,04127	,13961	- ,316 21	,233 67
Cand y arayü zü	,17 9	,67 2	,53 0	25 3	,597	,08325	,15721	- ,226 35	,392 85
Asph alt arayü zü	,33 2	,56 5	,14 2	25 3	,887	,02365	,16681	- ,304 86	,352 17
Angr y birds arayü zü	1,4 06	,23 7	,84 8	25 3	,397	,13240	,15614	- ,175 09	,439 90

Mobil oyun seçimi ile ilgili (Pubg, Candy Crush, Asphalt, Angry Birds) oyunların arayüzlerinin değişkenlerinin telefon işletim sistemine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan Bağımsız Örneklem T- Testi analiz sonuçlarına göre telefon işletim sistemi seçimleri ile oyun seçimleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

6.5. Oyunların Ücretli/Ücretsiz Olmasına Bağlı Değişkenlere İlişkin T Testi Bulguları

Tablo 16. Oyunların ücretli/ücretsiz olmasına ilişkin yapılan t testi

	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
								Lower	Upper
Pubg arayüzü	4,392	,037	1,563	253	,119	-,39823	,25481	-,90005	,10360
Candy arayüzü	4,394	,037	,327	253	,744	-,09430	,28837	-,66221	,47360
Asphalt arayüzü	1,163	,282	,548	253	,584	-,16760	,30571	-,76965	,43445
Angry birds arayüzü	,726	,395	,629	253	,530	,18021	,28649	-,38400	,74441

Mobil oyun seçimi ile ilgili (Pabg, Candy Crush, Asphalt, Angry Birds) oyunların arayüzlerinin değişkenlerinin ücretli/ücretsiz olmalarından dolayı seçimlerinde farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan Bağımsız Örneklem T- Testi analiz sonuçlarına göre mobil oyunların ücretli/ücretsiz olmaları ile oyun seçimleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

6.6. Akıllı Telefon Seçimi ve Mobil Oyun Seçimine Etkisine İlişkin T Testi Bulgular

Tablo 17. Akıllı telefon seçimine ilişkin yapılan testi

	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
								Lower	Upper
Pabg arayüzü	24,808	,000	-4,464	253	,000	-,54974	,12314	-,79226	-,30723
Candy arayüzü	,077	,781	-,807	253	,420	-,11611	,14389	-,39949	,16728
Asphalt arayüzü	18,522	,000	-3,888	253	,000	-,57708	,14843	-,86940	-,28476

Angry birds arayüzü	8,20	,00	-	25	,074	-,25520	,14232	-,535	,025
	5	5	1,79	3				49	08
			3						

Mobil oyun seçimi ile ilgili (Pubg, Candy Crush, Asphalt, Angry Birds) oyunların arayüzlerinin değişkenlerinin akıllı telefon seçimlerinin mobil oyunları kaldırmasına göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan Bağımsız Örneklem T- Testi analiz sonuçlarına göre akıllı telefon seçiminde Candy Crush oyun arayüzüne ve Angry Birds oyun arayüzüne göre anlamlı bir fark oluşturmadığı görülmektedir.

Asphalt [$t(255)= 3.88, p < .05$] ve Pubg [$t(255)= 4.64, p < .05$] oyun arayüzleri içinde akıllı telefonların oyunları kaldırması arasında anlamlı farklılık görülmektedir. Bu bulguya göre akıllı telefon seçimlerinde mobil oyunları çalıştırabilmesi, telefon seçimlerinde Asphalt ve Candy Crush adlı mobil oyunun akıllı telefonların oyunları kaldırmasında oyun seçimlerine etkisi olduğu görülmektedir. Bu bulguya göre Asphalt ve Pubg adlı oyunun grafik arayüzlerinde kullanılan tasarım ve grafik ilkelerinin bu arayüzlerin seçiminde doğrudan etkisi olduğu söylenebilmektedir.

6.7. Mobil Oyun İçi Karakter Görsel Seçenekleri ve İlgili Değişkenlere İlişkin T testi

Tablo 18. Mobil oyun içi karakter görsel seçenekleri seçimine ilişkin yapılan t testi

	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
								Lower	Upper
Pubg arayüzü	12,552	,000	3,247	253	,001	-,43231	,13314	-,69452	-,17010
Candy arayüzü	4,290	,039	2,507	253	,013	-,37910	,15121	-,67689	-,08130
Asphalt arayüzü	7,700	,006	2,053	253	,041	-,33050	,16101	-,64759	-,01341
Angry birds arayüzü	7,498	,007	2,142	253	,033	-,32308	,15081	-,62007	-,02608

Asphalt [t(255)= 2.05, p< .05] ve Pubg [t(255)= 3.24, p< .05], Angry Birds [t(255)= 2.14, p< .05], Candy Crush [t(255)= 2.50, p< .05] oyun arayüzleri için mobil oyunları içerisindeki karakter görsel seçeneklerin arasında anlamlı farklılık görülmektedir. Bu bulguya göre mobil oyun seçimlerinde oyun içerisindeki karakter görsel seçeneklerinin, mobil oyun seçiminde Pubg, Candy Crush, Asphalt ve Angry Birds adlı mobil oyunlar üzerinde etkisi vardır. Bu bulguya göre Asphalt, Candy Crush, Angry Birds ve Pubg adlı oyunun grafik arayüzlerinde kullanılan tasarım ve grafik ilkelerinin bu arayüzlerin seçiminde doğrudan etkisi olduğu söylenebilmektedir.

6.8. Mobil Oyunlarda Oyun Ön İzleme Görselleri ve İlgili Değişkenlere İlişkin T Testi Bulguları

Tablo 19. Mobil oyun ön izleme görsel seçimine ilişkin yapılan t testi

	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
								Lower	Upper
Pubg arayüzü	42,862	,000	7,004	253	,000	-,90568	,12931	1,16035	-,65102

Candy arayüzü	17,4 77	,00 0	- 4,6 70	25 3	,000	-,71315	,15272	- 1,013 91	- ,412 38
Asphalt arayüzü	52,4 69	,00 0	- 6,7 96	25 3	,000	1,0549 8	,15523	- 1,360 68	- ,749 28
Angry Birds arayüzü	21,2 21	,00 0	- 3,7 27	25 3	,000	-,57410	,15405	- ,8774 9	- ,270 72

Asphalt [$t(255)= 6,79, p< .01$] ve Pubg [$t(255)= 7.00, p< .01$], Angry Birds [$t(255)= 3.72, p< .01$], Candy Crush [$t(255)= 4.67, p< .01$] oyun arayüzleri ve oyun seçimleri için mobil oyunların ön izleme görselleri arasında anlamlı farklılık görülmektedir. Bu bulguya göre mobil oyun seçimlerinde mobil oyun ön izleme görsellerinin mobil oyun seçiminde Pubg, Candy Crush, Asphalt ve Angry Birds oyunlar üzerinde etkisi vardır. Bu bulguya göre Asphalt ve Pubg adlı oyunun grafik arayüzlerinde kullanılan tasarım ve grafik ilkelerinin bu arayüzlerin seçiminde doğrudan etkisi olduğu söylenebilmektedir.

6.9. Mobil Oyunlarda Oyun İkonları İndirme ve İlgili Değişkenlere İlişkin T Testi Bulguları

Tablo 20. Mobil oyun ikonları görsel seçimine ilişkin yapılan t testi

	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
								Lower	Upper
Pubg arayüzü	55,601	,000	6,976	253	,000	-,83876	,12024	1,07556	-,60195
Candy arayüzü	11,216	,001	4,767	253	,000	-,67543	,14168	,95445	-,39641
Asphalt arayüzü	59,785	,000	6,212	253	,000	-,90759	,14611	1,19535	-,61984
Angry birds arayüzü	16,053	,000	4,724	253	,000	-,66585	,14094	,94342	-,38828

Asphalt [t(255)= 6,21, p< .01] ve Pubg [t(255)= 6.97, p< .01], Angry

Birds [t(255)= 4.72, p< .01], Candy Crush [t(255)= 4.76, p< .01] oyun arayüzleri ve oyun seçimleri için mobil oyunların ikonları arasında anlamlı farklılık görülmektedir. Bu bulguya göre mobil oyun seçimlerinde oyun ikonlarının mobil oyun seçiminde Pubg, Candy Crush, Asphalt ve Angry Birds oyunların indirilmesi üzerinde etkisi vardır. Bu bulguya göre Asphalt ve Pubg, Angry Birds, Candy Crush adlı oyunun grafik arayüzlerinde kullanılan tasarım ve grafik ilkelerinin bu arayüzlerin seçiminde doğrudan etkisi olduğu söylenebilmektedir. Mobil oyunlarda oyun ikonları (logosu) oyunları indirilmesinde ile oyun arayüzü seçimi (pubg,candy,asphalt,angry) arasında anlamlı ilişki vardır.

7. Değişkenlerin Demografik Özelliklere Göre Farklaşması Tek Yönlü Varyans Analizi (One-Way ANOVA)

Çalışmaya katılan üniversite öğrencilerinin 1.sınıf, 2.sınıf, 3.sınıf ve 4.sınıf olmak üzere dört farklı kategori ayrıca 17-20, 21-25 ve 25-30 yaş aralığı olmak üzere üç farklı yaş aralığı olarak gruplara ayrılmıştır. Dört farklı kategori ve üç farklı yaş kategorisi arasında mobil oyun arayüzlerine göre oyun seçimlerinin değişkenleri konusunda anlamlı veya anlamsız fark bulmak amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi (One-Way ANOVA) testi yapılmıştır.

Yapılan tek yönlü varyans analizine göre, dört farklı kategorinin karşılaştırılmalarına bakıldığında Pubg [F(1,812)= 1.85, p>.05], Candy Crush[F(1,176)= 1.54, p>.05], Asphalt[F(1,576)= 2.31, p>.05], Angry Birds [F(2,483)= 3.17, p>.05] mobil oyun seçimlerine göre sınıfların oyun arayüz seçimleri arasında anlamlı olarak farklılaşmadığı görülmektedir. Yaş aralığı için üç farklı kategoriye bakıldığında ise, Pubg[F(2,053)= 2.10, p>.05], Candy Crush[F(0,699)= 0.92, p>.05], Asphalt[F(0,699)= 0.92, p>.05], Angry Birds [F(1,197)= 1.55, p>.05] karşılaştırmalarına bakıldığında yaş ile oyun arayüz seçimi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir. Analiz sonuçları aşağıdaki tablolarda detaylı bir şekilde özetlenmiştir.

Tablo 21. Katılımcıların Sınıf Dağılımı

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Pubg arayüzü	5,577	3	1,859	1,812	,146
Candy arayüzü	4,628	3	1,543	1,176	,320
Asphalt arayüzü	6,943	3	2,314	1,576	,196
Angry birds arayüzü	9,512	3	3,171	2,483	,061

Tablo 22. Katılımcıların Yaş Dağılımı

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Pubg arayüzü	4,218	2	2,109	2,053	,131
Candy arayüzü	1,843	2	,922	,699	,498
Asphalt arayüzü	6,647	2	3,323	2,270	,105
Angry birds arayüzü	3,106	2	1,553	1,197	,304

Tartışma

Mobil oyun piyasası hızla ilerleyip teknolojinin desteğiyle gelişmektedir. Bu çalışmanın temel amacı üniversite öğrencilerinin ilgi alanına giren oyun türleri ve mobil oyunların arayüzleri arasındaki tercihlerini etkileyen faktörlerin neler olduğunu ortaya koymaktır. Arayüzü oluşturan tasarım faktörleri ise oyuncuların tercih ettiği oyunu indirip mobil cihazına yüklemesinde etkili olmuştur. Araştırmanın bu

amacını anlamlandırmak amacıyla istatistiki yöntemler kullanılmış ve oyuncuların mobil oyun seçerken arayüz tasarımlarının ne derecede etkili olduğu belirlenmiştir. Üniversite öğrencilerinin mobil oyun tercihini etkileyen mobil oyun arayüz faktörlerinden oyun içi karakter görseli seçenekleri, akıllı telefon seçimi, ön izleme görselleri ve oyun ikonlarının mobil oyun seçimlerine doğrudan etkisi olduğu tespit edilmiştir. Mobil oyunlara sosyalleşme çerçevesinden bakıldığında ise mobil oyunların çok oyunculu yapıya sahip olmaları onların daha çok tercih edilebilirliğini arttırmıştır. Bu sonuç doğrultusunda insanların birbirleriyle olan etkileşiminin oyun tercihi üzerine önemli bir yeri olduğunu bulan Baek, Song ve Seo'nun (2004, s. 78) sonuçlarına bakıldığında üniversite öğrencilerinin oyunları sosyalleşmek ve sosyal ortamda bir yer edinmek için kullandıkları ortaya çıkmıştır. Rekabetçi oyun tercihinde bulunan oyuncuların, birbirlerine üstün gelme durumu oyun tercihlerinde önemli bir etkiye sahiptir. Oyun geliştiricilerinin mobil oyunları oluştururken oyuncuları memnun etmesi, oyuncuların geri dönüşlerinin olumlu olması ve oyunun yüksek puan alması oyun seçimlerinde etkili bir faktör durumuna gelmiştir. Oyunu oynayan kullanıcıların GooglePlay Store veya App Store aracılığıyla oyun hakkında olumlu yorumlar yazması kullanıcıların birbirlerini oyun hakkında bilgilendirmek ve ön izleme yapmasını sağlamaktadır. Mobil oyun seçimlerinde arayüzlerin yanı sıra sosyal medya kullanımı ve oyuncuların birbirleri arasındaki networklerin Park, Kim (2013, s. 1359) belirttiği gibi pazarlama unsurlarından en önemlisi kişilerin birbirleri arasındaki iletişim ağı ile olan uyumdur. Önemli bir faktör ise mobil oyunlar için oluşturulan arayüzlerin oyuncular üzerinde bıraktığı etkidir. Oyun tasarımı ve geliştirmesinde oyuncuların öncelikle ilgisini çekmek, oyun hakkında bilgi vermek amacıyla oluşturulan arayüzlerin oyuncuyu ilk etapta oyuna bağlamak ve oyuna çekmek için ön izleme görselleri oluşturulmaktadır. Bu görseller oyun hakkında bilgisi olmayan oyuncuları oyunu indirmek amacıyla estetik anlayışlarına bir dokunuş yapmak için kullanılmaktadır. Araştırmanın önemli bir diğer sonucu ise erkek veya kadınların farklı oyun seçimlerinde arayüz faktörünün etkisi olmadığıdır. Kadın veya erkek oyuncuların oyunları seçmesindeki etki arayüz görsellerinde beğendikleri unsurların oyun içerisinde bulunup bulunmadığıdır. Araştırma bulgularına paralel olarak mobil oyun geliştiren firmaların oyunları piyasaya duyurma faaliyetleri içerisinde mobil oyun arayüzlerinin yanı sıra oyunların

indirilme sayıları, oyunlara verilen yıldız ve beğeni puanları, akıllı telefonlarını ne derece zorlayacağı takılmadan çalıştıracak olması ve telefon üzerinde kapladığı yer gibi özelliklerini vurgulamaları firmalar için önem arz etmektedir. Araştırma kapsamında ele alınan beş bağımlı veya bağımsız değişkenlerden biri olan oyun ikon tasarımlarının oyun seçimine olan etkisidir. Oyuncular Google veya App store'a girdiklerinde mobil oyunlar için öncelikle oyun ikonları listesi onları karşılar. Oyuncular mobil oyunlar hakkında ilk önce bilgiyi bu ikonlar sayesinde elde etmektedir. İndirecekleri oyunun konusunu anlatmaya çalışan bu ikonlar oyuncuları oyunu indirmesine iten faktörlerden biridir. Daha sonra gelen oyun ön izleme görselleri ise oyuncuları oyun hakkında bilgi verme ve ilgilerini çekme konusunda oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu sayede oyun geliştirici firmaların kullanıcıların hangi tarz oyun seçtiklerini ve hangi oyunların beğeni sayılarının yüksek olduğunu bu durumdan çıkarmaları tavsiye edilmektedir. Genelde mobil oyunların hemen hepsi internet bağlantısı istemektedir. Bunun ana sebeplerinden birisi oyun içi satın alma seçenekleridir. Ayrıca tek oyunculu oyunlar yerine oyuncuların çok oyunculu oyunlar tercih etmesi oyuncuların diğer oyuncularla birlikte etkileşim hâlinde olmasına ve bu sayede sosyalleşme ihtiyaçlarını da bu şekilde gidermelerine neden olmaktadır. Mobil oyun türleri de oyun seçiminde önemli bir faktördür. Örneğin strateji tarzındaki oyunlar kadın ve erkek oyuncular tarafından oldukça fazla tercih edilmektedir. Lehmann, Geiser ve Quasier-Pohl (2006, s. 616) masaüstü oyunların tercihinde cinsiyete göre farklılık oluşturduğunu araştırmaları sonucu ortaya koymuşlardır. Bu anlamda oyun geliştirici firmaların bu ayrımı göz önünde bulundurmaları tavsiye edilmektedir.

Sonuç

Teknolojinin hızlı bir şekilde gelişmesiyle birlikte mobil cihazlar gün geçtikçe bireylerin yaşamlarına daha fazla nüfuz etmekte ve kullanım alanları giderek yayılmaktadır. Mobil oyunların sosyal etkileşim, rekabetçilik, eğlendirici içerik gibi birçok fonksiyonu kendi içerisinde barındırmalarından dolayı çoğu insan tarafından akıllı telefonlarının vazgeçilmez bir ögesi olmuştur. Toplumsal hayatta hemen hemen her yaşta kullanıcıyı kendisine bağlayan akıllı telefonlar, özellikle genç nüfusun vazgeçilmez bir parçası hâline gelmiştir. Genç nüfus arasında dijital bir iletişim alanı oluşmasına imkân sağlayan ve günümüzde sosyalleşme aracı olarak kullanılan akıllı

telefonlar, mobil uygulama ve oyunlar sayesinde bireylerin arayışlarına uygun olarak hem sosyal hayatlarını düzenlemede hem de eğlence amaçlı kullanılan fonksiyonel bir araç olarak görülmektedir. Diğer bir ifade ile akıllı telefonları başka mobil teknolojilerden farklı kılan, fonksiyonel, pratik ve kişiye özel olmasıyla birlikte Google Play Store ve App Store aracılığıyla indirilebilen mobil cihazlar için geliştirilen mobil oyun ve uygulamaları gibi içerikleridir. Yapılan bu araştırmanın öncelikle sadece mobil cihazlar üzerinden oynanan oyunları ve akıllı telefonlar üzerinden oynanabilen mobil oyun arayüzlerini kapsamaktadır. Bu yüzden masaüstü bilgisayarlarda oynanan dijital oyun arayüzleri hakkında bilgi sağlamamaktadır. Bu araştırma, mobil platform üzerinden oynanan mobil oyunların üniversite öğrencileri tarafından tercih edilmesinde oyunların arayüzlerinin ne derecede etkili olduğunu ortaya koymak amacıyla 4 farklı mobil oyun arayüzü üzerinden nicel yöntemi ile yapılmıştır. Araştırma sadece 2019-2020 dönemi içerisinde üniversitede okuyan öğrenciler üzerinde yapılmıştır. Saha çalışması çeşitli üniversitelerde okuyan 1, 2, 3 ve 4. sınıf öğrencileri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma 255 üniversite öğrencisinin katıldığı bir anket ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında mobil oyunların tercih edilmesinde grafik arayüzlerinin oyuncular üzerinde etki bırakması incelenmiştir. Literatür araştırmasında öncelikle mobil teknolojilerin tanımı ve gelişimi sonraki bölümde grafik tasarımın ilkeleri ve mobil sektörle birleşmesi son olarak da mobil oyunların tarihçesi ve türleri hakkında bilgi verilmiştir. Araştırma bulguları, hem üniversite öğrencilerinin mobil oyunları benimsemelerinde etkili olan değişken faktörleri göstermekte hem de öğrencilerin mobil dünya ile ilişkilerinin daha iyi anlaşılması açısından da önemli veriler sağlamaktadır. Bu açıdan, araştırma bulgularına ilişkin sonuçlar şu şekilde maddelenebilir:

- Üniversite öğrencilerinin mobil oyun seçimlerinde oyun arayüzlerinin etkisine bakıldığında oyun seçimleri ve farklı tasarım çizgisine sahip olan arayüzler arasında anlamlı bir fark çıkmıştır.
- Üniversite öğrencilerinin akıllı telefon seçimi yaparken mobil oyunları hızlı, takılmadan oynatmasının telefon seçimlerine olan etkisi ortaya konmuştur.
- Mobil oyun seçimlerinde oyun geliştirici firmalarda çalışan grafik tasarımcılar tarafından tasarlanan oyun içi görsellerin grafik yapısının (animasyon, piksel, vektörel) oyuncuların oyunu indirmesinde etkili olduğu ve kendi estetik beğenilerine göre “Candy Crush” gibi daha çok vektörel bir tarzı mı ya da “Pubg” gibi gerçekçi grafik tarzını mı benimsedikleri ortaya konmuştur.
- Mobil oyunların olmazsa olmaz öğelerinden birisi de oyun içerisindeki bulunan karakter özelleştirme seçenekleridir. Bu seçeneklerin oyun yapısına bir etkisi olmamakla beraber sadece karakter görsel seçenekleri anlamında bir

değişiklik sağlamaktadır. Bu bağlamda mobil oyunlar içerisindeki görsel seçenekleriyle mobil oyun seçimleri arasında yapılan araştırma sonucu anlamlı bir fark çıkmıştır. Buradan yola çıkarak karakter görsel seçeneklerinin mobil oyun seçimlerinde etkisi olduğu ortaya konmuştur.

- Mobil oyun seçiminde kullanıcılar için mobil oyun seçerken App Store veya Play Store'daki oyun ön izleme görselleri oldukça önemli bir etkiye sahiptir. Bu görseller sayesinde oyuncular akıllı telefonlarına indirecekleri oyun hakkında indirmeden bilgi sahibi olabilmektedirler. Bu görsellerin oyuncu tercihi üzerinde doğrudan bir etkisi olduğu saptanmıştır. Kullanıcılar mobil oyunu indirmeden önce oyun ön izleme görsellerine bakıp kendi ilgi alanları doğrultusunda oyun tercih ettikleri ortaya konmuştur.
- Mobil oyun seçimi yaparken üniversite öğrencilerinin oyun seçimlerinde etkili olan diğer bir element ise oyun ikonlarıdır. App Store veya Play Store'dan oyun seçerken her oyunun kendine ait ikonu bulunmaktadır. Bu ikonlar oyun hakkında oyuncuya bilgi vermek amacıyla kullanıldığı gibi oyunun başlığı ve teması hakkında da bilgi vermektedir. Araştırma sonucu oyun ikonların oyun seçimleri üzerinde etkisi olduğu ortaya konulmuştur.
- Araştırmayı 4 farklı türde mobil oyun arayüzü üzerinden anket yöntemi ile üniversite öğrencilerinin tercihleri ile gerçekleştirilmiştir. Bu 4 farklı türdeki oyun arayüzlerini katılımcılar likert anket seçeneklerinden “Hiç Katılmıyorum”dan “Tamamen Katılıyorum”a doğru derecelendirmiş ve seçtikleri oyun arayüzüne göre grafiksel öğelere bakılarak karşılaştırma yapılmıştır. Anket sorularının cevapları her bir arayüze göre farklı yorumlanmış ve kullanıcıların seçimleri görsel açıdan değerlendirilmiştir.
- Mobil teknolojilerin hızla geliştiği ve gündelik yaşama entegre olduğu bir çağda mobil tasarımlarında önemi hızla artmaktadır. Bu durumu göz önünde bulundurarak mobil oyun geliştiricilerinin arayüz tasarımlarına önem vererek geliştirmesi önerilmektedir.
- Grafik tasarımcıların mobil oyun arayüz tasarlama konusunda oyuncuların geri dönüşlerini dikkate alarak tasarım süreçlerini tekrar gözden geçirmesi ve oyuncularla etkileşimli bir şekilde tasarım sürecini yönetmesi önerilmektedir.
- Oyun ikonları, ön izleme görselleri, oyun içi karakter görsel seçenekleri ve grafik tarzının oyun görsel diline göre belirlenmesi ve kullanıcı dostu arayüzlerin daha sık kullanılması önerilmektedir.
- Araştırmanın akademik sahada ilerlemesini sağlayacak olan araştırmacılara, mobil oyun seçiminde arayüzlerin etkisini daha büyük bir kesim için belirlenmesi amacıyla 15-35 yaş arası bir kitleye anket

yapılması ve çıkan sonuçlar doğrutusunda yeniden yorumlaması önerilmektedir.

Kaynakça

- Alessi, S. M. ve Trollip, S. R. (2001). *Multimedia for Learning Methods and Development. 3rd edition.* Massachusetts, USA: Allyn and Bacon.
- Budiu, R. (2015). *Mobile Navigation.* 4, 03, 2020 tarihinde nngroup.com: <https://www.nngroup.com/articles/mobile-navigation-patterns/> adresinden alındı
- Baek, S., Song Y & Seo, J.K (2004). Exploring customers' preferences for online *Proceedings of the Third Annual Workshop on HCI Research in MIS*, Washington, D.C., December 10-11, pp.75-79.
- Bingöl, B. (2010). "Lisans Düzeyindeki Görsel İletişim Tasarımı Eğitiminde Çoklu Ortam(Multimedya) Kullanımı: Ankara'daki Görsel İletişim Tasarımı Bölümlerinin İncelenmesi", Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
- Chen, C., & Leung, L. (2016). Are you addicted to Candy Crush Saga? An exploratory study linking psychological factors to mobile social game addiction. *Telematics and Informatics*, 33(4), 1155-1166.
- Çakır, M., Çakır, F., & Usta, G. (2010). Üniversite öğrencilerinin tüketim tercihlerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 87-94.
- Evren, F. B. (2016). Grafik Arayüzlerin Tasarım ve Kullanılabilirlik Açısından İncelenmesi: Android ve Ios. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 4.
- Engl, S., & Nacke, L. E. (2013). Contextual influences on mobile player experience—A game user experience model. *Entertainment Computing*, 4(1), 83-91.
- Favell, A. (2016, 6). *The three Us of mobile design: UX v usability v UI.* Tarihinde clickz.com: <https://www.clickz.com/the-three-us-of-mobile-design-ux-v-usability-vui/100971/> Erişim Tarihi: 04, 03, 2020
- Fitzmaurice, G.W., (1996). Graspable User Interfaces, Doctoral Thesis, University of Toronto, Canada.
- Hooper, S. (2017, 3 4). *Design for Fingers, Touch, and People, Part 1.* Tarihinde [uxmatters.com:](https://www.uxmatters.com/mt/archives/2017/03/design-for-) <https://www.uxmatters.com/mt/archives/2017/03/design-for->

- fingers-touchand-people-part-1.php adresinden alındı Erişim Tarihi: 4, 03,2020
- Leung, L. & Wei, R. (2000). "More Than Just Talk on the Move: Uses and Gratifications of the Cellular Phone", *Journalism and Mass Communication Quarterly*, 2(77), pp.308-320.
- Nielsen, J. (2012, 1 4). *Usability 101: Introduction to Usability*. 4.03.2020 tarihindenngroup.com:
<https://www.nngroup.com/articles/usability-101-introduction-to-usability/> adresinden alındı
- Nick, T. (2014). This was the world's first cell phone with a game loadedonit. http://www.phonearena.com/news/This-was-the-worlds-first-cellphone-with-a-game-loaded-on-it_id62920, (Erişim Tarihi: 23.03.2020)
- Ponnada, A., & Kannan, A. (2012, August). Evaluation of mobile games using playability heuristics. In Proceedings of the International Conference on Advances in Computing, *Communications and Informatics* (pp. 244-247).
- Price, R. V. (1991). *Computer Aided Instruction: A guide for Authors*. Belmont C.A.: Wasworth Inc.
- Rutter, J., & Bryce, J. (Eds.). (2006). *Understanding digital games*. Sage, s. 22
- Rouse, R. (2005). *Game Design, Theory and Practice* (Wordware Game Developer's Library). USA: Wordware Publishing.
- Torrejon, A., Callaghan, V. ve Hagraş, H. (2013). Panoramic audio and video: towards an immersive learning experience. conference paper, Presented at Immersive Environments 2013, 28-29th November 2013, London: Kings College.
- Turper, D. (2008). "Web Siteleri İçin Orta Yaş ve Üzeri Kullanıcılara Yönelik Arayüz Tasarımları", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
- TÜİK. (2014b). *İstatistiklerle Gençlik, 2013*. tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16055> Erişim Tarihi: 5.10.2019
- Tuck, M. (2001, 8 13). *The Real History of the GUI*. 11 9, 2017 tarihinde sitepoint.com: <https://www.sitepoint.com/real-history-gui/> (Erişim

Tarihi: 26.02.2020)

- Usabilla. (2017, 5 15). *A Short History of Computer User Interface Design*. medium.theuxblog.com: <https://medium.theuxblog.com/design-29a916e5c2f5> (Erişim Tarihi: 26.02.2020)
- Yee, N. (2006). The demographics, motivations, and derived experiences of users of massively multi-user online graphical environments. *Presence: Teleoperators and virtual environments*, 15(3), 309-329.
- Wu, J. H., Wang, S. C., & Tsai, H. H. (2010). Falling in love with online games: The uses and gratifications perspective. *Computers in Human Behavior*, 26(6), 1862-1871.
- Waller, T. (2015). Marketing Strategies of Mobile Game Application Entrepreneurs Doctoral Study, Walden University, College of Management and Technology.

Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,

e-ISSN: 2651-4605

Özhazinedar, T. (2021). Soğuk Savaş döneminin 68 olaylarına etkisi.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (6), 151-179.

Makale Geliş Tarihi: 27.01.2021

Makale Kabul Tarihi: 29.03.2021

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNİN 68 OLAYLARINA ETKİSİ

Tuba ÖZHAZİNEDAR¹

Öz

Soğuk Savaş dönemi, ABD ve Sovyetlerin dünya üzerinde hâkimiyet kurmak adına uygulamış oldukları askerî, siyasi ve ekonomik politikalarıdır. II. Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Doğu Avrupa'da yayılcı bir politika takip etmiş, ABD de Sovyet politikasına karşı Batı Avrupa'ya maddi yardımlarda bulunulmuştur. Bölgede antikomünist bir sistem tesis etmeye çalışmıştır. ABD ve Sovyetler arasındaki yarış dünyanın Doğu ve Batı olarak ikiye bölünmesine, ardından yaşanan gerginlik dünyanın kamplaşmasına ve bir süre sonra mevcut sisteme karşı direnişlerin baş göstermesine neden olmuştur. Bu dönemde gerçekleşen etnik çatışmalar, kapitalist ve komünist blok ülkelerinde uygulanan politikalar global barışı tehdit eden bir noktaya ulaşmış ve eylemlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. ABD kapitalizm merkezli bir yönetim anlayışını benimserken, Sovyetler medya, ordu, ekonomi ve daha birçok kurumun kontrol altına alındığı komünist yönetimleri benimsemiştir. Bu amaçla Soğuk Savaş süresince kullanılan güç siyaseti, siyasal baskılar ve tehditler, yıkıcı ve bölücü faaliyetler, psikolojik savaş uygulamaları, kışkırtıcı propaganda vb. yöntemler tepkileri beraberinde getirmiş ve kitle gösterilerine dönüşmüştür. Soğuk Savaş döneminde Sovyetler ve ABD arasında cereyan eden politik çekişme, kutuplaşma ve bölgesel yaptırımlar bölgelerde sıcak çatışmaların yaşanmasına, bölgelerin mücadele sahası olmasına neden olmuştur. Özellikle Kore ve Vietnam Savaşı, Berlin Sorunu, 1956 ve 59 yıllarında Doğu Avrupa ve Ortadoğu hattında çekişmelerin yaşanması, U-2 casus uçağı sorunu, Küba Krizi tarafları karşı karşıya getirmiş, Soğuk Savaş döneminde bir sıcak savaşın yaşanmasına neden olmuştur. Tüm bu olaylar 68 öğrenci eylemlerinin bir domino etkisi yaratarak tüm dünyaya eş zamanlı yayılmasına neden olmuştur. Bu çalışma tüm dünyada eş zamanlı meydana gelen 68 öğrenci eylemlerinin temelinde yatan olayları belirlemektir. Çalışmada, komünizm ve kapitalizm uygulamasında kullanılan yöntemlerin siyasi, ideolojik ve ekonomik kamplaşmaya dönüşmesi tartışılmış, bu tartışma neticesinde baskının mutlak bir tepkiye yol açtığı görülmüştür. Sovyetlerin Doğu Avrupa'da uyguladığı politika hem Sovyet itibarını zedelendiğı hem de yükselen komünizme olan inancı sarstığı tespit edilmiştir. Sovyetlerin ve ABD'nin dünya üzerinde hâkimiyetlerini devam ettirmek için uygulamış oldukları yöntemlerin çok kutupluluğı derinleştirdiğı söylenebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Soğuk Savaş Sonrası Dönem, Politika, Komünizm, Kapitalizm, Öğrenci Eylemleri.

¹ Dr., tozhazinedar@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-6396-8946.

The Effect Of The Cold War Period On The 68 Events

Abstract

The Cold War era means the military, political and economic policies implemented by the US and the Soviets to dominate the world. After World War II, the Soviets followed an expansionist policy in Eastern Europe, and the USA provided financial aid to Western Europe despite the Soviet policy. The United States tried to establish an anticommunist system in the region. The race between the United States and the Soviets divided the world into East and West, and after a while, this race caused some resistant movements towards the current system. The policies implemented reached a point that could threaten global peace and set a scene for different protests. While the United States adopted a capitalism-centered approach for their governance, the Soviets adopted Communist administrations in which the media, army, economy and many other institutions were controlled. As a result of that atmosphere, power politics used during the Cold War, political pressures and threats, destructive and divisive activities, psychological warfare practices and longtime provocative propaganda eventually caused strong reactions and triggered a lot of mass demonstrations. During the Cold War, the political strife, polarization and regional sanctions that took place between the Soviets and the United States led to hot conflicts in the regions, and the regions became areas of struggle. Especially the Korean and Vietnam War, the Berlin problem, the conflict on the Eastern European/Middle East lines in 1956/1959, the U-2 spy plane problem and the Cuban crisis increased the tension and even led to a hot war during the Cold War. All these events caused 68 student actions to spread simultaneously around the world by creating a domino effect. This study is to determine the underlying events of 68 student actions that occurred simultaneously around the world. In the study, the transformation of the methods used in the practice of communism and capitalism into political, ideological and economic camps was discussed, and as a result of this discussion, it is determined that pressure leads to an absolute reaction. In addition, according to our research, Soviet policy in Eastern Europe tarnished the Soviet reputation and weakened the belief in communism rising. Furthermore, it can be stated that the methods applied by the Soviets and the United States to maintain their dominance in the world deepened the multipolarity.

Keywords: Post-ColdWarPeriod, Politics, Communism, Capitalism, StudentActions.

Giriş

Soğuk Savaş, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD ve Sovyetler arasında 1947'den 1991'e kadar devam eden uluslararası siyasi ve askerî sahadaki nüfuz mücadelesidir. Dünya Batı Blok'u ve Doğu Blok'u olarak ikiye ayrılmış, Amerika'nın önderliğindeki Batı Blok'u ülkeleri kapitalist sistemle, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin önderliğindeki Doğu Blok'u ülkeleri komünist sistemle yönetilmiştir. Dünyanın kapitalist ve komünist olarak ikiye ayrılması iki süper gücü karşı karşıya getirerek, silahlanma yarışına, pakların kurulmasına ve askerî blokların oluşturulmasına müncer olmuştur. Hem ABD hem de Sovyetler Birliği bloklaşan ülkeleri kendi yanlarına çekmeyi hedeflemiş, bu amaç doğrultusunda ABD geliştirmekte olan ülkelere maddi yardımda bulunmuş, Sovyetler Birliği ise yayılcı bir siyaset izlemiştir. Hem ABD hem de Sovyetler politikalarını takip ederken bölgesel savaşlara taraf olmuş, ideolojik propaganda ve kışkırtmalarla hâkimiyetlerini sağlamlaştırmaya çalışmışlardır. (Hobsbawm, 2006, s. 173)

Hâkimiyet kurdukları bölgelerde kendi görüş ve çıkarları dışında meydana gelen olaylara silahlı müdahalede bulunan Sovyetler ve ABD, bölgelerde oluşturulmak istenen gerginliklerle denge ve korku politikalarını hedeflemişlerdir. Oluşturulmak istenen politikalarla, dünya hâkimiyeti tasavvur edilmiş, bu safhada dünya hürriyet düzeni ile totaliter komünist düzenin mücadelesi hâline getirilmiş, “hür dünya” ve “demir perde ülkeleri” ortaya çıkmıştır. Bir bölgede bölge üzerinde hegemonyayı sürdürebilmenin en temel şartı ekonomik güç olduğundan hâkimiyet mücadelesinde kullanılan en önemli saiklerden biri de para olmuştur. Böylece ideolojik üstünlük ekonomik güç ile sağlanmaya çalışılmıştır. Ekonomik güç ile elde edilen başarı Soğuk Savaş döneminin getirmiş olduğu en geniş ölçekli vasıtalarından biri olarak değerlendirilmiştir. (Kantarıcı, 2012, s. 52)

Dünya üzerindeki nüfusun etki altına alınmaya çalışıldığı Soğuk Savaş döneminde sosyalizmin yükselmesi oldukça önemli bir dönemece oluşturmuştur. Sosyalizmin yükselmesinde II. Dünya Savaşı boyunca uygulanan Almanların ırkçı politikası, Amerika'nın Uzakdoğu'yu, Hiroşima ve Nagasaki'yi atom bombasıyla yerle bir etmesi sefaleti, yıkımı, yoksulluğu ve ekonomik çöküşü hızlandırmış ve bu durum sosyalizme olan ilgiyi artırmıştır. Ancak bu durum kısa sürmüş, Sovyetlerin komünizmi yayarken uygulamış olduğu yöntem, Doğu

Avrupa ülkelerinde Sovyet rejimine karşı ayaklanma ve isyanları doğurmuştur. Amerika Sovyet ilerleyişini durdurmak için Kuzey Atlantik Anlaşma Örgütü'nün (NATO) kurulmasını sağlamış, böylece Sovyet yayılmasına ve tehdidine karşı Avrupa ülkeleri ile etkili bir ittifak oluşturulmuştur. Marshall yardımıyla gelişmekte olan ülkelere yapılan ekonomik destekle ülkelerin Amerikan sistemi içerisinde kalmaları sağlanmıştır. (Ataç, 2019, s. 1)

Buna istinaden Sovyetler Doğu Avrupa'da, Ortadoğu'da, Uzakdoğu veya Asya'da hâkimiyet sahasını kuvvetlendirmiştir. Doğu Avrupa'da komünizmin güçlenmesi için Sovyet çatısı altındaki ülkeler Sosyalist Birlik Partisi altında birleştirilerek Kominform kurulmuştur. Sovyetler Doğu Avrupa ülkelerini daha kolay kontrol edebilmek için ekonomilerini hâkimiyet altına almak istemiş ve Doğu Avrupa ekonomi birliği olan Comecon'un kurulmasını sağlamıştır. Vietnam'da Kuomintang savaşçılara ve Çin'deki kültür devrimine destek vererek hem Çin'i hem de Vietnam'ı kontrol altına almaya çalışmıştır. Böylece Sovyetler işgal altına aldığı ülkelerde komünist sistemi kurmayı başarmış ve Soğuk Savaş'ın getirmiş olduğu kutuplaşmada ABD karşısında Doğu Blok'unu oluşturmuştur. (Ereker, 2019, s. 3)

14 Mayıs 1955 yılında Sovyetler Birliği, çatısı altındaki Doğu Avrupa ülkelerini Varşova Paktı altında birleştirmiştir. Çekoslovakya, Bulgaristan, Macaristan, Polonya, Romanya, Doğu Almanya ve Arnavutluk'tan oluşan paktla politik, ideolojik, ekonomik ve askerî birlik sağlanmış, Sovyetler Doğu Avrupa üzerinde hâkimiyet kurmuştur. Bu hâkimiyet bir süre sonra Doğu Avrupa'da muhalif eylemlerin ortaya çıkması neden olmuştur. Sosyalist oluşumların güçlendirilerek dünyada Sosyalist rejimler kurulmasını amaçlayan Stalin'in rejimi inşa ederken uygulamış olduğu baskı, ölümünden hemen sonra rejime karşı muhalefeti gün yüzüne çıkarmıştır. Stalin'in ölümünden sonra yaşanan destalinizasyonla başlayan Polonya eylemleri 68 öğrenci eylemlerinin temelini oluşturmuştur. (Karadereli, 2020, s. 50)

1. Komünist Sistemin Uygulandığı Ülkelerde Meydana Gelen Olaylar

II Dünya Savaş'ında Doğu Avrupa'da Alman ilerlemesi Sovyetler tarafından durdurulmuş, Yalta Konferansı'nda alınan kararlara göre Almanların istilasından kurtarılan bölgelerde geçici hükümetler

kuruluncaya kadar Doğu Avrupa Sovyet işgal sahasında bırakılmıştır. Fakat Sovyetler bölgede hâkimiyet kurmak istediğinden bölgeden ayrılmamış, bölgede kendisine bağlı komünist hükümet kurdurtmuştur. Böylece Sovyetler Doğu Avrupa'da hâkimiyet elde ederek Avrupa'da güvenliğini temin etmiştir.

1.1 Olayların Gelişimi

Soğuk Savaş dönemi askerî ittifaklar, ambargolar, güç mücadelesi şeklinde bir süre devam etmiş, Kore Savaşı'yla sıcak bir çatışmaya dönüşmüş, Küba Füze Krizi, Berlin Duvarı, Berlin Ablukası ile tarafları karşı karşıya getirmiştir. Nükleer silahların kullanılma kaygısı, savaşa hayır protestolarını yaygınlaştırmıştır. 1960'larla birlikte toplumsal hareket dalga dalga tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Küresel protestoların ilk başlangıç noktası Doğu Avrupa ülkeleri olmuştur. Komünizm karşıtlığı ile başlayan eylemler kısa sürede tabana yayılarak çok sayıda örgütlü protestolara dönüşmüştür. Bölgede, Sovyet rejimine karşı Macar ayaklanması, Poznan ayaklanması, Doğu Almanya ayaklanması, Polonya ayaklanması, Çekoslovakya ayaklanması ve Yugoslavya ayaklanması meydana gelmiştir. (Karaosmanoğlu, 2014, s. 4)

Bölgede Stalin'e tepkiler yükselmeye başlamış, Sovyetler sosyalizm çizgisinden sapmakla suçlanmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra en yoğun işçi eylemlerinin yaşandığı Fransa, Belçika, Almanya ve İngiltere Sovyetlerin proletarya safından çıktığını söyleyerek tepkilerini dile getirmişlerdir. Sovyetlerin Poznan'daki işçi eylemlerini baskı ve şiddetle sona erdirmesi, artan işçi grevlerine uyguladığı tutum, Stalinist parti ve sendikaların işçi sınıfı düşmanı olduğunu tüm dünyaya göstermiştir. Ayrıca Sovyetlerin Doğu Avrupa'daki seçimlere müdahalesi, muhalefet partilerinin dağıtılarak ülkede komünist parti hâkimiyetinin sağlanması, basın özgürlüğünün kısıtlanması komünist sisteme olan tepkileri her geçen gün artırmıştır. Doğu Blok'u ülkelerinde meydana gelen ekonomik kriz de sistemle olan çatışmaları daha da derinleştirmiştir. (Gaddis, 2020, s. 70)

1968 öğrenci olayları Fransa'da başlayıp kısa sürede tüm dünyada etkisini göstermiş olsa da Polonya'da 1955'te başlayan Stalinist hükümete karşı gerçekleştirilen eylemler ilk öğrenci gösterileri olmuştur.

1953'te Stalin'in ölümüyle başlayan destalinizasyon ile birlikte Sovyet yönetimi eleştirilmeye, Polonya'da uygulanan ambargo tartışılmaya başlanmıştır. Ülkede anti-komünist bir direniş de baş göstermiş, ülkedeki sistem karşıtları örgütlü direnişler gerçekleştirmişlerdir. Aydınların hükûmet hakkındaki eleştirileri kısa sürede yankı bulmuş; öğrenciler, işçiler ve halk seslerini yükseltmeye başlamışlardır. Ekonomik sorunların giderek artması, alım gücünün her geçen gün düşmesi, işçilerin greve gitmesine ve eylemlerin başlamasına sebep olmuştur. Polonya'da gerçekleştirilen eylemler totaliter yönetimine karşı meydana gelen ilk kitlesel protesto eylemi olmuş ve diğer Doğu Blok'u ülkelerini cesaretlendirmiştir. (Judt, 2019, s. 381)

1956'da Polonya'daki metal işçileri, hükûmetin vergi artırımını protesto etmek için şehir merkezine doğru yürüyüşe geçmiş, yaşam standartlarının artırılması, özgürlük ve adalet talebinde bulunmuştur. Çok kısa sürede öğrenciler de işçilere katılmış ve Adam Mickiewicz meydanında çok büyük bir kitle gösterisi gerçekleşmiştir. Göstericiler hükûmetten beklentilerini dile getirmiş, hükûmet yetkileri göstericilerden bir grup temsilciyle görüşmeyi kabul etmiştir. Temsilci grubun uzun süre geri dönmemesi ve tutuklandıkları haberlerinin yayılması eylemlerin yönünü değiştirmiş ve gösteriler ayaklanmaya dönüşmüştür. Kamu binalarını işgal eden göstericiler, geniş tahribat gerçekleştirmiş, askerî garnizonu ele geçirerek silah depolarını işgal etmişlerdir. Olayların kontrolden çıkması üzerine Sovyet askerî tüm şehri kuşatmış, çok sayıda gösterici tutuklanmış, yüzlerce kişi yaşamını yitirmiştir. Eylemlerin Sovyetler tarafından kanlı bir şekilde bastırılması Avrupa'da komünizmin çöküşünü başlatmıştır. (Aydemir, 2018, s. 354)

II. Dünya Savaşı'nın yıkımını atlatan Batı Avrupa, ekonomik olarak yeniden inşa edilmiş ve ABD ile ittifak sağlanmış, ekonomik, siyasi ve askerî alanda eski gücüne erişmiştir. Bu durum Stalinizmin Doğu Avrupa üzerindeki denetimini tehlikeye sokmuştur. Bölgede artan ekonomik istikrarsızlık sebebiyle de Doğu Avrupalı halk Stalin rejimine karşı her geçen gün dış bilemeye başlamıştır. Sürekli çalışmalarına rağmen hayat standardının artmaması, işçilerin yüzlerini Batı Avrupa'ya çevirerek Sovyet rejimini eleştirmeye başlamalarına müncer olmuştur. Eleştirileri sebebiyle çok sayıda işçi tutuklanmış ve sürgüne gönderilmiştir. Artan baskılar karşısında, Doğu Berlin'de inşaat işçileri çalışma şartlarının ve yevmiyelerinin iyileştirilmesi, hükûmetin istifası

ve seçimlerin yenilenmesi için 16 Haziran 1953'te grev başlatmışlardır. Grev, kısa süre içerisinde tüm şehre yayılmıştır. İşçiler şehrin önemli merkezlerini ele geçirerek mahkûmları serbest bırakmıştır. Olayların kontrolden çıkması üzerine Sovyet tankları işçilerin üzerine doğru hareket etmiş, yüzlerce işçi tutuklanmış, grev önderleri idam edilmiştir. (Karadereli, 2019, s. 245)

16 Haziran 1953'te Sovyet yönetimindeki Doğu Almanya'da meydana gelen işçi eylemleri ve Polonya ayaklanmasından sonra Macaristan'da sosyal hoşnutsuzluk baş göstermiştir. Macaristan işçilerinin Stalinist yönetime karşı tepkilerini yumuşatmak için Sovyet yönetimi ülkede yönetim değişikliğine gitmiş, devlet başkanı Rakosi görevinden alınarak Imre Nagy getirilmiştir. Imre Nagy'nin ekonomik reformları Sovyetler tarafından tepkiyle karşılanınca Nagy hem görevinden alınmış hem de partiden ihraç edilmiştir. Bu durum ülkede hoşnutsuzluk yaratmış, Macaristan Komünist Gençlik Birliği ülkenin Stalinizmden arındırılmasını ve Rakosi'nin istifasını talep etmiştir. Artan tepkiler üzerine Sovyet yönetimi Rakosi'yi görevden almış, yerine Ernő Geres'i atamıştır. Geres'in Imre Nagy'nin politikalarını devam edeceğini bildirmesi değişim isteyen Macar halkını cesaretlendirmiştir. (Uslu, 2008, s. 134)

Macaristan'daki değişim isteği ilk olarak öğrencilerden gelmiş, 3 Ekim 1956'da Budapeşte Üniversitesi öğrencileri taleplerini yetkililere sunmak için gösteri düzenlemiştir. Son derece barışçıl başlayan gösterilere polisin müdahil olmasıyla eylemler radikalleşmiştir. Polisin göstericilere ateş açmasıyla ordu da eylemlere dâhil olmuş, olaylar kısa sürede halk ayaklanmasına dönüşmüştür. Halk, Sovyet birliklerinin çekilmesi, Imre Nagy başkanlığında bir hükûmetin kurulması ve Stalinist memurların görevlerinden alınması talebiyle harekete geçmiş, şehrin merkezindeki Stalin'in heykelini parçalayarak cadde ve sokakları işgal etmiştir. Göstericiler Budapeşte'deki radyoevini basarak, taleplerini açıklamak istemişler fakat polisin orantısız gücü karşısında çok sayıda insan hayatını yitirmiştir. (Gülboy, 2012, s. 99)

Çok sayıda sivilin öldürülmesi Macar halkını silahlı direnişe sevk etmiş, işçiler ve öğrenciler fabrika depolarından, polis karakollarından ve askerlerden aldıkları silahlarla direniş cepheleri kurmuşlardır. 24 Ekim 1956'da Sovyet tankları Macaristan'a girmiş, Sovyet tanklarına karşı Macar halkı barikatlar kurarak Sovyet askeriyeye

çarpmıştır. Dört gün süren çatışmada 20 bin Macar yaşamını yitirmiş, Imre Nagy ve hükümet üyeleri idam edilmiş, Nagy yerine Janos Kadar atanmıştır. Kitleler Stalinist diktatörlüğe son vermek amacıyla harekete geçmiş fakat demokrasiye olan özlemlerini yaşamlarıyla ödemişlerdir. Ülkede yeni muhalefet dalgasının oluşmaması için komünist parti haricindeki bütün partiler kapatılmış, basın sansürlenmiş, sendikalar tasfiye edilmiştir. Sovyetlerin almış olduğu her türlü tedbire rağmen Doğu Avrupa’da direnişlerin oluşması engellenememiştir. (Aksel, 2014, s. 94)

Çekoslovakya’da 1960’larla başlayan ekonomik kriz derinleşince Sovyet yönetimi çözümü iktidar değişiminde görmüş, 1968 yılı başında Çekoslovakya Komünist Partisi’nin başına Antonin Novotny yerine Alexander Dubček’i, devlet başkanlığı görevine de Ludvik Svoboda’yı atamıştır. Svobodave Dubček Çekoslovakya’da reformdan yana bir politika izlemiş, ülkede Sovyet baskısından uzak liberal bir politika takip etmek istemiştir. Basın özgürlüğünü önemseyen Dubček, basına sansür uygulamasına son vermiş, demokrasinin yerleşmesini amaçlamış, bu sebeple çok partili sisteme geçilmesi yönünde düzenlemeler yapmıştır. Federal bir anayasa için çalışmalar başlatmış, ekonomik sistem yeniden yapılandırılmıştır. “Güler yüzlü” sosyalizm anlayışına sahip olan Dubček ülkesinde reformist bir çizgi takip etmiş, düşünce ve ifade özgürlüğünün gelişmesi için çaba sarf etmiştir. Böylelikle Çekoslovakya’nın siyasi liberalleşme dönemi başlamıştır. (Uslu, 2008, s. 158)

Ülkede gerçekleştirilen reformlar Sovyetler tarafından hoş karşılanmamış ve reformlara son verilmesi istenilmiştir. Dubček ise basın aracılığıyla yaptığı konuşmasında ülkede başlatılan reformlara son verilmeyeceğini, partinin halkın güveniyle desteklendiğini, Çeklerin ocak ayındaki döneme geri dönmek istemediğini açıklamıştır. Prag Baharı’nın diğer Dođu Blok’u ülkelere yayılmasını istemeyen Sovyetler, Varşova Paktı’na üye ülkelerle Prag’a girmiş, “Prag Baharı’nı” kışa çevirmiştir. Yaşanan çatışmalarda 72 Çekoslovakya vatandaşı yaşamını yitirmiş, çok sayıda vatandaş yaralanmış ve tutuklanmış, Prag baharının bastırılmasından sonra 300.000 civarında insan Batı ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. Dubček tutuklanarak Moskova’ya götürülmüş fakat halkın direnişi karşısında serbest bırakılmış ve Çekoslovakya’ya geri dönmesine izin verilmiştir. Prag Baharı’nın kışa çevrilmesi toplumsal muhalefetin oluşmasında son

derece etkili olmuş, baskı rejimi ve işgal tüm dünyada kınanmış, Jan Palach Sovyet işgaline tepki olarak kendini yakarak öldürmesi 68 öğrenci eylemlerine damgasını vurmuştur. (Dursun, 1993, s. 255)

1956'da Polonya'daki halk ayaklanmasında sonra halkın talebiyle iktidara gelen Gomulka hayal kırıklığı yaşatmış, ülkedeki ekonomik sorunlar, işsizlik artarak devam etmiş ve biriken huzursuzluk işçileri grevi sevk etmiştir. 12 Aralık 1970'te Gdansk tersanelerinde çalışan 3000 işçi bir toplantı düzenlemiş, sendikalardan artan fiyat artışlarının durdurulmasını talep etmişlerdir. Sendikanın işçilerin taleplerine olumlu yanıt vermemesi üzerine işçiler yürüyüşe geçerek radyo evini işgal etmişlerdir. Kolluğun sert müdahalesi karşısında işçiler parti binasını ateşe vermişler, kısa süre içerisinde halkın da desteğiyle eylemler tüm büyük merkezlere yayılmıştır. Olayların kontrolden çıkması üzerine Sovyet tankları Polonya'ya girmiş, Gomulka'nın iktidarına son verilerek Edward Gierek parti başkanlığına getirilmiştir. Fakat işçi ayaklanmalarının önüne geçilememiş, devlet güçleriyle işçiler arasında, birçok kişinin ölümüne yol açan çatışmalar yaşanmıştır. (Kıvanç, 1978, s. 67)

II. Dünya Savaşı sırasında Yugoslavya Mihver Devletler tarafından işgal edilmiş fakat işgale karşı Yugoslav partizanları caydırıcı bir direniş sergilemişlerdir. Yugoslavya Nazilerin Belgrat'tan çıkarılmasında Kızıl Ordu'nun desteğini almış, II. Dünya Savaşı sonrası Stalin, Tito ile yapmış olduğu anlaşma neticesinde Yugoslavya'dan ayrılmıştır. Tito'nun Yugoslavya'nın bağımsızlığına kavuşmasında göstermiş olduğu çaba, ülkedeki yerini sağlamlaştırmıştır. Tito'nun ülkesinin yönetimindeki hâkimiyeti Sovyetlerin diğerk Doğu Avrupa ülkelerinde uyguladığı yaptırımı Yugoslavya'da uygulamasının önüne geçmiştir. Bu durum Stalin ve Tito arasında ayrılıkların yaşanmasına neden olmuştur. Tito'nun Yugoslav ulusunu oluşturmaya çalışması, Yugoslav anayasası oluşturularak sistemi kurmak istemesi ve nihayetinde Kominform'dan çıkarılmasıyla Sovyet-Yugoslav anlaşmazlığı derinleşmiştir. (Uzgel, 1992, s. 225)

Yugoslavya'daki üniversiteli öğrenciler ve işçiler, Doğu Blok'u ülkelerinde meydana öğrenci eylemlerinden etkilenerek sistem karşıtı eylemler gerçekleştirmiş ve Stalin rejimini reddetmişlerdir. Bunun üzerine Sovyetler Yugoslavya'yı, Marksist-Leninist sistemden ayrılmakla suçlayarak Tito'nun Batı ile ittifak yapmasını eleştirmiştir.

Yugoslavya Kominform'dan çıkarılmasının ardından Sovyetler ve Doğu Blok'u ülkeleri ile ilişkilerini kesmiştir. Tito, Sovyetlerle ve Doğu Blok'uyla ilişkisini kestikten sonra Sovyetler karşısında bir süre bağımsız bir tutum sergilemiş, daha sonra Batı Blok'u ve ABD ile iktisadi, askerî ve mali konularda ittifak gerçekleştirmiştir. (*Dünyada ve Türkiye'de Öğrenci Hareketleri Üniversite Sorunu*, 1968, s. 29)

Komünist sistemin etkin olduğu Doğu Almanya'da 1968 eylemleri Doğu Almanya'dan, Federal Almanya Cumhuriyeti'ne kaçan gençler tarafından başlatılmıştır. Doğu Almanya'daki Sovyet baskısından kaçarak toplumu dönüştüren gençler, siyasal bir başarı elde edemeseler de mevcut siyasal düzeni oldukça sarsmışlardır. Almanya'da 1967'de başlayan eylemlerin temelinde Almanya'nın bölünmüşlüğü, Nazi geçmişi, Frankfurt Okulu yer almıştır. Federal Almanya'nın Doğu Almanya gibi otoritere bir devlete dönüşmesini istemedikleri için olağanüstü hâl yasasının kanunlaşmasını engellemek istemişler, parlamento dışı bir hareket etrafında birleşmişlerdir. Geniş bir tabana dayanan hareketin herhangi bir partiyle organik bir bağı olmamıştır. Alman gençliği, Berlin Duvarı'nın örülmesine, Sovyetlerin Doğu Avrupa'daki politikalarına, hükûmetin uygulamalarına ve tüm otoriter değerlere karşı çıkmış, eylemleri bu doğrultuda gerçekleştirmiştir. (Kraushaar, 1998, s. 68)

Doğu Almanya'daki gençlik daha iyi hayat şartları, daha fazla demokrasi ve Almanya'nın yeniden birleşmesi için gösteriler düzenlerken Sovyet tanklarının altında ezilmişlerdir. Gösterilerde 50 kişi yaşamını yitirirken yüzlerce insan da yaralanmıştır. Öte yandan Batı Almanya gençlik eylemleri Vietnam Savaşı ve nükleer silah karşıtı eylemlere dönüşmüştür. Eylemlere yoğun polis müdahalesi, Rudi Dutschke'nin vurulması, Springer'in solcu protestocuları hedef hâline getirmesi eylemleri radikalleştirmiştir. Baader-Meinhof tarafından kurulan RAF² (Kızıl Ordu Fraksiyonu) üyeleri Filistin kamplarında

² Batı Almanya'da 1960'lı yıllarda başlayan barışçıl öğrenci protestoları, 1967'de İran Şahı Şah Rıza'nın Batı Almaya ziyaretiyle değişmeye başlamıştır. Protesto gösterileri sırasında polisin açtığı ateş sonucu bir göstericinin ölmesi protestoların seyrini değiştirmiştir. Ulrike Meinhof başkanlığında Filistin Gerilla Örgütü örnek alınarak RAF (Kızıl Ordu Fraksiyonu) kurulmuştur. 1970'ten 1998'e kadar çok sayıda kanlı eylemler gerçekleştiren RAF, terörist örgüt olarak tanımlanmış, ele

eğitim olarak şehir gerillacılığı yöntemini benimsemiştir. Ülkede pek çok kanlı eylemler gerçekleştirmiş ve Alman anti-emperyalist hareketi içinde silahlı bir fraksiyon olarak örgütlenmek istediklerini beyan etmiştir. Almanya'daki 68 gençlik eylemleri silahlı direnişeye dönüşmüş, gençlik eylemlerinden uzaklaşarak amacını yitirmiştir. (Steiner, Debray, 2000, s. 19)

Öte yandan Sovyet-Çin ilişkileri, Çin'de 1949'da gerçekleşen sosyalist devrimle gelişme göstermiştir. 1950'de Çin ve Sovyetler arasında barış ve dostluk anlaşması imzalanmış, bu suretle Sovyetler Çin'de sosyalizmin inşasında her türlü destekte bulunmuş, Soğuk Savaş döneminde sosyalizm büyük bir güç kazanmıştır. Mao önderliğinde Çin'de başlatılan sosyalist devrimle toplumsal dönüşüm gerçekleştirilmek istenilmiştir. Çok sayıda öğrenci, bilim adamı ve uzman Sovyetlere gönderilmiş, çok sayıda Sovyet uzman da Çin'e gelmiştir. Stalin'in ölümüne kadar Çin-Sovyet ilişkileri dostane bir şekilde sürmüştür. Stalin'den sonra kendi başına hareket etmeye başlayan Çin ile Sovyetler arasındaki ideolojik farklılıkları daha belirginleştirmiştir. Kruşçev'in Stalin dönemini eleştiriye açmasıyla Çin ve Sovyetler Birliği arasındaki siyasi gerilim artmıştır. Bu durum Sovyetlerin Çin'den ekonomik yardımları ve Çin'de bulunan uzmanlarını çekmesine neden olmuştur. (Bekcan, 2017, s. 373)

Sovyetlerin Çin'den uzmanları çekmesi Çin'de uygulamaya konulan kültür devrimini de çıkmaza sokmuştur. Yaşanılan ekonomik krizle birlikte devrim her yönüyle yıkıcı süreçleri beraberinde getirmiştir. Çin'in geleneksel değerlerinin Mao'nun ideallerine göre değiştirilmesi planlanan devrimle istenilen neticeleri verememiştir. Maocu komünist ideolojiyi yeniden yapılandırma çalışmaları kızıl muhafızlar aracılığıyla tatbik edilmiş, itiraz edenler acımasız bir biçimde cezalandırılmışlardır. Çin kültür devrimi uygulamalarında fiziksel baskılar, ölümler ve intiharlar gibi Çin tarihi açısından son derece hazine olaylar yaşanmıştır. Kültür Devrimi'nde milyonlarca insanın yaşadığı mağduriyet Çin'deki öğrenci olaylarının sebebini teşkil etmiştir. (Çin Kültür Devrimi, 2013, s. 40)

geçirilen örgüt üyeleri terörist örgüt oluşturmak suçundan ömür boyu hapse mahkûm edilmiştir.

2. Kapitalist Sistemin Uygulandığı Ülkelerde Meydana Gelen Olaylar

Soğuk savaş döneminde Sovyetler istilacı bir politika takip ederken Amerika ekonomik gücünü kullanarak gelişmekte olan devletler üzerinde tahakküm kurmaya çalışmıştır. Ekonomik gücün yetmediği durumda ise ülkelerin iç meselelerine müdahalede bulunarak darbe yaptırmış ve askerî diktatörlükler kurdurtmuştur. Bu bölgelerde dikta rejimine ve Amerikan emperyalizmine karşı eylemler gerçekleştirilmiştir. Diğer taraftan kapitalist ülkelerin tahakkümü altındaki devletlerin bağımsızlık mücadelelerinde uygulanan yaptırım da kapitalist ülkelerde meydana gelen olayların temelini oluşturur.

2.1 Olayların Gelişimi

Dünya tarihinde, birbirinden farklı yerleşim yerlerinde, birbirinden farklı gruplar arasında çok sayıda sosyal olaylar, eylemler, hareketler meydana gelmiştir. Bu sosyal hareketlerin meydana gelmesinde pek çok neden vardır ve olayların hepsi bir dinamiğe bağlıdır. Dünyada meydana gelen toplumsal hareketler belli bir süre etkisini sürdürür ve yerini başka olaya bırakır. Etkisini günümüze kadar sürdüren ve dünyayı değiştiren yıl olarak tarihte yerini alan tek olayın 1968 öğrenci hareketi olduğu söylenebilir. Üniversitelerde reform talebiyle başlayan öğrenci eylemleri, Amerikan emperyalizmi, savaş karşıtlığı, ırkçılık, cinsiyet eşitliği, özgürlük taleplerine dönüşerek küresel bir isyan hâline gelmiştir. Eylemler toplumu dönüştürme amacı taşımış, otoritenin sorgulanmasına yol açarak hak arama mücadelesine dönüşmüş, yeni değerlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. (Kurlansky, 2011, s. 30)

ABD üniversitelerinde Vietnam karşıtı gösteriler kısa sürede tüm dünyadaki üniversitelere sıçramış, 20 Mart'ta 1968'de Nanterreli gençler, Ulusal Vietnam Komitesi ile Devrimci Komünist Gençliği Vietnam Savaşı karşıtı gösteriler düzenlemişlerdir. Nazi işgali sonrası savaşın ülkedeki yıkıcı etkisi, Fransız hükümetinin Cezayir'de uyguladığı ambargo, Soğuk Savaş'ın vermiş olduğu buhran Fransız gençliğinin tüm otoriter değerlere tepki duymasına müncer olmuştur. Fransa'da öğrenci eylemleri 22 Mart'ta Nanterre Üniversitesinin işgaliyle başlamış, eylemler kısa sürede tüm Fransa'ya yayılmıştır. Sorbonne'nun kapatılması, Fransa'da eylemlerin yönünü değiştirmiş,

barışçıl gösterileri radikalleşmiştir. 6 Mayıs'ta başlayan barikatlar gecesi ile başkaldırı bir kitle hareketine dönüşmüş, işçiler de greve gitmişlerdir. İşçi grevleri tüm ülkeyi sarmış, 68 Mayıs olayları ile tüm ülkeyi felç etmiştir. Fransa tarihinde görülmemiş eylemler baş göstermiştir. (Althusser, 1969, s. 40)

12 Mayıs'ta Fransa'da öğrenciler, akademisyenler ve işçiler De Gaulle rejimini protesto etmek için toplanmış, 9 milyon işçinin greve gitmesiyle Fransa'da hayat durmuştur. 13 Mayıs'ta Fransa'daki bütün üniversiteler işgal ve boykot kararı almışlardır. Fransız gençliği her türlü otoriteye karşı olduklarını bir kez daha göstermiş, kendilerine dayatılan sosyal ve siyasi değerlere itiraz etmiş ve De Gaulle'ün otoritesini ciddi anlamda sarsmıştır. Böylece ferdi demokrasinin ivme kazanmasının yolu açılmıştır. Eylemler kültürel, toplumsal ve ekonomik alanlarda köklü değişiklikler meydana getirmiş, otoritenin sorgulanmasıyla yeni değerlerin ortaya çıkması sağlanmıştır. Düşünce ve ifade özgürlüğü önem kazanmış, kilisenin otoritesi sarsılmış ve siyasi iktidara güven sarsılmıştır. (Cicioğlu, Kalkan, 2019, s. 13)

1968'de İtalya'da başlayan öğrenci eylemleri anti-emperyalizm, anti-otoritaryanizm, anti-reformizme duyulan tepkiyle ortaya çıkmıştır. Özellikle Orta Çağ'dan kalma eğitim alışkanlıkları ve dogmatik değerler İtalyan öğrencilerin tepkilerine neden olmuştur. Öğrenciler pek çok üniversitede, Vietnam Savaşı'na ve üniversite yetkililerinin politikalarına karşı eylemler yapmışlardır. Üniversitede reform yapılması için başlayan eylemler kısa sürede tüm ülkeye yayılmıştır. Torino, Roma ve Pisa üniversitelerinde başlayan öğrenci eylemlerine işçiler de dâhil olmuş ve ülkede görülmedik düzeyde eylemler patlak vermiştir. Fiat otomotiv fabrikasında başlayan işçi eylemleri tüm ülkeyi sarmış, işçilerle polisler arasında kanlı çatışmalar meydana gelmiştir. 1969'da İtalya'da meydana gelen eylemler "Sıcak Sonbahar" adıyla anılmış, işçilerin verdiği direniş ile Stalin'in işçi sınıfı üzerindeki hâkimiyeti kırılmıştır. 70'li yıllarda daha devrimci eğilimde "İtalya solu"nun temelleri atılmıştır. (Gökmen, 1998, s. 78)

İngiltere'de meydana gelen öğrenci eylemleri Londra Ekonomi Okulunda başlamıştır. Vietnam Savaşı karşıtı gösterilerle başlayan eylemler, Rhodesia ve Güney Afrika'daki ırkçı politikalara duyulan tepkiyle giderek dozu artan protesto gösterilerine dönüşmüştür. 1895'te Rhodesia adı verilen bölgede zamanla İngiliz yönetimi hâkim olmuş,

beyaz nüfusun yoğunluk kazanmasıyla Güney Rodezya ile Kuzey Rodezya'nın birleştirilmesi için İngiliz yönetimi harekete geçmiştir. 1953'te Kuzey ve Güney Rhodesia ile Nyasaland federasyon çatısı altında birleştirilmiştir. Kuzey Rodezya ve Nyasaland'daki siyahlar, federasyona karşı çıkarak ayaklanmışlardır. Ülkenin her tarafında başlayan eylemlere İngiltere hükümeti müdahale etmiş, çok sayıda siyahi tutuklanmış ve sıkıyönetim ilan edilmiştir. (Kurlansky, 2011, s. 40)

Nyasaland'ın 1963'te Kuzey Rhodesia'dan ayrılmasıyla federasyon sona ermiş, Nyasaland ve Güney Rhodesia bağımsızlıklarını ilan ederken Kuzey Rhodesia nüfusun cüzi bir kısmını oluşturan beyazların yönetiminde İngiltere hükümetine bağlanmıştır. Ülkede ırkçı anlayışa dayalı bir idare biçimi hâkim olmuştur. Beyazların yönetiminde olan hastane, eğitim müesseseleri ve diğer sosyal tesislerden siyahilerin faydalanamaması, toplumsal hayatta siyahilere hiçbir hakkın tanınmaması, şiddet ve baskının en bariz şekilde görüldüğü bu ırkçı rejimin uygulamaları üzerine Kuzey Rhodesia halkı İngiliz emperyalizmine karşı direnişe geçmiştir. Kuzey Rhodesia mücadelesi Londra Ekonomi Okulu, Holborn Hukuk ve Ticaret Üniversitesi öğrencileri tarafından desteklenmiştir. (Karaağaçlı, 2019, s. 4)

İngiltere'deki Mayıs 1968 olayları daha sonra Essex Üniversitesi, Hornsey Sanat Üniversitesi, Hull, Bristol ve Keele üniversitelerinde meydana gelmiştir. Kısa sürede bu protesto gösterileri ülkenin diğer üniversiteleri olan Cryodan, Birmingham, Liverpool, Guildford ve Royal Sanat Üniversitesine yansımıştır. Vietnam Savaşı karşıtı gösteriler ülke tarihine damgası vurmuş, Amerikan aleyhtarı kitle gösterisine dönüşmüştür. Thatcher hükümetinin uygulamış olduğu politikalara karşı öğrenci ve işçiler Londra'daki Grosvenor Meydanı'nda bir araya gelerek presto ve gösteri yürüyüşü gerçekleştirmişlerdir. Polisin yoğun müdahalesinin olduğu gösterilerde çatışmalar meydana gelmiş, pek çok gösterici tutuklanmıştır. (Fraser, 2008, s. 125)

İrlanda, Bask ve Katalan'da millî kurtuluş hareketleri gerçekleştirilmiştir. İrlanda'da İngiliz sömürüsüne karşı verilen mücadele 12. yy.da başlamış, 1998'e kadar sürmüştür. İngiliz hükümetinin baskıları karşısında silahlı mücadele vermek zorunda kalan İrlandalılar büyük bir kitle eylemi gerçekleştirmişlerdir. İrlandalıların 1969 yılında temel haklarının tanınması için yapmış olduğu protesto gösterisinde Belfast ve Derry'de yaşadığı katliam İngiliz hükümetine

karşı silahlı direnişten başka bir çare bırakmamıştır. IRA (İrlanda Kurtuluş Ordusu) İngiliz ordusuna karşı gerilla ve bombalama eylemleri gerçekleştirmiştir. 1972 yılında IRA ateşkes teklifinde bulunmuş fakat İngiliz hükümeti ateşkesi bir taktik olarak görmüş, bu da çatışmaları yeniden başlatmıştır. 1974 yılında yeniden ateşkes ilan edilerek barış şartları masaya yatırılmış ise de mutabakat sağlanmadığı için silahlı eylemler yeniden başlamıştır. İngiltere 1980'de İRA üyelerine ve sempatizanlarına yoğun baskı uygulamış, iki taraf da çatışmalarla bir sonuca varamayacağını anlayarak 1998'de nihai barışı sağlamışlardır. (Tunçay, 2016, s. 47)

İspanya'da öğrenci eylemleri Madrid Üniversitesinde Vietnam Savaşı karşıtı gösterilerle başlamış daha sonra Franco'nun baskıcı rejimine tepki olarak ortaya çıkmıştır. 1939 yılında sona eren İspanyol iç savaşının galibi olarak çıkan Franco ülkeyi 36 yıl boyunca diktatörlükle idare etmiştir. Parlamenter sisteme son verilerek, otoriter bir rejim tesis edilmiştir. ABD'nin Soğuk Savaş dönemiyle başlayan komünizm endişesinden İspanya da nasibini almış, Franco'nun baskıcı tutumuna ABD yaptırımları eklenmiştir. Ekonomide uygulanan liberal politikalar ülkenin iktisadi durumunu sarsmış, artan işsizlik birlikte sosyal hoşnutsuzluklar da baş göstermiştir. Petrol krizi sebebiyle çok sayıda işçi greve gitmiş, büyük çaplı işçi eylemleri kendini göstermiştir. Öte yandan İspanya sınırında yaşayan Basklar artan baskılardan dolayı bağımsızlık mücadelesi başlatmış ve kurulan ETA (Bask Yurdu ve Özgürlük Hareketi) ile çok sayıda kanlı eylemler gerçekleştirilmiştir. İspanya ile ETA arasındaki mücadele çok uzun yıllar devam etmiş, Bask bölgesine 1979'da özerklik verilmiştir. (Çakaş, 2020, s. 125)

II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'de siyasi-sosyal ve ekonomik meseleler baş göstermiş, taşradan merkeze doğru yoğun bir göç başlamış, şehirlerde artan işsizlik ülkede bir kaos meydana getirmiş, Soğuk Savaş döneminde Sovyet tehdidinin de ortaya çıkması ülkeyi iyice zora sokmuştur. Soğuk Savaş'ın husule getirdiği buhran ülkenin tüm yapılarına sirayet etmiş, üniversiteli gençler hem ülke içinde hem de ülke dışında meydana gelen olaylarla ilgili seslerini yükseltmişlerdir. 1968 öncesi Türkiye'de görülen öğrenci eylemlerinin temelinde Amerika ve Sovyetlerin ülke üzerindeki baskıları ve DP'nin üniversitelere yönelik politikaları, basına sansür uygulaması, muhalefetle yaşanan gerilimlerin topluma yansması ve toplumu kutuplaştırması gibi sebepler yoğun

Özhazinedar, T. (2021). Soğuk Savaş döneminin 68 olaylarına etkisi.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (6), 151-179.

öğrenci protestolarının ilk akla gelen sebepleri arasındadır. Öğrenci eylemleri siyasi ortamı daha da gergin hâle getirmiş, DP'ye yönelik askerî darbe planına “bahane” teşkil etmiştir. Türkiye'deki öğrenci eylemlerinin ilki 27 Mayıs darbesiyle sonuçlanmıştır. (Aydemir, 2016, s.13)

1968 yazı Meksika için oldukça yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Gustavo Díaz Ordaz'ın yönetime başkaldıran gençler tüm Latin Amerika'da büyük sosyal eylemler başlatmışlardır. İlk eylem 30 Temmuz'da demokratik bir hükûmet talebiyle başlamış, polisin orantısız güç kullanması nedeniyle bir öğrenci hayatını yitirmiştir. Bu durum göstericilerin tepkisine müncer olmuş ve bütün Meksika sokaklarında eylemler baş göstermiştir. 27 Ağustos'ta işçilerin de katıldığı Zocalo Meydanı'nda büyük bir kitle gösterisi gerçekleşmiştir. Askerin de müdahalesiyle çok sayıda gösterici yaralanmış, tutuklanmış ve hayatını yitirmiştir. Polisin bu nispetsiz kuvvet kullanımı halk nezdinde dayanışmayı artırarak organize olmalarıyla sonuçlanmıştır. Amerika'nın Meksika'da yapılacak olan 68 olimpiyatlarının öğrenciler tarafından engelleneceği yolundaki ihbarı Diaz'ı harekete geçirmiş ve ülkede komünist avcılığını başlatmıştır. (Kurlansky, 2011, s. 220)

Bunun üzerine hükûmet protestolara son vermek için görülmemiş şekilde bir baskı uygulamış, ülkenin her tarafında kolluk güçlerini yerleştirmiştir. 2 Ekim 1968'de hükûmet politikalarına karşı öğrenciler Tlatelolco Meydanı'nda toplanmıştır. Hükûmetin muhalifleri bastırmak için ordu ve polise “vur” emrini vermesi, Tlatelolco'da 300'den fazla öğrencinin katledilmesine, çok sayıda göstericinin yaralanması ve tutuklanmasıyla döneme damgasını vurmuştur. 1968 senesinde Meksika'da yapılan olimpiyatlar da tarihe damgasını vurmuştur. Dünya olimpiyat tarihindeki en önemli protesto gösterisi vuku bulmuştur. Amerika'daki siyahlara yapılan uygulamaları kınamak için ırkçılık karşıtı bir eylem yapılmıştır. Her üç atlet de yakalarına insan hakları rozeti takmış, iki siyahi atlet sol ellerini yumruk yaparak havaya kaldırmış, Amerikan marşını da başları yerde okumuşlardır. (Karahan, 2015, s. 116)

Küba Devrimi'nin başarıya ulaşması ABD'yi paniğe sevk etmiştir. Arjantin yönetiminde bulunan Juan Domingo Peron, ülkede demokrasinin yerleşmesi için çaba sarf ederken Amerikan ultimatoyuyla karşılaşmıştır. Amerika'nın desteğiyle 1955'te askerî bir darbe yapılmış,

ülke uzun yıllar diktatörlük rejimiyle idare edilmiştir. 1962’de ülkede meydana gelen ekonomik kriz Frondizi hükümetini zora sokmuştur. Sosyal ve siyasal açıdan meşakkatli bir dönem geçiren hükümet 1966’da yeni bir askerî darbe ile sarsılmıştır. Juan Carlos Ongania’nın devraldığı yönetimle Arjantin, ülke tarihinde görmediği kadar baskı ve şiddete maruz kalmıştır. Ongania’nın siyasal muhalifleri her geçen gün artmış, nihayetinde bir kitle gösterisi gerçekleşmiştir. Ongania rejimine karşı Cordoba şehrinde öğrenciler direnişe başlamış, kısa sürede tüm ülkeye yayılan eylemler sonucunda Ongania, 1970’te görevinden alınmıştır. (Fernandez, 2016, s. 28).

Brezilya’da, Uruguay’da, Bolivya’da, Şili’de ABD destekli diktatörlük rejimine karşı gerilla hareketleri ortaya çıkmıştır. Brezilya’da 1968 yılı itibarıyla Carlos Marighella başkanlığında şehir gerillası eylemleri başlamıştır. Uruguay’daki Tupamarolar eylemleriyle ülkede bir tehdit unsuru oluşmaya başlamış, olayların kontrolden çıkması üzerine Amerikan müdahalesi gerçekleştirilmiştir. İktidara gelen askerî hükümet Tupamarolara yönelik harekât düzenlemiş, 300 kadar Tupamaro öldürülmüş, 3 bini de hapsedilmiştir. Tutuklu mahkûmlar 1985’te Sendic hükümeti tarafından serbest bırakılmıştır. Serbest bırakılan Tupamarolar mücadelelerine yasal zeminde devam etmiş, Jose Mujica 2009’da devlet başkanlığına seçilmiştir. Şili’de Allende hükümetinin devrilmesi için eylemler gerçekleştirilmiştir. Çok sayıda gösterici yaşamını yitirmiş, işkenceye maruz bırakılmış ve ülkesini terk etmek zorunda kalmıştır. Şili darbesi Soğuk Savaş döneminde gerçekleştirilen en kanlı darbe olarak değerlendirilebilir. Millî kurtuluş mücadelelerinin de ivme kazandığı bu dönemde Kongo, Mozambik, Angola, Gine’de emperyalizme karşı eylemler gerçekleştirilmiştir. (Silver, 2019, s. 80)

3. Soğuk Savaş’ın Çatışmaya Dönüştüğü Ülkelerde Meydana Gelen Olaylar

Soğuk Savaş döneminin sıcak çatışmaya dönüştüğü Kore Savaşı ile dünya yeni bir savaşın eşiğine gelmiş, komünizm ve kapitalizmin amansız mücadelesi sonucunda çok sayıda insan yaşamını yitirmiştir. Bu durum dünya kamuoyunda ve 68 gençliğinde savaş karşıtı protestoları meydana getirmiştir.

3.1 Olayların Gelişimi

Soğuk Savaş'ın oluşturduğu atmosfer sosyal hareketliliğin hızlı bir şekilde yayılmasına zemin hazırlamıştır. Amerika'daki "sivil haklar hareketi" eylemlerin niteliğini değiştirmiştir. Temel haklarını elde etmek için eyleme geçen siyahiler bağımsızlık mücadelesi veren milletlere örnek olmuştur. Siyahilerin mücadelesi dünyada ırkçılık karşıtı eylemlerin hızla artmasına, temel hak ve hürriyetlerin tanınması için siyasi çalkantıları beraberinde getirmiştir. Amerikan hükümeti komünist faaliyetleri yasaklamış, McCarthy kanunları ile komünist partiyle ilişkisi olan herkesi saf dışı bırakmış ve bir cadı avı başlatmıştır. İrlanda'da meydana gelen Katolik-Protestan çatışması, İsrail-Filistin Savaşı semitizm-antisemitizm karşıtlığını doğurarak dinî bölünmelere yol açan gösterilere sebebiyet vermiştir. Küresel statükonun sorgulandığı Soğuk Savaş döneminde kadın hakları, cinsel kimlikler, eşitsizlik ve sosyal adalet gibi konular yoğunluklu olarak tartışılmıştır. (Spring, 2008, s. 51)

Sovyetler Birliği'nin saldırgan ve yayılcı eğilimlerine karşı Amerika, oluşturulan siyasi atmosferde anti-empyralist cephe oluşturulan milliyetçi hareketleri bastırmak için mevcut bölgelerde hâkimiyet sağlamaya çalışmıştır. ABD, sömürgeleri üzerindeki milliyetçi hareketlerin zayıflatılması için her türlü yola tevessül etmiş, bazen bölgelerde bir iç savaş çıkartmış, bazen iktidarlara müdahale ederek askerî devrimler, dikta rejimleri uygulamıştır. Amerika ilk tecrübesini 1950'de Kore Savaşı'nda tatbik etmiş, Güney Kore toprakları üzerinde yerli ama kendilerine bağımlı hükümetler kurdurmayı başarmıştır. Amerika Soğuk Savaş boyunca kitle misilleme gücünü yoğunluklu olarak kullanmış, kendi varlık sahasını tehdit eden unsurların uygulamış oldukları politiklardan vazgeçirmek için her türlü yönteme başvurmuştur. (Gaddis , 2020, s. 65)

ABD ve Sovyetler arasında yaşanan gerilim nedeniyle Kore'de ayrı iki hükümet kurulmuştur. ABD tarafından desteklenen Güney Kore ile Sovyetler tarafından desteklenen Kuzey Kore zamanla birbirine rakip duruma düşmüştür. Bazı siyasi anlaşmazlıkların ortaya çıkması ile Kuzey Kore, Güney Kore'ye saldırmıştır. Çin Kuzey Kore yanlısı olarak, Türkiye de Sovyet tehdidine karşı NATO'ya üye olabilmek için savaşa dâhil olmuş, böylece büyük bir savaşın başlamasına sebep olunmuştur. Savaş sonucunda Kore yerle bir edilmiş, yaklaşık olarak 3 milyon kişi

ölmüştür. DP hükümetinin Kore'ye asker gönderirken Meclis kararı alınmaması, muhalefette ve kamuoyunda tepkiyle karşılanmıştır. Türk Barış Severler Cemiyetinin kararı eleştirmesi ve bir bildiri ile kamuoyuna açıklaması üzerine cemiyet üyeleri hakkında cezai işlemleri başlatmış, bu durum DP hükümeti aleyhine protesto gösterilerine neden olmuştur. (Bulut, 2018, s. 193)

Kore Savaşı'ndan sonra Soğuk Savaş'ın ikinci sıcak çatışması olan Vietnam 1954 yılındaki Cenevre Antlaşması ile Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye ayrılmış, 1956 yılında yeniden birleşmek üzere referandum kararı alınmıştır. Referanduma Güney Vietnam katılmaması üzerine Kuzey Vietnam, Güney Vietnam'a savaş açmıştır. ABD bölgede komünizmin yaygınlaşmasından endişe ederek Güney Vietnam'a askerî ve ekonomik yardımda bulunmuş, Tonking körfezinde Kuzey Vietnamlıların saldırısı sonucu savaşa dâhil olmuştur. Bölgeye yüz binlerce asker göndermiş, 21 yıl süren savaş sonucunda 5 milyon insan yaşamını yitirmiştir. Vietnam Savaşı, dünya tarihine en acımasız savaş olarak damgasını vurmuştur. Savaşın sona ermesinde dünya kamuoyunun çok önemli bir payı olmuştur. (Neale, 2004, s. 25)

Vietnam, Latin Amerika ve Filistin halklarının emperyalizme karşı direnişinde öğrenciler rejime karşı başkaldırmış, savaşa karşı protestolar yaygınlık kazanmıştır. ABD'nin Vietnam katliamı dünya gençliği üzerinde anti-Amerikancılık akımını başlatmış, bu durum ABD'nin siyasi konjonktüründe şok dalgaları yaratmıştır. Kore Savaşı'ndan sonra Soğuk Savaş'ın ikinci sıcak çatışması olan Vietnam Savaşı kapitalizm ve komünizmin bölgedeki amansız mücadelesine sahne olmuştur. Amerika'nın desteklediği Güney Vietnam ile Sovyetler ve Çin'in desteklediği Kuzey Vietnam arasında cereyan eden savaş, 1965 yılında başlayıp 1975 yılına kadar sürmüştür. Savaşın oldukça uzun sürmesi, çok sayıda Amerikan askerinin ölmesi, Amerika'da vicdani ret hareketini başlatmış, askerlik karşıtı protestoları yaygınlaştırmıştır. (Panitch-Leys, 2009, s. 17)

Televizyon ekranlarına savaş görüntülerinin yansımaları ile Amerika'nın Saygon'da ne işi olduğu sorgulanmaya başlanmıştır. 1967 Ekim ayında 35.000 kişi Vietnam Savaşı protestosu düzenlenmiş, sivil halkın yaşadığı mağduriyet kınanmıştır. Kamuoyunun tepkisine rağmen ABD ve Güney Vietnamlı güçler, 31 Ocak 1968'de Tet saldırısını başlatmıştır. Vatanları için savaşan Vietkonglu gerillalara zehirli

portakal gazı, napalm bombası kullanmaktan çekinilmemesi, insanların canlı canlı yakılmaları, başta Amerikan kamuoyu olmak üzere tüm dünyanın tepkisini çekmiştir. 1967’de Amerikalı öğrenciler napalm bomba imalatçısı Down kimya fabrikasına baskın düzenlemiş, polisle yaşanan çatışmada çok sayıda gösterici gözaltına alınmıştır. Oakland askerî şubesi baskınından sonra 15 Kasım 1969’da Vietnam Savaşı’nı protesto maksadıyla yüzlerce kişi Pentagon’a yürüyüşe geçmiş, Amerikan birliklerinin Vietnam’dan çekilmesini istemişlerdir. (Önk, 2011, s. 3393).

Dünyanın her yerinde meydana gelen gösteriler, Vietnam Savaşı ile siyasallaşmıştır. Gösteriler sadece üniversitelerle sınırlı kalmamış, sokaklara da taşmıştır. Amerikan üniversitelerinde başlayan Vietnam karşıtı nümayişler kısa sürede diğer ülkelerdeki üniversitelere de yansımış, Amerikan aleyhtarı eylemlere dönüşmüştür. Amerika’nın komünizmin yayılmasından duyduğu endişe sebebiyle Vietnam’da uyguladığı vahşet komünist rejimle idare edilen ülkeleri birbirine kenetlemiş, kitle iletişim araçları ile Amerikan aleyhtarı yayınlar yaparak kamuoyu oluşturulmuştur. Çin Vietkong savaşçılarına destek sağlayarak Güney Vietnam’a ağır kayıplar verdirmiştir. Kitleler üzerinde etkin bir şekilde kullanılan Amerikan aleyhtarı her türlü eylem muazzam bir etki yaparak 68 eylemlerinin belirleyicisi olmuştur. (Aybar, 2012, s. 33)

Üniversitelerde başlayan savaş karşıtı protestolar güçlü bir halk muhalefetine dönüşmüş, hükümet protestolara daha fazla direnemeyerek ilk ABD birliklerini geri çekmek zorunda kalmıştır. Uzun ve kanlı bir savaşın ardından Vietnam’da dört milyon sivil ile bir milyondan fazla Kuamitang savaşçı, 60 bin Amerikan askeri ölmüştür. Ülkesine dönen pek çok Amerikan askeri psikolojik travma yaşamış, 10 bine yakın hava aracı infilak etmiştir. Vietnam tüm zorluklara rağmen savaşın galibi olarak çıkmış, komünizm ve kapitalizmin çekişmesi sonucu ortaya çıkan savaşta emperyalist güçlerin planları suya düşmüş, Sovyet-Çin ilişkileri zedelenmiş, dünya daha çok kutuplaşmış ve Kuzey ve Güney Vietnam 1975’te birleşmiştir. (Gürbüz , 2009, s. 30)

Latin Amerika’daki Küba Devrimi ulusal kurtuluş mücadelelerinin gelişmesinde dünya tarihi açısından önemli bir yer teşkil etmiştir. Küba devrimi 68 eylemlerindeki birçok devrimcinin fikirlerinin gelişmesinde ve eylemlerin yönünün belirlenmesinde etken olmuştur. Batista rejimine karşı Fidel Castro ve devrimcilerin 26 Temmuz Hareketi

ile başlattıkları gerilla eylemleri daha sonra halk mücadelesine dönüşmüştür. Anti-emperyalist ve anti-kapitalist bir hareket olan Küba Devrimi, ABD emperyalizmini geriletmeyi başarmıştır. 1961 Domuzlar Körfezi çıkarmasına Küba halkının topyekûn direnmesi Amerikan emperyalizmine karşı örgütlü bir halkı hiçbir kuvvetin yıkamayacağını gözler önüne sermiştir. Küba Devrimi dünyadaki benzerlerinden farklı olarak bir işçi devrimi değıl, öğrenci, aydın, bilim adamları ve parti mensuplarının oluşturduğu bir devrimdir. Bu yüzden 68 eylemlerinde örnek alınmıştır. (Sweezy ve Huberman, 2019, s. 52)

Küba halkının, Batista diktatörlüğüne zaferinden sonra Che Guevara Bolıvyada devrimci hareketi başlatmıştır. Che 50 kişilik gerillayla 68 eylemlerinin niteliğini belirleyen mücadelesi ile döneme damgasını vurmuş, devrimci eylemlere örnek olmuştur. Zorlu geöen çatışmalarda halkın gereken desteği sağlamaması, Bolıvy Komünist Partisinin de destek olmaması çatışmaları zora sokmuş ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 11 Ekim’de Bolıvy yetkilileri ve Che Guevara kuvvetlerin çatışmaları sonucu Che hayatını kaybetmiştir. Che’nin ölümlüyle sosyalist devrimci hareketlerin önünün alınacağı düşünölmüş fakat Che sosyalist devrimin simgesi hâline gelmiştir. Che’nin Vietnam Savaşı sırasında Kuzey Vietnam için sarf ettiği “iki, üç, daha fazla Vietnam³” sözleri 68 gençliğin sloganı olmuştur. (Hobsbawm, 2018, s. 277)

Soğuk Savaş döneminin en sancılı yaşandığı yerlerden biri de Orta Doğu olmuştur. Orta Doğu; jeopolitik durumu, stratejik önemi ve sahip olduğu yeraltı kaynakları nedeniyle istilaya uğramış, I. Dünya Savaşı’ndan beri bağımsızlık mücadelesi vermiştir. İsrail’in kurulmasıyla bölgede Arap-İsrail çatışması yaşanmış ve bölgede uzun yıllar süren bir iç savaş meydana gelmiştir. Bölgede meydana gelen üç büyük savaş neticesinde, yurtlarını kaybeden Filistinliler mülteci durumuna düşmüşlerdir. Bu durum kamplaşmaları doğurmuş, silahlanmayı arttırmış, radikalizmi tetiklemiş, büyük güçlerin bölgeyi nüfuz alanlarına bölmesine zemin hazırlamıştır. İsrail’in kurulması

³ Che Guevara’nın “bir, iki, üç daha fazla Vietnam” sözü 1967’de düzenlenen Afrika, Asya ve Latin-Amerika halkları dayanışma örgütü konferansı gönderdiği bir mesajdır. Mesaj, tıpkı Vietnam’da olduğu gibi emperyalizme yönelik mücadelenin daha da artırılması gerektiğini ifade etmektedir.

ABD'nin yönünü Orta Doğu'ya çevirmesine neden olmuş, ABD petrol rezervinin çok büyük kısmını barındıran Orta Doğu'yu Sovyetlere kaptırmamak için bölgede yoğun bir mücadele vermiştir. Sovyetler de Mısır'ı kendine müttefik seçerek bölge üzerinden silah yardımı yapmıştır. Orta Doğu'daki stratejik hesaplaşma mahalli aktörlerin de katıldığı bir dizi savaş, işgal ve çatışmaya dönüşmüştür. (Çetinsaya, 2007, s. 405)

1948'de başlayan İsrail-Filistin çatışmalarının temelinde İngiliz desteğiyle kurulan İsrail Devleti'nin sınırları dahi belli olmamasına rağmen hem ABD hem de Sovyetler tarafından tanınmasıdır. İsrail'in Amerika ve Sovyetler tarafından tanınmasıyla Filistin kendi coğrafyasında mülteci durumuna düşmüş ve hak arama mücadelesine girişmiştir. İsrail Devleti'nin kurulmasının ardından Arap Birliği, Birleşmiş Milletlere müracaat etmiş ve demokratik prensiplere dayanarak inşa edilmiş olan Filistin Birleşik Devletleri'nin kendi sınırında kurulmuş bir devleti tanımadıkları ve haklarını korumak zorunda olduklarını bildirmişlerdir. BM'den beklenen cevap alınmadığı için Mısır, Ürdün, Suriye ve Irak devletlerinden oluşan Arap Birliği, İsrail'e savaş açmıştır. Savaşın galibi İsrail olmuş, yurtlarını kaybetmek zorunda kalan Filistinliler topraklarını geri almak için İsrail'e karşı amansız bir mücadeleye başlamışlardır. Filistin kamplarında Yaser Arafat başkanlığında kurulan El Fetih gerilla örgütü İsrail güçlerine karşı mücadele vermiştir. Arap-İsrail savaşı 15 Kasım 1988'de Filistin Devleti'nin kuruluşuna kadar devam etmiştir. (Olgun, 2007, s. 224.) El Fetih, 1968 gençliği üzerinde oldukça etkili olmuş ve dünyanın pek çok yerindeki devrimciler kamplarda eğitim görmüşlerdir.

Soğuk Savaş sırasında bir yanda komünizm, diğer yandan kapitalizme karşı direnen göstericiler her türlü baskıya büyük dirençle karşılık vermişlerdir. Soğuk Savaş'ın meydana getirdiği kamplaşma sonucu yaşanan sosyal olaylara tepki veren göstericilere polisin müdahalesi oldukça sert olmuş, kimi zaman katliamlara yol açmıştır. Meksika, Brezilya, İspanya, Polonya, Çekoslovakya ve Çin'de kolluğun orantısız güç kullanımıyla tarihe damgasını vuran katliamlar yaşanmıştır. Devletlerin gençlik eylemlerini terörist eylemler olarak değerlendirip, eylemleri bastırmada kullanmış olduğu orantısız güç çatışmaları daha da derinleştirmiştir. Doğu ve Batı Blok'u arasındaki kamplaşma mevcut

istikrarı da oldukça zedelemiş olduğundan bu dönemde sağlıklı hükümetler kurulamamıştır. (Kocaoğlu, 2020, s. 36)

Sovyetlerin ilerlemesinin kendisi için tehlike arz ettiğini düşündüğü için hareket eden Amerika, uygulamış olduğu antikomünizm baskısı ile gerilla savaşlarının oluşmasına sebep olmuştur. Soğuk Savaş döneminde terörize eylemlerin bu kadar yaygınlaşmasında Amerika'nın izlemiş olduğu politika oldukça tetikleyici olmuştur. Özellikle bağımsızlık mücadelesi veren milletler, radikal, etnik, dinî kimlikleri olan gruplar hiçbir sınır tanımadan ve kendisini herhangi bir hukuk veya ahlaki kurala bağlı hissetmeden silahlı direniş örgütleri kurmuşlardır. Bu örgütler ya tasfiye edilerek ya anlaşma zeminde uzlaşarak veya büyük güçler tarafından konulan kurallara uymak zorunda bırakılmışlardır. (*Türkiye ve Terörizm*, 2006, s. 63)

1968 yılına gelindiğinde dünyayı eş zamanlı saran eylemler silsilesi başlamıştır. Üniversitelerde reform talebiyle başlayan eylemler kısa sürede Vietnam, Latin Amerika ve Filistin olmak üzere emperyalizm, ırkçılık ve savaş karşıtlığı, insan hakları için harekete geçen dünya gençliği muazzam bir mücadele dalgasını başlatmıştır. Fransa'da başlayan 68 eylemleri tüm dünyayı etkisi altına alarak sosyal düzenin eşit, adil, insan haysiyetine yakışır biçimde tanzim edilmesi düşüncesiyle gerçekleştirilmiştir. Tüm geleneksel değerlere, otoriteye, emperyalizme ve antidemokratik tüm uygulamalara karşı çıkarak dünyayı değiştirebileceklerine inanmışlardır. 68 öğrenci eylemleri yakın tarihin en önemli kırılma noktalarından birini oluşturmuştur. (Fraser, 2008, s. 220)

Prag Baharı'nın kısa dönüşmesiyle başlayan kırılma, komünizmin sorgulamasına münce olmuştur. Gençlik daha demokratik bir rejim arayışı içerisine girmiş, Sovyet aleyhtarı gösteriler düzenlemiştir. Çekoslovakya'daki demokratikleşmenin Varşova Paktı ülkelerinin tanklarıyla ezilmesi ve Prag'ı işgal etmeleri 68 eylemlerinde mihenk taşı olmuştur. 68 eylemleri bir anlamda emperyalizme karşı olan eylemlerdir ve bu yüzden bir isyanın adıdır. 68 eylemleri dünyanın her tarafında eş zamanlı olarak gerçekleşmesine rağmen her ülke kendi 68'ini teşekkül ettirmiştir. Hareketin doğuşu ülkelerin içinde bulunduğu iklime göre şekillenmiş ve kendi özelliğini meydan getirmiştir. Bazı ülkelerde eylemler oldukça kısa sürerken kimi ülkelerde mücadele hâlâ devam etmektedir. (Alpay, 2017, s. 279)

Sonuç

ABD ve Sovyetler arasında cereyan eden gerilimin meydana getirdiği tehdit ve endişe Soğuk Savaş döneminde sistematik bir politika olarak kullanılmıştır. İki kutup arasında sıkışan devletler komünizm ve kapitalizmin baskısı altında kalarak silahlı direniş göstermişlerdir. Böylece bir silahlanma yarışı başlatılmış, askerî blokların kurulması sağlanmıştır. Dünyanın komünist ve kapitalist olarak ikiye ayrıldığı Soğuk Savaş döneminde iki taraf da bünyesindeki devletlere yoğun bir baskı uygulamıştır. Soğuk Savaş'ın ilk sıcak çarpışması olan Kore Savaşı neredeyse yeni bir dünya savaşının doğmasına neden olmuştur. Stalin'in ölümüyle dünya yeni bir döneme daha girmiş, destalinizasyonla Stalin dönemi ile yüzleşme antikomünist eylemleri başlatmıştır. Stalin politikalarından kurtulmak için Doğu Avrupa ülkelerinde öğrenci eylemleri ortaya çıkmıştır.

1961'de Berlin Duvarı'nın inşası, Küba füze krizi, Orta Doğu'da meydana gelen eylemler, U-2 casus uçağı sorunu ve Vietnam Savaşı gibi gelişmeler Soğuk Savaş açasından bir dönüm noktası olmuştur. Amerika Soğuk Savaş boyunca takip ettiği dış politika uygulamalarıyla diğer ülkeler arasında gerilimlerin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. ABD uyguladığı bütün programları kendini güvende hissetmek için yapmış, bundan dolayı Soğuk Savaş boyunca güdümündeki devletlere tehdit politikasıyla denetim altında tutmuştur. ABD'nin diplomatik, askerî ve ekonomik baskılarını kullanarak uyguladığı emperyalist sisteme tepkiler gecikmemiş, nüfuzunu kullandığı bölgelerde emperyalizme karşı direnç cepheleri oluşturulmuştur. Dünyanın pek çok yerinde gerçekteşen öğrenci eylemlerinin temelinde bu politika teşkil etmiştir. ABD Soğuk Savaş döneminden başarıyla çıkarak dünyanın tek süper gücü olarak ayakta kalmayı başardıysa da politikalarına duyulan tepkiyi yok edememiştir.

Sovyetler Doğu Avrupa'da uyguladığı politikayla elde etmek istediği başarıyı sağlayamamış, dünyada değişen siyasi, sosyal ve ekonomik değişimlerin Doğu Avrupa'da yayılmasının önüne geçememiştir. Stalin'in ölümüyle Doğu Avrupa'nın Batı Avrupa ile temas kurması, Doğu Avrupa'nın Batı Avrupa'dan sosyal, ekonomik ve siyasi olarak geri kaldığını fark etmesi ülkelerin düzene uymak için Stalinist sisteme isyan etmelerine neden olmuştur. Sovyetlerin Doğu Avrupa ülkelerinde başlayan reformları tanklarıyla ezmesi hem

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Özhazinedar, T. (2021). Soğuk Savaş döneminin 68 olaylarına etkisi.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (6), 151-179.

Sovyetlere itibar kaybettirmiş hem de II. Dünya Savaşı'ndan sonra yükselen komünizmi zora sokmuştur. Dünya gençliği arasında komünist sistem tartışılmış, Sovyet aleyhtarı gösterilere neden olmuş, en nihayetinde dünya üzerindeki pek çok yerde komünizm çökmüştür.

Savaş döneminde sömürü durumunda bulunan ülkeler emperyalizme karşı verdikleri mücadelede kitle örgütlerinin de desteğiyle başarı elde etmişlerdir. Sömürge karşıtı eylemler emperyalizm ve sömürgeciliğin sona ermesine, bağımsızlığını elde eden devletlerin ekonomik gelişmesinin sağlanmasında kamuoyu oluşturmuştur. Demokrasi, adalet, özgür bir dünya isteyen gençler, dönemdeki diktatörlükleri sarsmış, halkın da desteğiyle eski baskıcı sistemler reddedilmiş, otoriter değerleri sorgulanmış, demokrasi savaşı başlamıştır.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Özhazinedar, T. (2021). Soğuk Savaş döneminin 68 olaylarına etkisi.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (6), 151-179.

Kaynakça

- Aksel, S. C. (2014). Türk basınında 1956 Macar İhtilali: Hürriyet, Cumhuriyet, Ulus ve Zafer’de haber sunumuna ilişkin uzlaşma ve ayrışmalar. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 39, 90–112.
- Alpay, O. (2017). Sovyet tarihinin son perdesi: Mihail Gorbaçov dönemi Sovyet dış politikası. İçinde: A. Kaşoğlu (Ed.). *Liderlerin Sovyeti: Devrimden Perestrojka*. İstanbul: Çevrebilim Yayınları.
- Althusser, L. (1969).1968 Olayları üzerine bir mektup. *Birikim Dergisi*, 1, 38-49.
- Ataç, K. K. (2019). Soğuk Savaş. *Güvenlik Yazıları*, 35, 1-9.
- Aybar, M. A. (2012). *Vietnam günlüğü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydemir, E. D. (2018). Perde Ülkelerinde Radio Free Europe: 1956 Poznan Ayaklanması ve 1956 Macar Ayaklanması. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6 (15), 349-357.
- Aydemir, S. S. (2016). 27 Mayıs 1960 askeri darbesine giden süreçte üniversite’nin etkisi. *International Journal Of Eurasian Education And Culture Dergisi*, 1 (1), 9-22.
- Bekcan U. (2017). Gönülsüz muhabbetten dostluğa: 1949 Çin Devrimiyle birlikte Sovyetler Birliği-Çin Komünist Partisi/Çin Halk Cumhuriyeti ilişkilerinin değişen yüzü. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6, 371-387.
- Bernstein, H., Colin, L. ve Leo, P. (2010). *Günümüzde şiddet: Güncel düşünceler*, (Çev. U. Haskan). İstanbul: Yordam Kitap.
- Bulut S. (2018). 38. eylemde güç mücadelesi: Kore Savaşı ve Türkiye’deki tezahürleri. *Mavi Atlas Dergisi*, 6 (1),185-204.
- Cicioğlu, F.D, Kalkan, D. (2019). De Gaulle’den Frexit tartışmalarına: Fransa Avrupa Birliği’nin neresinde. *Bilgi Dergisi*, 21 (1), 1-38.
- Çakaş, C. Ö. (2020). İspanya’daki Bask etnik milliyetçiliğinin tarihsel gelişimi üzerine bir inceleme. *Akadem Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (20),118-155.
- Çin Kültür Devrimi - Büyük Proleter Kültür Devrimi'ne Kısa Bir Bakış*. (2017). İstanbul: Patika Yayınevi.
- Çetinsaya, G. (2007). Ortadoğu. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 33. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Özhazinedar, T. (2021). Soğuk Savaş döneminin 68 olaylarına etkisi.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (6), 151-179.

- Dursun, D. (1993). Çekoslovakya. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 8. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Dünyada ve Türkiye’de Öğrenci Hareketleri Üniversite Sorunu* (1968). Milliyetçi Türk Kadınları Derneği Yayınları.
- Ereker, F. (2019). Aksu Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü – NATO. *Güvenlik Yazıları*, 28, 1-9
- Fernandez, L. (2016). Arjantin’de gerilla tarihi (Çev. H. A. Irmaklı). *Teori ve Politika Dergisi*, 71 (72), 15-30.
- Fraser, R. (2008). *1968 isyancı bir öğrenci kuşağı* (Çev. K. Emiroğlu). İstanbul: Belge Yayınları.
- Gülboy, G. P. (2012). 1956 Macar Ayaklanmasının Türkiye Basımında Yansımaları. İçinde: Ed. Y. Okay. *Macar-Türk ilişkileri üzerine makaleler: Macar kardeşler*. İstanbul: Doğu Kitapevi.
- Gökmen, Ö. (1998). İtalya 1968: Özerklik Hareketinin Gelişimi. *Birikim Dergisi*, 109, 77-84.
- Gürbüz, M. V. (2009). *Soğuk Savaşın kaynama noktası: Vietnam Savaşı ve Amerika Birleşik Devletleri*. Ankara: Kent Kitapları.
- Hobsbawm, E. (2006). *Tuhaf zamanlar bir 20. yüzyıl hayatı*, (Çev. S. Nilüfer). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2018). *Yaşasın devrim: Latin Amerika üzerine yazılar* (Çev. S. Nilüfer). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Huberman L. ve Sweezy, P. H. (2019). *Küba: bir devrimin anatomisi*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Judt, T. (2009). *Savaş sonrası – 1945 sonrası Avrupa*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kantarıcı, Ş. (2012). Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistem: Yeni sürecin adı koalisyonlar dönemi mi? *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 8 (16), 47 – 84
- Karadereli C. (2020). Soğuk Savaş’ın İlk Aşamasında Doğu Avrupa: Sosyalizm ve Başkaldırı. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 4 (1),43-73.
- Karadereli C. (2019). Stalin ve Kruşçov dönemlerinde Doğu Avrupa’da Sovyetler ve krizler. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (15), 239-253.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Özhazinedar, T. (2021). Soğuk Savaş döneminin 68 olaylarına etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 151-179.

Karaağaçlı, A, Ümran T. (2019). Güney Afrika'da yerli halkın ırkçılıkla mücadelesi. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, (43),1-7.

Karahan, B. G. (2015). Modern olimpiyat oyunlarında siyaset ve boykotlar. *Uluslararası Spor, Egzersiz ve Antrenman Bilimi Dergisi*, 1 (2), 114 – 119

Karaosmanoğlu, A. L. (2014). NATO'nun Dönüşümü. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 10 (40), 3-38.

Kıvanç, Ü. (1978). Polonya. *Birikim Dergisi*, 42 (43), 161-65.

Kocaoğlu C. T. (2020). Soğuk Savaş yıllarında Türkiye'de komünizm karşıtı propaganda kitaplarında anti-komünist söylem. *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 33-51.

Kraushaar, W. (1998). Almanya'da '68 Gençlik Hareketi. *Birikim Dergisi*,10, 64-76.

Kurlansky, M. (2011). 1968: *Dünyayı sarsan yıl*. (Çev. Z. Savan). İstanbul: Everest Yayınları.

Lewis, G. J. (2020). *Soğuk Savaş: Pazarlıklar, casuslar, yalanlar, gerçek*. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Silver, B. (2019). *Emeğin gücü: 1870'ten günümüze işçi hareketleri ve küreselleşme*, (Çev. A. Önal). İstanbul: Yordam Kitap.

Steiner, A. (2000). *Kızıl Ordu fraksiyonu Batı Avrupa'da şehir gerillası*. İstanbul: Metis Yayınları.

Jonathan, N. (2004). *Amerikan Savaşı Vietnam 1960-1975*. İstanbul: Metis Yayınları.

Olgun, K. (2007). Türk Basınında 1967 Arap-İsrail Savaşı"38. İçinde: (Yay. Haz.) Z. Dilek. *Uluslararası İcanas (Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları) Kongresi, C. V*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

Türkiye ve Terörizm (2006). Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.

Spring, U. O. (2008). Barış üzerine Doğulu, Avrupalı ve yerli düşünce. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5 (18), 49-67.

Uslu A. (2008). Ellinci yıldönümünde 1956 Macar Devrimi. *Devrimci Marksizm Dergisi*, 1, 130-154.

Uslu, A. (2008). Prag Darbesi'nden Prag Baharı'na: Çekoslovakya'nın Yirmi Yılı (1948-1968). *Devrimci Marksizm Dergisi*, 6, 150-176.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Özhazinedar, T. (2021). Soğuk Savaş döneminin 68 olaylarına etkisi.
Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, (6), 151-179.

Tunçay F. (2016). Bask Ülkesi ve Katalonya: Dil Taleplerine İlişkin
Yasama Faaliyetleri. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 3 (5),
45-56

Uzgel, İ. (1992). Sosyalizmden ulusçuluğa Yugoslavya'da ulusçuluğun
yeniden canlanması. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Dergisi*, 47 (1), 217-244.

Makale Geliş Tarihi: 10.02.2021

Makale Kabul Tarihi: 25.04.2021

GELİBOLU'DA ARIBURNU MUHAREBELERİ

Naim BABÜROĞLU*

Öz

Çanakkale Muharebeleri, o zamana kadar icra edilen en büyük amfibi (çıkarma) harekâtıdır. II. Dünya Savaşı'nda, Normandiya Çıkarması'ndan önce yapılan en büyük çıkarmadır. Çanakkale'de muharebeler, deniz ve kara ağırlıklı olarak 287 gün; karada ise 25 Nisan 1915'ten 9 Ocak 1916'ya değin 260 gün sürmüştür. İtilâf güçleri, 25 Nisan 1915 günü erken vakit, Gelibolu Yarımadası'nda iki bölgeye Seddülbahir'le Arıburnu'na; Anadolu bölgesinde Kumkale'ye çıkarma harekâtı icra ettiler. Gelibolu Yarımadası'nda Arıburnu ve Seddülbahir bölgelerinde şiddetli muharebeler devam etti. Arıburnu Cephesi; 25 Nisan 1915'te Arıburnu çıkarmasıyla başlayıp 6 Ağustos 1915 Ağustos'unun altısına kadar devam eden vuruşmaları kapsamaktadır. Bu tarihte, İtilaf kuvvetlerince üçüncü cephe olarak açılan Anafartalar'la birleşmiştir. Arıburnu'na yapılan düşman çıkarması, asıl çıkarma alanı olan Seddülbahir'e yardımcı olmak amacıyla icra edilmiştir. 25 Nisan 1915 tarihinde başlayan harekât, dört ay boyunca Ağustos 1915'e kadar, Kabatepe-Kocaçimentepe-Conkbayırı tarafında cereyan etmiştir. Bu bölgelerdeki muharebeler, iki tarafın karşılıklı hücumları ve bilhassa geceleri uygulanan süngü hücumlarıyla göğüs göğüse ve kanlı boğuşmalar hâlinde geçmiştir. 25 Nisan-19 Mayıs 1915 tarihleri arasında Arıburnu'nda yapılan muharebelerde toplam zayıat; Türklerin yaklaşık 24.000, düşmanın ise 8.600'dür. İngilizler, sonuçta evvela Anafartalar ve Arıburnu bölgelerini, ardından Seddülbahir tarafını boşalttılar. Neticede, bir büyük mağlubiyetle 1916'nın 9 Ocak'ında geri çekilmeyi başardılar.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Muharebeleri, Arıburnu Muharebeleri, Seddülbahir, Mustafa Kemal, Liman von Sanders.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, naimbaburoglu@aydin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1891-3890.

Arıburnu Battles in Gallipoli

Abstract

The Battle of Çanakkale or the Gallipoli Campaign was the largest amphibious (landing) operation in history until Normandy Campaign started in World War II. Battles in Çanakkale lasted 287 days totally at sea and on land, and on land it took 260 days from April 25 to 9 January 9, 1916. Entente Powers launched a landing operation early on April 25, 1915, to two regions in Gallipoli Peninsula including Arıburnu and Seddülbahir as well as Kumkale in the Anatolian region. Fierce battles continued for a long time in the Arıburnu and Seddülbahir regions on the Gallipoli Peninsula. “Arıburnu Front” faced the attacks that started with the landing of Arıburnu on 25 April 1915 and continued until August 6, 1915. On this date, it was united with the Anafartalar Front, which was opened as the third front by the Entente Forces. The landing of the enemy in Arıburnu was carried out to assist Seddülbahir, which was the main landing area. The operation which started on 25 April 1915 took place in Kabatepe-Kocaçimentepe-Conkbayırı for four months until August 1915. The battles in these regions included hand-to-hand and bloody struggles with mutual bayonet thrusts especially at night. Total casualties in the battles held in Arıburnu between 25 April-19 May 1915 were about 24,000 people from Turks and about 8,600 people from the enemy. The British ultimately evacuated the Anafartalar and Arıburnu regions in the first place, and then the Seddülbahir side. As a result, they managed to retreat on January 9, 1916 with one major defeat.

Keywords: Çanakkale Battles, Battles of Arıburnu, Seddülbahir, Mustafa Kemal, Liman von Sanders.

Giriş

Bu alışmada, Birinci Dünya Savaşı'nın önemli ve özel bir cephesi olan ve harp sonrası dönemin gelişmelerine damga vuran Çanakkale Muharebelerinde ele geçirilen hedef ve verilen zayıat çerçevesinde Arıburnu Muharebelerinin incelenmesi ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amacın gerçekleştirilebilmesi adına, sırasıyla, Arıburnu Muharebeleri incelenmiş, Türk komutanların ve İtilaf Kuvvetlerinin tepkileri ortaya konulmuş; inceleme neticesinde ulaşılan sonuçlar, çalışmanın sonuç bölümünde değerlendirilmiştir.

Stratejik konumdaki Boğazları alarak, İstanbul'u işgal etmek, böylece başkenti düşen Osmanlı'yı devre dışı bırakarak, arlık Rusya'sına mühimmat ve silah desteği sağlamak amacıyla, İtilaf güçleri Gelibolu Harekti'ni başlattılar. Birinci Dünya Savaşı'nın önemli ve özel bir cephesi olan ve harp sonrası dönemin gelişmelerine damga vuran Çanakkale Cephesi veya Gelibolu Harekti, o zamana kadar icra edilen en büyük çıkarma harektidir. İtilâf güçleri, 25 Nisan 1915'te, Gelibolu'da iki bölgeye Seddülbahir ve Arıburnu'na, Anadolu bölgesinde Kumkale'ye çıkarma harekti icra ettiler. Gelibolu Yarımadası'nda Arıburnu ve Seddülbahir bölgelerinde şiddetli muharebeler devam etti.

Arıburnu, 1915'in 25 Nisan günündeki çıkarmayla başlayan ve 1915'in 6 Ağustos'una kadar devam eden çatışmaların olduğu cephedir. 6 Ağustos'tan itibaren, İtilâf kuvvetlerince nc saldırı cephesi olarak açılan Anafartalar'la birleşmiştir.

Arıburnu'ndaki düşman çıkarması, asıl çıkarma alanı olan Seddülbahir'e yardımcı olmak amacıyla yapılmıştır. 25 Nisan tarihinde başlayan harekât, Ağustos 1915'e değin dört ay süresince, Kabatepe-Kocaçimentepe-Conkbayırı bölgelerinde, karşılıklı saldırı ve özellikle geceleri gerçekleştirilen süngü hücumlarıyla yakın mesafede ve çok kanlı boğuşmalar şeklinde vuruşmalarla geçmiştir.

Boğaz'ı savunmakla görevli Türk kuvvetleri; III. Kolordu'ya bağlı 7, 9 ve 19'uncu tümen ile XV. Kolordu'ya bağlı 3 ve 11'inci tümen olmak üzere, toplam beş tümen; V. Ordu'ya bağlı 5'inci tümen; bir süvari tugayı, bir alay ve dört seyyar jandarmanın taburlarından oluşuyordu. V. Ordu Komutanı Alman General Liman von Sanders, ıkarmayı Saros Körfezi'nde beklediğinden, kuvvetin çoğunu (iki tümen) Saros Körfezi'ne, en kritik yer olan Seddülbahir'e bir tümeni bırakıp, iki tmendenden ibaret

olan XV. Kolordu'yu da Anadolu tarafında bulundurmaktaydı (ATASE, BDHK, K: 3474, D: H-2, F: 2-22).



Şekil-1: ANZAC Kolordusu Saldırı Planı.

Ordu Komutanı Sanders, kıyılarda cılız gözetleme-koruma birlikleri bırakarak, askerî gücün büyük bölümünü ihtiyatta tutmayı esas alan bir planı hazırlamıştı. ANZAC Kolordusu, 25 Nisan 1915 günü, plan gereği Kabatepe ile Küçük Arıburnu arasındaki kumsala çıkacaktı. Birinci hedefte, Kocaçimentepe-Conkbayırı hattı tutulacak ve sonra Maltepe'ye el atılacaktı. Böylece, kuzey taraftaki Türk kuvvetlerinin Seddülbahir'e yardımı engellenecekti. ANZAC'ların çıkarma planı, baskın esasına dayanıyordu. İlk çıkarma, karanlıkta yapılacaktı. Kolordunun tamamı bir günde karaya çıkacak, savunmayı bir anda felce uğratabilecek ve hedefler ele geçirilecekti (Oglander, 2005, s. 173) (Şekil-1).

Arıburnu, savunmada 9'uncu Tümen'e ait sorumluluk bölgesinin kuzey tarafını oluşturuyordu. Buraların savunmasında 27'nci Alay görevlendirilmişti. Alay komutanı, Yarbay Şefik (Aker) idi. Sanders'in kıyı savunması sistemine göre, 27'nci Alay'ın büyük kısmı geriye alınmıştı. Arıburnu tarafında, 27'nci Alay'ın 2'nci Taburu görevliydi. Bu arada, Mustafa Kemal'in yönettiği 19'uncu Tümen (bir tabur eksikliyle), Bigalı'da genel ordu ihtiyatı olarak bulunuyordu (Perk, 1940, s. 48).

Kıyı gözetleme ve güvenliği için 27'nci Alay'ın 2'nci taburunun, 3 piyade bölüğü kıyıları üzerine düzenlenmiş bir bölüğüne de ihtiyat görevi

verilmişti. İhtiyat Bölüğü, Kabatepe’nin 1,5 km doğusuna, Arıburnu’ndan bir saatlik mesafeye alınmıştı. Tabur emrinde ağır makineli tüfek yoktu. Taburun cephesi geniş olduğundan, kıyı hattı boyunca çok fazla yayılmıştı. Alay Komutanı, taburun tertiplenmesinde gördüğü bu zafiyeti kapatmak için, Alay’ın gerideki büyük kısmını ileri yanaştırmak istemiş, bu maksatla 9’uncu Tümen Komutanlığı’na birkaç kez müracaat etmişti. Fakat **Ordu Komutanı’nın emri gereği**, bu teklif kabul edilmemişti. Böylece 2’nci Tabur, Kaba Tepe gibi çok kritik bir arazi kesiminde, gözetleme ve güvenlik perdesi şeklinde, derinlik desteğinden ve erken yardım alma şansından yoksun olarak kendi başına bırakılmıştı. Alayın mevcudu, yaklaşık 2.000 kişiydi. Ancak, kıyı hattında Alman General Sanders’in planı gereği sadece 400 civarında asker vardı (ATASE, K: 4836, D: H-10, F: 1-71).

1. Arıburnu Muharebeleri (25 Nisan-19 Mayıs 1915)

Himaye bombardımanıyla, ANZAC Kolordusunun ön kademesi olan 1’inci Tugay’dan 1.500 kişilik ilk hücum grubu, 25 Nisan 1915 sabahı akıntı nedeniyle çıkarma botlarının, planlanan yerin kuzeyine kayması sonucu, saat 5.00’te Kabatepe yerine Arıburnu’na çıkmak zorunda kaldı. İngiliz harp tarihçileri, yanlış noktaya çıkışı şu şekilde kaydeder: “Kuzeyden gelen ve yarımadanın sahili boyunca akan akıntı, denizcilerin tahmininden çok kuvvetli idi. Yedek kafileleri, farkına varılmadan, tayin edilmiş olan çıkış yerinin tam bir mil kuzeyine düşmüşlerdi ve sahil saat 4.00’ten hemen sonra görülmeye başladığı zaman, Yüzbaşı Waterlow, Arıburnu’nu görünce Kabatepe sandı, rotasından bir mil güneye düştüğü düşüncesine kapılarak derhal ANZAC koyununun kuzeyine yöneldi. Sonuçta planlanan çıkış yerinin bir mil kuzeyine çıktılar.” (Oglander, 2005, s. 216-217). Bu bölgede, kıyı gözetlemesi yapan 80 kişilik bir takımın karşı koymasına rağmen, çıkan birlikler ilerlediler.

Bigalı’da bulunan V. Ordu ihtiyatı olan 19’uncu Tümen, 1915’in 24-25 Nisan gecesini Conkbayırı istikametinde tatbikat yapıyordu. Gün ağarıken, Arıburnu tarafından top seslerinin gelmesiyle, Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal, bir çıkarma yapıldığını anladı. Durumu Ordu Komutanı’na bildirdi. Ancak bir cevap alamadı. Geniş bir sahile yayılmış 9’uncu Tümen’e bağlı 27’inci Alay’ın zayıat verdiğini haber alınca, 19’uncu Tümen Komutanı Mustafa Kemal, düşmanın Conkbayırı-Kocaçimentepe hattını ele geçirmesi hâlinde, telafisi mümkün olmayacak

bir durumla karşılaşılacağını düşünerek, ordudan emir gelmeden, inisiyatif kullanarak 57’nci Alay’ı harekete geçirdi (Aker, 2005, s. 235).

19’uncu Tümen Komutanı, Conkbayır’a ulaştığı zaman, 27’nci alaydan bir müfrezenin çekilmekte olduğunu görür: Mustafa Kemal, “Niçin kaçıyorsunuz?” diye sorar. “Efendim düşman.” derler. Cevaben, “Düşmandan kaçılmaz” der. “Cephanemiz kalmadı” derler. “Cephanemiz yoksa süngünüz var” deyip “Süngü tak” emrini verir ve erleri yere yatırır. Yanına gelmiş 57’nci Alay 2’nci Tabur komutanına bütün taburuyla bir bölüğünü takviye ederek düşmana taarruz etmesini emreder. Yarbay Mustafa Kemal, “kazandığımız an bu andır” diyerek, muharebenin sonucuna etki eden bu inisiyatifi kullanmış olur (Mustafa Kemal, 1990, s. 22). Bu tutum ve emir, küçük düzeyde taktik bir olaydır. Ancak, sonuçları itibarıyla düşmanın karada ilerlemesine engel olan ve Başkent İstanbul’un kurtarılmasına neden olan stratejik sonuçları olmuştur.

III. Kolordu Komutanı Esat Paşa’nın izniyle, 9’uncu Tümen’e bağlı 27’nci Alay’dan geri kalan birlikleri de kumandası altına alan 19’uncu Tümen Komutanı, karşı taarruz için 57’nci Alay’a: “Ben size taarruzu emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman içinde yerimize başka kuvvetler ve kumandanlar gelebilir.” emrini verdi (ATASE, ATAZB, D: 6-35, Def: 8, F: 1-12)

25 Nisan 1915 saat 12.00 itibarıyla, muharebe alanında 10.000’in üzerinde ANZAC askerine karşı, 5.250 kadar Türk askeri mevcuttu. 27 ve 57’nci Alaylarla girişilen taarruzlar sonucunda, ANZAC birlikleri ağır zayıat vermeye başlarlar. Birlikler birbirlerinin içine girerek karışırlar. Emir komuta kaybolmuş ve ilerleme durmuştur. Öğleden sonra, 27. Alay’ın birlikleriyle güçlendirilen 57. Alay’ın taarruzu sonucu, çıkan ANZAC’lar 2.000’den fazla zayıat verdi (Ogländer, 2005, s. 244). ANZAC Kolordusu Komutanı General Birdwood, İtilaf Kuvvetleri Komutanı İngiliz Orgeneral Hamilton’a birliklerin gemiye alınmasını teklif etti. Ancak, Deniz Filosu Komutanı Amiral Thursby, Hamilton’a birliklerin çekilmesinin üç gün süreceğini bildirmesi üzerine, Hamilton, “Daha önce de üzerinize çok güç görevler aldınız. Şimdi ise, güvenliğe kavuşuncaya kadar yalnızca siper kazdırınız, siper kazdırınız, kazdırınız.” (Hamilton, 2006, s. 115-116) emrini verir.

ANZAC Kolordusu’nun, 25 Nisan 1915’te gün batarken karaya çıkan tümeni, Arıburnu’ndaki sarp tepelere yerleşme imkânı buldu. Gece olduğunda, 27. Alay Komutanı Yarbay Şefik Bey’in ifadesiyle “sipersiz

meydan muharebesi"nin (Aker, 2005, s. 278) ilk bölümü sona erdi. Türk kuvvetlerinin zayıtı 2.500 kişi civarındaydı. Avustralyalılar da yaklaşık 2.000 kişi kaybetmişlerdi. Arıburnu'nda Türk kuvvetlerinin genel mevcudu 8.500, ANZAC birliklerinin toplam mevcudu ise 14.500 kişiydi (ATASE, K: 3474, D: H-4, F: 1-25). Mevcuda göre, Arıburnu'nda ilk gün sonunda Türk kuvvetleri yüzde 36, ANZAC'lar yüzde 14 kayıp vermişlerdir.

İlk günün sonunda ANZAC'lar, kıyıda 700 metre derinlikte 1,5 kilometre genişlikte bir hat boyunca son derece sıkışık durumda idi. Her türlü takviye malzemesinin kıyıya çıkarılabilmesi, yaralılarla 2.000 kadar kaybın gemilere götürülebilmesi için, 30 metre derinlikte yüz metrelik bir kıyı bandı kalmaktaydı. Üstelik sarp ve kayalık olan arazi, siper kazmaya uygun değildi. Dahası, Türk kuvvetleri bu çıkarma sahasının karadan çevreleyen üç tarafındaki sırtlara hâkimdiler. Çıkarmanın ilk günü sonunda ANZAC Kolordusunun cephedeki durumu, yaklaşık üç ay boyunca aynı hâlde kalmıştır (Oglander, 2005, s. 244).

Yarbay Mustafa Kemal, Arıburnu civarında sıkışan düşmanı, toparlanmaya fırsat vermeden, denize dökmek amacıyla tümen taarruzlarının gece de devam etmesini kararlaştırdı (ATASE, ATAZB, D: 6-35, D: 8, F: 1-18). 57'nci Alay'ın saldırıları arazinin fundalıklı ve engebeli olması nedeniyle başarılı olamadı. 27'nci Alay'ın gece taarruzları, düşman yoğun makineli tüfek ateşleri altında bir ilerleme kaydedemedi. 77'nci Alay ise Arap erlerinin disiplinsizliği nedeniyle büyük kısmıyla dağıldı. 25 Nisan gündüz şartlarında başarılı bir şekilde geliştirilen harekât, 25/26 Nisan 1915 gecesi, özellikle 77'nci Alay'ın disiplinsizliği ve dağılması sonucu, 19'uncu Tümen zor durumda kalmış ve gece taarruzunda başarı sağlayamamıştır (ATASE, 27'nci, 57'nci, 77'nci Alaylar Arıburnu Meydan Muharebesi Muharebe Takriiri (Muharebe Raporu) (12 Nisan 1331 Muharebesi-25 Nisan 1915).

Arıburnu Cephesi'nde devam eden muharebelerde, 19'uncu Tümen'in 72'nci ve 77'nci alayları komuta heyetini çok yormuş, özellikle 77'nci alayın erleri firar etmiş, muharebe esnasında dağılmış ve muharebeleri olumsuz etkilemiştir.

Kolordu Kurmay Başkanı Fahrettin Altay, anılarında bu alaylarla ilgili şunları yazmaktadır: “Mustafa Kemal Bey, Gelibolu’dan geçerken† bize (kolordu karargâhına) uğradı, kendisini ilk defa görüyordum. Enerjik, muhatabına itimat telkin eden, tok sözlü, sarı saçlı, mavi gözlü, düzgün endamlı genç bir komutan. Görüştükten sonra kendisini uğurladık. Eceabat’a gider gitmez beni telefonla aradı: ‘Aman Reis Bey, Kumandan Paşa’dan rica edelim; bana verilen 72 ve 77 numaralı alaylar Arap’tır. Eğitimleri de azdır. Bunları geri alsınlar, halis Türk delikanlıları olan ve eğitimleri oldukça ilerlemiş bulunan benim eski depo alayımı göndersinler.’ Tehlikeli bir bölgeye, böyle kıymetsiz askerlerin gönderilmesine şaşmış ve Başkomutan’a yazmıştık. Aldığımız cevap şu oldu: ‘Artık değiştirilemezler. alışıp eksikliklerini tamamlasınlar.’” (Altay, 1970, s. 13)

Albay Fahrettin Altay, 25 Nisan 1915 günü yaşananları şöyle anlatmaktadır: “Arıburnu önlerinde deniz yüzlerce gemiyle örtülmüştü. Top sesleri aralıksız devam ediyordu. Aramızdaki vadi cepheden gelen yaralılarla dolmaya başladı. İlerimizdeki 77’inci Alay’ın adırılı ordugâhında, alaydan kaçan birçok Arap erlerinin çadırlarda saklandıklarını ve nargile içmekte olduklarını gördük. Bunları toplayarak cepheye gönderdik...” (Altay, 1970, s. 90)

Değiştirilmeyen 72 ve 77’nci alaylar, muharebe boyunca hem tümen komutanını hem de cepheyi sürekli yoracaklardı. 27. Alay Komutanı Yarbay şefik (Aker), 77. Alay konusunda, günlüğüne şunları kaydetmiştir: “27’nci Alay’ın gece taarruzlarında, gündüz alınamamış olan Kırmızıırt alındı. 77’nci Alay’ın güney kanadında ise, büyük fedakârlıklarla kazanılan yerler terk edildi. 77’nci Alay’da çok sayıda Arap erleri vardı... Taarruzlar, kızışıp düşman bombardımanı ortalığı karıştırınca, Arap erlerinin kaçak sayısı arttı. Birliklerini bırakarak dağılan bu Arap erleri fundalıklar içine sinmişlerdi... 27’nci Alay’ın 1’inci Taburu ile 77’nci Alay’ın iç kanat birlikleri hem önlerindeki düşmanın hem de arkalarındaki kaçak Arap erlerinin ateşleri arasında kaldı. Bu durum, 27’nci Alay’ın kanadını sarıştı. 77’nci Alay’da özölmeler başladı.

† Yarbay Mustafa Kemal’in Tekirdağ’a gelerek 19’uncu Tümen Komutanlığı görevini teslim aldığı tarih, 2 şubat 1915’tir. III. Kolordu Komutanı’nın emriyle, tümenin sadece 57. alayı ile Gelibolu’ya, Maydos’a (Eceabat’a) hareket etmiş ve burada İstanbul’dan gönderilen 72 ve 77. alayları komutasına almıştır. Gelibolu’ya giderken Kolordu Karargâhı Kurmay Başkanı Fahrettin Altay’la görüşür (Altay, 1970, s.13).

Çözümler gittikçe çoğaldı... Artık bu durumda bir Şey yapılamayacağı ve bu karışıklığa bir son vermek için derhal geriye çekilip toparlanmak gerektiği teklif edildi. Harekât durduruldu. 77’nci Alay büyük kısmı ile dağılmıştı... Eğer bu Arap erlerinin yerinde, bunlarla değiştirilen Türk erleri olsaydı, tekrar edilecek Türk saldırılarıyla, esasen gündüzden sarsılmış olan Avustralyalılar daha o gece vapurlarına çekilmek zorunda kalacaklardı.” (Aker, 2005, s. 261)

Gece taarruzlarında (25/26 Nisan 1915), 77’nci alayın dağılması 19’uncu Tümen’i zor duruma sokmuştur. Tümen Komutanı Mustafa Kemal, bu hâli: “Diyebilirim ki, benim için en kritik durum 26 Nisan günüdür.” sözleriyle ifade etmiştir. Şefik (Aker), 77. Alay için daha ağır ifadeler kullanır: “Arıburnu mıntıkasında daha yedi aydan fazla bir müddetle kan dökülmesine belki yegâne sebep bu alay eratının Arap olması idi.” (Aker, 2005, s. 263)

19. Tümen Kurmay Başkanı Binbaşı İzzettin Bey (Çalışlar), 77. Alay’la ilgili günlüğüne şunları yazmıştır: “13 Nisan 1331 (26 Nisan 1915). Muharebe devam ediyor... Karargâh cephede... Birinci gün muharebede perişan olan 77’nci Alay’ı toplamakla meşgulüz...” (Çalışlar, 2007, s. 115). İzzettin Bey, firar eden erlere yapılan işlem konusunda günlüğüne şu notu almıştır: “15 Nisan 1331 (28 Nisan 1915). Düşman mevziinde tahkimat ile meşgul. Bize 125’inci Alay geldi (takviye). Bu alayın önünde, 77’nci Alay’dan üç firari kurşuna dizildi... Gece muharebesi devam etti.” (Çalışlar, 2007, s. 116)

Başkomutanlığın bu alayı, muharebe başlamadan, şubat 1915’te tümen ve kolordu komutanının teklifine rağmen değiştirmemesi, eğer kötü bir niyet yoksa Başkomutanlık karargâhında görevli Alman subaylarının varlığı ya da ilgisizliğinden başka bir Şekilde açıklamak mümkün görülmemektedir.

Başkomutanlık ve V. Ordu Komutanlığı, Arıburnu bölgesini çok basit görüyorlardı. Ordu Komutanı, daha ilk günden itibaren bu bölgedeki düşman kuvvetleri ve Türk birliklerinin başarılarına dair eksik bilgiler vermiş ve Başkomutanlık’ta böyle bir kanının doğmasına yol açmıştı. III. Kolordu Komutanı Esat Paşa, uzun bir rapor hazırlayarak bir kopyasını Başkomutanlığa, diğer kopyasını V. Ordu Komutanlığına gönderdi.

28 Nisan 1915 tarihli rapor şöyleydi: “Erlerin üç günden beri devamlı muharebelerle pek fazla yorgun düşmesi ve pek çok zayıat

vermesi, arazinin de pek sarp ve fundalıklı olup birliklerin taarruzlarını ilerletmek için daima takviye edilerek birbirine karışması ve subayların zayıyla azalmasından sevk ve idarenin zorlaşması sebepleriyle gece karanlığında düşmanı, tuttuğu son mevziisinden çıkarıp atmak mümkün olmamıştır. Düşman bütün gece karaya asker çıkararak kendi birliklerini takviye etti. Çıkarma yerini kuşatarak ilerlemiş olan sağ ve sol kanat birliklerimizin yanları, düşmanın donanma ateşine karşı açılmıştır. Şimdi, şafakla beraber donanmanın etkili ateşi altında kanatların geriye alınması zorunludur. Tabur tabur gelen kuvvetler, taarruzu devam ettirmek için ileriye sürülmekte ve bu şekilde mütemadiyen erimektedir. Düşmana bir daha taarruz edebilmek için, kolordunun elinde toplu olarak bir tümenin bulunması kesinlikle ve ivedilikle gereklidir ve zorunludur. Arz olunur.” (ATASE, K: 3474, D: H-4, F: 1-8).

Esat Paşa'nın 28 Nisan 1915 sabahı çektiği telgraf etkisini çabuk gösterdi. Başkomutan Vekili Enver imzasıyla aynı gün verilen telgraf emrinde: “Bugün İstanbul'dan size yeni ihtiyat kuvvetleri gönderilmeye başlanacaktır. Bir adım bile geri çekilmeyeceksiniz. Karşınızdaki düşman birlikleri herhalde sizden daha iyi durumda değildir. Mareşal Liman'a da bilgi verilmiştir.” (ATASE, K: 3964, D: H-61, F: 1-27) deniliyordu.

Ordu Komutanı Liman Paşa, elinde tuttuğu 5'inci Tümen'i üç gün geçmesine rağmen hâlâ en kritik bölgeye destek için göndermemiş, ancak Başkomutanlık emriyle tümeni Arıburnu cephesine kaydırma emri vermiş, tümen 30 Nisan'da bölgeye ulaşabilmişti. Takviyede beş günlük bir gecikme, muharebenin sonucunu hayati derecede etkileyecek kadar önemliydi. Liman Paşa'nın uyguladığı Savunma Planı sayesinde, düşman birlikleri karaya çıkabilmiş ve mevzilerini tahkim etmeye başlamışlardı. Başkomutanlık, bu hatayı geç de olsa yavaş yavaş fark ediyordu.

Binbaşı İzzettin (Çalışlar, 19. Tümen Kurmay Başkanı), anılarında 5'inci Tümen'in takviyesini şu şekilde anlatmaktadır: “17 Nisan 1331 (30 Nisan 1915). Bugün 5'inci Tümen'in de 15, 14 ve 5'inci alayları geldi. Ertesi günkü taarruz ve hücum için hazırlık yapıldı. Elimizde kuvvetimiz üç fırka (tümen), düşmanın bir fırka. Fakat üç fırkamız bir fırka yerini bile tutmaz. Çok zedelenmiş, yorulmuştur. Düşman tahkimli bir mevziye yerleşmiştir...” (Çalışlar, 2007: 116).

Başkomutanlık, Ordu, Kolordu ve 19'uncu Tümen Komutanı, nihai bir saldırı ile düşmanı tamamen denize dökmek için, 1 Mayıs 1915 günü tüm cephe hattında yeni bir saldırıya karar verdiler. Birlik

komutanlarını Kemalyeri'nde karargâhında toplayan Mustafa Kemal, özetle şu emri verdi: "Düşmana 6 günden beri iki kez taarruz ederek sarstığımız halde, arazinin zor koşullarından dolayı, sonuna kadar takip etmek mümkün olmadığı için kıyı kısımlarında barınabilmiştir. İmha ettiğimiz kuvvetlerin iki tümendenden fazla olduğu anlaşılmıştır. Seddülbahir ve Kumkale istikametlerindeki durum da hemen hemen aynı olmuştur. Karşımızda bulunan düşmanı, bir kişi kalmayınca kadar hepimiz ölerək muhakkak denize dökmek görevine sahip olduğumuz kanaatindeyim. Durumumuz, düşmana göre zayıf değildir. Düşmanın morali tamamen bozulmuştur. Ara vermeden siper yapmakta ve kendisine sığınacak yer aramaktadır. Siperleri yakınına birkaç mermi düşünce, hemen kaçıştıklarını gözlemlenizle gördünüz. İçimizde ve komuta ettiğimiz askerlerimizde, Balkan Savaşı utancının tekrarını görmektense, burada ölmeyi istemeyenlerin bulunacağını asla kabul etmem. Eğer böyle kişilerin olduğunu görürseniz onları derhal kendi ellerimizle kurşuna dizmeliyiz..." (ATASE, ATAZB, D: 6-35, Def: 10, F: 1-7).

Türk kuvvetlerinin mevcudu 18.400, ANZAC kuvvetlerinin sayısı ise 25.000 kadardı. 1 Mayıs 1915 günü yapılan saldırıda, açık arazi, düşmanın iyi tahkimat yapmış olması ve yoğun makineli tüfek ateşleri sonucunda, düşmana 200 m yaklaşan birliklerin, bu noktadan sonra ilerleyişleri mümkün olmadı (Perk, 1940, s. 61-62).

Yarbay Mustafa Kemal'in emriyle, 1 ve 2 Mayıs 1915 gece saldırılarının sürdürülmesine karar verildi. Birlikler saat 24.00'te ve 2.00'de taarruz ettiler. Ancak, ağır kayıplar nedeniyle, Tümen Komutanı saat 3.00'te saldırıyı durdurdu. Bu saldırılarla, Türk birlikleri 6.000'e yakın zayıat verdi. Saldırının başarı sayılabilecek tek yönü, orta bölgede Türk kuvvetlerinin ANZAC hatlarına yaklaşması oldu (ATASE, K: 3474, D: H-4, F: 1-25; ATASE, 57'nci, 72'nci Alaylar Arıburnu Meydan Muharebesi Muharebe Takriri (Muharebe Raporu) (18/19 Nisan 1331 Muharebesi-1/2 Mayıs 1915).

Mustafa Kemal'in, muharebe sonunda yayımladığı emir özetle şöyledir: "20 Nisan 1331 (3 Mayıs 1915). Benimle beraber burada muharebe eden bütün askerler kesinlikle bilmelidirler ki, bize verilen namus görevini tam olarak yerine getirmek için bir adım geri gitmek yoktur. Rahatlıkla uyumak yolunu aramanın, bu rahatlıktan yalnız bizim değil, bütün milletimizin ebedi olarak mahrum kalmasına sebep olacağını hepimize önemle hatırlatırım. Bütün arkadaşlarımla fikir birliğinde

olduđuna ve dūřmanı denize dökmedikçe yorgunluk belirtisi göstermeyeceklerine řüphem yoktur. 19'uncu Fırka (Tümen) Komutanı M. Kemal." (ATASE, ATAZB, D: 6-35, Def: 11, F: 1-13).

Enver Paşa, 4 Mayıs 1915'te, Çanakkale Cephesi'nin erken tasfiyesini isteyen bir emir gönderdi: "Askeri ve siyasi sebeplerle Gelibolu Yarımadası'nda kesin sonucun bir an önce elde edilmesini, olağanüstü bir önemde görüyorum. Bu bakımdan, İstanbul ve dolaylarına bir Rus çıkarması ihtimali henüz belli olmadığından ve böyle bir amfibi harekât hazırlığının sürekli olarak haber verilmesine rağmen, eğer isterseniz 1 tümen daha takviye kuvveti gönderirim. Enver." (ATASE, K: 3474, D: H-5, F: 1-3).

2. Türk Komutanların Tepkileri

Başkomutan Vekili Enver Pařa'nın, 4 Mayıs 1915'te gönderdiği emir, Ordu Karargâhı'nda tepki çekti. Ordu Komutanı Sanders'in Kurmay Başkanı Yarbay Kazım (İnanç) Bey, kendi komutanı olan Ordu Komutanı Liman Pařa'yı atlayarak Enver Pařa'ya bir mektup yazdı. Bu günlerde, Enver Pařa, karaya çıkmayı başarmış dūřmanın derhâl denize dökülmesi için ısrarla emirler veriyordu. Ancak Türk askerleri, İtilaf Devletlerinin kara ve deniz topçusunun ateşi altında sürekli zayıat veriyorlardı. Yarbay Kazım, 4 Mayıs 1915'te, Enver Pařa'ya taarruzların durması konusunda bir mektup gönderdi (ATASE, K: 3474, D: H-5, F: 2-4).

Yarbay Mustafa Kemal de 3 Mayıs 1915'te doğrudan Enver Paşa'ya, Ordu Komutanı Liman von Sanders'in Savunma Düzeni'ni ve emir komuta sistemini eleştiren, Alman Komutanı şikâyet eden bir mektup göndermiştir (Aydemir, 1981, s. 259).

Başkomutan Vekili Enver Pařa, Yarbay Kazım'ın ve Mustafa Kemal'in raporlarını karşılıksız bıraktı. 5 Mayıs 1915'te, bir emirle acele olarak saldırıya geçilmesi isteklerini, Ordu Komutanı'na tekrarladı. Bu emir şöyleydi: "Sabahki telgrafıma sizden bir cevap alamadım. Ordu Kurmay Başkanı takviyeye ihtiyaç olmadığı, dūřman taarruzlarına karşı hazırlıklı bulunarak ordunun bir süre için mevzilerde beklemesi ve böylece bir ölçüye kadar zayıattan kurtulup dinlenmesi ve düzenlerini tamamlaması hakkında bir mütalaa yazmıştır. Ben, dūřmanın uzun bir süre yarımadada kalmasında siyasi ve askeri pek büyük sakıncalar görüyorum. Özellikle cephanemiz sürekli muharebe için elverişli değildir. Ancak,

durumu ve neler mümkün olduğunu yerinde siz gördüğünüz için, geleceğe ait mütalaa ve kararınızı ivedilikle bildirmenizi rica ederim. Enver.” (ATASE, K: 3474, D: H-5, F: 2-5).

Ordu Komutanı, gönderdiği cevapta Şunları yazar: “Esat Paşa Kuzey Grubuna memurdur. Yeni bir tümen, Arıburnu bölgesinde kesin sonucu sağlayacaktır... 200 subay zayıatı olduğundan pek çok subay gönderilmesini rica ederim. Cephe hiçbir surette baskı altında değildir. Durumumuz iyidir. Askerimiz kahramandır. Kurmay Başkanı'nın mütalaa'sı yalnız kendisinin kişisel görüş ve düşünceleridir...” (ATASE, K: 3474, D: H-5, F: 2-11)

Başkomutan Vekili Enver Paşa, Türk komutanların karşı çıkmalarına rağmen, taarruzların devam ettirilmesine dair emirlerini tekrarladı (ATASE, K: 3474, D: H-5, F: 2-13). Görüldüğu gibi, Başkomutan Vekili Enver Paşa, birliklerin dağılmasına, sürekli saldırılar nedeniyle ağır zayıat vermesine, askerlerin yorgunluğuna rağmen, kuvvetlerin yeniden düzenlenme ihtiyacını reddetmiŐ ve ast komutanların tekliflerini ve feryatlarını dikkate almamıŐtır. Alman Komutan da Türk kanı akmasından çok rahatsız olmadığı için, Türk komutanların tekliflerinin aksine, yeni bir hazırlık yapmadan saldırıların devamında sakınca görmemektedir. Toparlanmadan ve eksik personel tamamlanmadan yapılan sürekli saldırılar, zayıatı artırarak birliklerin erimesine yol ađmıŐtır.

Çıkarma tarihi olan 25 Nisan'dan 17 Mayıs 1915'e kadar, Arıburnu'nda bulunan Türk kuvvetlerini, fiilen 19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal sevk ve idare etmiştir. V. Ordu Komutanı'nın emriyle, tüm Arıburnu ve Anafartalar'daki Türk birliklerini kapsayan Kuzey Grubu oluşturulup komutanlığına Esat Paşa getirildi. Yeni yerleşim düzenine göre bölgede üç tümen (5, 16 ve 19) bulunuyordu. Yarbay Mustafa Kemal, 19. Tümen Komutanı olarak görevine devam etti.

Esat PaŐa, 19 Mayıs 1915'te saat 3.30'da, baskın Őeklinde baŐlayacak bir taarruzla düşmanın denize dökülmesi emrini verdi (ATASE, K: 3964, D: H-22, F: 1-12). Saldırıya katılacak Türk kuvvetlerinin mevcudu 43.000 askerdi. ANZAC askerlerinin sayısı ise, 18.000'di. Saldırı 3.30'da baŐladı, ancak ANZAC askerleri böyle bir saldırıyı bekliyorlardı. Çünkü ANZAC'ların yaptığı keŐif neticesinde, Türk tarafında ileriye yanaŐmada, sessizliğin korunamaması baskın etkisini önlemiŐtir. 19 Mayıs saldırısının gün ağarına kadar gečen

bölümünde, önemli bir sonuç alınamadı. Gündüz, taarruza devam edildi, saat 10.00'da saldırı durduruldu. Arıburnu'nda 19 Mayıs günü yapılan ve 4,5 saat süren saldırıda, toplam 3.855 Türk askeri şehit oldu, 6.000 kişi yaralandı, ANZAC'ların kaybı ise sadece, 160 ölü, 468 yaralı idi (ATASE, K: 3474, D: H-14, F: 5-38).

Türk komutanların karşı çıkmasına rağmen, Enver Paşa'yı taarruzun yapılması yönünde teşvik eden Liman Paşa, 19 Mayıs saldırısı sonrası hata yaptığını kabul edecek ve anılarına bu konuda şunları yazacaktı: "Her iki tarafın kayıpları o kadar çoktu ki... Bu mıntıkada komutan olan İngiliz generalı ölülerin gömülmesi için, bana bir ateşkes yapılması teklifinde bulundu. Bu ateşkes için 23 Mayıs günü tespit edildi. Çanakkale'de, muharebelerin kısa bir müddet için de olsa kesilmesi bu ateşkesle olmuştur. Bununla beraber, bu taarruzun benim tarafımdan yapılmış bir hata olduğunu kabul ederim. Bu hata, düşman kuvvetini iyi takdir edememekten ileri gelmişti. Sayı olarak az olmakla beraber, bir de cephaneyi idareli kullanmaya mecbur olan topçumuzla bu taarruzun başarılı olamayacağını hesaplayamamıştım." (Sanders, 2010: 102)

Liman Paşa, Ordu Komutanı olarak astları olan Türk komutanlarının tekliflerini dikkate alsaydı, Türk askeri 4,5 saatlik muharebede yaklaşık 10.000 kayıp vermezdi. Türk komutanlarının tekliflerini yok sayan Alman General, üst komutanlığı da hata yapma konusunda teşvik etmekten geri durmuyordu.

3. Arıburnu Muharebesi ve İtilaf Kuvvetleri'nin Tepkileri

Avustralya Harp Tarihçilerince, 19 Mayıs 1915 Türk saldırısı şöyle kaydedilir: "Gelibolu çok daha ağır çarpışmalara sahne olmuşsa da, bunlardan hiç biri böylesine korkunç yoğunlukta bir katliam görmemiş, hiçbir çarpışma bu denli tek taraflı olmamış, hiçbiri bu denli önemli etki yapmamıştır. Bütün o öğleden sonra yaralılar ölülerin arasında savaş anında yatar, her iki tarafın siperleri de bir ya da iki metre ötede olmasına karşın, hiç kimse vurulma riskine girmeden onları siperin içine çekmeye kalkışamaz. O korkunç boşluktan tek bir ses bile yükselmez. Şurada burada bulutsuz gökteki güneşin kızgın ışınları altında yardımsız ve umutsuz, sessizce yatan bir yaralı ya da ölmek üzere bir asker acı içinde bir yandan diğer yanına döner ya da kolunu yavaşça, göğe doğru kaldırır." (Moorehead, 2007, s. 160)

Çanakkale Cephesi’nde, Deniz Kuvvetleri Bakanı Churchill’e muhalefetiyle bilinen, Deniz Kuvvetleri Bakan Yardımcısı Amiral Fisher, burada mağlubiyetin kaçınılmaz olduğunu görerek, 15 Mayıs 1915’te görevinden istifa etti (Moorehead, 2007, s. 150). İstifa mektubunda, Churchill’in Çanakkale Seferi’ni kendi hırsıyla hareket ederek yaptığını belirtti. Fisher’in istifası sonucunda, 17 Mayıs 1915’te Liberal Parti hükümeti düştü. Böylece Churchill’in görevine son verildi. Churchill, uzaklaştırıldığı bu göreve 24 yıl sonra, İkinci Dünya Savaşı’nın başlangıç günlerinde dönecektir (Arı, 1997, s. 145; Moorehead, 2007, s. 152).

İngiliz Harp Tarihi, Mayıs ayı ortalarında, şu değerlendirmeyi yapar: “Bundan sonra, harbin talihini çevirmek çok güçtü, bundan dolayı hüsrân zafere üstün geldi. Üç haftalık sürekli gayrete rağmen, üstün İngiliz ve Fransız kıtaları hâlâ hedeflerini ele geçiremediler. ANZACLAR ise sahilde çakılıp kaldılar. Her birlik büyük kayba uğradı. Geride ihtiyat yoktu ve cephane hemen hemen bitmek üzere idi... Türkler de büyük zayıata uğramış ve topçu cephaneleri pek azalmıştı. Fakat onlar zayıatlarını kolaylıkla tamamlıyorlardı.” (Oglander, 2005, s. 12)

Arıburnu Cephesi’ndeki harekât, Ağustos 1915’e değin dört ay sürdü. Conkbayırı-Kocaçimentepe-Kabatepe civarında, karşılıklı taarruzlar ve özellikle geceleri gerçekleştirilen süngü hücumlarıyla, boğaz boğaza boğuşmadan dolayı çok kanlı geçti. ANZAC Kolordusu, taarruz hedeflerine ulaşamadı. Çıktıkları yerlerde ancak, üç-dört kilometre miktarında bir araziye ele geçirip muharebenin bitimine kadar mevzilerinde kaldılar (Başaran, 1990, s. 75-76).

Sonuç

Arıburnu çıkarması ve devamında meydana gelen muharebelerde elde edilen asıl ve ilginç sonuç; bu harekâtın ilk üç gününde ulaşılan hatlar, çok az ve bazı aleyhte dalgalanmalar dışında bütün savaş boyunca bir daha değişmemiştir. Bundan itibaren taraflar siperlere girecek, günlük kısa ve kanlı dövüşlerle mevzi savaşlarına başlayacaktır. Kuzey kanattaki operasyon ve Anafartalar çıkarması gibi gelişmelere rağmen Arıburnu’nda ulaşılan hatlar aynı hâlde kalacaktır.

1915’in 25 Nisan’ından, 3 Mayıs’ına kadar Arıburnu Cephesinde Türk ordusunun zayıatı 14.155 kişidir. İtilaf Kuvvetlerinin bu cephede zayıatı ise 8.000 idi. 19 Mayıs 1915 taarruzunda, Türklerin zayıatı yaklaşık

10.000, İngilizlerin ise 600 kişidir. 25 Nisan-19 Mayıs 1915 tarihleri arasında Arıburnu'nda yapılan muharebelerde, toplam zayıat; Türklerin yaklaşık 24.000, düşmanın ise 8.600'dür (ATASE, K: 3474, D: H-4, F: 1-25).

Savaş prensiplerinden Sıklet Merkezi'ni (Ağırlık Merkezi) ihlal eden Liman von Sanders, kuvvetleri istenilen yer ve zamanda hazır bulunduramamıştır. Ayrıca, kuvvetleri parça parça kullanarak başarısızlığa katkı sağlamıştır. V. Ordu Komutanı'nın savunma anlayışının acı sonuçları, tüm cepelerde kendisini göstermiştir. Tümen ihtiyatlarının sahilden çok içerde tutulmaları ve kıyı hattında savunma yapan birliklerin makineli tüfekten yoksun bulunmaları, Liman Paşa'nın bu savunma sistemini çökertmiş, düşmanın karada tutunmasına imkân sağlamış ve fazla zayıata neden olmuştur.

Liman Paşa'nın düşmanın çıkarma bölgelerini hatalı değerlendirmesi sonucu, Türk kuvvetlerinin takviyeleri gecikmiştir. Liman von Sanders'in çıkarmanın başlangıcında sergilediği kararsızlık, düşmanın karada tutunmasına imkân vermiş ve Türk birliklerine önemli bir zaman kaybettirmiştir.

Özellikle 77'nci Alay'ın dağınıklığı ve disiplinsizliği, muharebeyi olumsuz şekilde etkilemiştir. Alay, muharebeye giren Türk birliklerine yanlışlıkla ateş açmış hem zayıata hem de moral çöküntüsüne yol açmıştır. 77'nci Alay, diğer alaylar gibi disiplinli olsaydı, ilk gün (25 Nisan 1915) düşmana daha fazla zayıat verdirilebilirdi (Perk, 1940, s. 59). Boğaz savunmasının en kritik bölgesinde, eğitimsiz, disiplinsiz ve en önemlisi muharebe azim ve iradesi olmayan bir birliğin bulundurulması, Başkomutanlığın, Ordu'nun ve Kolordu'nun kayda değer bir hatasıdır. Tümen komutanının, alayın değiştirilmesi konusundaki teklifinin reddedilmesi ise hem kolordu hem de Başkomutanlık açısından başarısızlığa sunulan bir katkı olmuştur.

Başta 19 Mayıs 1915 taarruzunda olmak üzere, gece saldırılarında, yeterli planlama yapılmaması, takviyeye gelen birliklerin araziyi tanımaması, yeterli keşif yapılamaması ve düşman durumu hakkında gerekli bilgilerin elde edilememesi, gece mevzi değiştirmede yaşanan karışıklıklar yüzünden, birlikler yanlış bölgeye gitmiş, karışmış ve komutanların kontrolü dışına çıkmıştı. Bu durum, başarıyı olumsuz yönde etkilemiş ve zayıatı artırmıştır.

Yeterli şekilde planlanmamış ve iyi uygulanmamış bir harekât olan 19 Mayıs 1915 saldırısı, aşırı zayıyata neden olmuştur. Düşman durumu, yeni gelen takviye birlikleri, arazi ve baskın etkisi değerlendirildiğinde, bu saldırı hesapsız bir risk alınarak yapılmıştır. Alman Ordu Komutanı, harekâtın sonra, bu saldırının icrasına emir verdiğinden dolayı hatasını kabul etmiştir. Ancak, bu hata sonucu, 10.000 Türk evladı feda edilmiştir. Gayet küçük bir alanda açık olmayan komut ve hedeflerle, bölgeyi iyi bilmeyen birlikler, baskın etkisi olmadan düşman üstüne sürülmüş ve hatada ısrar edilerek gün ağardıktan sonra da saldırı tekrarlanmıştır.

Türk birliklerinin 19 Mayıs saldırısında, ANZACLAR'ın 2,5 katı olmasına rağmen, verdikleri zayıat düşmanın altı katı kadardır. Türk komutanların karşı çıkmasına rağmen, Enver Paşa'nın bu saldırıda ısrarcı olması ve Kolordu Komutanı Esat Paşa'nın bu konuda sessiz kalması kayda değer bir husustur.

Ordu Komutanlığı'nın, 1 Mayıs 1915'ten önce Arıburnu cephesinde yaklaşık bir kolordu gücüne ulaşan kuvvetler için, ayrı bir bölge komutanlığı oluşturmaması ve 34 yaşındaki Yarbay Mustafa Kemal'in bu boşluğu kendi inisiyatifiyle doldurarak 20.000 kişiye yaklaşan birliklerin ve harekâtın sorumluluğunu üstlenmesi de Liman Paşa'nın sevk ve idaresi açısından bir hatadır. Arıburnu Bölgesi ve Güney Cephesi'nden sorumlu olan Kolordu Komutanı Esat Paşa'nın, bu süreçte zayıatın azaltılması, saldırıların daha düzenli bir şekilde yapılması ve üst komutanlığa gerekli tekliflerin gönderilmesi konusunda sorumluluk almaktan kaçınması, sevk ve idarede yetersizliklere neden olmuştur.

Çıkarma tarihi olan 25 Nisan 1915 gününün önemli bir gelişmesi, V. Ordu'nun ihtiyatı olan 19. Tümen Komutanı Mustafa Kemal'in inisiyatif olarak, ANZAC çıkarmasının karada ilerlemesi haberi üzerine, 57'nci Alay'ın tümünü muharebeye sokmaya karar vermesi ve hâkim tepeler silsilesini düşmandan önce ele geçirmesi, devamında düşmanı geri atmasıdır. Bu olay, sadece ilk günün değil, Çanakkale muharebelerinin kayda değer önemli olaylarından biri olmuştur.

Arıburnu bölgesinde, düşman çıkarmasına ilk tepkiyi veren ve düşman taarruzunu durduran 27'nci Alay ile düşmanın karada hâkim yerleri ele geçirmesine engel olan 57'nci Alay Arıburnu muharebelerinin ilk safhasının kahramanlarıdır.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Babüroğlu, N. (2021). Gelibolu'da Arıburnu muharebeleri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 181-200.

İtilâf Devletleri, harekât sonucunda, Seddülbahir tarafında sadece beş kilometre, Arıburnu tarafında ise 1.5 kilometre ilerleyebilmişlerdir. Sonuçta, İtilaf kuvvetlerinin büyük ümitlerle, 25 Nisan 1915'te başlattıkları Kara Harekâtı hedefine ulaşamadı ve tarihi bir yenilgi ile 9 Ocak 1916'da geri çekilmek zorunda kaldılar.

Kaynakça

- ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Klasör 3474, Dosya H-2, Fihrist 2-22.
- ATASE, Kls. 3474, Dos. H-4, Fih. 1-25.
- ATASE, Kls. 3474, Dos. H-5, Fih. 2-5
- ATASE, Kls. 3474, Dos. H-14, Fih. 5-38.
- ATASE, Kls. 3964, Dos. H-22, Fih. 1-12.
- ATASE, Kls: 3964, Dos: H-61, Fih: 1-27.
- ATASE, Kls. 4836, Dos. H-10, Fih. 1-71.
- ATASE, ATAZB, Dos. 6-35, Def. 8, Fih; 1-12.
- ATASE, ATAZB, Dos. 6-35, Def. 8, Fih. 1-18.
- ATASE, ATAZB, Dos. 6-35, Def. 10, Fih. 1-7.
- ATASE, ATAZB, Dos. 6-35, Def. 11, Fih. 1-13.
- ATASE, 27'nci, 57'nci, 77'nci Alaylar Arıburnu Meydan Muharebesi Muharebe Takriri (Muharebe Raporu) (12 Nisan 1331 Muharebesi-25 Nisan 1915.
- ATASE, 57'nci, 72'nci Alaylar Arıburnu Meydan Muharebesi Muharebe Takriri (Muharebe Raporu) (18/19 Nisan 1331 Muharebesi-1/2 Mayıs 1915.
- Aker, ř. (2005). *Çanakkale Arıburnu Savaşları ve 27'nci Alay*. (Yay. Haz.: Metin Martı) İstanbul: Marta Yayınları.
- Altay, F. (1990). *Görüp Geçirdiklerim 10 Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası*. İstanbul: İnel Yayınevi.
- Arı, K. (1997). *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*. Ankara: ATASE Yayınları.
- Aydemir, ř. S. (1981). *Tek Adam*, C. I. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Başaran, S. (1990). "Çanakkale Kara Harekâtına Genel Bir Bakış", *Çanakkale Muharebeleri 75'inci Yıl Armağanı*. Ankara: ATASE Yayınları.
- Çalışlar, İ. (2007). *Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Not Defterinden On Yıllık Savaşın Günlüğü*. (Yay. Haz.: İzzeddin Çalışlar-İsmet Görgülü) İstanbul: Güncel Yayıncılık.

Babüroğlu, N. (2021). Gelibolu’da Arıburnu muharebeleri. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 181-200.

Hamilton, I. (2006). *Gelibolu Hatıraları 1915*. (Mehmet Ali Yalman-Nurer Uğurlu, Çev.), İstanbul: Örgün Yayınevi.

Moorehead, A. (2007). *Gelibolu*. (Ali Cevat Akkoyunlu, Çev.) İstanbul: Doğan Kitapçılık.

Mustafa Kemal. (1990). *Arıburnu Muharebeleri Raporu*. (Yay. Haz. Uluğ İğdemir) Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ogländer, C. F. A. (2005). *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekâtı, Seferin Başlangıcından 1915 Mayısına kadar, C. I*. (Tahir Tunay, Çev.), (Yayına Hazırlayan: Metin Martı), İstanbul: Arma Yayınları.

Perk, K. (1940). “Çanakkale Savaşları Tarihi II. ve III. Kısımlar”, *Askeri Mecmua* (S. 116). İstanbul: Askeri Matbaa.

Sanders, L. V. (2010). *Türkiye’de Beş Sene*. (Genelkurmay Askeri Tarih Encümeni, Çev.) (Yay. Haz.: Muzaffer Albayrak) İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

SOMALİ'DE OSMANLI HÂKİMİYETİ (1559 - 1916)

Ahmet Turan YÜKSEL*

Yusuf İbrahim HASHİ**

Öz

Osmanlı Devleti'nin Somali ile olan ilişkisi Memlûk Devleti'nin yıkılış tarihi olan 1517'den başlayarak yaklaşık dört asır sürmüştür. Osmanlılar XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde, Somali'de hâkimiyet tesis ettikleri bölgelere, o dönemde Avrupalıların henüz başlayan sömürgeci mantığının karşısında engelleyici bir güç olarak yerleşmiş ve bu mücadele esnasında bir taraftan kendi askerî güçlerine, diğeri taraftan da yerli toplumlardan aldıkları maddi ve manevi desteğe dayanan bir yapı oluşturmuşlardır. Böylesine iç içe geçmiş olan yapı, XX. yüzyıl başına kadar devam etmiştir. Somali'nin özellikle Zeyla, Berbera, Bulhar ve diğeri kıyı şehirlerini içine alan kuzey bölgesi Osmanlıların son dönemlerinde devletin bir parçasıydı. Osmanlı Devleti, Somali Kızıldeniz ve Habeşistan'da hâkimiyet kurma, baharat ticaret yolu ve kutsal toprakları koruma çabasını göstermekteydi. Somali kıyılarına Yemen üzerinden geçmekteydiler. 1863'te Hidiv olan İsmail Paşa, Afrika kıtasında yeni topraklar elde etmek için büyük çaba sarf etti ve Mısır Sudanı ile yakından ilgilenmeye başladı. 27 Mayıs 1866'da Sultan Abdülaziz'in emriyle Sevvakin ve Masavva kaymakamlıkları ona bağlandı. Mısır Savvakın ve Masavva limanlarına bağlandıktan sonra Kızıldeniz'in batısında bulunan Somali sahillerini kendisi verilmesi çalıştı. 1 Haziran 1875 tarihinde Sultan Abdülaziz'in fermanıyla bu limanlar Mısır Hidivine verilmiştir. Mısır eski hâliyle olmadığı için, Osmanlı İmparatorluğu eskiden olduğu gibi Somali üzerindeki hâkimiyeti için 9 Ekim 1887'de Humayun'dan Kızıldeniz'e iki veya üç gemilik bir donanma görevlendirdi. Somali'nin kuzeyini kapsayan ve Kızıldeniz'in girişini kontrol eden stratejik kısım, kısmen Etiyopya Devleti'nin tamamı olmasa da 1555 ile 1916 yılları arasında 361 yıl boyunca kısmen Osmanlı Hükûmetine bağlı kaldı. XIX. yüzyılın sonuna doğru Somali, Avrupalı sömürgecilerin kontrolüne girmiş ve böylece Osmanlı Devleti ile Somali ilişkisi sona ermiştir. Osmanlı Devleti'nin Somali'deki reform politikalarını, özellikle Harar bölgesinde güvenliği yaymaya, Somaliler ile Gala kabileleri arasındaki savaşları sona erdirmekle başladı. Sonra medreseler kurarak doğru İslâm öğretilerinin bölgede yayılmasını hedefledi. Bu nedenle ilave olarak Osmanlı yönetimi, çabalarını imara ve kalkınmaya yönlendirdi. Ayrıca hastane inşa edildi. Aynı anda Osmanlı Devleti,

* Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Bölümü, atyuksel@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9401-0563.

** Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Bölümü, aashi3310@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9401-7393.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Yüksel, A. T. ve Hashi, Y. İ. (2021). Somali’de Osmanlı hâkimiyeti
(1559-1916). *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 201-236.

halkın daha iyi ve verimli tarım yöntemlerini öğrenmeleri için Hindistan’dan kahve
ve tarım uzmanları getirtirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Somali, Osmanlı Devleti ve Mısır Egemenliği.

The Ottoman Rule in Somalia (1559 - 1916)

Abstract

This study focuses on the Ottoman and Somali relations which began in 1517, when the Memlûk State collapsed, and continued for almost four centuries. The northern region of Somalia including Zeyla, Berbera, Bulhar and some other coastal cities, was a part of the state in the last period of the Ottomans. The Ottoman State was in an effort to establish dominance in the Red Sea and Abyssinia. The Ottomans were also trying to protect “The Spice Trade Route” and the holy lands. They were passing to the Somali coast via Yemen. Ismail Pasha, who became a Khedive in 1863, made great efforts to acquire new lands in the African continent and became closely interested in the Egyptian Sudan. In May 27, 1866, he took Sewakin and Massewa harbors on the Red Sea under his control with the consent of Sultan Abdulaziz. After linking Sewakin and Massewa with Egypt, he worked to take Red Sea’s coastal areas as well. On 1 June 1875, Khedive acquired Somali’s coast lands with the consent of Sultan Abdulaziz. As a result, the Ottomans regained these lands on October 1887. Because Egypt was no longer in position to rule, Ottomans sent two or three naval ships to protect their interests in the Red Sea areas. In this way, Somali’s Red Sea coasts and some areas of Yemen and Abyssinia stayed under the rule of Ottomans from 1555 to 1916, for exactly 361 years. By the end of the XIXth century, the Somali territories fell under the control of European colonizers, and the relationship between Somali and the Ottoman State came to an end. The reform policies of the Ottoman Empire began to spread in Somalia, especially in the Harar region by ending the wars between the Somalis and Gala tribes. They established some madrasas there because the purpose was to spread the correct Islamic teachings in the region. In addition to that, the Ottoman administration directed its efforts towards reconstruction and development in the region. That’s why they built a hospital and at the same time, the Ottoman Empire brought coffee and agricultural experts from India to help the people of the region learn more efficient farming methods to produce their own unique coffee and other agricultural products.

Keywords: Somalia, Ottoman Empire and Egypt Sovereignty.

Giriş

Somali'nin özellikle Zeyla, Berbera, Bulhar ve diğer kıyı şehirlerini içine alan kuzey bölgesi Osmanlı'nın son dönemlerinde devletin bir parçasıydı. Osmanlıların amacı özellikle Avrupalıların bölgeye gelmeye başlamalarından sonra Kızıldeniz'deki etkinliklerini güvenlik altına almaktı. Somali kıyılarına Yemen üzerinden geçmekteydiler. Osmanlılar Somali'nin Kızıldeniz sahilindeki bölgelerini Yemen'in bir parçası olarak kabul ediyorlardı. Bu nedenle de ülkeye girmek için tüccar ve İslâm davetçileri adı altında bazı Yemenlilerden yararlandılar. Bununla birlikte Yemen, Somali ve Eritre'yi içeren güney ekseninde Osmanlı yönetimi her zaman yeterince güçlü değildi (Şelebi, 2000, s. 333). Son dönemlerde Osmanlı Devleti, bir taraftan Karadeniz çevresi, diğer taraftan Orta Avrupa ve İran sınırında, öte tarafta ise Azerbaycan'da büyük problemlerle karşı karşıya idi. Bu sebeple Osmanlı Devleti, Kızıldeniz'e kıyı bölgelerle yeterince ilgilenememekteydi. Bu yöreler, Etiyopyalıların saldırılarıyla Avrupalıların emperyalist faaliyetlerine maruz kalıyordu. Mehmed Ali Paşa'nın bir kısım askerî faaliyetleri ve bunun sonucunda Sudan'da fetihleri arttığıında Osmanlı yönetimi bölgeyi Kızıldeniz üzerinden Mısır'a bağlamak, dolayısıyla da kendisine bağlamak amacıyla Masavva ve Sevvakin limanlarını Mısır valisine bırakmıştır. Hidiv İsmail döneminde de Babıali ile Mısır yönetimi arasında bölge ile ilgili anlayış birliği devam etmiştir (El-Kaysî, 1982, s. 110).

995 h. /1586 m. yılında Osmanlı Devleti, Somalililerin isteklerini yerine getirmek amacıyla dolaylı yollardan Ali Miral adındaki bir denizci komutan aracılığıyla onlara yardım etmiştir. Ali Miral Bey, Mogadişu şehrine gelerek genelde Afrika, özelde Somali kıyıları üzerindeki Osmanlı nüfuzunu artırmak istemiş ve halkına kendisinin, Osmanlı sultanının temsilcisi olduğunu bildirmiştir. Hatta büyük bir Osmanlı filosunun Doğu Afrika sularına doğru yola çıktığını ifade ederek kıyı bölgeleri sakinlerini Portekizlilere karşı cihada teşvik etmiştir. Bu arada ortaya atılan bu söylenti, Mogadişu halkının, hızla Osmanlı Devleti'nin egemenliğine girmesini sağlamıştır. Ali Miral, buradaki ahalinin yardımlarıyla bazı Portekiz gemilerini ele geçirmiş ve içindeki denizcileri de İstanbul'a göndermiştir (Mâh, 1981, s. 179).

Osmanlı Devleti’nin Somali’ye ilgi duymasının şüphesiz en önemli sebebi, bölgenin Aden Körfezi ve Babülmendep¹ Boğazı’na hâkim olması, Kızıldeniz’in girişini kontrol etmesi dolayısıyla da kutsal toprakların (Mekke ve Medine) güvenliği için önemli olmasıydı. Bölge aynı zamanda Hint Okyanusu’na hâkim stratejik bir konumdaydı.

1. Somali’de Osmanlı Egemenliği

1.1. Zeyla’nın Osmanlı İdaresine Girmesi

Zeyla iskelesinin Osmanlı topraklarına ilk kez 1520 yılında Portekizlilerle Kızıldeniz’de verdiği mücadeleler sırasında katıldığı iddia edilmektedir (Yavuz, 1984, s. 196). Kızıldeniz’de Osmanlıların aktif bir güç hâline gelmeleri, 1547’de Özdemiş Paşa’nın bölgedeki faaliyetleriyle başladı ve Zeyla, 1559’da devletin bir parçası oldu. Zeyla, Özdemiş Paşa’nın yerine geçen oğlu Osman Paşa kurduğu Habeşistan vilayetinin bir barcasıydı. (İbni Ali, ty, s. 75-76)

Doğu Afrika’nın en uzak kısmındaki önemli iskelelerden biri olan Zeyla, Osmanlı Devleti hazinesine yıllık 300 lira vergi ödeyen bir şeyh tarafından yönetilmekteydi. Zeyla liman olarak önemli bir konuma sahip olup aynı zamanda bugünkü Sudan’ın batısında yer alan Darfur ve Mısır ilişkileri Zeyla üzerinden irtibat ediyordu. Zeyla’nın merkezinde yaşayan Somali ve Arap soyluları, ticaret eğilimleri nedeniyle Cidde, Basra ve Hindistan’a ticari seferler düzenlemekteydiler (BOA, Mütâze-i kalem-i Mısır, dosya no:3-A, sıra: 43 10 Temmuz 1875). Bir dönem yerel şeyhlerin idaresinde kalan Zeyla XVII. yüzyılda Habeş Vilayeti’nin mali açıdan zayıflamasıyla birlikte sahildeki diğer merkezler gibi Habeşistan’ın Hristiyan kralı tarafından işgal edildi. Kızıldeniz üzerinden ticaretin azalması ve Zeyla - Harar ticaret yolu yerine Tacura yolunun açılmasıyla tarihî liman etkisiz hâle geldi (Orhonlu, 1996, s. 136-137).

Zeyla’nın idari yapısının Osmanlı yönetimi altında zamanla değiştiği anlaşılmaktadır. Başlangıçta Habeşistan ve Yemen eyaletlerinin

¹ Babülmendep: Kelime anlamı olarak “hüzün kapısı” demektir. Boğaz, Hint Okyanusu ile Güneydoğu Asya’yı Süveyş Kanalı yoluyla Akdeniz’e ve Avrupa’ya bağlayan dünyanın en önemli deniz ticaret yollarından biridir. Dünyada tankerle taşınan petrolün yaklaşık %18’i bu boğazdan geçmektedir.

sancağı olduğu yolundaki bilgilerin yanı sıra, bazı tarihçiler bir kaymakamın varlığından da bahsetmektedirler. Zeyla, XIX. yüzyılda Yemen sınırları içerisindeki Hudeyde'nin bir ilçesi olarak kabul edilmiş, İstanbul'dan kaymakam atamak yerine yöre halkının saygı duyduğu şeyh unvanlı bir yönetici tarafından yönetilmesi tercih edilmiştir. Zeyla'nın 1875'te geçici olarak Hidiv İsmail Paşa'ya verilmesinin ardından Kuzey Somali, Mısır Sudan'ına Berbera ile bağlanan yerleşim merkezi şeklini almıştır. Bu arada Hatt-ı Üstüva valisi Rauf Paşa buraya vali olarak atanmış, ancak bu bölgenin hükümdarı Ebubekir Şuheyemi önce vekil, sonra vasi olarak atanmıştır (Rafî, 1987, s. 131-132). 1848 yılında Yemen'in ünlü iskelelerinden Muha'ya bağlandığında Zeyla iskelesinin müdürü Hac Ali Sharmake idi. Soylular burayı yağmaladı ve yok etti.

1849'da Kıbrıslı Tevfik Paşa'nın bölgedeki kesintiye uğramış Osmanlı hâkimiyetini yeniden tesis etmek için yaptığı sefer neticesinde Zeyla iskelesi Hudeyde sancağına bağlandı (BAO, irade-i Meclis-i Vâlâ, n.22470, 1 Muharrem 1280). Ekim 1854'te hac mevsimine denk gelen İngiliz gezgin Richard F. Burton, gizlice Müslüman kılığına girerek Mekke'yi gezdi. Aynı şekilde Batılıların ayak basmadığı Harar'ı da görmek istedi. Aden'den geldiği Zeyla'da Hac Ali Şarmaki tarafından karşılandı. Buraya geldiği günlerde İsa kabilesinin üyeleri Zeyla'ya yeni bir baskın düzenledi. Saldırı sırasında oğlu öldürülen yargıç, yolculuğu sırasında ihtiyaç duyduğu yiyecek ve ulaşım için Richard F. Burton'a bir katır ve deve vererek yardım etti (Muhammed, 2008, s. 168).

1860 yılında Fransa'nın Aden konsolosu Mösyö Latis, seyahat gittikten bir müddet sonra Tâcura ve Zeyla iskeleleri arasında öldürülmüş hâlde bulundu. Fransa, bu ölümün bir cinayet sonucu Zeyla yöneticisi Hac Ali Sharmake ve arkadaşları tarafından gerçekleştirildiğini iddia ederek, hepsinin cezalandırılmasını talep etti. Hicaz Valisi Ahmed İzzet Paşa ile görüşmek için bir askerî birlik bile gönderildi. Osmanlı Valisi İzzet Paşa, Zeyla'da suçluların gerekli soruşturma sonucunda hukuka göre cezalandırılacağına dair Fransızlara güvence verdi. O civardaki yerel güçler bu insanları yakalamakta güçlük çekerlerse, gerektiğinde takviye edileceklerdi. Ancak burada ortaya çıkan mesele, Tacura ve Zeyla'nın Babülmendeb Boğazı dışındaki Afrika kıyılarının tam olarak nereye bağlandığının belirlenmesiydi. Böylelikle Yemen vilayetinin bir parçası olup olmadığının iyice araştırılarak Fransızlara cevap vermesine karar verildi. Yapılan yazışmalar sonucunda, 1849 yılında Yemen'de Osmanlı

idaresinin yeniden kurulması sırasında Zeyla’nın Hudeyde Sancağı’na bağılı bir müdürlüğe dönüştürüldüğü ve buranın yöneticisinin Hac Ali Şarmarki olduğı anlaşıldı. Onun yokluk ihtimali göz önünde bulundurularak, Binbaşı Mehmed Ağa komutasındaki dört kişilik bir birlik hazırlanarak Hudeyde’den altı saat uzaklıktaki bu limana gönderilmiştir.

Bu birim orada beklerken, Müdür Sharmake Hudeyde’ye geldi. Mehmed Ağa, konsolos cinayetinde gemide bulunan ve bölgede sâî adıyla tanılan teknenin kaptan ve mürettebatını bulmak için Zeyla, Tacura ve Aden arasında defalarca seyahat etti. Sonuç olarak, kayığın tayfalarının Tacura’da tanınan kimselerden olduklarını tespit ederek o esnada vekaleten Zeyla Müdürü tayin ettiğı Ebubekir Şuheyemi ve diğerkimseler vasıtasıyla kayığın kaptanı da dâhil hepsini toplayarak vapuruna aldı. Kaptan, konuyu konuştuğundan sonra onu serbest bıraktı ve kaymakamdan gözaltına alınanları resmen talep ettiğı Aden’e giderek Hudeyde’ye döndü. Zeyla’nın eski müdürü Sharmarki Hudeyde, ticaret kefaletinden Avz b. Cennet’ten Al-Fakih adında birini getirdi. Vali ile görüşükten sonra üç esir alıp Cidde’ye döndü. Ümit Burnu’nu ziyaret ederek bu insanları İstanbul’a götürmesi istendi. Al-Haj Ali Sharmarki, Cidde limanındayken feribotta hayatını kaybederken, müdürün garantörü Hüdeydeli dışındaki diğerk tutuklular da yolculuk sırasında hayatını kaybetti. Kefil Avz b. el-Fakih İstanbul’a gelmesine rağmen, yakalandığı hastalık nedeniyle tedaviye götürüldüğü hastanede hayata gözlerini yumdu. Böylece mahkemeye gidecek kimse kalmadı. Zeyla’nın Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki mesele çözülene kadar rehin tutulacağı söylentisi yayıldı. Hudeyde valisinden Zeyla’ya müdür olarak atanan Ahmed Ağa yirmi askerle buraya gönderilirken halk bu gelişmelerden çok rahatsız oldu. Bu söylentinin halk tarafından kabul edilmedikten sonra üst seviyeye ulaştığına anlaşılrsa da buranın konumu eskiden olduğı gibi terk edilmemiştir (BOA, irade-i Meclis-i Vâlâ, n.22470, 17 R. Evvel 1277).

Osmanlı Devleti yöneticileri, konsolosun öldürüldüğü iddiasının yalan ve kargaşa verici olduğunu öğrendi. Ancak Fransa’nın bu konudaki ısrarına rağmen eski yönetimle birlikte çok sayıda kişi gözaltına alınırken, bu gelişme kamuoyunu olumsuz etkilemiş ve vergilerini ödememelerine neden olmuştur. Nihayet Muharrem 1280’den (Temmuz 1863) itibaren Zeyla ahalisi yeniden vergi ödemeye başladı. Böylelikle

Zeyla’nın Osmanlı Devleti’ne eski sadakatini sağlaması nedeniyle ortaya çıkan söylenti ortadan kaldırıldı ve Ebubekir Şuheyemi’nin makamı asil hâle getirilmesi gündeme geldi (BOA, irade-i Meclis-i Vâlâ, n.22470, 6 C. Âhir 1280). O dönemde Zeyla’da yönetici olmadığı için, yeni yönetici hem memur hem de vergi çiftçisi olarak halkı korumak ve kollamakla yükümlü idi. Çünkü geçmiş uygulamalardan da anlaşılacağı üzere vilayetin güncel geleneklerinden biriydi (BOA, irade-i Meclis-i Vâlâ, n.22470, 13 C. Âhir 1280). Hudeyde’ye vilayetine yeniden bağlanan Zeyla vergilerinin devralınmasının, Hac Ali Şarmaki’den sonra buranın hükümdarı Şeyh Ebu Bekir Şuhaymi’ye verildiği görülüyor. Başlangıçta Zeyla’nın müdür yardımcısı olduğu anlaşılan Ebubekir Shuheyemi, 1864 yılında buranın müdürü olarak atandı (BOA, Vilayet Gelen-Giden Defteri, n.320,27 Z.Hicce 1280). Bu bağlamda 14 Cemaz-ül ahir 1280 (26 Kasım 1863) tarihinde padişahın iradesi ortaya çıktı (BOA, irade-i meclis-i Vâlâ,n.22470,14C.Âhir1280).

Yeni müdürden Osmanlı belgelerinde çoğunlukla “*Yemen muzafatından Zeyla nam belde müdürü*” olarak bahsediliyordu (BOA, BEO Ayniyet-i Arabistan Defteri, n.871,s.79, Şaban 1285). Zeyla, çevresindeki dağlık bölgelerdeki gümüş ve kömür madenleri ve Aden Körfezi’nin önemli iskelelerinden biri ile biliniyordu. Yine burası zeytinyağının temin edildiği bir yerdi (BOA, BEO Vilayet Gelen – Giden Defteri, n. 320, s. 257,19 C. Evvel 1283). Bu iskele ile Babülmendep arasında sahilden dört, sekiz ve on dört saat gibi farklı mesafelerde yer alan iç bölgelerdeki üç ayrı dağda yer alan kömürü teslim alması için Zeyla’ya özel bir memur gönderildi (BOA, irade-Meclis-i Vâlâ,no. 21, 17 R.Evvel 1282).

Mısır’dan 6 Şubat 1885 tarihli haberlere göre, hidivlik memurlarından Cafer Mazhar Paşa, Osmanlı bayrağını ilk defa Zeyla’dan daha güneydeki Ra’su Hafun’a dikti (BOA, YEE, 118/39, 20 R.Âhir 1302). Somali’nin büyük bir bölümünde hâkimiyet kurmayı amaçlayan bu faaliyet, Hint Okyanusu kıyısındaki Osmanlı sınırının biraz daha güneye doğru uzatıldığını göstermiştir (Kavas, 2001, s. 115). Bölgenin en kalabalık topluluğu olan Somalililer, Osmanlı Devleti adına kenti yöneten Müdür Ebubekir Shuheyemi döneminde Zeyla’ya yönelik önceki saldırılarını sürdürdüler. Müdür 1285/1868 yılında Yemen eyaletinden yardım isteyip bu saldırılardan kaçmak isteyince kendisine yüz düzensiz asker gönderildi (BOA, irade-i Dahiliye,1287,n.42184,10 Şaban 1285).

Zeyla’ya nakledilmesi ve kaldıkları süre boyunca maaşlarının 40.000 ila 50.000 kuruş arasında ödenmesi koşulunu kabul eden Ebubekir şuheyemi yönetimindeki yerlerde düzen ve güvenliği sağladıktan sonra askerleri geri gönderdi (BOA, BEO Ayniyet-i Arabistan Defteri, n.871,s. 79 Şaban 1285). Orada yaklaşık iki ay kalan askerlerden toplamda yedi yüz riyallık masraf Hudeyde mutasarrıflığına nakledildi. Zeyla’dan gelen bu para, daha önce yeniden yapılmasına karar verilen bu sancak merkezindeki hükümet konağı ve cezaevi için ayrılan miktara ilave edildi. Bir yıl sonra müdür Ebubekir Şuheyemi Zeyla’da güvenliğin sağlanması için yardım istediğinde, ona elli asker gönderildi ve kısa süre sonra bölgede barış hâkim oldu. Yemen eyaletinde çabaları yakından izlendi ve gelişmeler İstanbul’a bildirildi. Zeyla ileri gelenlerinden oluşan meclisteki şeyhler de İstanbul'a bir Arapça mazbata gönderdiler. Bölgelerinde düzen ve güvenliğin tesis edilmesinden duydukları memnuniyeti ve Devlet-i Aliyye’nin kendilerine gönderdiği askerler sayesinde halifeye bağlılıklarını dile getirdiler. Bu mazbata şöyleydi:

“ ... oranın sahipsiz zannıyla suret-i tasallut ve tevehhüşte bulunan bazı kabâil-i şerîrenin akli ererek hükümetle müsâlemet ve musâfâtın akd kılındığı ve asâkir-i merkûme orada buldukça ile ettikleri hüsn-i âmiziş ve muaşeret ve emniyet-i mahaliyye yolunda gösterdikleri himmet ahalinin bir kat daha celb-i kulûb ve invizablanna bâis olduğundan bahs edilmiş.”

Yemen eyaleti Sıhhi Meclisi ikinci başkanı Arif Bey, karantina yeri (özel yer) belirlemek için Zeyla’ya gittiğinde, yönetici Ebubekir Şuheyemi ona gerekli hizmetleri sağlayarak kısa sürede görevini yapmasını sağladı. Halktan gerekli ilgiyi gören bu memur, sıhhi konular hakkında bilgi verdi. Müdür, Yemen devletini ve Zeyla’yı ziyaret eden yabancı kruvaziyer yolculara Osmanlı İmparatorluğu’na olan bağlılığını açıkça ifade etti. Arif Bey tarafından, müdürlük görevini çok iyi yaptığının farkında olması ve emeklerine uygun bir madalya ile ödüllendirilmesi istendi (BOA, irade -i Dahiliye, n.42184, 10 Şaban 1287). Zeyla Yemen’e sadık kaldığı sürece valiler ve müdür Ebu Bekir Şuheyemi sayesinde merkezle çok iyi ilişkiler kuruldu. Gerektiğinde müdürün istediği askerî birlikler körfezi geçerek güvenlik ve düzeni sağladıktan sonra görev yerlerine döndüler. Yemen Valisi, Zeyla’da, Ebu Bekir Şuhaymi’nin “mu’teber ve mer’iyyu'l-hatır” hizmetlerinden dolayı

Mecidi madalyası ile ödüllendirilmesi konusunda ısrar etti. 11 Temmuz 1870’de Sultan Abdülaziz’in vasiyeti üzerine kendisine üçüncü derece Mecidi madalyası verildi (BOA, irade-i Dahiliye, n.42184, 11 Recep 1287).

1.2. Harar’ın Osmanlı İdaresine Girmesi

Osmanlı Devleti Yemen vilayetindeki idarecileri vasıtasıyla karşı kıyıda olup bitenden haberdar olmakta, Portekizlilerin buradaki faaliyetlerini takibe alarak gözlem altında tutmaktaydı. Harar’da yaşayan Müslümanların durumları yakından takip edilmekteydi. Portekizliler, Habeşistan Krallığı’nı kendi çıkarlarının savunucusu ve savaşçısı olarak görmekte, aralarındaki dinî birliktelik ve yakın ilişki dolayısıyla Müslümanlar ve Osmanlı Devleti’ne karşı bir itilaf meydana getirmekteydiler (BOA, Osmanlı idaresinde Sudan, n.120, 2013, s. 20). Zeyla’dan Habeşistan dağlarına kadar olan bölgenin hâkimi ve merkezi olan Harar İslâm Emirlikleri Sultanı Ahmed bin İbrahim, Portekizlilerin kışkırtması ile Müslümanlara karşı tecavüzlerini artıran Habeş Krallığı üzerine savaş ilan etmişti. Ahmed bin İbrahim 1527 yılında kısa süre içinde büyük başarı elde ederek ülkesinin topraklarını Masavva’ya kadar genişletmiştir. Bu gelişmeler üzerine Habeş Kralı Lebna Dengel, Lizbon’dan yardım talebinde bulunmuştur. Portekiz’in bu mücadeleye doğrudan dâhil olması üzerine Ahmed bin İbrahim de Yemen’deki Osmanlı idarecileri vasıtasıyla İstanbul’dan askerî yardım talebinde bulunmuştur. Bu istek kısa sürede karşılık bulmuştur. Yemen Beylerbeyi Mustafa Paşa teçhizat ve mühimmat ile birlikte Zeyla’nın tam karşısında yemen kıyılarındaki Beylül’de karaya çıkmıştır. Yerel Müslüman kuvvetleri de harekete geçiren Ahmet bin İbrahim, 1530’da Fatagar ve İfat, 1535’e kadar da Davaro, Shoa, Amhara, Lasta, eyaletleri ile Tigre topraklarını yönetimi altına almıştır (Orhonlu, 1996, s. 23-27).

1554 yılında Özdemir Paşa, İstanbul ve Mısır’dan gelen yaklaşık 10.000 kişilik bir kuvvetle Kızıldeniz’deki Savakin Adası’na, batı kıyısındaki Berbera ve Masavva limanına ulaştı. Bu yerleri Osmanlı Devleti adına ele geçirdi. 5 Temmuz 1555 tarihinde Sevvakin’de Habeş Valiliği kurularak Abdülvehhab olarak atandı (Kavas, 2006, s. 112). 1559 yılında ölen Özdemir Paşa, oğlu Osman Paşa’nın Masavva’da yaptırdığı caminin avlusundaki türbeye defnedildi (Orhonlu, 1996, s. 46). Bu ilk hâkimiyetten sonra Harar bölgesi, Yemen’e ve bazen Hicaz vilayetlerine

bağımlı hâle gelmiş, Osmanlı idari yapısında Habeş devleti ve beylerbeylik adı altında yerini aldığı dönemler olmuştur. Özdemir Paşa komutasındaki Türk askerlerinin kendilerine sağladıkları yardımlar sayesinde o dönemde Afrika’nın bu bölgesindeki Müslümanlar yok olmaktan kurtulmuş olup Harar emirliği mahallî bir güç olarak XIX. yüzyılın sonuna kadar varlığını muhafaza etmiştir (Kavas, 2006, s. 112).

Osmanlı Devleti ile Harar’ın münasebetleri Ahmed bin İbrahim’in vefatından sonra da devam etmiş ve veziri Nur İbn Mücahid kısa zamanda orduyu Türklerin de desteğiyle tekrar toparlayarak teşkilatlandırmıştır. Nur İbn. Mücahid’in Harar’a önem vermeye başladığı bir devride Habeş kralı ile yaptığı savaşı kaybedince payitaht merkezi de saldırıya uğramıştır. Buna karşılık babasının yerine Harar emiri olan Muhammed b. Nasır ülkesini dış tehlikelere karşı kuvvetlendirmeye başlamıştır. Osmanlıların bölgedeki hâkimiyetleriyle birlikte Hristiyan Habeş krallarının Avrupalı devletlerden her türlü silah ve diğer yardımları almaları engellenmeye başlanmıştır. Avrupalıların XIX. yüzyılın başlarından itibaren Afrika kıtasının farklı yerlerinde başlattıkları işgal faaliyetleri Kızıldeniz üzerinden Habeşistan topraklarına da yayıldı. Nitekim İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlar bölgeye muhtelif taarruzlarda bulundular (Orhonlu, 1996, s. 172). Osmanlı Devleti ise Doğu Afrika’daki işgalcileri daha kolay engelleyebileceği için 27 Mayıs 1866’da bir fermanla Masavva’nın idaresini Mısır Hidivliği’ne havale etti. Bir sınır meselesinden dolayı Habeşistan kralı ile aralarında çıkan ihtilaf üzerine 1872’de 20.000 kişilik bir kuvvetle bölgeye sevk edilen Hidiv İsmail Paşa’nın kardeşi Hassan Paşa ve Ratib Paşa kumandasındaki Mısır ordusu Habeşistan’a savaş açtı. Mısır ordusu Harar, Berbera ve Zeyla limanlarını ele geçirdikten sonra Somali kıyılarını takip ederek Hint Okyanusu sahilindeki Ra’sü Hafun’a kadar ilerledi ve buraya Osmanlı bayrağını dikti. Bu arada İstanbul’da Harar’a bir sefer düzenlemesine karar verilince Mehmed Rauf Paşa bizzat buraya gitti ve idareye el koydu (Kavas, 2006, s. 115).

Mısır Harar ile Kızıldeniz ve Somali sahillerindeki bazı yerlerin kendisine devredilmesi karşılığında Osmanlı Devleti’ne 15.000 Osmanlı altını vergi vermeye başladı. Osmanlı Devleti adına Mısır Hidivliği’ne bağlı olarak Harar’da 1875–1887 yılları arasında bir valilik teşkilatı oluşturuldu. Hidiv Mehmed Tevfik Paşa Mısır’dan buraya asker ve erzak sevki konusunda büyük sıkıntılar çektiğini ve Harar ile civarının

idaresinin kendileri için büyük masrafları beraberinde getirdiğini İstanbul’a bildirerek buradaki asker ve mamurlarını çekmek istedi. Asker ve sivil mamurlar çekildikten sonra Harar, Kızıldeniz sahilleri ve Somali kıyıları tekrar Yemen vilayeti vasıtasıyla doğrudan Osmanlı idaresine bırakıldı (BOA, Y.E.E.,n.118/39, 20 R.Evvel 1302). Afrika kıtasında Avrupalıların gerek ticaret yollarını kontrol altına almak gerekse sömürge politikalarını uygulamak istemeleri karşısında, Osmanlı Devleti tarafından teşkil olunan Habeş ve Harar eyaletleri, özellikle sömürgeci devletlere ve onlarla birlikte hareket eden yerel güçlere karşı Osmanlı Devleti’nin güney sınırlarında kalkan görevi görmüştür. Harar Eyaleti bu önemli konumuna rağmen, Osmanlı Devleti’nin Batı karşısında askerî ve iktisadi gerileyişi ve kendi bünyesinde yaşadığı idari sorunların yansımalarıyla yüz yüze kalmıştır. Bununla birlikte zaman zaman eyaletin teşkilat yapılmasında bazı düzenleme ve değişimlere gidilerek iyileştirme politikaları uygulanmıştır. Harar şehrine gelince Osmanlı yönetimi, burada önemli reformlar gerçekleştirmiştir. Çünkü şehir Osmanlı yönetimi altına girmeden önce kargaşa içerisindeydi. Ticaret ve ziraat çok genişlemişti. Harar Osmanlı egemenliği altına girdikten sonra tekrar eski canlılığına kavuştu. Kaos ve kargaşanın yerini güven, istikrar ve kentleşme aldı. Şehirde ticaret, sanayi, tarım ve eğitim gelişti. Önemli bazı bayındırlık faaliyetleri gerçekleştirildi (Abdulhalim, 1985, s. 407-408).

1.3. Berbera’nın Osmanlı İdaresine Girmesi

Berbera, Zeyla şehri gibi uzun süre Osmanlı idaresinde kalmamıştır. Bu bakımdan aralarında oldukça belirgin bir fark söz konusudur. Osmanlı Devleti Massava, Zeyla ve Sevvakin limanlarında hâkimiyet kurduktan sonra Somali’nin sahildeki limanlarının ilki olan ve sahil yolu üzerindeki Harar kentine ulaşımı sağlayan Berbera limanına odaklandı. Berbera’nın durumu Massava ve Sevvakin’den farklıydı. Bu dönemde Berbera, aşiret reisleri ile ticari anlaşmalar yaparak bölgeye nüfuz etmeye çalışan İngiliz emperyalizminin tehdidi altındaydı. Osmanlı Devleti Kızıldeniz ticaretinde önemli bir yeri olan bu limanı fiilen hâkimiyetine aldıktan sonra Mısır yönetiminden, doğu Sudan’ın geneliyle Kızıldeniz kıyılarının idaresine katkı sağlamak üzere Massava ve Berbera arasında düzenli haberleşmeyi sağlayacağı iki istasyonlu bir posta hattı kurmasını istedi (El-Kaysî, 1982, s. 111).

Aden Körfezi'nde bulunan Berbera kenti önemli bir liman ve eski bir yerleşim yeridir. Ptolemy ve Cosmas bu şehir hakkında bazı bilgiler verdi. Bölgedeki eski Arap coğrafyacılarının en iyi bildiği yer Berbera'dır. Geçmişte Aden Körfezi'ni Bahru Berbera veya el-Haliç el-Berberî olarak adlandırdıkları bu bilgilere dayanıyor. Bu ismin bölgenin İslâm öncesi yerli halkı olan Berbera veya Berabir'den geldiği düşünülmektedir. Berbera şehrinden bahseden ilk kişi, ünlü İslam âlimi Tabakatıyla bilinen siyer, tarih ve ensab alanlarında çalışan İbn Sa'd olmuştur (ö. 230/845). Ancak eserlerinde şehrin tarihi hakkında çok az bilgi vardır. Berbera XIV. yüzyılda bölgede kurulan Adal / Zeyla Krallığı'nın bir parçasıdır (Hartman, 1997, s. 524-525). Adal'ın en önemli limanlarından biri olan Berbera, 1518'de ağır hasar gördü. Berbera'ya saldıran Portekizli denizci Antonio de Saldanha'dır. Bunlardan dördü büyük, altısının çeşitli büyüklükte gemi filosu vardı ve bu gemiler Berbera'yı tahrip etti (Özbaran, 2013, s. 150).

Osmanlı İmparatorluğu'ndan önce Kızıldeniz sahili Mısırlı Memlûklerin egemenliği altındaydı. Memlûkler, Portekiz tehlikesinin güçlenmesi nedeniyle 1506 yılında Sevvakin'i işgal etmiş ve bölgedeki en büyük Memlûk garnizonunu yerleştirmişlerdir (Ivanov, 2013, s. 139). 1521 yılında çıkan bir rivayete göre, Kızıldeniz kıyısındaki tüm Afrika kıyıları Berbera, Hadramut, Aden, Mukalla ve Maskat ile birlikte tamamen Osmanlı egemenliği altındaydı. Yavuz Sultan Selim Mısır'ı fethettiğinde Kızıldeniz egemenliği ve Hindistan yolu ilk kez Osmanlıların eline geçti. Böylece Berbera dâhil olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyeti Kuzey Somali'ye ulaştı. Ancak Portekizliler savaşmak için bir rakip olarak yola çıktılar. Portekizliler, Osmanlı İmparatorluğu bölgeye hâkim olmadan önce nüfuzlarını artırmıştı. Ancak, 1517'den 1523'e kadar Portekizliler, Kızıldeniz'deki birçok önemli noktayı terk etmek zorunda kaldılar (Dames, 1921, s. 4-5). Osmanlı Devleti Somali'de, özellikle Kuzey Somali'de çok aktif olmasa da Yemen'e hâkim oldu. Portekizlilerin bölgeden çekilmesinden sonra bu bölge bir anlamda Osmanlı kontrolüne geçti. Masavva ve çevresine kadar uzanan bu arazi, D'Anville tarafından 1749 yılında hazırlanan bir haritada Osmanlı sınırları içinde gösterildi (Rawson, 1885, s. 99). Osmanlı Devleti, Galla tarafından Berbera'ya saldırılar başlayınca Hidiv İsmail Paşa'dan yardım istedi. Mehmed Rauf Paşa komutasındaki Mısır ordusu önce Zeyla ve Berbera'yı ele geçirdi. Sonra Somali sahilini takip etti, Ras

Hafun'a geldi ve buraya Osmanlı bayrağını dikti. Osmanlı bayrağını Ras Hafun'a diken Cafer Mazhar Paşa'dır (Tandoğan, 2013, s. 68).

XIX. yüzyılın başında Mehmed Ali Paşa ve Mısır kuvvetleri Kuzey Somali'ye kadar yaklaşma fırsatı buldu. Bu dönemde Mısır kuvvetlerinin temel endişesi Sudan'dı. 1822'de Sudan, Osmanlı Sultanı adına Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İsmail Paşa tarafından ele geçirildi. Sudan seferinde Lazoğlu Mehmed Bey de İsmail Paşa'ya yardım etmekle görevlendirildi. Sefer sonunda Sudan lideri Mısır'a gelerek Mehmed Ali Paşa'dan merhamet istemek zorunda kaldı. Sudan'ın en önemli özelliği köle sağlamadaki avantajlarıdır. Ancak Mehmed Ali Paşa ve Mısır kuvvetlerinin Sudan'a yayılması kalıcı olmadı. Bölgede sık sık sorunlar yaşandı. Mısır'ın Habeşistan'a saldırıları Temmuz 1862'de Said Paşa tarafından yeniden başlatıldı ve Musa Hamdi Paşa komutasındaki Mısır birlikleri ülkeye yayıldı. Ancak istenilen sonuca ulaşamadığında geri çekildiler (Yahya ve Nesri, 1981, s. 121). Sultan Abdülaziz'in 12 Muharrem 1283 (27 Mayıs 1866) tarihli fermanı ile Sevvakin ve Masavva kaymakamlıkları Mısır'a bağlanmıştır. Bu iki önemli iskele için İsmail Paşa yılda 70.000 kese (350.000 Osmanlı altını) vergiyi ödemeyi kabul etti. Bu arada 1841'de Mehmed Ali Paşa'ya verilen 18.000 kişilik ordunun büyüklüğü 30.000'e çıkarıldı. Yemen vilayetindeki bu yerlerin yönetiminin Mısır'a taşınmasının bir an önce gerçekleştirilmesi imkânsızdı. Bu nedenle 1865 yılından itibaren sahillerdeki iskeleler padişahın fermanıyla Mısır Hidivine bırakılırken, güneydeki diğer iskeleler yaklaşık on yıl ertelendi. Zeyla'nın Mısır tarafından idaresi padişahın armağanı olarak bir ayrıcalık yarattığı için hidivlik fermanına dâhil edilmedi. Dört yıl geçmesine rağmen bu konuda yeni bir irade ortaya çıkmamış ve fermanında belirtilen vergi miktarı kesinleşmemiştir. Bu nedenle Mısır askerleri 1867'de Berbera'ya çıkmalarına rağmen 1875'te Zeyla'ya ayak bastılar (Orhonlu, 1996, s. 119-120).

XVI. yüzyıldan önce Zeyla, Kuzey Somali bölgesinin önde gelen merkeziydi. Ancak daha sonra merkez bölge içerisinde bulunan Harar'a kaymıştır. Daha sonra Zeyla Yemen'e bağlanarak Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası oldu. 1874-1875'te Mısır, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir fermanı ile Tacura, Bulhar, Berbera ve Harar'ı ele geçirdi ancak 1884-1885'te tüm Mısır birlikleri bölgeden çekilmek zorunda kaldı. Bu arada İngiltere, Kızıldeniz'den geçen deniz yollarının güvenliği ve Aden'e et tedariği gibi nedenlerle Berbera, Bulhar ve

Zeyla’yı ele geçirdi. Buna rağmen İngilizler, Zeyla’nın ve Osmanlı İmparatorluğunun sembolik varlığını bir süre hoşgördüler (Şelebi, 2000, s. 333). 12 Ocak 1884’te Fazıl Paşa, Süveys’ten Babü'l-Mendepe’ye, Babü'l-Mendepe’den Ra’asir’e kadar tüm halkın Müslüman olduğuna dair İstanbul’a bir muhtıra gönderdi. Muhtıraya göre bu sayılan yerlerin Mısır yönetimi altında olduklarını bildirdi. Ancak Mısır’da deniz kuvveti olmadığı için küçük karakol vapurları dışında Sevvakin, Masavva ve Berbera civarında ikamet etmek üzere Kızıldeniz’e üç feribot gönderilmesi uygun olacağını beyan etmektedir. Ayrıca bu vapurların orada ikamet etmesini gerekli görmektedir (Muhammed, 2008, s. 99).

Mısır’ın gücü Kuzey Somali ve Kızıldeniz çevresinde azalmaya başlayınca İngiltere bölgeye olan ilgisini artırdı. Mısır’ın rekabet nedeniyle gerilemesi ile Osmanlı İmparatorluğu bölgedeki hâkimiyetini yeniden sağlamak için adımlar attı. Bu doğrultuda bölgeden Osmanlı’ya da talepler geliyordu. İngiltere Berbera’ya yerleşmek istediğinde bu durum Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında soruna neden oldu. İngiltere’nin bu girişimine karşı Londra’daki Osmanlı büyükelçisine gönderilecek telgraf şu şekilde oluşturuldu:

“İngiltere hükümeti ile hidivlik arasında imzalanan 7 Eylül 1877 tarihli mukavele ile İngiltere, padişahın Somali üzerindeki hukuk-ı hükümrânisini tasdik etmiştir. Bu hukuk-ı hükümrânî içine Berbera isimli yer de dâhildir. Diğer taraftan sabık Hidiv İsmail Paşa, ülkesini dolaşırken Berbera’ya da gelmiş ve burada padişahın hukukunu ve Berbera’nın Osmanlı livası olduğunu belirten bir açıklama yapmıştır. Zaten Babiali de İngiltere elçiliğinin bu meseleye dair tebligatına cevaben, Ağustos 1879’da hidivlik makamına Berbera’ya herhangi bir ecnebi devletin yerleşmesini men etmesini istemiştir. Bu noktadan hareketle Somali arazisinde bulunan Berbera Osmanlı Devleti’nin mülküdür. Bu durumun aynen Lord Granville’e bildirilmesi istenmektedir” (Moore-Harell, 1998).

Konunun önemi onu ciddiye almayı gerekli kıldı. Berbera’nın Osmanlı İmparatorluğu’nun emrinde olduğuna dair bir bilgi olmadığı için Meclis-i Vükela, Yemen vilayeti ve gizliliği hakkında soru sormaya karar verdi. Berbera aleyhindeki iddianın deliline ilişkin Londra

Büyükelçiliği’ne yazıldığı düşünölen telgraf için iki taslaktan birinin seçilmesine karar verildi (Moore-Harell, 1998). Osmanlı Devleti’nin bölgede güç kazanmasını istemeyen İngiltere, Mısır’ı gizliden destekleyerek güçlendirmeye çalıştı. Mısır 1877’de İngiltere ile bir sözleşme imzalamışsa da bu sözleşme Osmanlı İmparatorluğu tarafından tanınmamıştı. Çünkü Mısır Hidiv’in İngiliz hükümeti ile Afrika kıtasının güney kıyılarında ticaret yapmak üzere yaptığı bu sözleşme, İngiltere’nin Berbera’dan Ras Hafun’a kadar bölgede ticaret yapmasına olanak tanımıştır (Tandoğan, 2013, s. 147).

İngiltere’nin Berbera hakkındaki iddiaları devam ederken, Osmanlı İmparatorluğu Londra Büyükelçiliği aracılığıyla İngiliz devlet adamlarına haklılığını ispat etmeye çalıştı. Bu bağlamda 3 Ekim 1884 tarihinde gönderilecek bir telgrafın hazırlanmasında şu noktalara değinilmiştir:

“Osmanlı Devleti, Berbera Limanı üzerine Lord Granville’in gönderdiği cevaptan memnun olmamıştır. Bunun Osmanlı Devleti ve İngiltere arasındaki dostluğa da uygun düşmediği kanaatindedir. Osmanlı Devleti, Berbera dâhil Somali arazisinin Osmanlı mülkü olduğu üzerinde ısrar ediyor. Bu arazide ahali, Osmanlı Devleti ve padişah-halifeye yakındır, buna karşılık Osmanlı Devleti de burayı bir livası olarak görür. Bu duruma da şimdiye kadar hiç kimse itiraz etmemiştir. Mevcut vasiyet İngiltere’nin de malumu olup asla itiraz edilmemiştir. Zaten İngiltere kabinesi de daha evvel Osmanlı Devleti’nin bölgeye asker sevk etmesi üzerine beyanda bulunmuştur. İngiltere hükümeti meseleyi etraflıca tetkik ettiği takdirde bu duruma kendisi de hak verecektir” (Akalin, 2014, s. 1-35).

Lord Granville’in gönderdiği cevap Osmanlı İmparatorluğu’nu tatmin etmedi. Bunun üzerine Londra elçisinin verdiği cevap revize edildi:

“Berbera Limanı’na dair Lord Granville’in gönderdiği cevap iki devlet arasındaki dostluğa uygun değildir. Filvaki Berbera Limanı’nın içinde bulunduğu Somali arazisi üzerindeki Hidiv’in yetkileri ve bunun müsaadesi Babuâli tarafından verilmiştir. Mısır buraları aldığıında bu

yerler Osmanlı toprakları idi. Bu durum 2 Ağustos 1879’da gönderilen evrakta da yer almaktadır. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin bu topraklar üzerindeki hukuku 7 Eylül 1877 tarihli hidivlik ile İngiltere arasında akit olunan mukaveleden daha eskidir. Yine İngiltere hükümeti bundan yedi sene önce Osmanlı Devleti’nin Somali üzerindeki hak ve hukukunu tasdik etmişti. Ayrıca hidivlik ile İngiltere arasında akit olunan mukavele Osmanlı Devleti tarafından tanınmamıştır. Bu yüzden bu mukavelenin tamamlanmamış olması Osmanlı Devleti’nin hukukuna hâlel getirmez. Osmanlı Devleti İngiltere’nin bu meseleyi etraflıca inceleyeceğini ve Osmanlı Devleti’nin bölge üzerindeki zaman ve hüküm ile sakat olmayan hakkını teslim edeceğini ümit etmektedir” (Akalin, 2014, s. 19).

Söz konusu sözleşme, Mısır Hidiv’i ile İngiltere arasında 7 Eylül 1877’de imzalandı. Çarpıcı nokta, sözleşmenin beşinci maddesinde Somali kıyılarının hiçbir kısmının yabancılara bırakılmayacağını İngiltere tarafından kabul edilmiş olmasıdır. Ancak Lord Granville, Osmanlı Devleti’nin onayından sonra anlaşmanın geçerli olacağını açıkladı ancak Mısır ile İngiltere arasındaki 7 Eylül 1877 tarihli anlaşmanın Osmanlı Devleti tarafından onaylanmadığı için geçerli olmayacağını söyledi. Yine Osmanlı Devleti bu sözleşmeyi onaylamadığı için Osmanlı Devleti’nin Somali sahili ile ilgili iddiaları kabul edilemez demektedir. Sonuç olarak Berbera, Osmanlı Devleti’nin tüm itiraz ve çabalarına rağmen 1884’te İngilizler tarafından ele geçirildi (Mâh, 1981, s. 200). Ancak İngilizler Berbera ve Zeyla’yı geçici olarak işgal ettiklerini açıkladı. Ancak bu işgalin geçici olmadığı ve sonucun aynı olduğu açıktı.

Sonraki dönemde Osmanlı Devleti Berbera ve Kuzey Somali ile ilgili gelişmeleri yakından takip etti. Bu yöndeki girişimlerden biri de Osmanlı Devleti Bombay Şehbenderlik’in 16 Kasım 1888 tarihinde Semali Aşiretinden Şeyh Ali’nin Berbera’daki İngiliz saldırısı ile ilgili raporunun sunulmasıdır (Akalin, 2014, s. 22). Osmanlı İmparatorluğu Almanya ile Birinci Dünya Savaşı’na girerken, Abyssinia Kralı Lij Yasu’yu saflarına çekmek için Berbera’dan Bulhar’a 120 km’lik sahil şeridi vermeyi kabul etti. Ancak İngilizler ve Fransızlar bu gelişme için

harekete geçerek zaten Müslüman olduğunu gizlemeyen ve Osmanlı İmparatorluğu ile dostluğu ile tanınan kralı tahttan indirdiler (Rinehard, 1982, s. 27-30).

1.4. Zeyla Vergisi

1849’da Kıbrıslı Tevfik Paşa tarafından Yemen’de idarenin yeniden kurulması sırasında Berbera ve Zeyla rıhtımları, Hudeyde’ye bağlı bir müdürlüğe dönüştürüldü. Devlete bağlı her idari birim gibi burası da Yemen Mal Sandığı’na bir miktar vergi ödemekle yükümlü yapıldı. Ancak bu vergi “*seneviyye veyahut mâl-ı gümrük ve rüsûmât-ı sâire hüküm ve nâmında olmayıp*” miktarı belirlenemeyen ve “bac” adı verilen sadece ruğan yağından, zenci esir ticaretinden ve Habeş mallarının gemilere yüklenmeleri esnasında alınmaktaydı. Bu müdürlükte ikamet eden nüfus, önceden belirlenmiş bir vergi ödemek zorunda değildi. Habeş ülkesine yakınlığı nedeniyle buradaki Osmanlı idaresinin konumu dikkate alınarak sürdürülmesi gerekiyordu. Eyaletin her yerinde olduğu gibi Zeyla’da da siyah köle ticareti padişahın emriyle yasaklanınca, geliri önemli ölçüde azaldı. Bu açığın kapatılabilmesi için Habeş malı üzerindeki verginin mal üzerindeki verginin artırılarak kırılmaması ve kişilerin yıllara göre ödemesi gereken vergi miktarı şu şekilde belirlenmiştir (BOA, irade-Meclis-i Vâlâ, n.22470,25 Şevval 1279).

Tablo 1. Zeyla vergisi miktarları

1266 - 1269 (1850 – 1853)	500 riyal
1270 (1854)	600 riyal
1271 (1855)	1.000 riyal
1272 (1856)	1.800 riyal
1273 (1857)	2.000 riyal
1274 – 1277 (1858 – 1861)	3.000 riyal

Zeyla’nın “*bedel-i maktu’i*” 1853 yılında Maliye Bakanlığının gelir muhasebesi hesaplarında 500 riyal olarak kaydedilmiş olmasına rağmen 1854’ten beri herhangi bir kayıt bulunamadı. Aslında Yemen

valisinin gönderdiği raporda 1854-1861 yılları arasında bu iskelenin gelirinin bilinmediğini belirtmesiyle anlaşılmıştı. Varidat Muhasebesi, Yemen valisinin 1863 yılında gönderdiği bir mektupta, Zeyla’nın da diğer Yemen gümrüğünden olduğunu göstermiş ancak bu iskeleye ait kayıt bulunmamaktadır. “Bac” zaten buradaki ticaret mallarından alınmıştı. Diğer gümrüklere gitmesine izin verilen gemilere yüklenen mallar için varış limanlarında gümrük vergisi tahsil edilmekteydi (BAO,irade-Meclis-i Vâlâ,n.22470, 16 Safer 1280 tarihli Varidat Muhasebesi yazısı.).

1.5. Somali’de Osmanlı Reformları

Osmanlı yönetimi Somali’deki reform politikalarına, özellikle Harar bölgesinde güvenliği sağlamaya, Somaliler ile Gala kabileleri arasındaki savaşları sona erdirmekle başladı. Sonra medreseler kurarak doğru İslâm öğretilerinin bölgede yayılmasını hedefledi. Bunun yanı sıra Osmanlı yönetimi, çabalarını imara ve kalkınmaya yönlendirdi. Somali’deki Osmanlı yönetimi ülkenin kaynaklarını sömürmek, nüfusu ve üretimi minimize etmek gibi yabancı şirketlere hizmet eden Avrupa sömürgeciliğinin aksine bölge halkının sosyo-kültürel gelişmesini ve çeşitli ihtiyaçlarına cevap vermeyi hedeflemekteydi. Zira Osmanlı Devleti’nin, Somali’deki her düzey görevlerine verdiği talimatlar, halkın ihtiyaçlarını araştırmaya ve ülkenin kalkınmasına yönelik çalışmalar yapmalarına yönelikti. Berbera şehrine Dubar bölgesinden su getirmek için Osmanlı yönetimi tarafından mühendisler gönderildi. Bu mühendisler şehre temiz su sağlayabilmek için büyük çaba gösterdiler. Bunu gerçekleştirmek için de öncelikle su kaynaklarını ve eski kanalları incelediler. İç bölgelerin detaylı haritalarını çizdiler ve yeni su kanalları inşa etmek için çalışmalar yaptılar. Devlet, bu proje için gereken malzemeleri ve boruları gönderdi. Mühendisler, sahilden on iki kilometre uzaklıkta olan Dubar bölgesinden temiz suyu şehre ulaştırmayı başardılar. Sonra şehrin camisine, idare binalarına, gümrük bürosuna ve hastanesine su kanallarını getirdiler. Ayrıca yüksek hava sıcaklığı nedeniyle kaynaktan çıkar çıkmaz hızla ısınan suyu serin tutabilmek için camiye, devlet dairesine, gümrük bürosuna ve hastaneye yakın su depoları inşa ettiler. Bu proje 21 Haziran 1876 tarihinde tamamlandı ve çalışmalar sadece altmış dokuz gün sürdü (Abdulhalim, 1985, s. 405-406). Osmanlı Devleti, Berbera limanını gemilerin daha rahat bir şekilde

demir atabilmesi için geliştirdi. Gemilere yol göstermek üzere deniz feneri inşa etti. Limanda gemi hareketini kolaylaştırmak için uzunluğu 80 metre, genişliği ise 8 metre olan yeni bir iskele inşa etti. Bu arada limanın diğer bütün eksikliklerini de tamamladı. Berbera şhrinde ticaretin canlanması, güvenliğin sağlanması ve yolların açılması bu reformların gerçekleşmesinin bir sonucuydu. Osmanlı idaresi, tacirleri Berbera şhrine gelip ticaret yapmaları için teşvik etti. Ayrıca devlet, Berbera ve Zeyla bölgelerine mal getiren tüccar gümrük vergisi muafiyeti tanıdı (Yahya ve Nesri, 1981, s. 132).

Berbera ve Zeyla'da halkın din ve adalet konularındaki sıkıntılarını gidermek için Osmanlı Devleti, halkın adetlerini ve geleneklerini bilen müftü ve kadı tayin etti (El-Cemel, 1982, s. 121). Bunun yanında Osmanlı Devleti mallar ve hammaddeler için depolar yaptı. Cami, hastane, karakol ve hükümet binaları inşa etti. Ayrıca Devlet, vatandaşların sağlığı için biri Berbera, diğerisi ise Dubara şhrinde görev yapmak üzere iki doktor tayin etti. Berbera şhrinde bulunan hastane elli yatak kapasitesindeydi. Her iki hastanede öncelikle tayin edilen doktorlar ve bunlara ek olarak da donanmanın doktorları görev yapıyorlardı. İlerleyen zaman içerisinde Osmanlı Devleti, Somali halkından da doktorlar yetiştirerek o hastanelere tayin etti. Zira Somali halkı yabancı doktorlara çoğu defa yeterince güvenmemekteydi. Osmanlı yönetiminin ihtimam gösterdiği bir diğer konu ise yolların emniyetinin sağlanmasıydı. Devlet Berbera ve Bulhar arasındaki yolların güvenliğini sağlamak amacıyla Berbera etrafındaki kabile şeflerine ve halk liderlerine maaş bağlamıştı. Ayrıca Berbera'nın güvenliğini sağlamak için askerî güç oluşturmuş ve yabancıların burada yerleşmelerini teşvik etmek amacıyla onlara arazi tahsis etmişti. Yalnız bunun için bir şart vardı: Bu da Somali halkı gibi devletin emirlerine ve kanunlarına itaat etmeleriydi (Yahya ve Nesri, 1981, s. 90-91).

Osmanlı yönetimi, Bulhar limanına deniz feneri ve gelen malların ihracatıyla ilgilenen bir gümrük dairesi kurdu ve bunun için yeni binalar inşa etti. Bununla birlikte Osmanlı memurları Bulhar'da sık sık görülen kum fırtınaları nedeniyle sürekli olarak burada kalamıyorlardı. Bu nedenle sonbahar mevsiminde Berbera şhrine taşınıyorlardı. Osmanlıların uyguladığı güvenlik siyaseti ve reformlar sonucu göçebe olarak yaşayan halkın Berbera şhrine taşınması ve orada daimî olarak ikamet etmesi sağlandı. Binaenaleyh Osmanlı Devleti Berbera şhrinde

yeni konutlar ve ticarethaneler inşa etti (Abdulhalim, 1985, s. 406). Osmanlı Devleti, Zeyla şehrini sınırları içerisine almasıyla buranın imarı, kalkınması ve şehir halkının refaha kavuşması için büyük çabalar harcamıştır. Kendisine tabi Mısır yönetimi de Zeyla şehriyle Süveyş Kanalı arasındaki ulaşımı kolaylaştırmaya çalışmıştır. Bunun için özel bir vapur tahsis ederek Berbera’dan Zeyla şehrine ve Zeyla’dan Aden şehrine iki haftada bir gidip gelen posta hattını oluşturmuştur. Söz konusu vapur, Berbera ve Zeyla şehirlerinden giden postayı, Aden şehrine ulaştırmak için Doğu Şirketi vapurlarıyla Mısır’a getirmekteydi ve daha sonra bu vapur Mısır’dan gelen postayı Berbera ve Zeyla şehirlerine ulaştırmaktaydı (Yahya ve Nesri, 1981, s. 142).

Osmanlı Devleti’nin bu şehirler arasında tesis ettiği düzenli deniz taşımacılığı, bölgede güvenliğin ve ticaretin artmasını sağladı. Bu gelişmeleri kentleşmenin ve ziyaretçilerin yüksek oranlara ulaşması takip etti. Böylece şehir halkı dış dünyayla sürekli irtibat tesis etmiş oldu. Yönetim, Zeyla şehrine ulaşınca iç bölge limanı olan ve körfez üzerinde yer alan Tajura limanını buraya bağladı. Hükûmet, bir taraftan Tajura limanında güvenliği artırmaya çalışırken, diğer taraftan da hizmetin gerektiği yeni binalar inşa etmekteydi. İçme ve sulama için gereken suyu temin etmek amacıyla kuyular kazdırdı. Sonra da hükûmet, Tajura limanını korumak amacıyla özellikle iskeleye yakın surlar inşa etti. Ayrıca savaş gemileri ve liman arasındaki iletişimi kolaylaştırmak ve garnizon şeklindeki surları korumak için toplam 40 kişiden oluşan bir askerî kuvvet oluşturdu (El-Kaysî, 1982, s. 122).

Osmanlı yönetimi, Harar şehri ile ilgili olarak da büyük çabalar gösterdi. Osmanlı Devleti Harar’ı kontrolüne almadan önce şehirde kargaşa hâkimdi. Ticaret ve ziraat çok zarar görmüştü. Fakat şehir Osmanlı egemenliği altına girdikten sonra tekrar canlandı. Kaos ve kargaşanın yerini güven, istikrar ve kentleşme aldı. Şehirde ticaret, sanayi, tarım ve eğitim gelişti. Ayrıca hastane inşa edildi. Su boruları döşendi ve düzen sağlandı. Geniş çapta tarıma elverişli toprakların ihmal edildiğini gören Osmanlı Devleti, bu alana büyük ilgi göstererek Harar şehrinin ekonomik düzeyini yükseltmek için çalıştı. Bu bağlamda Rauf Paşa şehir halkına mesken ve ticarethane kurmaları için arsalar dağıttı. Somalilileri tarıma teşvik etmek için hammaddesi tarıma dayanan kumaş dağıtıyor, bunun yanında istedikleri tarım ürününü ekmeleri yolunda onları teşvik ediyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti, halkın daha iyi ve

verimli tarım yöntemlerini öğrenmeleri için Hindistan’dan kahve ve tarım uzmanları getirtmiştir. Böylece tarım alanları genişleyerek kahve ve pamuk ziraatı gelişmiştir. Bunun yanında Mısırlılar üzüm, badem, portakal, limon, şeftali, kayısı, muz gibi meyve ve sebze ekimine önem verdiler. Bunlara ek olarak da buğday, arpa, şeker kamışı, patates gibi tarım ürünlerinin ekilmesini başlattılar. Ayrıca Osmanlı yönetimi, Harar şehrinde özellikle kumaş dokumacılığı, tekstil sanayi ve kolları ile yerel sanayi kollarını teşvik etti. Bu arada halka örnek olmak için vali ve üst düzey görevliler, yerel kumaşlardan yapılan kıyafetleri giyip halkı da yerli üretimde yapılan kıyafetleri giymeye teşvik ediyorlardı. Böylece tekstil sanayii öyle gelişti ki Sudan’a üretim fazlası kumaş ihracatına başladı (Abdulhalim, 1985, s. 407-408).

Osmanlı yönetimi için yolların güvenliğini sağlamak önemliydi. Bu amaçla Harar, Zeyla ve Şava yollarının kesiştiği noktada Geldese şehrini kurdu. Bunun sonucu olarak bu bölgelerde ticaretin yayılması sağlanarak bölgenin ekonomisi canlandırıldı. Osmanlı Devleti sadece Harar, Zeyla ve Berbera arasındaki yolların güvenliğini sağlamakla da kalmadı. Berbera, Zeyla ve Aden arasında gemilerle yolcu ve posta taşımacılığı hizmetini de düzenledi (Sâlim, 1965, s. 46). Osmanlı döneminde bölgede gerçekleştirilen reformlar yukarıda sayılanlarla sınırlı kalmamıştır. Osmanlılar, Somali’de bilimsel aktiviteler de yapmışlardır. Buna örnek olarak Osmanlı mühendisleri ve subaylarının, birçok bölgeyi keşfedip o bölgelerin detaylı haritalarını çizmiş olmalarını gösterebiliriz. Ayrıca Zeyla, Harar ve Berbera arasındaki bölgelerin ve Tajura ile AUSA Gölü arasındaki bölgelerin mükemmel haritalarını çizdiler. Harar, Raas Gerdefudi, Kismayo gibi şehirlerin detaylı haritalarını hazırladılar ve Juba Nehri’ni keşfettiler. Osmanlı yönetimi bütün bu başarıları kısa bir süre içerisinde tamamlarken daha sonra gelen ve çok daha uzun süre kalan Avrupalı sömürgeci yönetimler Somali’de bulduklarının üzerine neredeyse hiçbir şey ilave etmemişlerdir².

2. Somali’de Mısır Egemenliği

Süveyş Kanalı’nın Kasım 1869’da açılmasından sonra Hint ticaret yolları üzerinde Kızıldeniz’in önemi daha da artmıştır. Bu ticaret

² Bu bilgiler bizzat tarafımızdan bölgeyi ziyaretimiz sırasında yerli halkın yaşlılarından edinilmiştir.

yollarını ele geçirmeye çalışan Avrupalı işgalci devletler uluslararası sulara hâkim devletlerle çatışmaya girmişlerdir. Mısır, Mehmed Ali Paşa zamanından beri İslâm devletlerinin bu su yoluna hâkim olmasını istiyordu. Bunu sağlayabilmek için ise yabancı müdahalesinin veya dış saldırıların engellenmesi, İslâm birliğinin kurulması gerekiyordu. Nil havzası, Kızıldeniz ve Somali'ye bakan Kuzeydoğu Afrika ülkelerinde İslâm birliğini kurma girişimi özellikle İsmail Paşa zamanında gün yüzüne çıktı. Bu İslâm dini, kardeşlik, vatan, ırk birliği, kültürel dil, sosyal-ekonomik bağlar ve İslâm kültürü gibi ortak değerlere dayanabilirdi.

2.1. Zeyla'nın Mısır'a Bağlanması

1863'te Hidiv olan İsmail Paşa, Afrika kıtasında yeni topraklar elde etmek için büyük çaba sarf etti ve Mısır Sudan'ı ile yakından ilgilenmeye başladı. 16 yıllık hidivlik döneminde Mısır'ın yanı sıra Sudan'da da önemli gelişmeler yaşandı. Hidiv İsmail Paşa ayrıca Osmanlı Devleti ile yakın ilişkileri nedeniyle Kızıldeniz'in batı kıyılarının idaresinin kendisine verilmesini istedi. Bunun üzerine Sultan Abdülaziz'in 27 Mayıs 1866 tarihli fermanı ile Yemen veya Hicaz vilayetlerinin asırlarca yönettiği Sevvakin ve Masavva kaymakamlıkları ona bağlamıştır. Bu iki önemli iskele için yılda 70.000 kese (350.000 Osmanlı altını) ödemeyi kabul etti. 1841'de bile Mehmed Ali Paşa'ya verilen 18.000 kişilik ordu 30.000 askere çıkarıldı. Artık Zeyla ve çevresini verme zamanı gelmişti. Nitekim bu yerler gelecekteki bir vergi karşılığında İsmail Paşa'ya verilmiştir (Muhsin, 1894, s. 307-308). 1 Haziran 1875 tarihli ferman ile bu miktar 15.000 Osmanlı altını (13.365 Mısır altını) olarak belirlendi. Hidiv İsmail Paşa döneminde Mısır idari olarak üç farklı bölgede 23 müdürlüğe ayrıldı: Aşağı Mısır, Yukarı Mısır (Said) ve Sudan, toplamda sekiz muhafız, Kızıldeniz kıyısında dördü, Akdeniz kıyısında üç ve Kahire olmak üzere idari yapılara ayrıldı. Kızıldeniz muhafızları Said, Sevvakin, Masavva ve Zeyla'dan yönetildi. Zeyla muhafızlarının en güney noktasındaki sınırları, Zengibar Sultanlığı sınırına kadar uzanıyordu. Zeyla şehir merkezinin nüfusu o yıllarda 1.500 civarındaydı. Limanı sığ olduğu için 20 tonluk gemiler bile bir buçuk kilometre ötede demirlemek zorunda kaldı (Muhsin, 1894, s. 188-202). Zeyla'nın Mısır tarafından idaresi Osmanlı padişahına armağan olarak bir ayrıcalık yarattığı için hidivlik fermanına dâhil edilmedi. Bu konuda yeni

bir irade olmamasının üzerinden dört yıl geçmesine rağmen feragatnamede belirtilen vergi miktarı kesinleşmemiştir. Bu nedenle Mısır askerleri 1867’de Berbera’ya inmiş olsalar da Zeyla’ya ancak 1875’te ayakbastılar. Bu yerin devrine ilişkin belge son durumu kısaca şöyle açıkladı:

“Hudeyde sancağına merbut olup Afrika sevhilinde müfrez bir halde bulunan Zeyla İskelesinin daha ziyade istifade edilebilecek mertebeye getirilmesi lazım geldiğine binaen hüsn-i süretle arsasının Hidiv-i Mısır fehmetlü devletlü Paşa hazretleri uhdesine ve bunun için senevî tertip olunan 15.000 altun yani 3.000 kesenin maliye hazinesine te’diye ve ifâsı müteallık buyurulan irade-i seniyye-i cenab-i padişahi iktiza-yı alisinden bulunmuş.”
(Kavas, 2001, s. 189-190).

Kızıldeniz kıyısındaki en önemli iskelelerden biri olan Zeyla, 1875 yılına kadar Yemen vilayetine bağlı kalırken, diğerleri Mısır’a veya Hicaz eyaletine bağlıydı. Aslında Hidiv bu yerlerin yönetimini devralmasına rağmen, başlangıçta en ileri noktalara gidememiştir. Ancak 1869’da Süveyş Kanalı’nın açılmasıyla birlikte Kızıldeniz’in tarihî limanları ve iskeleleri de Avrupa devletlerinin ilgisini çekmiştir. İngiltere, Mısır’ın bölgede etkili olmasını sağlayacak bir politika geliştirerek Mısır’ın bölgeyi ele geçirmesi konusunda ısrar ediyordu. Sultan Abdülaziz’in rızasını alan Hidiv İsmail Paşa, önce Rauf Paşa komutasında gönderdiği askerleri 1875 yılında Zeyla’ya yerleştirdikten sonra Harar’a ilerlemelerine izin verdi. Hidiv İsmail Paşa, kendisine teslim edilen Somali sınırları içinde Berbera Limanı’nı çok para harcayarak ve Harar Nehri’nin kaynağına Osmanlı bayrakları dikerek inşa etti. Son olarak, Osmanlı Devleti’nin emri doğrultusunda Somali sahilinde Hint Okyanusu kıyısındaki Re’sül-Hafun iskelesine Osmanlı bayrağının yeniden dikildiği haberi İstanbul’a iletildi. Ayrıca 1875’te Mısır hidivine nakledilen Zeyla’nın yöre halkından atanan bir memur tarafından idare edileceği 19 Temmuz 1875’te Yemen valiliğine bildirildi (BOA, Mühimme-i Mısır Defteri, n.15, S.83, 25 Receb 1295).

Müdür Ebubekir Şuhaymi, Zeyla’nın her yıl belli bir miktar vergi toplanan Mısır’a nakline rıza göstermedi. Çünkü buranın Yemen vilayetinin bir parçası olarak kalmasını istedi. Sultan Abdülaziz’in emri üzerine Yemen’den özel memurlar ve zabıtlar sevk edildi ve yönetici

transfer konusunda ikna edildi. Mısır tarafından kendisine paşa unvanı verilmiş ve buranın valisi tayin edilmiştir. Harar, Berbera ve Bulhar ona bağlıydı (BOA, Mümtaze-Kalem-iMısır,3-A/7,17Recep 1300). 19 Ağustos 1879’da II. Abdülhamid’in vasiyetinin ortaya çıktığı döneme ilişkin Zeyla vergisi ve gizliliğe ait olduğuna dair belgeler incelendiğinde buranın Osmanlı Devleti’nin bir parçası olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Hatta hiç kimsenin ayrıcalığına sahip olmadığı görölüyor. Kısaca Somali, gelecekte miktarı padişahın emriyle belirlenecek bir vergi karşılığında basit ve geçici olarak hıdivlik idaresine bırakıldı. İngilizler, Kızıldeniz kıyısındaki iskelelerdeki gemilerde %8 gümrük vergisini %5’te tutmak istedi. Somali ve benzer lokasyonlara sahip diğer bölgeler ile ilgili olarak aşağıdaki beş nokta sorulmuştur:

1. Osmanlı İmparatorluğu genelinde uygulanan %8 gümrük vergisi Somali için de geçerliydi.

2. Somali İstanbul’dan uzak olduğu için doğrudan idareye götürölmek maliyetli göründü. Devletin mevcut işgalleri nedeniyle karadan ve denizden korunması zor olacağından uygun bir zamana kadar özel bir taviz verilmeden geçici olarak hıdivliğe devredildi. Somali’nin Osmanlı topraklarında olduğunu göstermek için İstanbul’a teslim edilmek üzere bir kaymakam atanacak ve her yıl diğer gelirlerle birlikte bir miktar vergi toplanacaktı.

3. İngiliz büyükelçiliği yalnızca gümrük vergisinin miktarını izleyecek ve diğer konulara Osmanlı İmparatorluğu karar verecektir.

4. Somali Mısır’a transfer edildiğinde, geçerlilik süresi üç veya beş yıl ile sınırlıydı.

5. Somali’nin idaresi ile ilgili olarak “Vilayet Nizamname-i Umumîsine” göre hareket edilecektir. Bu yerin kendine özgü kuralları ve halkın mizacı göz önüne alındığında bazı maddeler değiştirilip ıslah edilecek ve Mısır aslında padişahın emirlerini yerine getirecekti (BOA, YEE, 118/42, 3 Ramazan 1296).

Bu girişim önemli bir olay olarak kabul edildi ve İngiliz yetkililer, transfer kararının ardından bölgeye sık sık gelmeye başladı. Özellikle Binbaşı Hinter Zeyla’ya geldiğinde, Zeyla valisi Ebubekir Shuheyimi Paşa rahatsız oldu. Mehmed İzzet imzasıyla gözaltına alındığı Sana’dan bildirildiği üzere, bu memur Mısır tarafından kendisine verilen özel bir mektupla Zeyla’ya müfettiş olarak gönderildiğini iddia etti.

Sonuç olarak Harar, Bulhar denilen mahallelere gitmek için geldiği bu iskelede deve topladı ve hatta Mısır hükümeti tarafından Afrika boynuzu verildiği söylentileri bile yayıldı. Vali Ebubekir Şeyheymi Paşa’nın yöresini böyle bir yabancıya teslim etmeyeceği anlaşıldı. Hemen harekete geçti ve o sırada Hudeide’de bulunan oğlu İbrahim’e bunu açıklayan bir mektup gönderdi. Valiye verilen mektup hemen Yemen vilayetine teslim edildi ve bir nüshası tercümesiyle birlikte İstanbul’daki iç nezarete gönderildi. Zeyla, mektubunda, yönetimi altındaki toprakları savunacağını ima etti. Bunun üzerine 9 Haziran 1885’te Sadrazam, Somali’nin yeniden doğrudan Osmanlı Devleti’ne bağlandığını ilan etti (Kavas, 2006, s. 115).

2.2. Harar’ın Mısır’a Bağlanması

Mısır, özellikle XIX. yüzyılın başında Osmanlı Devleti’nin zayıflamaya başlamasıyla birlikte Somali sahilleri boyunca egemenliğini yaymak istedi. Bilindiği gibi bu dönemde Avrupa ülkeleri Osmanlı Devleti’ne hasta adam ismini vermişlerdir. Mısır hükümeti XIX. yüzyılın sonlarına doğru egemenliğini Kızıldeniz sahilleri boyunca yaymaya başladı. O girişimiyle Osmanlı Devleti’nin vekili olduğunu göstermek istiyordu. Bunu başarabilmek için Zeyla ve Berbera şehirlerinde nüfuzunu artırdıktan sonra Harar emirliğinde de aynı şekilde kendi egemenliğine hissettirmek niyetindeydi. Harar, Emir Abdişekür tarafından idare edilen halkının tamamını Müslümanların oluşturduğu bir emirlikti. Sevvakin, Masavva, Berbera ve Zeyla’dan farklı bir duruma sahipti. Çünkü onlar Osmanlı Devleti’nin fermanıyla cizye ödenmesi şartıyla Mısır’a geçmişti. Harar ise Osmanlı Devleti’nden bağımsızdı. Bu yüzden Mısır’ın Harar halkını ve emirinin gönlünü alacak yeni bir politika geliştirmesi gerekiyordu (Sayid, 1964, s. 89-90).

Mısır hükümeti Mehmed Rauf Paşa komutanlığında 11 Ekim 1875 tarihinde Harar’a, bir ordu gönderdi ve herhangi bir direniş olmadan Harar Mısır’a tabi oldu. Bu olay sadece Mısır’ın bir zaferi olmayıp aynı zamanda İslâm’ın da bir zaferiydi. Çünkü böylelikle kabilelerin etkisi azalmış ve Harar emirliği de sona ermiş oldu. Bu siyasi değişim Harar’ın eski durumunda büyük bir dönüşüme neden oldu³. Mehmed Rauf Paşa kabilelerin çoğundan herhangi bir direniş görmediyse de Foli ve Gala

³ Geniş bilgi için bkz. Uçarol, 2013, s. 445-448.

kabileleri direndi ve aralarında bazı silahlı mücadeleler söz konusu oldu (Er-Râfî, 1987, s. 140). Sonunda barış sağlandı ve bu iki kabile de Kuzeydoğu Afrika İslami birliğine girdiklerine kanıt olarak Mısır bayrağını alıp topraklarına dikti. Mehmed Rauf Paşa'nın birliği yolda iken Somalili İsa kabilesinin şeyhiyle karşılaştı. Şeyh kabilesinin Mısır egemenliği altında girmesinden mutluluk duyacağını belirtti. Askerî birlik şehre varmadan Harar Sultanı Muhammed Abdişekür hükûmete olan bağlılığını içeren mektubunu oğluyla Kadı Abdullah Abdurrahman ve şehrin eşrafından Hacı Yusuf, Seyit Ahmet ve Muhammed Abdülkadir ile birlikte gönderdi (Sâlim, 1965, s. 457-458). Mehmed Rauf Paşa 11 Ekim 1875 tarihinde Harar'a vardığında emir, Mısır bayrağını şehrin girişine ve sarayın kapısına dikti. Zeyla'dan Harar'a doğru devam eden yirmi üç günlük yolculuktan sonra yolların güvenliği sağlandı ve çeteler çökertildi (Yahya ve Nesri, 1981, s. 86). Harar yönetimi birliğe katılma konusuna sıcak baktı ancak bazı kabileler savaşmayı tercih ettiler. Mısır hükûmeti Mehmed Rauf Paşa'yı Harar ve civarındaki bölgelere hâkim olarak tayin etti ve kendisine Harar hükümdarı unvanı verildi. Böylece Güney Somali'deki Babülmendeb'ten Harar, Tajura, Zeyla ve Berbera'ya kadar olan bölge onun idaresine girdi (Yahya ve Nesri, 1981, s. 151).

Harar bölgesinin Mısır tarafından oluşturulmaya çalışılan Afrika birliğinin egemenliğine girmesinden sonra Mısır hükûmeti bölgede güvenliği sağlama ve genel hizmetleri geliştirme çalışmalarını başlattı ve sürdürdü. Bu çerçevede imar faaliyetlerine girişti ve bölge istikrara kavuştu. Ticaret, sanayi, tarım ve eğitim gelişti ve birçok hastane inşa edildi. Aynı zamanda yeni hükûmet konağı yapıldı ve halkın durumu düzene girdi. Mehmed Rauf Paşa Harar bölgesine vardığında durumu rapor edip Mısır'a gönderdi. Mısır da istediği mühendisleri, ustaları ve marangozları ona yolladı. Ayrıca askerî birliklerin kurulmasına izin verdi. O da bölgedeki asker sayısını artırdı. Hükûmet ahalinin ihmal ettiği tarım arazilerini iyileştirdi ve Mehmed Rauf Paşa o toprakları halka dağıtıp ekmeleri için onları teşvik etti. Mısır hükûmeti onu bu çabalarında destekledi ve Hindistan'dan kahve ekiminde uzman çiftçilerin getirtilmesini sağladı. Bunun yanı sıra Mısır hükûmeti buğday arpa, mısır gibi bazı tahıl tohumlarını Harar'a gönderdi. Mısır hükûmeti ticareti geliştirmek ve kervanları korumak için yol güvenliğini askerî noktalar oluşturarak sağladı. Harar hükümdarına emir vererek ahalinin önceden beri kullandığı paraların kullanımına devam edilmesini, bu arada

Mısır parasının da tedavülü için büyük meblağlar yolladı (El-Kaysî, 1982, s. 124). Bunlara ek olarak Mısır hükûmeti Kızıldeniz’e bakan limanlar arasındaki denizyollarını da düzenledi. Berbera, Zeyla ve Aden arasında posta hizmetini kurdu. Uyuşmazlıkların çözümlenmesi konusunda kabileler arasında meclis sistemini oluşturdu. Şeriat kurallarının doğru bir şekilde uygulanması için gerekli kişilere eğitim verdi. Böylece Harar bölgesinde imar, inşaat ve idarî alanlarda büyük reformlar yaşanmış oldu. Neticede bölge istikrara kavuştu ve halkın refah düzeyi yükseldi (El-Cemel, 1982, s. 125).

2.3. Berbera’nın Mısır İdaresine Girmesi

Mısır Savakin ve Masavva limanlarına el koyduktan sonra Kızıldeniz’in batısında bulunan Berbera limanını ele geçirmeye çalıştı. Bu liman, Somali’nin en önemli limanlarından idi. O dönemde Berbera işgalci İngiltere’nin göz koyduğu bir bölgeydi. İngiltere egemenliğini genişletmek için oradaki kabile reisleriyle ticaret anlaşmaları yaptı. İşgalci İngiltere’nin bahanesi Berbera’daki İngiliz vatandaşlarıydı. Berbera’nın önde gelen kişi ve şeyhleri şehrin Mısır egemenliğine girmesi için aktif bir rol oynadılar. İngiltere’nin planını öğrendiler ve İngiliz ajanlarının kabileler arasında yarattıkları anlaşmazlıkları Mısır hükûmetine şikâyet ettiler (Yahya ve Nesri, 1981, s. 122).

13 Aralık 1872’de Menzenger, sahil bölgelerinden Babülmendab’a kadar askerî noktaların kurulmasını istedi. O bölgeler Osmanlı Devleti’ne tabiydi. Sahil boyunca Berbera ile Bulhar’ı korumak için güvenlik noktalarının kurulması şarttı. Mısır hükûmeti buna itiraz etmedi ve Ağustos 1873’te Rıdvan Bey’e Berbera’ya gitme emri verdi (Yahya ve Nesri, 1981, s. 126).

Rıdvan Bey oraya vardığında kabile şeyhleriyle bir araya gelip Mısır hükûmetinin selamını ilettiler. Bölgenin güvenliğini korumak ve yabancı müdahaleleri engellemek için askerî birliği bölgelere göndereceklerini söyledi. Rıdvan Bey yeni bir emir gelene kadar yeni oluşturulan askerî bölgeleri iyi idare etmekle yükümlüydü (Sayid, 1964, s. 86-87). Berbera ahalisi Mısır güçlerinin şehirlerine gelmesinden memnunluk duydu ve hemen onların egemenliğinin altına girdiklerini ilan etti. Mısır güçlerinin İngiliz, İtalyan ve Fransızların faaliyetlerini durdurabileceklerine ve Berbera ile Bulhar’da bulunan çetelerin yaptığı

yağmaları engelleyebileceklerine inanıyorlardı (Yahya ve Nesri, 1981, s. 86-87). Böylece Mısır’ın Berbera ve civarındaki bölgeleri içine alan egemenliğı başlamış oldu. Berbera ahali bu egemenliğe destek verdi ve Bulhar ahali de Mısır’ın egemenliğı altına girme isteğini ifade etti. Mısır hükûmeti Doğu Sudan hâkimi Menzencer’e emir vererek Hidiv İsmail’in isteğı doğrultusunda Bulhar ve Berbera’nın Mısır egemenliğine alınması ve yabancı müdahalesinin engellenmesi için gereğinin yapılmasını talep etti. Menzencer, Rıdvan Paşa ve Hacı Aman Abdülkadir Berbera’daki imarın genişlemesi için çalışma yaptılar (Sâlim, 1965, s. 440).

Menzencer mevcut durumla ilgili rapor hazırlayıp oradaki limanın önemini dile getirdi. Bölgeye sekiz mil uzaklıkta Dubar suyunun yanı sıra tatlı su da olduğunu belirtti ve hükûmetin yardımcı olması durumunda bu suyun Berbera’ya ulaştırılabileceğini ifade etti. Bu arada Menzencer Berbera’ya kırk mil uzaklıkta olan Bulhar şehrinin önemini anlattı ve limanın gemilere uygun olduğunu kaydetti. Oradan geçen ticaret kafilelerinin güvenliğini sağlamak ve ahaliyi korumak için bölgeye devlet memurlarının gönderilmesi gerektiğini belirtti (Yahya ve Nesri, 1981, s. 127). Mısır hükûmeti Menzencer’in söylediklerini dikkate aldı ve Somali bölgesinin gelişmesi ve ahalinin refahının artması için projeler hazırlattı. Aynı zamanda ticari faaliyetlerin artırmasına yönelik desteğini güçlendirdi. Amacı, Kuzeydoğu Afrika’da İslâm birliğinin kurulmasını kolaylaştırmaktı (Riyâd, 1994, s. 156). Mısır hükûmeti Rıdvan Bey’i Harar’a tabi olan Berbera’ya vali olarak tayin etti. Berbera valisinin görevlerinden biri de yerel meclislere başkanlık edip bölgenin güvenliğini sağlamaktı. Valinin emrinde çalışan memurlar mahkemelerde, askerî meclislerde ve vergi dairelerinde görev yapıyorlardı. Rıdvan Bey kabile şeyhlerine maaş bağladı ve hediyeler dağıttı. Aynı zamanda bayrakları korumak için Berbera ahalisinden oluşan bir birlik kurdu. Her köye üretimleri ve vergilerini hesaplamak üzere saymanlar tayin etti. Sayman köylülere ödemeleri gereken vergileri ve ödeme tarihlerini bildiren formlar hazırlayarak teslim etmekteydi (Nasri, 1981, s. 338-339).

Mısır hükûmeti Berbera valisi olan Rıdvan Bey’e yolların güvenliğini sağlama, ahaliye iyi davranma, Somali kadı ve müftüsünü görevlerinde tutma, sosyal ve sağlık sorunlarıyla ilgilenme emirlerini verdi. Ayrıca Somalili ve Mısırlı askerlerin birbirine yakınlaştırılmasını

istedi (Sâlim , 1965, s. 442) Yerleşmeyi sağlamak için Berbera ve civarında arsa isteyen yabancılara ülkedeki kalkınmaya destek vermek ve bölgedeki kanunlara uygun hareket etmek şartıyla izin verilmesini istedi (Riyâd, 1994, s. 157). Mısır, Berbera ve civarındaki bölgelerde ahalinin hoşnutluğunu kazanmak için yumuşak davranmayı tercih etti. Şiddete başvurmayıp uyarı ve nasihat yolunu seçti. Bunlardan sonuç elde edemediğinde ise basit bir tehdit dilini kullanıyordu. Şiddet Mısırlıların başvurdukları son yoldu (Yahya ve Nesri, 1981, s. 132). Berbera'nın Mısır egemenliğine girmesinden sonra Mısırlı garnizonlar güvenliği sağlamak için çalışmalar yaptı ve Dubar'dan Berbera'ya tatlı su ulaştırmak için mühendisler gönderdi. Ayrıca vatandaşların sağlığını korumak için Berbera hastanesini inşa edip iki Mısırlı doktor görevlendirdi. Bunun yanı sıra El -Ezher'de hoca olan Muhammed Yomi El-Hanefi'yi Berbera kadısı olarak tayin etti. Berbera, Zeyla ve Aden arasında yol düzenlemesi yaptı ve Bulhar pazarlarını iyileştirdi. Sınırları korudu ve Bulhar ile Berbera arasında yollar inşa etti. Aynı zamanda Bulhar'da yerleşimi destekledi ve tüccar ile ahaliyi korudu (Sâlim , 1965, s. 442).

3. Somali'nin Yeniden Osmanlı Yönetimine Bağlanması

Osmanlı Devleti'nin kendisine müsaade etmesi üzerine Mısır, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'na bakan sahil bölgelerinin maruz kalabileceği tehlikelerin farkına vardı ve bir an önce o bölgeleri kendi egemenliğine almaya çalıştı. Ancak XIX. yüzyılda ve özellikle İsmail Paşa'nın döneminde yaşadığı ekonomik ve siyasi buhran bunu zorlaştırdı. Avrupa ülkeleri bu durumu fırsat bilerek o bölgelerle ilgili planlarını uygulamaya başladı. İngiltere ekonomik açıdan zor durumda olan Mısır'ın egemenliğindeki bölgelerin kendisine bırakılmasını sağladı. Çok zaman geçmeden 1882 yılında bizzat Mısır İngiliz işgali altına girdi. Sudan'da ise Mehdi devrimi patlak verdi ve Mısır, buralarda egemenliğinde olan bütün bölgelerden çekilmek zorunda kaldı. Böylece Mısır, Sudan ve Somali'den çekilerek kendi doğal sınırlarına kadar geriledi. İngilizler 1882'de Mısır'ı işgal ettiğinde, hidivlik Kızıldeniz kıyısı ve iç bölgelerinden asker ve subayları çekmeye başladı. Bunun üzerine bu yerlerin Osmanlı Devleti'ne sadakati öne çıktı. Yeni durumda İstanbul'dan bölgeye asker ve subay gönderilmesi gerekli hâle geldi. Bir yandan İngilizler, Mısırlıların boşluklarını doldurarak sorun çözümlene

kadar bölgede beklemeye karar verirken, Mısır'ın Osmanlı İmparatorluğu adına yöneten yükümlülüklerini yerine getirmekte isteksiz davrandılar. Yeni durumda Osmanlı Devleti, bu bölgeleri eskisi gibi kendi hâkimiyeti altında tutmak için 9 Ekim 1887'de Hümayun'dan iki veya üç parça ile Donanmayı Kızıldeniz'e tayin etti. Ayrıca kışlaların askerlere ve diğer alanlara taşınması için donanmanın gözetiminde iki nakliye gemisi tahsis edildi. Zeyla'nın doğrudan İstanbul'a bağlanmasına karar verildikten sonra gerekli işlem askerî yetkililere bildirildi. Hidivlik 9 Kasım 1887'de bu karar hakkında bilgilendirilmiş ve İstanbul'dan bu konudaki görüşlerini 8 Aralık 1887'de bildirmesi istenmiştir (Kavas, 2001, s. 132).

Bu arada Avrupa devletleri Kızıldeniz'de kendi aralarında rekabet ortamına girerek fethedecekleri bölgeleri belirleme yarışına başladılar. 22 Nisan 1888'de İtalyanlar kuzey Somali'yi, özellikle Zeyla ve Berbera limanlarını ele geçirmek istediklerinde, İngilizler bu yerlerin eskisi gibi doğrudan İstanbul'un egemenliğinde kalmasını talep ettiler. Ancak Somali konusunda pazarlık yapmaktan da çekinmediler. Afrika Müslüman hukukunda Osmanlı Devleti'nin istemediği bir gelişmenin ortaya çıkması uzun süredir dostluk meselesinin bir parçası olarak sunulsa da bu doğru değildi. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hukukunu korumak amacıyla padişahın vasiyetinde belirtildiği gibi bu konunun bir an önce çözülmesi kararlaştırıldı. Hükümetin 3 Ekim 1887'de alacağı tedbirler görüşülerek Meclis-i Mahsus-ı Vükela'da bir muhtıra düzenlenmiştir. 22 Nisan 1888'de Somali'nin ve özellikle Zeyla'nın İstanbul'a doğrudan bağlanması için gerekli askerî tedbirler Bab-ı Seraskerî tarafından iyice incelenmiştir. Meclis-i Mahsus-i Vükela'daki görüşmelerin ardından gerekli karar alındı. Çünkü Abdülhamid, Zeyla'nın doğrudan İstanbul'a bağlanmasını emretti (Kavas, 2001, s. 132). Somali meselesi devletin gündeminden hiç düşmediği için zaman zaman geçmişe dair kayıtlara ihtiyaç duyuldu. 4 Ağustos 1894 tarihli vasiyetten de anlaşılacağı üzere saraydaki kayıtlarda Somali ile ilgili gerekli bilgiler bulunmadığı için Bab-ı Ali'deki belgelerin gönderilmesi istenmiştir (BOA, irade- Hususi, n.11, 2 Safer 1312).

Somali'nin kuzeyini kapsayan ve Kızıldeniz'in girişini kontrol eden stratejik kısım, kısmen Habeş Eyaleti'nin kısmen de Yemen'e, tamamı olmasa da, 1555 ile 1916 yılları arasında 361 yıl boyunca Osmanlı'ya bağlı kaldı. Bu bölgedeki en önemli merkez Zeyla idi. Berbera daha doğuda bulunuyordu. En doğuda Rasu Hafun'a kadar

uzanan uzun bir sahil şeridi Osmanlı bayrağı altındaydı. Somali, İstanbul'dan uzak olduğu için, doğrudan hükûmete alınması maliyetli görünüyordu. Bu nedenle bölge, sonraki dönemde zaman zaman geçici olarak Mısır Hidivine nakledilmiştir. Ancak 1888 yılında bölge hidivlikten alınarak yeniden İstanbul'a bağlanmıştır. Osmanlı Devleti, Somali'nin topraklarında olduğunu göstermek için her yıl toplanan vergilerin bir kısmını bu ülkenin kalkınması için harcıyordu. 1915 yılında Somali'de İngiliz işgali, Osmanlı Devleti'nin desteklediği Seyid Muhammed Abdullah tarafından fiilen sona erdirilmişti. Bu sırada Mazhar Bey, Seyid Muhammed Abdullah'a Somali Şeyhü'l-Meşayihliği veya emirliği unvanının verilmesinin, onun mücadelede şevkini artıracaklarını ileri sürmekteydi. Mazhar Bey'e göre Somali topraklarının hiç olmazsa bir kısmında Osmanlı Devleti idaresi temin edilebilirse Afrika'da gelecekte İslâmiyet'i murakabe etmek imkânı hâsıl olabilirdi (Orhonlu, 1996, s. 172).

Osmanlı Devleti, Almanya ile Birinci Dünya Savaşı'na girmek üzere Habeşistan Kralı Lij Yasu'yu saflarına almak için Zeyla'dan Bulhar'a 120 km'lik sahil şeridini kendisine vermeyi kabul etti. Ancak İngilizler ve Fransızlar bu gelişme için harekete geçerek zaten Müslüman olduğunu gizlemeyen ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı dostluğu ile bilinen kralı tahttan indirdiler. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu'nun Somali'deki hâkimiyeti 1916'da sona ermiştir. İngilizler bölgeye yerleşince, onu önce Hindistan Ofisine sonra da Dışişleri Bakanlığına bağlamışlardır (Rinehard, 1982, s. 27-30).

Sonuç

Somali, topraklarının sahip olduğu stratejik önemi dolayısıyla tarih boyunca yabancı güçlerin ilgi ve dikkatini çekmiştir. Bu bakımdan da ülke halkı kendi kaderlerinin çizilmesinde, çok defa, dışarıdan müdahalelerle karşılaşmıştır. Bizim makalemiz âdeta bu müdahalelerin kronolojik bir sıralanması niteliğindedir. Çünkü Avrupalı sömürgeciler, Kızıldeniz ve Aden Körfezi'nde, ele geçirdikleri her fırsatta, çok çeşitli yol ve yöntemler yanında özellikle de yerli idarecilere maddî imkânlar sağlayarak önemli iskeleleri kullanma hakkını satın almışlar ve bu sayede ülke için hiçbir faydası olmayan emperyalist siyasetlerini uygulamışlardır. Kızıldeniz'in batısında yer alan Cibuti'ye yerleşen

Fransızlar ve buranın hemen kuzeydeki Assab’ı işgal eden İtalyanlar, bunlara ilaveten önemli ölçüde İngilizler, bu iskelelere silah ve diğer askerî mühimmat depolayarak zaman içerisinde Osmanlı Devleti’ni yıllarca meşgul eden isyanlara neden olmuşlardır. Özelde Osmanlı-Somali, genelde Osmanlı-Doğu Afrika ilişkileri XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar kesintisiz devam etmiştir. Bu dönemde Osmanlı yönetimi Afrika’daki topraklarını Avrupa, Asya ve Afrika üzerinde önemli bir güç olarak, tüm dünyadaki Müslümanların temsilcisi, koruyucu ve kurtarıcısı sıfatıyla Avrupa sömürgeciliğine karşı savunmuştur. Osmanlı padişahlarının taşımakta oldukları halifelik sıfatı yanında devletlerinin ekonomik ve siyasi geleceği de bu tutumu benimsemelerini ve titizlikle sürdürmelerini gerektirmiştir. Konumuza bu noktalardan yaklaştığımızda XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Osmanlı maliyesinin en önemli gelir kaynakları arasında yer alan savaş ganimetlerinin azaldığı ve hatta hiç gelmez olduğu, buna ek olarak Baharat Yolu üzerinde gerçekleşen ticaretin getirdiği kazancın da tehlikeye girmiş olduğu gerçeğinin hatırlanmasında yarar bulunmaktadır. Osmanlı Devleti’nin Somali’deki reform politikalarını özellikle Harar bölgesinde güvenliği yaymaya, Somaliler ile Gala kabileleri arasındaki savaşları sona erdirmekle başladı. Sonra medreseler kurarak doğru İslâm öğretilerinin bölgede yayılmasını hedefledi. Bu nedenle ilave olarak Osmanlı yönetimi, çabalarını imara ve kalkınmaya yönlendirdi. Osmanlılar, Somali’de bilimsel aktiviteler de yapmışlardır. Ayrıca hastane inşa edildi. Osmanlı Devleti, halkın daha iyi ve verimli tarım yöntemlerini öğrenmeleri için Hindistan’dan kahve ve tarım uzmanları getirtmiştir. Osmanlı yönetimi bütün bu başarıları kısa bir süre içerisinde tamamlarken daha sonra gelen ve çok daha uzun süre kalan Avrupalı sömürgeci yönetimler Somali’de bulduklarının üzere hemen hiçbir şey ilave etmemişlerdir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

- BOA, BEO Ayniyet-i Arabistan Defteri, n. 871, Şaban 1285 (6 Aralık 1868).
- BOA, BEO Vilayet Gelen-Giden Defteri, n. 320, 27 Zilhicce 1280 (2 Haziran 1864).
- BOA, BEO Vilayet Gelen-Giden Defteri, n. 320, 19 Cemaz-ül evvel 1283 (29 Eylül 1866).
- BOA, İrade-i Dâhiliye, 1287, n. 42184, 10 S 1287.
- BOA, İrade-i Dâhiliye, 1287, n. 42184, 11 R 1287.
- BOA, İrade-i Hususi, n. 11, 2 Safer 1312.
- BOA, İrade-i Meclis-i Vâlâ, n. 22470, 17 Rebiülevvel 1277.
- BOA, İrade-i Meclis-i Vâlâ, n. 22470, 1 Muharrem 1280.
- BOA, İrade-i Meclis-i Vâlâ, n. 22470, 6 Cemaz-ül ahir 1280.
- BOA, İrade-i Meclis-i Vâlâ, n. 22470, 13 Cemaz-ül ahir 1280.
- BOA, İrade-i Meclis-i Vala, n. 22470, 14 Cemaz-ül ahir 1280.
- BOA, Mühimme-i Mısır Defteri, n. 15, 25 Receb 1295.
- BOA, Mümtaze-i Kalem-i Mısır, 3-A/7, 17 Receb 1300.
- BOA, Mümtâze-i Kalem-i Mısır, Dosya No: 3-A, Sıra: 43, 10 Temmuz 1875.
- BOA, YEE, n. 118/39, 20 Rebiülahir 1302.
- BOA, YEE, n. 118/39, 20 Rebiülevvel 1302.

Diğer Kaynaklar

- Abdulhalim, R. (1985). *el-Alâkatu’s-siyâsiyye beyne Müslimî’z-Zeyla ve’n-nesâre’l-Habeşe fi’l-usûri’l-vusta*, Kahire: Daru’n-nahda al-Arabiyye.
- Akalın, D. (2014). Somali’de Berbera limanı ve Osmanlı Devleti’nin bölge üzerindeki iddiaları (1839 -1894). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (1), 1-35.
- Bilge, M. L. (2013). “Kızıldeniz”. *DİA*. Cilt. XXV, İstanbul. s. 557 – 559.

Yüksel, A. T. ve Hashi, Y. İ. (2021). Somali’de Osmanlı hâkimiyeti (1559-1916). *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 201-236.

- BOA (2013). *Osmanlı idaresinde Sudan*. İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi.
- Dames, M. L. (1921). The Portuguese and Turks in the Indian Ocean in the sixteenth century. *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, (1), 1-28.
- El-Cemel, Ş. A. (1982). *Tarihu’s-Sumal el-hadis el-müâ’sir (1486 - 1969), el-mashu’s-Şâmil licamhuriyyetu’s-Somal ed-dimukurâdiyye*. Bağdat.
- El-Kaysî N. H. (1982). *el-Meshu’s-Şâmil li-Cumhûriyyeti’s-Sûmâl ed-Dimukrâdiyye, “Şehsiyyeti’s-Sûmâl”*. Bağdat: el-Munezzeme El-Arabiyye Li’t-Terbiyye ve’s-Sekâfe ve’l-Ulûm.
- Er-Râfî, A. (1987). *Asru İsmâil*, Cilt. II, Kahire: Daru’l- Maarif.
- Hartman, R. (1997). “Berbera”, *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt. II, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Ivanov, N. (2013). *Osmanlı’nın Arap ülkelerini fethi 1516-1574* (İ. Kemaloğlu ve R. Abdieva, Çev.), Ankara: TTK Basımevi.
- İbni Ali, A. (t.y.) *Mirâtü’-Yemen*. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Yazman.
- Kavas, A. (2001). Doğu Afrika sahilinde Osmanlı hâkimiyeti: Kuzey Somali’de Zeyla iskelesinin konumu. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, (5), 109-134.
- Kavas, A. (2006). *Osmanlı-Afrika ilişkileri*, İstanbul: Tasam Yayınları.
- Mâh, A. B. (1981). *Vesâik ‘Es-Sûmâl ve’l-Habeşe ve Eritûrye*, 2. Baskı, Kahire: Şirketu’t-Tupcî.
- Moore-Harell, A. (1998). Slave trade in the sudan in the nineteenth century and its suppression in the years 1877-1880. *Middle Eastern Studies*, 34(2), 113-128.
- Muhammed, Ö. M. (2008). *Bilâdu’l-karni’l-ifrikî*, Trablus: Vahdetu’l-Küttâb.
- Muhsin, M. (1894). *Afrika delili*, Kahire: el-Ferah Ceridesi Matbaası.
- Nasri, S. Y. (1981). *Cuhûd Mısır el-keşfiyye fi ifrikıyâ fi’l-karni’t-tâsi aşer*, Kahire.
- Orhonlu, C. (1996). *Osmanlı İmpratorluğu’nun güney siyaseti Habeş eyaleti*: Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yüksel, A. T. ve Hashi, Y. İ. (2021). Somali'de Osmanlı hâkimiyeti (1559-1916). *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 201-236.

- Özbaran, S. (2004). *Yemen'den Basra'ya sınırdaki Osmanlı*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Rawson, W. R. (1885). European territorial claims on the coasts of the Red Sea and its southern approaches. *Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly of Geography*, 7(2), 93-119.
- Rinehard, R. (1982). "Historical setting", *Somalia country study*. Washington: The American University Press.
- Riyâd, H. (1994). *Es-sûmâl el-ğâibu'l-va'yî*, Kahire: Dâru'l-Amîn. Kahire.
- Sâlim, H. S. (1965). *es-Sûmâl kadîmen ve hadîsen*, Cilt. I, Mogadishu: Dâru'l-Kavmiyye.
- Sayid, M. M. (1964). *Duvel İslâmiyye fi şarki ifrîkiyyâ Harar ve's-Somâl*. Kahire.
- Şelebi, A. (2000). *Mevsû'atu't-târîhi'l-İslâmî*, Cilt. VI, 6. Baskı, Kahire.
- Tandoğan, M. (2013). *Afrika'da sömürgecilik ve Osmanlı siyaseti (1800-1922)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uçarol, R. (2013). "Gazi Ahmed Muhtar Paşa", *DİA*, Cilt XIII, İstanbul.
- Yahya, Celâl ve Nesri, M. (1981). *Müşkiletü'l-karnü'l-ifrîkî ve kadiyatı şabû's-Somâl*, Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, el-Eskenderiye.
- Yavuz, H. (1985). XVI. asır İslam dünyasında Osmanlı-Portekiz mücadelesinin sebepleri. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (3), 50-77.
- Yıldırım, M. (2001). *XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz, Basra körfezi, Yemen ve Habeşistan politikaları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Makale Geliş Tarihi: 19.03.2021

Makale Kabul Tarihi: 14.04.2021

ARAPÇADA EŞ ANLAMLILIK VE KELİMELER ARASINDAKİ ANLAM BENZERLİğİ *

Saffet CENGİZ**

Öz

Eş anlamlı kelimeler bütün dillerde bol miktarda bulunduğu gibi, dil içinde ya da diller arasında farklılık gösterebilir. Gerek araştırmacılar gerek dilbilimciler, dilde eş anlamlılığın olmadığını yakın anlamlılığın olduğunu savunanlar ile dilde eş anlamlılığı sorun olarak görmeyenler olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Bu karşıtlık geçmişte kalmamış, günümüze kadar süregelmiştir. Aslında, bunu açıklığa kavuşturmak için birçok eser yazan dilbilimcilere göre çok önceden var olan bir sorundu. Eskiden Araplar, çevrelerinden öğrendikleri için eşanlamlılar arasındaki farkı doğrudan biliyorlardı. Ancak Arap olmayanlar için Ebu Hilal el-Askari gibi onlara bunu açıklayacak birine ihtiyaçları vardı. Ebü Hilâl el-'Askerî'nin yanı sıra bu alanda araştırma yapan alimler: İbnu'l-Arabî, Câhiz, Kutrub, el-Kilâbî, Asmaî, İbnu's-Sikkît, es-Sicistânî, ez-Zeccâc, İbni Cinnî, İbni Fâris, el-Cezâirî dir. Dilde varlığını sürdüren eş anlamlı statüsündeki kelimeler dili kelime çeşitliliği açısından daraltmaktadır. Çalışmada bu durumun köklü geçmişe sahip olan Arapçada daha belirgin şekilde görüldüğü ele alınmıştır. Ayrıca eş anlamlı kelimelerin dili nasıl etkilediğine dildeki varlığına ve dilbilimcilerin konuya yaklaşımlarına değinilmiş, yöntem olarak Ebü Hilâl el-'Askerî gibi bu alanda araştırma ve inceleme yapanların fikir ve çalışmaları baz alınmış, dildeki eş anlamlı statüsündeki kelimelerin aslında yakın anlamlı kelimeler olduğu ve bu şekilde kullanıldıklarında dilin kelime çeşitliliğini kısıtladığı sonucuna varılmıştır. Araştırmanın konuya ışık tutması ve literatüre katkı sunması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eş Anlam, el-Askerî, Furûk, el-Muterâdif.

* Bu makale, "Arapçada Kelimeler Arası Anlamsal Farklar" adlı yüksek lisans tezinden oluşturulmuştur.

** Arş. Gör. KTO Karatay Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Arapça Mütercim Tercümanlık Bölümü, saffet.cengiz@karatay.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4671-444X.

Cengiz, S. (2021). Arapçada eş anlamlılık ve kelimeler arasındaki anlam benzerliği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 237-260.

Synonymy in Arabic and Meaning Similarity Between Words

Abstract

Synonyms abound in all languages and may differ within and between languages. The issue of whether there is a synonym in language is still a matter of debate. Whether there is a synonymy in the language is still a matter of debate. For this reason, both researchers and linguists are divided into two groups: those who argue that there is close meaning in language not synonym, and those who do not consider synonymy in language as a problem. This dissident is not just a former dispute and remains today. Actually, this situation was an old problem for linguists who have written many works to clarify. The ancient Arabs knew the difference between synonyms innately, as they learned them from their surroundings, but for the non-Arabs, they need someone to explain it to them such as Abu Hilal al-Askari. As well as Abu Hilal al-Askari who conducted research and examination on this issue that İbnu'l-Arabî, Câhiz, Kutrub, al-Kilâbî, Asmaî, İbnu's-Sikkî, es-Sicistânî, ez-Zeccâc, İbni Cinnî, İbni Fâris, al-Cezâirî. Synonyms words that exist in the language narrow the language in terms of word diversity. In this study it is discussed that is seen more clearly in Arabic which has a long history. In this study, we also expressed how synonyms have an impact on the language, their presence in the language and the approaches of linguists towards the issue. It was found, through the methodological investigation of the ideas and studies of Ebû Hilâl el-'Askerî etc. who conducted research and examination on this issue, that words with the status of a synonym in the language are actually near-synonyms and they restrict the the lexical diversity of the language. The study is expected to shed light on the issue and contribute to the literature in this regard.

Keywords: Synonym, al-Askeri, Furûq, al-Muterâdif.

Cengiz, S. (2021). Arapçada eş anlamlılık ve kelimeler arasındaki anlam benzerliği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 237-260.

Giriş

Hangi dile bakılırsa bakılsın, gerek kelimelerden biri başka bir dile ait olsun gerekse tümü konuşulan dile ait olsun, kelimeler arasında bir eş anlamlılık göze çarpar. Aralarında eş anlamlılık bağı olduğu varsayılan, ancak aslına bakılınca yakın anlamlı olduğu ortaya çıkan bu kelimeler arasında hayatta kalma çabası vardır. Nihayetinde bu kelimelerin biri o dilde varlığını koruyamaz silinir, eş anlamlı veya ikileme olarak tasnif edilip o dilde kalır. Bu bakımdan, dilde eş anlamlı “el-muterâdif” kategorisinde yer alan kelime gruplarının, aslında yakın anlamlı “el-mutekârib” olduğu ortaya çıkar. Bu durumun Arapçada daha fazla olduğu ve kelimelerin eş anlamlılıktan ziyade yakın anlamlı olduğu gözlemlenmiş olup anlam, mana, derece, ölçü, miktar veya boyut gibi nitelik ve nicelik açasından farklılık gösterdiği ortaya çıkmıştır.

“Dilde eş anlamlılık yoktur yakın anlamlılık vardır” ilkesini savunan ve dilin daralmasına yol aılan bu durumun önüne geçmek için çeşitli eser ve sözlükler yazan Ebü Hilâl el-Askerî, Sîbeveyh ve İsmail Hakkı Bursevi bu konuda önde gelen isimlerdir.

Aynı zamanda dilde bu durumun ortaya çıkmasında, o dilin farklı dillerden kelime almasının ve bünyesinde lehçeleri barındırmasının etkili olduğu ortaya çıkmıştır. Gerek aynı dili konuşan ülkelerin gerekse o dili öğrenenlerin birbiri ile iletişim kurmasında en önemli etmen olan dilin, ortak kelime ve tabirlerle daha açık ve anlaşılır hâl aldığı yadsınamaz.

Eş Anlamlılığın Kelimelerin Anlamlarındaki Etkisi

Bütün dillerde kelimelerin anlamları üzerindeki belirsizliğin “vagueness” ve muğlaklık “ambiguity” eş anlamlılıktan kaynaklı olduğu görülse de genel olarak bakıldığında bu durumun, kalıplaşmış bir olgunun arkasına sığınmaktan ibaret olduğunu savunanlar da bulunmaktadır. Ancak bu durumun dilin içerisinde bulundurduğu zenginliğin ve çeşitliliğin kaybolmasına sebep olduğu bariz bir şekilde fark edilmektedir. İnsanoğlunu evrendeki çeşitli statüdeki canlı varlıklardan farklı kılan ve insan olma niteliğini kazandıran vasıflarından birisi de evrendeki sanatsal varlığı ile ön plana çıkmasıdır. Sözlü şekilde ortaya çıkan sanatsal becerilerin ham maddesi ve kaynağı da dildir. (Aksan, 2015, s. 12)

İnsan dünyaya geldiği zamandan itibaren şüphesiz kendini bir dil ortamında bulur, bu andan itibaren dil edinme süreci de başlamış olur. İlk

Cengiz, S. (2021). Arapçada eş anlamlılık ve kelimeler arasındaki anlam benzerliği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 237-260.

edindiği çevre onun doğal çevresi olarak bilinmektedir. Bu çevrede edinmiş olduğu etkileşim sayesinde ana dilini öğrenmektedir. Doğal çevre olarak adlandırılan bu ortamdan öğrenilen dil, bazen onu etrafından edindiği dil düzeyi ile sınırlı tutmaktadır. Bu sınırlı kalma durumu aileden aileye farklılık teşkil ettiği gibi, yöreden yöreye de farklılık teşkil etmektedir. Dil dört temel beceriden oluşmaktadır. Bunlar: anlama becerisini geliştiren “dinleme” ve “okuma”, anlatma becerisini geliştiren “konuşma” ve “yazmadır”. İnsanın yaşı ile birlikte ilerleyen anlama ve anlatma yetisinin tam anlamıyla yerine oturması da zengin ve çeşitli kelime haznesine sahip olması ile mümkündür. Bu etmenler dikkate alındığında kelime öğreniminin önemi, dilin zeminini oluştırmada ön plana çıkmakta ve dil becerisini kazanmada tamamlayıcı bir rol üstlenmektedir. (Karadağ, 2019, s. 41)

Günümüze kadar çeşitli evrelerden geçerek değişim ve gelişim içerisindeki dilin temelini oluştıran sözcükler; eş anlamlı, yan anlamlı, zıt anlamlı, yakın anlamlı, mecaz anlamlı, çok anlamlı, temel anlamlı, somut ve soyut anlamlı şeklinde sınıflandırılmıştır. Ancak kelimelerin aslına bakıldığında, eş anlamlı statüsündeki bu kelimelerin yakın anlamlı kelimelerden meydana geldiği görülmektedir. Çünkü hiçbir anlam farklılığı taşımaksızın aynı kategoride yer alan kelimelerin aynı manada olması tartışma konusudur. (Vardar, 2002, s. 94) Dünyadaki diller dil aileleri adı altında ve yapısal olarak tek heceli, çekimli ve eklemeli gibi sınıflara ayrılrsa da bazı kelimeler gerek telaffuz gerekse yazılış açısından benzerlik taşımaktadır. Örneğin Türkçede yer alan "Ben" ve "Sen" tekil zamirleri Fince "Min" ve "Sin" olarak yerini almaktadır. (Ekici, şubat 2012, s. 50) Bu durum, dil sınıflandırmasında kelimeler sayesinde iki dilin aynı dil ailesine ait olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu örnekte kelimelerin eş anlamlı değil, yakın anlamlı ya da farklı dilden o dile geçtiğini bize göstermektedir.

İngilizcede "inflexional languages" olarak bilinen "bükümlü diller" kategorisinde yer alan (Ekici, şubat 2012, s. 50) Arapça, en fazla kelime haznesine sahip olan dildir. Diğer dillerden farklı ve en bariz özelliği de bünyesindeki kelimelerin çeşitli ve çok sayıda olmasıdır. Elde edilen istatistiklerin sonucunda Arapçanın tekrarsız kelime sayısı 12.302.912'dir. Buna en yakın dil olan İngilizcenin ise kelime sayısı 600.000 civarındadır. Bu iki rakam göz önünde bulundurulduğunda Arapçanın diğer dillere olan bariz üstünlüğu rahatlıkla görülecektir. Bu durum da

Cengiz, S. (2021). Arapçada eş anlamlılık ve kelimeler arasındaki anlam benzerliği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 237-260.

Arapçayı Dünya genelinde en yaygın dil konumuna getirmiştir. (Meyzer, 2017, s. 6)

Dildeki kelime çeşitliliği, o dilin kelime dağarcığı bakımından zengin olduğunu gösterir. Bu duruma en belirgin örnek ise Kur'an'ı Kerim'dir. Nitekim Kur'an'ı Kerim'de geçen kelimeler göz önünde bulundurulduğunda, kelimeler arasında eş anlamlılığın olmadığı yakın anlamlılığın olduğu görülmektedir. *عین* ve *صوف* kelimeleri Arapçadan Türkçeye “yün” olarak tercüme edilir ve eş anlamlı olarak bilinmektedir. Ancak Kur'an'ı Kerim'de “*وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ*” ayetinde (Kâri'a Sûresi Ayet: 5) bu kelime, “renkli yün” anlamını vermektedir. Ayet tefsir edildiğinde “Dağlar da atılmış renkli yünler gibi olacaktır.” şeklinde Türkçeye aktarılmıştır. (Yazır, 2015, s. 602).

Arapçada “*المُتَرَادِفَات*” kelimesi ile tanımlanan “eş anlamlı” kelimeler üzerinde araştırma ve çalışmalar ortaya koyan alimlerden Ebû Hilâl el-'Askerî (ö.1009), dilde eş anlamlı statüsündeki kelimelerin aslında yakın anlamlı “*المُتَقَارِب*” olduğunu dile getirmiştir. Kelimeler arasındaki bu anlamsal yakınlığı da Arapçada vücut anlamına gelen *الْبَدَن* ve *الجَسَد* kelimeleri arasındaki anlamsal farkı örnek vermiştir. el-'Askerî, *الْبَدَن* kelimesinin “baş” kısmı hariç insan vücudunun “belden üst kısmı” için kullanıldığını söylemiştir. *الجَسَد* kelimesini ise “insan vücudunun tamamı” için kullanıldığını belirtmiştir. “*إِنَّهُ قَطَعَ شَيْءٌ مِنْ جَسَدِهِ*” “O vücudunun bir yerini kesti” cümlesini de buna örnek vermiştir. Aynı zamanda hayvan için de kullanıldığını aktarmış, buna misal olarak Âraf Sûresi 148. Ayette geçen Sâmirî'nin yaptığı buzağı heykeli için kullanılan *عَجَلًا جَسَدًا* ibaresi yer alan ayeti göstermiştir. Sadece can sahibi için olmayıp cansız bir sureti dile getirmek için kullanıldığını da aynı zamanda belirtmiştir (el-'Askerî, Arap Dili'nde ve Kur'an'da Farklar Sözlüğü, 2017, s. 226-227) Arapçada şişman anlamına gelen *بَدِين* kelimesi de insan kilo almaya üst kısımdan başladığı için buradan türemektedir. Buna istinaden el-'Askerî gibi düşüneni dilbilimciler dildeki kelime daralmasını önlemek için bu alanda sözlük ve kitaplar yazmışlar, bu alana da “Furûku'l-Luğaviyye” denilmiştir.

Kelimeler Arasındaki Anlamsal Farklılıklar "Furûku'l-Luğaviyye"

Furûk “*فُرُوقٌ*” kelimesi “*فَرَقٌ*” kelimesinin cemisi yani çoğulu olup, aralarında ortak bir mana bulunan iki ya da daha fazla kelime grubunun

Cengiz, S. (2021). Arapçada eş anlamlılık ve kelimeler arasındaki anlam benzerliği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 237-260.

arasındaki anlamsal farkı ele alır. "Ayırmak," "iki Şeyi birbirinden ayıran özellik demektir. (Kılıç, 1996, s. 22)

Ebû Hilâl el-'Askerî'nin yanı sıra bu alanda çalışma yapan alimler: İbnu'l-Arabî (ö.1240), Câhiz (ö.869), Kutrub (ö.825), el-Kilâbî (ö.815), 'Asmaî (ö.828), İbnu's-Sikkît (ö.858), es-Sicistânî (869), ez-Zeccâc (ö.923), İbni Cinnî (ö.1002), İbni Fâris (ö.1004), el-Cezâirî (ö.1701)'dir. Bu alan üzerinde çalışan alimler dilde var olan kelimelerin manalarını hassas bir Şekilde araştırmış, aslının bozulmasını engellemek amacıyla çeşitli sözlükler ve kitaplar yazmışlardır. (Kılıç, 1996, s. 23) Bu alanda başlıca öne çıkan eserler ise Şu Őekildedir: el-Furûku'l-Luğaviyye, Kitâbu'l-Mutekâribât ve'l-Mutecânisât, Furûku'l-Luğa fi't-Temyîz Beyne Mefâdil Kelimât. İsmail Hakkı Bursevî'nin Kelimeler Arasındaki Farklar adlı eseri ve Mustecâb'ı Zâde İsmet'in Lafızlar Arasındaki Farklar adlı eserleri de bu alanda önemli bir yere sahiptir. Bu alimler aynı zamanda dilde eş anlamlı statüsünde bulunan kelimelerin aralarındaki farkı tespit edip gün yüzüne çıkarmak için daha ileriye giderek, kelimeleri iştikak "köken bilimi" yönünden ele alarak bablara ayırmış ve incelemişlerdir. Geliştirdikleri bu metot ile kelimenin hangi dilden geldiğini saptamışlardır.

Aynı zamanda kelimenin etimolojik "عِلْمُ التَّأْصِيلِ" yapısı hakkında bilgi sahibi olmak o kelimelerin manalarındaki farklılığı ortaya çıkarmada ve daha iyi anlamada kolaylık sağlamaktadır. İnsanoğlunun iletişim kurmada kullandığı dil ve kökeni, dilbilimciler tarafından geçmişten günümüze kapsamlı olarak ele alınan bir konudur. Bütün diller kendine göre kurallar ve yapısal farklılıklar barındırmaktadır. Bazı dillerde ünsüz harfler değişmeyip ünlü harfler değişir ve farklı kelimeler türer, kelimelerin kökleri ünsüz harflerden meydana gelir. Arapça da bu dillerin arasında yerini almaktadır. (Ekici, Şubat 2012, s. 50)

Dilde eş anlamlı olarak bilinen kelimelerin dildeki varlığını Şu Şekilde somutlaştırmak mümkündür; Hem renk olarak hem de yetişme ortamı olarak birbiri arasında fark olmayan iki elmayı ortadan simetrik biçimde ikiye bölünecek Şekilde kestiğimizde ve birbirinden ayrılan bu parçaları değiştirerek birleştirmeye çalıştığımızda, kesilen elmanın yarısı, renk ve yetişme ortamı açısından diğer elma ile aynı olmasına rağmen nasıl tam olarak uyuşmuyorsa, dilde var olan eş anlamlı kelimeler de aynı bu Őekildedir. Birbirleri ile aynı anlamı taşıdıkları görünür ancak iki kelime üzerinde kapsamlı bir inceleme yapıldığında, o dile farklı bir dilden grçtiği, ya da iki kelime arasında anlam, mana, derece, ölçü, miktar veya

Cengiz, S. (2021). Arapçada eş anlamlılık ve kelimeler arasındaki anlam benzerliği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 237-260.

boyut gibi nitelik ve nicelik açısından değişiklik olduğu görülmektedir. Benzer şekilde bir başka örnek de ademoğlunun biyolojik yapısıdır. Nitekim Hz. Havva ve Hz. Âdemden günümüze kadar hiçbir insanoğlunun parmak izi ya da biyolojik kimliği birbiriyle uyuşmamaktadır. Bu duruma ikiz olarak dünyaya gelen bebekler de dahildir.

Aynı şekilde kelimenin özüne has gerçek anlamı o kelime cümlede kullanıldığında farklılık gösterebilmektedir. Kelimenin mecaz anlamı, edebi anlamı, günlük dildeki anlamı ya da yöresel ve kültürel farklılıklar bu durumu ön plana çıkaran faktörlerdir. Eş anlamlı kategorisinde yer alan iki kelimenin anlamsal olarak birebir aynı olması düşünülemez. Eğer böyle bir durum var ise, o kelime başka bir dildeki karşılığını almıştır ya da buna benzer bir durum ile bu şekilde gelmiştir. Bir başka deyişle Duman'ın ifade ettiği gibi: “*Aynı olması, çeşitli nedenlerden dolayı o şekilde görülmek istenmesinden veya o şekilde gösterilme gayretinden*” (Duman A. , 2015, s. 96) ibarettir.

Bu şekilde gruplandırılan kelimelerin tıpkı "zıtlık" ve "karşıtlık" kelimelerinde meydana gelen belirsizlikte olduğu gibi yan yana olması yadsınmaz. Bu iki kelime gibi eş anlamlı statüsünde olan kelimeler, aralarında tek dilden meydana gelen bir anlam ilişkisi varmış gibi muamele edilir. Dilde ortaya çıkan bu durumun başlıca etmenlerinden biri "o dilin diğer dillerden kelime almasıdır." Bu iki kelimeyi incelemek gerekirse, "zıt" kelimesi Arapçadan Türkçeye giren Arapça kökenli bir kelime olup “ضد” şeklinde yazılır. (Manzur, 1414, s. c.3 s.264) "Karşıt" kelimesi ise Türkçe kökenli bir kelimedir. Anlam olarak ele alındığında ise “zıt” kelimesi “karşıt” kelimesine nazaran daha keskindir. Zira "zıt kutuplar" ifadesinin barındırdığı anlam ile "karşıt kutuplar" ifadesinin barındırdığı anlam farklıdır. Gerek derece gerekse tesir bakımından da aralarında farklılık bulunmaktadır. Çünkü “karşıt” kelimesi daha soyut bir ifadeyi karşılamaktadır. Buna istinaden zıt anlamlı denildiğinde iki kelime arasında olumlu ve olumsuz anlam değil, aksine bir tarafı negatif diğer tarafı pozitif anlam taşımalı ve nesnellik içermelidir, aksi durumda karşıtlık söz konusu olur. (Duman A. , 2015, s. 78)

Bir başka örnek olan "beyaz" ve "siyah" kelimelerine baktığımızda eş anlamlıları "ak “ve "kara" dır. Halbuki etimolojik olarak incelediğimizde, "beyaz“ kelimesi Arapçadan Türkçeye geçmiş bir kelime olup “بَيْضَاء” şeklinde yazılmaktadır. (ez-Zebid, 1993, s. c.18, s.250) "Siyah" kelimesi ise Farsçadan Türkçeye geçmiş bir kelime olup “سِيَاه”

Cengiz, S. (2021). Arapçada eş anlamlılık ve kelimeler arasındaki anlam benzerliği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 237-260.

şeklinde yazılmaktadır. (şukun, 1984, s. 1258) Nitekim bu kelimeler gerçek, edebi ve günlük anlamlarda tam manada örtüşürse tam olarak eşitlik söz konusudur. "Kara sevda" denilir ancak bu tamlama "siyah sevda" şeklinde kullanılmaz. Aynı şekilde, "beyaz peynir" tamlaması "ak peynir" olarak kullanılınca edebi, gerçek ve günlük kullanıma aykırı olacaktır. (İmer, 2011, s. 118)

Nreddn el-Cezâirî, "Furûku'l Lugt fi't-Temyîz Beyne Mefdi'l Kelimât" adlı eserinde kelimeler arasındaki anlamsal farklılığı aynı anlamda kullanılan الإِذْنُ ve الإِجَازَةُ kelimeleri arasındaki farka değinirken; الإِذْنُ kelimesinin yerine getirilmeden önce bir iş için izin alma anlamına geldiğini belirtmiştir. (el-Cezâirî, 1987, s. 53) Nr Sresi 62. yeti bu duruma misaldir:

فَإِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِيَبْعُضَ شَأْنِهِمْ فَأَذْنُ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ وَاسْتَغْفِرُ لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

"O hâlde bazı işlerini görmek için senden izin isterlerse, ilerinden dilediğine izin ver ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir". (Yazır, 2015, s. 62) el-Cezâirî الإِجَازَةُ kelimesine ise "yerine getirilen bir iş için izin alma, rıza gösterilme" anlamı taşıdığını beyan etmiştir. (el-Cezâirî, 1987, s. 53)

Gerek Selçuklu döneminde gerek Osmanlı döneminde bu üç dili konuşan halklarda kelime alışverişi şeklinde tabir edilen bu durum siyasi ve ticari ilişkiler, alışveriş ve kğit üzerinde anlaşma gibi durumlarla yapılmaktaydı. Günümüzde teknolojinin ilerlemesi ile diller arasındaki kelime alışverişi daha da ileriye taşınmış, karşılığı o dilde olmadığı için yabancı dilden o dile aynı şekilde geçmiştir. Günümüzde de bunun örneklerini görmek mümkündür. Örneğin Dünya'nın en soğuk bölgelerinden biri olan Yakutistan'da hava -70'lere kadar düştüğü için bazı meyve ve sebzeler hava şartlarından dolayı orada yetişmemekte ve Rusya'dan gelmektedir. Bundan dolayı o meyveye bu şekilde isim verilmektedir.

Arapçada kelimeler arasındaki bu farklılık etimolojik olarak incelendiğinde daha da ön plana çıkmaktadır. Örneğin: "otur" emri Arapçada " اَجْلَسْ " olarak bilinmektedir, " اَجْلَسْ " kelimesi kadar çok kullanılmasa da " اَقْعُدْ " kelimesi de "otur" olarak kullanılmaktadır. Ancak aralarındaki farka gelince, ilk bahsettiğimiz kelime olan " اَجْلَسْ " kelimesi

Cengiz, S. (2021). Arapçada eş anlamlılık ve kelimeler arasındaki anlam benzerliği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 237-260.

yerde yatan kişinin oturması için verilen bir emirdir. İkinci kelime olan "أَقْعُدْ" kelimesi ise ayakta olan kişi için kullanılan emir ifadesidir. (Bursevî, 2011, s. 350-351) Ancak bu farklılık göz önünde bulundurulmayıp genel çerçeveden bakılınca her iki kelime de "oturmak" fiili için kullanılmaktadır.

Arapçada öne çıkan bir diğer farklılık ise diğer dillere nazaran zıt anlamlı kelimeleri bünyesinde bolca bulundurmasıdır. Bu zıt anlamlı kelimelerin diğer dillerdeki kelimelerden farkı, bir lafzın iki zıt manaya delalet etmesidir. Örneğin: عَدَّ lafzının hem القيام "kalkmak" hem de الجلوس "oturmak" anlamına gelmesi. نَضَحَ lafzının العطش "susuz" manasına geldiği gibi الرَيّ "susuzluğu gitmiş, kanmış" manasına da gelmesi, ذَابَ lafzının السَّيْلُ "sıvı" manasına geldiği gibi الجمود "katı, donmuş" manasına da gelmesi, اِسْتَعْنَاءَ lafzının hem اَلْاِفْتِقَارُ "fakirleşmek" manasına hem de "zenginleşmek" manasına gelmesi bu duruma somut bir örnektir. (Zeydan, s. I/48) Bazı kaynaklarda Arapçada zıt anlamlı kelimelerin lehçe farklarına dayandığı ele alınmıştır. Örneğin السُّدُقَةُ kelimesi Temîm kabilesinde "karanlık" anlamına gelirken Kays dilinde "ışık" anlamında kullanılmaktaydı. Aynı şekilde لَمَقَ kelimesi bir kabile dilinde "yazmak" anlamına gelirken başka bir kabile dilinde "silme" anlamında kullanılmaktaydı. Arapların kabile hayatı yaşaması birbirine zıt anlamlı kelimelerin ortaya çıkmasında etkin rol oynamıştır. Anlatılana göre Zeyd B. Abdillah (ö.653), Hımyer padişahına elçi olarak gittiğinde onu derin bir uçurumun yakınında avlanmaktayken bulur, yanına yaklaştığında padişah kendi dilinde ona "otur" anlamına gelen "تَبَّ" kelimesini kullanır ve oturmasını emreder. Fakat bu kelime onun dilinde "atla" ve "sıçra" anlamına geldiğinden denendiğini zannederek uçuruma atlar ve ölür. (Küçükkalay, 1969, s. 198-199)

Arapçadaki Lehçelerin Dili Olumsuz Etkilemesi

Arapçada لَهْجَةٌ (Kâhire, s. II/841) İngilizcede "dialect" (Özkan, 2011, s. 1092) kelimesinin karşılık geldiği lehçe: Aynı dili konuşanların, farklı ülke ve yörelerde değişik şekilde kullandıkları bir türüdür. (Aksan, 2015, s. 141)

Arapçayı konuşan milletlerin kökeni çok önceden kabile yaşamına dayalıydı. Kabileler arasındaki farklılıklar yaşam şekillerinde olduğu gibi dillerinde de bulunmaktaydı. Bu farklılığu da her kabileye ait lehçeler

Cengiz, S. (2021). Arapçada eş anlamlılık ve kelimeler arasındaki anlam benzerliği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 237-260.

meydana getirmekteydi. (Küçükkalay, 1969, s. 169) 23 ülkenin resmi dili statüsünde olan ve 407,5 milyon insanın (sptnknews, 2021) konuştuğu Arapçada lehçelerin dile zarar vermesini göz önünde bulundurduğumuzda bu durumun küçümsenmeyecek derecede olduğu görülmektedir. İnsanların birbiri ile iletişim kurmasında en önemli etmen olan dil, ortak kelime ve tabirlerle daha açık ve anlaşılır olmaktadır. Bu durum sadece Arapça ile sınırlı kalmayıp diğer Dünya dillerinde de bariz bir şekilde görülmektedir. Lehçe bilimcilerin yapmış olduğu araştırmalar arasında "Fall" kelimesi ile "Autumn" kelimesi arasındaki benzerlik göze çarpmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin bir kısmında, Türkçede "Sonbahar" anlamına gelen "Fall" kelimesi kullanılırken İngiltere'nin bazı bölgelerinde ise "Sonbahar" için "Autumn" kelimesi kullanılmaktadır. (Palmer, 2001, s. 76)

Burada kelimeler arasındaki bağlantı ele alınacak olursa, aslında düşmek anlamına gelen "Fall" kelimesinin, o bölgenin lehçesinde sonbaharda ağaçlardaki yaprakların düşmesi ile bir ilişki kurulduğu görülmektedir. Ancak iki dil arasında kelimelerin çevirisine bakıldığında "Autumn" kelimesinin "Sonbahar" anlamına geldiği "Fall" kelimesinin "düşmek" anlamına geldiği görülmektedir. Kelimeler arasındaki bu değişim, o kelimenin gündelik dile ait olması veya modaya uygun olması durumunu akıllara getirmektedir.

Kur'an'ı Kerim'in dili olan Fasih Arapça, İslam aleminin bütününde öncelikli tercih edilen iletişim aracıydı. Ancak günümüzde dünya üzerinde dördüncü sırada konuşulan Arapçanın, birden çok kullanım şekli olan lehçeleri ziyadesiyle barındırır hale geldiği için "bütünleyici dil" vasfını kaybetmek üzere olduğu görülmektedir. Bunda en büyük etmen şüphesiz ki o dili ana dili olarak konuşanlardır. Klasik Arapça ya da Fasih Arapça olarak bilinen dil, günlük hayatta konuşma dilinde kullanılmamaktadır. Günümüzde Afrika Kıtası'ndan Ortadoğu'ya, Asya Kıtası'ndan Körfez Ülkelerine uzanan Arapçanın, birbirinden farklı pek çok lehçesi bulunduğundan anlaşılmayacak durumda olduğu görülmektedir. Suriye'de yaşıyan birinin Cezayir'de yaşıyan birini anlamadığı, aynı şekilde Tunus'ta yaşıyan birinin Kuveyt'te yaşıyan birini anlamadığı bu duruma, yazıya aktarılamayan ve resmi dil statüsünde olmayan o ülkeye ait lehçeler sebep olmaktadır. (Breton, 2007 , s. 54)

Arapçada "غَيْرُ النَّاطِقِينَ" olarak ifade edilen Arapçayı konuşamayan veya öğrenme aşamasında olan bireyler, Arap milletleri ile aralarında daha

Cengiz, S. (2021). Arapçada eş anlamlılık ve kelimeler arasındaki anlam benzerliği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 237-260.

sağlıklı bir iletişim kurma amacıyla, onlara ait lehçeleri yazıya aktarma yoluna başvurmuşlardır. Bu meydana gelen durum da akıllara, “lehçeler resmi dil statüsü mü kazanacak?” sorusunu getirmektedir. şu an yerel dil olarak kullanılan lehçelerin, çok sonra tamamen bu konuma gelmesi imkânsız da değildir. Günümüzde Arap ülkelerindeki yerel kanallarda film, dizi, haber ve hava durumu gibi programlar lehçe olarak yayınlanmaktadır. Buna istinaden Arapçada her yörenin kullandığı lehçeler de günden güne bağımsız diller kategorisindeki yerini almaya doğru gitmektedir. (Yıldız, 2010, s. c.10, s.38)

Ethnologue 'Languages of the World' (Dünyanın Dilleri) 2015 yılı yayımlı 18. sayısında 7,472 dilin Dünya üzerinde konuşulduğunu kayda geçmiştir. (Ethnologue Languages of the World, 2021) Dilbilimcilerin ve antropologların uzun süren derin araştırmaları sonucu varılan bu veriler sayesinde dillerin kökeni ve aralarındaki ilişki gün yüzüne çıkmıştır. Dillerin yapısal olarak "tek heceli" "çekimli" ve "eklemeli" şeklinde kategorize edilmesi ve dil ailelerine göre sınıflandırılması, yakın zamanda veya geçmişte tek ve orijinal bir dilden türediği düşüncesini güçlendirmektedir. Nitekim Rumence, Fransızca, İspanyolca ve Portekizce dillerinin çok önceden akraba diller olduğu bilinmektedir. Çünkü ismi geçen bu diller iki bin yıl öncesine dayanan ve Roma'da konuşulan Latince'den¹ türemiştir. (Ruhlenn, 2006, s. 11)

Nitekim filoloji alanında çalışan araştırmacılar da hangi dil değişiminin normal ya da anormal olduğunu çoğunlukla dünyadaki dillerin sınıflandırılmasından yardım alarak öğrenmişlerdir. (Ruhlenn, 2006, s. 31)

Lehçelerin kullanımındaki en önemli etkenlerden birisi, telaffuzu zor olan kelime ve seslerin konuşma esnasında daha kolay ve hızlı söyleme amacı taşımasıdır. Kelimelerdeki harfi yutma, ön ek veya son eki kaldırma, kelime içerisindeki harfleri değiştirme, telaffuzu zor kelimenin yerine daha

¹ Latince, imparatorluğun sınırlarının genişlemesiyle bir ucu Portekiz'e diğer ucu Romanya'ya kadar geniş bir alana yayılmıştır. Daha sonra milattan sonra VI. yy. da Roma İmparatorluğu çökmüş ve Latince'den ayrılan Romans dilleri şeklinde sınıflandırılmıştır. Böylece Latince ana dil, Rumence Sardinya dili olarak yerini alırken, İtalyanca, Fransızca, Katalanca, İspanyolca ve Portekizcede akraba dil kategorisinde yerini almıştır. Günümüzde büyük küçük fark etmeksizin, dil ailelerinin oluşturduğu gruplarla anılmakta olup Latince ve ondan türeyen diller Romans ailesi adıyla bilinmektedir. (bkz: Ruhlen, s.31)

Cengiz, S. (2021). Arapçada eş anlamlılık ve kelimeler arasındaki anlam benzerliği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 237-260.

kısa olan kelime kullanma, harf çıkarıp med harfi ekleme en çok başvurulan durumlardır.

Dildeki lehçe kelimeler arasındaki farklılıklar manada olduğu gibi kelimenin bünyesinde ve yapısında da kendini göstermektedir. (Küçükkalay, 1969, s. 169) Örneğin, Arapçada أَعْطَى "verdi" kelimesi yerine kimi bölgelerde أَطْعَى kelimesinin kullanılması, "eş-koca" anlamına gelen رَوْج kelimesine Mısır lehçesinde جَوْز denilmesi bu durumu somutlaştırmaktadır. (Gündüzöz, 2015, s. 54;21) Örnekte de görüldüğu üzere baştaki ve ortadaki harfin yeri değiştirilerek kelimenin telaffuzundaki zorluğun giderilip kolaylaştırılması amaçlanmıştır. "Güzel" anlamına gelen جَمِيل kelimesi için de Mısır'da قَمِيل kelimesi kullanılmaktadır. Bu kelimedeki baştaki harf değiştirilerek telaffuzu kolaylaştırma yoluna başvurulmuştur. "Git" emir kipi yerine kullanılan اذْهَبْ kelimesi yerine اذْهَبْ kelimesi kullanılmaktadır. Burada da telaffuzu zor olan kelimenin yerine, telaffuzu daha kolay ve hafif bir kelime tercih edildiği görülmektedir. Aynı şekilde "Görüşürüz" anlamına gelen نَلْتَقِي kelimesi yerine Suriye lehçesinde نَلْتَقِي kelimesi kullanılmaktadır. Burada da telaffuzu zor olan bir harf çıkarılıp yerine telaffuzu kolay bir harf kullanılmıştır. "Bu" anlamına gelen هَذَا yerine هَذَا kelimesinin kullanılması da örnek olarak verilebilir. (Düzgün, 2015, s. 35-36)

Her dilde bir manayı ifade eden pek çok kelime kullanılmaktadır. Ancak Arapça, bu konuda bünyesinde diğer dillerden daha fazla kelime barındırmaktadır. Arapçada تَعَدَّدُ الْمَعَانِي olarak bilinen "çok anlamlılık" konusu küçümsenmeyecek seviyededir. Misal üzerinde açıklamak gerekirse: sene için yirmi dört kelime, lamba için 21 kelime, karanlık için 52 kelime, güneş için 29 kelime, bulut için 50 kelime, yağmur için 64 kelime, kuyu için 188 kelime, su için 170 kelime, süt için 13 kelime, bal için 100 kelime, aslan için 350 kelime, yılan için 100 kelime, aynı şekilde erkek deve için 100 kelime, dişi deve için 255 kelime kullanıldığı kayıtlara geçmiştir. Arapçada bu şekilde kelime çeşitliliğinin ardında birçok neden yatmaktadır. İsmi niteleme amacıyla kullanılan kelimelerin zaman geçtikçe isim olarak kullanılmaya başlaması (bu durum daha çok hayvan isimlerinde görülmektedir) ve Arapçaya yabancı dillerden kelime girmesi öne çıkan nedenler arasındadır. Klasik Arapçada الشَّدِيدُ، الأَصِيرُ، الخَاطِرُ، الجَطَامُ، التَّنْبِيدُ، المَجْرَبُ، الأَصْنَهَبُ، الأَعْلَبُ، المَهْوَبُ، المَرْهَوْبُ، الرَّهَابُ، المَيَّاسُ، البَّاسِلُ، المَجْرَبُ، الأَصْنَهَبُ، الأَعْلَبُ، المَهْوَبُ، المَرْهَوْبُ، الرَّهَابُ, şeklinde sıralanan aslan isimleri bu duruma örnektir. Bu isimlerden çoğunun aslına

Cengiz, S. (2021). Arapçada eş anlamlılık ve kelimeler arasındaki anlam benzerliği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 237-260.

bakıldığında, aslanın yapısı ve grnşnn nitelemek için sıfat görevi gören kelimeler olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. (Zeydan, s. 47)

Nahiv âlimi eb Ali el-Frisi (.987), Seyfu'd-Devle'nin huzurunda bulunduğu esnada yanındaki gramercilerden biri kılıcın elli farklı ismini bildiğini söyler, fakat el-Frisi bu söze: "ben bir ismini biliyorum o da "سيف" dir" der. O da "الصرم" ve "المهند" için ne dersin diye sorunca, el-Frisi: "onlar sıfattır" cevabını verir. (es-Suyti, 1998, s. c.I s.405)

smail Hakkı Bursevî'nin Kelimleri Sınıflandırması

smail Hakkı Bursevî (.1725) "kelimelerin varlıkta dört mertebesi vardır" diyerek şu şekilde sınıflandırmıştır:

- Kelimenin akılda meydana gelen misali.
- Kelimenin akıldaki misaline işaret eden lafzı.
- Akl ve haric varlığına işaret eden lafz varlığı.
- Lafıza işaret eden yazı.

Yapmış olduğu bu sınıflandırmada ilk iki sırada yer alan; "Kelimenin akılda meydana gelen misali" ve "Kelimenin akıldaki misaline işaret eden lafzı," milletlerin değişkenlik göstermesine rağmen değişmezken, son iki sırada yer alan; "Akl ve haric varlığına işaret eden lafz varlığı" ve "Lafıza işaret eden yazı" milletlerle birlikte değişkenlik gösterdiğini ifade etmiştir. (Bursevî, 2011, s. 4) Genel olarak ele almak gerekirse, el-'Askeri'nin de ifade ettiği gibi, iki kelimenin yazılışı farklı olup manalarında aynı şey kastedilmek isteniyorsa bu iki kelimenin birbirine atfedilmesi mümkündür. Fakat ikinci kelimedede ilk kelimenin kastettiği mana varsa, bu kelimelerin birbiri üzerine atfedilmesi neticesinde bir hata ortaya çıkar. Nasıl ki bir kelimedede iki mananın bulunması düşük ihtimalse, benzer şekilde iki kelimedede de bir mananın bulunması çok zordur. (el-'Askeri, Arap Dili'nde ve Kur'an'da Farklar Szlg, 2017, s. 6-7)

Sibeveyh (.757) ise Arapçada kelimelerin birbiri ile eş anlamlı düşmesi durumunu şu şekilde izah etmiştir: *اعلم ان من كلامهم اختلاف اللفظين* *لاختلاف المعنيين، واختلاف اللفظين والمعنى واحد، واتفاق اللفظين واختلاف المعنيين*. Bu tanımlama ile Sibeveyh Arapçada farklı anlamı içeren farklı kelimelerin, aynı anlamı içeren farklı kelimelerin "synonymy" ve farklı anlamları

Cengiz, S. (2021). Arapçada eş anlamlılık ve kelimeler arasındaki anlam benzerliği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 237-260.

içeren aynı kelimelerin olduğunu “polysemy” belirterek konuyu farklı bir açıdan ele almıştır. (el-Muncid, 2001, s. 30) Sibeveyh’in yaptığı bu izah konu üzerinde önemli bir yer almış, ondan sonra gelen alimler bu tanımlama üzerinden yola çıkarak çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Kimileri bu tanımlamayı metod olarak almış, kimileri bu tanımın ışığında kitaplar yazmışlardır. el- Cürcânî (ö.1078) dildeki eş anlamlılık durumunu “anlam birliği” şeklinde tanımlamış ve “tek manada toplanan müfret lafızların arka arkaya gelmesi hali” şeklinde izah etmiştir. (Cürcânî, (h) 1405, s. 7)

Ebû Hilâl el-‘Askerî’nin Eş Anlamlı Kelimleri Tasnifindeki Metodu

Dildeki cümleleri meydana getiren kelimeler ve her zihinde farklı şekilde çağrışım uyandıran “anlam mekanizmaları” ve “kavramlar” bütün dillerde ve kültürlerde farklılık göstermektedir. (Uzun, 1995, s. 13-14) el-‘Askerî, eş anlamlılığın temelinde, geçmişte o dili kullananların kelimeler arasında anlamsal farklılıkların var olmasına rağmen, nesilden nesile aktarılan örf, adet, gelenek ve görenekleri icabı, bu kelimelerin arasındaki farkları göz önünde bulundurmadan ve tahlil etmeden normal şekilde davranarak kulaktan duydukları şekilde kullandıklarından, kelimelerin birbiriyle kaynaşmadan önceki anlamsal farklılıkları ve özelliklerini anlayamadıklarını ifade etmiş, söz konusu yanılmaların bu sebeplerden kaynaklı olduğunu belirtmiştir. (el-‘Askerî, Arap Dili’nde ve Kur’an’da Farklar Sözlüğü, 2017, s. 25)

el-‘Askerî, kelimeler arasında tamamen benzerliğin söz konusu olmadığını şöyle ifade etmektedir: “İsim, işaret etmekle kendisinde bir mana barındıran kelimeye denir. Bir şeye bir defa işaret edildiğinde o şey anlaşılır hal alır. Aynı şeye iki ya da üç kez işaret etmek yeniden bir anlamı ifade etmez. Dili v’az eden, o dilde herhangi bir anlamsızlığa sebebiyet vermeyen kişi hikmet ehlidir. Nitekim ikinci veya üçüncü işaret edilen ile ilk kez işaret edilen arasında farklılık söz konusu ise bunda müşkil bir durum yoktur. Bu durum, ikisinden birinin tek bir lugat "kelime" olarak farklı bir manada kullanıldığına ve her birinin tek başına bir varlık olduğuna kanıttır. Dolayısıyla, her ikisinin diğerinden farklı olarak bir anlam ifade etmesi gerekir. Aksi durumda (ikinci kelimenin farklı bir manaya gelmemesi durumunda) bu iki kelime fazlalık teşkil ederdi. Muhakkik alimler de konu üzerinde bu kanaattedirler.” (el-‘Askerî, Arap Dili’nde ve Kur’an’da Farklar Sözlüğü, 2017, s. 5)

Cengiz, S. (2021). Arapçada eş anlamlılık ve kelimeler arasındaki anlam benzerliği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 237-260.

el-Askerî, kelimelerde meydana gelen benzerlikleri ortadan kaldırmak ve saptamak için kelimeleri şu maddelerle ele almanın fayda sağlayacağını dile getirmiştir:

-Aralarında fark aranan iki eş anlamlı kelimenin cümlede kullanımını ele almak.

el- ‘Askerî bunu الْعِلْمُ ve الْمَعْرِفَةُ kelimeleri ile açıklamıştır, الْعِلْمُ kelimesi iki meful alırken الْمَعْرِفَةُ kelimesi bir meful almaktadır.

-Aralarında fark aranan iki kelimenin sıfatlarına bakmak.

el- ‘Askerî جَلْمٌ ve إِمْهَالٌ kelimelerini buna örnek verirken جَلْمٌ kelimesinin insanın kendine has dürtülerine hakim olmayı kasteden bir manayı nitelerken, إِمْهَالٌ ise vakit ve süre manasını taşıyan güzel veya çirkin kullanımları bünyesinde barındırdığını ifade etmektedir.

-İki kelime arasındaki farkı ortaya koymak için kelimelerin mastarına bakmak:

el-‘Askerî bu tasnif için الْمَرَّاحُ ile الْإِسْتِهْزَاءُ kelimelerini örnek vermiştir. Çünkü ilki aşağılayıcı ve küçümseyici tavır ile şaka yapmayı nitelerken ikinci kelimenin kullanımında küçümseme ve aşağılama anlamı olan alaycı bir durum bulunmaktadır.

Aynı şekilde bu durum için الْحَمْدُ ve الشُّكْرُ kelimelerini örnek vermiştir. el-‘Askerî iki kelime arasındaki farkı açıklarken الْحَمْدُ kelimesinde söz konusu nimet sahibini yüceltme amacıyla onu güzel sözle zikretme anlamı olduğunu söylemektedir. “Hamd” nimete karşılık olabileceği gibi, nimet karşılığı olmadan da olabileceğini, insanın yaptığı bir takım güzel işler sebebi ile kendisine hamd etmesinin caiz olduğunu; ancak kendisine şükretmesinin caiz olmadığını belirtmiştir. Çünkü “şükür” kelimesinin borcu ödeme mesabesinde olduğunu, insanın kendi kendine borçlu olmasının caiz olmadığını, bu nedenle “şükür” nimet gereği; “hamd” ise hikmet gereği yapıldığını aktarmıştır. (el-‘Askerî, Arap Dili’nde ve Kur’an’da Farklar Sözlüğü, 2017, s. 45)

el-‘Askerî الشُّكْرُ kelimesi için de, nimet sahibini yüceltmek amacıyla verdiği nimeti itiraf etme ve nimete karşılık yapılan bir teşekkür olduğunu belirtmiş, “şâkir” kelimesine de “şükreden”, “yüceltme amacıyla ve verdiği nimet sebebi ile nimeti verenin hakkını zikreden kişidir” demiştir.

Cengiz, S. (2021). Arapçada eş anlamlılık ve kelimeler arasındaki anlam benzerliği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 237-260.

şükürün aslı “güzel bir halin ızhâr edilmesi/ ortaya konmasıdır şeklinde de eklemiştir. Aynı zamanda “şekr” kelimesinin “kadının mihri” manasına da geldiğini, bu anlamına göre “şükür”; nimet verenin hakkını ödemek üzere, verdiği nimetin hakkını açıkça ortaya koymak olduğunu, “küfir” de “nimeti verenin hakkını yalanlamak üzere nimetin üstünü örtmek olduğunu beyan etmiştir. (el-‘Askerî, Arap Dili’nde ve Kur’an’da Farklar Sözlüğü, 2017, s. 44)

Muhammed b. el-Kâsım da “ez-Zâhir fi Me‘ânî Kelimâti’n-Nâs” adlı eserinde الْحَمْدُ kelimesi için birini onda bulunan övgüye layık hasletlerden dolayı övmek anlamında kullanıldığını, dil ile sözlü olarak söylemenin mümkün olduğunu, الشُّكْرُ kelimesinin de birine hak ettiği için onu övmek ve teşekkür etmek anlamına geldiğini söylemiştir. “Hamd” kelimesinin şükürden daha üstün olduğunu, çünkü hamdın şükür yerine geçtiğini, fakat şükürün hamd yerine geçmediğini eklemiştir. (el-Kâsım, 1992, s. c.II s.79)

-İki yakın anlamlı fiile geçişlilik kazandıran harflere bakmak.

el-‘Askerî bu durum için de bağışlama anlamı içeren ve عَنَّ harf-i cerini alan عَفَى kelimesi ile ل harf-i cerini alan عَفَرَ kelimelerini örnek vermiştir. Çünkü عَفَوْتُ عَنْهُ “Onu affettim” ifadesi günahını ve karşılığında verilecek olan cezayı affetme durumunu izah etmek için kullanılırken, عَفَرْتُ لَهُ “Onu bağışladım” ifadesi ise günahını örtme ve ortaya çıkarmamayı ifade etmek için kullanıldığını izah etmektedir. Bir başka açıdan bakıldığında “على” ve “فَوْقَ” kelimeleri de bu duruma örnektir. Her ikisi de aynı anlamı ifade ettiği düşünülse de “على” bir şeyin ona ait unsurunu nitelerken kullanılır. هُوَ عَلَى أَعْلَى النَّخْلَةِ “o hurma ağacının en tepesindedir” ifadesiyle onun en üst noktasında olduğu kastedilir. زِئْتِي أَسْفَلُ “aşağı” kelimesidir. Bir şeyin aşağı kısmı o şeyin kendisindedir. أَسْفَلُ الْبَيْتِ “kuyunun aşağısı” buna örnektir. (el-‘Askerî, Arap Dili’nde ve Kur’an’da Farklar Sözlüğü, 2017, s. 267-268) Kelimelerin sonuna gelen harfler o kelimenin anlamını değiştirebilmektedir. Örneğin “ل” (lam) harfi ismin başına geldiğinde kesradır. Zamîrin (mütekellim "ي" sı hariç) başında da fethadır. her iki halde de tahsîs (âit kılma) ve ta'lil (sebep bildirme) anlamı verir. “على” ('Alâ) harfi isti'lâ (üstüne" ve "üstünde) anlamı verir. “ك” (Kef) harfi harekesi daima fethadır ve telbih (benzetme) için kullanılır. “مِنْ” (Min) İbtida, başlangıç anlamındadır. (Uzun T. A., 2020, s. 10,11,12)

Cengiz, S. (2021). Arapçada eş anlamlılık ve kelimeler arasındaki anlam benzerliği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 237-260.

Ancak “فَوْقَ” üstünde bulunduğu nesnenin bir unsuru olmasını gerektirmez. Zıttı “تَحْتَ” kelimesidir. Aynı şekilde zıttı da bulunduğu nesnenin bir unsuru olmasını gerektirmez. “وَضَعْتُ تَحْتَ الْكَأْسِ” “bardağın altına koydum” örneği bu durumu açıkça ifade etmektedir. (el-‘Askerî, Arap Dili’nde ve Kur’an’da Farklar Sözlüğü, 2017, s. 267-268)

-İki kelimenin karşıtlığına bakmak.

el-‘Askerî bu durumdan bahsederken “gözetmek, muhafaza etmek” anlamına gelen الحِفْظ ve الرَّعَايَةُ kelimelerini örnek vermiştir. الحِفْظ kelimesinin karşıtı الإِضَاعَةُ’dır ve “yitirme, kaybetme” anlamı taşır. الرَّعَايَةُ kelimesinin zıttı ise, الإِهْمَالُ’dır. “Başıboş bırakma” anlamına gelmektedir ve bir cisim veya eşyanın kaybolmasına neden olma durumudur. Bu sebeple, الحِفْظُ kelimesi kaybolup gitmemesini sağlamak için bir şeyi kötü durumlardan koruma anlamı içerirken, الرَّعَايَةُ kelimesi ise kötülüklerden koruyan şeyin sebebini dile getirmek için kullanılmaktadır.

-İki kelimenin nasıl türediğine bakmak.

el-‘Askerî التَّدْبِيرُ ve السِّيَاسَةُ kelimelerini bu tasniften bahsederken kullanmıştır. Çünkü السِّيَاسَةُ gizli ve hassas olan işler için ince eleyip sık dokuyarak önlem alma manasına geldiğini söylemektedir. Aynı zamanda السِّيَاسَةُ kelimesinin السُّوسُ “Güve” olarak bilinen hayvanın isminden türemiştir. (er-Râzî, 1999, s. 98) Bu sebeple, hiçbir şeyin ona gizli olmadığından, Hz. Allah’ın السِّيَاسَةُ kelimesi ile nitelendirilmesi doğru değildir. التَّدْبِيرُ ise bir şeyin sonucunu ve nihai durumunu ifade ettiğini, Bu nedenle daima tedbirle olan ilgisinden dolayı siyaset denildiğini belirtmiştir.

-İki kelimenin sığalarının “çekim şekillerinin” farklılık gösterip göstermediğine bakmak.

el-‘Askerî الإِسْتِفْهَامُ ve السُّؤَالُ kelimelerini bu duruma örnek vermiş, الإِسْتِفْهَامُ kelimesinin kullanımında soru soran kişinin sormuş olduğu konu hakkında bilgi sahibi olmadığı, şüph ve kuşkudan dolayı sorduğunu, daha çok anlamak ve kavramak isteyen kişiyi ifade ettiğini belirtmiştir. السُّؤَالُ kelimesinde ise bilgi sahibi olanın da olmayanın da sormasını ifade ederken kullanıldığını ifade etmiştir.

-Kelimelerin gerçek anlamlarına veya sözlükteki anlamlarına bakmak.

el-‘Askerî bu duruma örnek olarak حَنِينٌ kelimesi ile اِسْتِيَاقٌ kelimesini örnek vermiştir. حَنِينٌ kelimesi daha çok aşır özlem duymayı

Cengiz, S. (2021). Arapçada eş anlamlılık ve kelimeler arasındaki anlam benzerliği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 237-260.

ifade ederken اِشْتِيَاقٌ kelimesi ise aşırı arzu ve isteği ifade etmekte kullanılmaktadır. Günümüzde ikisi arasındaki fark tamamen unutulmuş ve gerçek anlamları göz ardı edilerek birbirine kaynaşmıştır. (el-‘Askerî, Arap Dili’nde ve Kur’an’da Farklar Sözlüğü, 2017, s. 10-11)

Kelimelerin Eş Anlamlı Statüsü Kazanmasındaki Etmenler

Dilde varlığını sürdüren eş anlamlı konumundaki kelimelerin arasındaki bu durumun, algı benzerliğinden kaynaklı olduğundan ve birbirine anlam yönünden çok yakın olan bu kelime kümelerinin ana dil yaklaşımıyla aynı kategoriye konulduğundan dolayı olduğu belirtilmektedir. (Lyons, 2015, s. 457) Bütün dillerde araştırmacıların ortaya koyduğu sorunlardan en önde geleni, bir kelimeyi tarif etmek için kullanılan yakın anlamlı kelimelere eş anlamlı statüsü verilmesidir. (Duman A. , 2015, s. 141)

Buna en bariz örnekte sözlüklerde kelime tanımlaması yapılırken başvurulan yöntemdir. Halbuki kelimelerin tek başına taşımış olduğu anlamlar göz önünde bulundurulunca, Arapçanın küçümsenemeyecek bir zenginliği bünyesinde barındırdığı gerçeği göz ardı edilemez. Bunu şu örnekle daha iyi anlamak mümkündür. Günümüzde her alanda farklı amaçlarla kullanılan su, Klasik Arapçada altı farklı şekilde isimlendirilmektedir. Kimsenin içmediği kirli su için اَسِينٌ, acılı ve tuzlu su için اَجَاجٌ, tatlı su için فُرَاتٌ, lezzetli pınar suyu için سَلْسَبِيلٌ, saf halde ve dışarıdan herhangi bir madde karışmamış temiz su için فُرَاحٌ, sıcak su için حَمِيمٌ ismi verilmiştir. (el-‘Askerî, et-Telhîş fi Ma‘rifeti es-Mâi’l-Eşyâ’, 2. Baskı, 1996, s. 287)

Günümüzde bu kelimelerin hepsi su için kullanılmasa da bu durum Arapçanın zengin bir kelime haznesine sahip olduğunu göstermektedir. Ancak eş anlamlılık adı altında kelimelerin aynı manada kullanılması dildeki bu kelime çeşitliliğini küçültmekte ve daraltmaktadır.

Eş anlamlı kategorisindeki kelimelerin biri diğerine nazaran daha genel manada olabilir, biri diğerine nazaran anlamda daha kuvvetli olabilir, daha duygusal olabilir, biri diğerine nazaran daha nötr olabilir, bunun yanında övgü veya kınama içerebilir. İki kelimedenden biri diğerine nazaran daha profesyonel olabilir veya diğerine göre daha edebî olabilir, daha çok günlük konuşma diline ait olabilir. Bir kelime diğerine oranla daha da diyalektik yerel veya lokal olabilir. Eş anlamlı statüsündeki kelimelerden

Cengiz, S. (2021). Arapçada eş anlamlılık ve kelimeler arasındaki anlam benzerliği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 237-260.

birisi çocuk diline ait olabilir. (Stephenn Ullmann, 1967, s. 142-143) Bu sebeple kelimeler arasındaki anlamsal fark incelendiğinde aralarında anlam, mana, derece, ölçü, miktar, boyut vb. yönden farklılık olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kelimelerdeki Eş Anlamlılığı Gerektiren Şartlar

Eş anlamlılığın tam olarak uygulanması için dilbilimciler aşağıdaki kuralların kelimelerde bulunması gerektiğini şu şekilde ifade etmektedir:

- İki kelimenin mana olarak birbiriyle tam uyumlu olması gerekmektedir.
- Her iki kelimenin aynı dil ve şivede aynı aksan içinde olması gerekir.
- Her iki kelimeye de eş anlamlı diyebilmemiz için aynı devir ve aynı döneme ait olması gerekir.
- Her iki kelimedenden birinin dildeki fonetik ya da ezgisel gelişme sonucu meydana gelmiş olması da eş anlamlılık kuralına aykırıdır.

Örneğin جَدَّبٌ ve جَدَّبٌ kelimeleri arasındaki uyum gibi. (el-Muncid, 2001, s. 202) Teorik olarak bahsi geçen bu maddeleri pratik olarak uygulamanın çok düşük ihtimal olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Nitekim madde olarak sayılan bu durumların dilde var olan kelimeler üzerinde uygulanıyor olmasını söylemek gerçeklikten bir hayli uzaktır. Çünkü dilde var olan lehçeler ve fonetik ya da ezgisel gelişmeler sonucu meydana gelen kelimeler buna aykırıdır. Bu kelimeler nitelenirken "temelde farklı, anlamda aynı" şeklinde kurulan cümle ile nitelendirilmektedir. Zira eş anlamlılık, konunun başından beri saymış olduğumuz bu kelimelerin yaygınlık kazanması sonucunda ortaya çıkan leksikolojik "عَلْمُ الْأَلْفَاطِ" bir yanılgıdan ibarettir.

Kelimelerin manalarındaki zamansal değişim ele alındığında, aşırı etkilenmelerinin sebebi de mecaz anlamlı kelimelerin gölgesinde kalmalarından kaynaklı olduğu gözden kaçmamaktadır. Çünkü bu kelimelerin zaman geçtikçe gerçek anlamı unutulmuş, mecaz olarak kullanıldığı anlama birlikte kullanılmaya başlandıktan sonra o anlama bürünmüştür. Zira kelimeler de tıpkı canlı varlıklar gibi "doğar, yaşar, büyür, kibarlaşır, kabalaşır veya ters döner." (Duman A. , 2015, s. 56)

Cengiz, S. (2021). Arapçada eş anlamlılık ve kelimeler arasındaki anlam benzerliği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 237-260.

Etimolojik yönden incelendiğinde de köken bilimciler dilde mevcut olan eş anlamlılık konusunu ört bas edip geçiştirmemiş, ne kadar anlaşılmaızlığını korusa da üzerine düşerek konu üzerinde gerekli araştırmaı yapmışlardır. Bu nedenle konu üzerinde daha önceden yapılan çalışmaları ve yazılan eserleri inceleyerek eş anlamlılık ile yakın anlamlılık kavramlarının birbiri ile karıştırıldığı sonucuna varılmış ve bu kelimeleri tasnif etme yoluna gidilmiştir. Bu alimlerden biri olan Fahreddin er-Râzî eş anlamlılığı *إِشْتِرَاكُ هِيَ الْأَفَاظُ الْمُفْرَدَةُ الدَّالَّةُ عَلَى مُسَمًى وَاحِدٍ بِإِعْتِبَارِ* şeklinde tanımlamıştır. ('Abdu's-Şâfi, h.1413, s. 26)

Ancak modern dilbilimcilerin konu üzerinde yapmış oldukları incelemeler yeterince derin ve dikkatli olmayıp birkaç kişi ile sınırlı kalmıştır. Onlar yakın anlamlı-zıt anlamlı şeklindeki tasnife uymadıkları gibi konuya yüzeysel bir yorum getirmişler ve konuyu özet olarak *إِشْتِرَاكُ* gibi konuya yüzeysel bir yorum getirmişler ve konuyu özet olarak *إِشْتِرَاكُ* şeklinde bir cümle ile açıklamakla yetinmişlerdir. (el-Manzûr, 1968, s. 43)

Kelimelerin İnsan Zihninde Etkisi “Palmer Deneyi”

1974 yılında Washington Üniversitesi'nde John Palmer Elizabeth Loftus ile kelimelerin insanlar üzerinde ne derecede etkili olduğunu gözlemlemek ve ölçmek için öğrencileri kullanarak bir deney yapar. Deney esnasında öğrenciler dört ayrı gruba ayrılır ve hepsine farklı dört kelime kullanılarak "Arabalar birbiriyle kaç km hızla.....?" Sorusu sorulur. Öğrencilere soru sorulurken son kelimesini değiştirerek çarpıtı? vurdu? tosladı? dokundu? kelimeleri kullanılır.

Cümlelerin sonuna getirildiğinde sert bir anlam içeren “çarpıtı” ve “vurdu” kelimeleri kullanıldığında denek öğrenciler arabaların hızını normalden daha da yüksek söylerler. Farklı iki kelime olan “tosladı” ve “dokundu” kelimeleri cümleye getirildiğinde ise diğer denek öğrenciler sorulan soruya cevap olarak beklenenden daha düşük bir hız söyleyerek cevap verirler. Elde edilen sonuçlar neticesinde öğrenci grupları arasında, saatte 100 km gibi yüksek bir rakam kayıtlara geçer. Halbuki arabaların normal hızı saatte 20 km gibi düşük bir rakamdır. (Doğan, 2006, s. 82-83) Bu deneyden de anlaşılacağı üzere kelimelerin kullanım farklılıklarının insanoğlunu nasıl etkilediği somut olarak göze çarpmaktadır.

Cengiz, S. (2021). Arapçada eş anlamlılık ve kelimeler arasındaki anlam benzerliği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 237-260.

Sonuç

Dilde eş anlamlılığın ortaya çıkmasında en önemli etmenlerden birinin, o dile dışarıdan kelime girmesi, telaffuz farklılığı, her ülkenin kendine ait lehçesinin olması, kelimenin mecaz anlamda kullanımının baz alınması veya o dilden diğer dillere kelime geçmesi Şeklinde birçok nedene rastlanmış ve sonuç olarak bu konuda araştırma ve incelemelerde bulunup çeşitli kelime ve sözlükler yazan dilbilimci ve alimlerin gözlemleri işığında Arapçada eş anlamlı kelimelerin yakın anlamlı olduğu neticesine varılmıştır.

Aynı zamanda, söz konusu eş anlamlılığın arkasında, kelimeler arasında anlamsal farklılıkların var olmasına rağmen geçmişte o dili kullananların nesilden nesile aktarılan örf, adet, gelenek ve görenekleri icabı, bu kelimelerin arasındaki farkları göz önünde bulundurmadan ve tahlil etmeden eş anlamlıymış gibi davranarak ve kulaktan duydukları Şekilde kullandıklarından, kelimelerin birbiriyle kaynaşmadan önceki anlamsal farklılıkları ve özelliklerini anlayamadıklarından söz konusu yanılmaların meydana geldiği görülmüş, bu kelimeler arasındaki farkı bulmada en etkili yolun; iki kelimenin cümlede kullanımını ele almak, sıfatlarına bakmak, mastarına bakmak, karşıtlarına bakmak, nasıl türediğine bakmak, gerçek veya sözlükteki anlamına bakmaktan geçtiği gözlemlenmiştir.

Eş anlamlılık başlığı altında toplanan kelime öbeklerinin aslında aralarında; anlam, mana, derece, ölçü, miktar veya boyut gibi nitelik ve nicelik açısından farklılıklar gösterdiği sonucuna varılmıştır.

Cengiz, S. (2021). Arapçada eş anlamlılık ve kelimeler arasındaki anlam benzerliği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 237-260.

Kaynakça

- 'Abdu'ş-Şâfi, M. b. (h.1413). *el-Mustesfâ li Ebî Hâmid b. Muhammed el-Ğazzâlî*. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye Yayınevi.
- Aksan, D. (2015). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim* (s. 12). içinde Ankara: TDK Yayınları.
- Breton, R. (2007). *Atlas Des Langues Du Monde (Dünya Dilleri Atlası)* . İstanbul: NTV Yayınları.
- Bursevî, İ. H. (2011). *Kelimeler Arasındaki Farklar*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Cürcânî, B. (H/1405). *et-T'arîfât li'l-Cürcânî*. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-'Arabî Yayınevi.
- Doğan, M. (2006). *Teknoloji Kimin Uğrunda*. İstanbul: Alfa yayınları.
- Duman, A. (2015). *Dilde Belirsizlik ve Eş Anlamlılık*. İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Duman, M. A. (2015). *Dilde Belirsizlik ve Eş Anlamlılık*. 27; Lyons, J. (1995) *Einführung in die Moderne Linguistik* (8. Baskı) haz: Werner Abraham, C.H.Beck.
- Duman, M. A. (2015). *Dilde Belirsizlik ve Eş Anlamlılık*, 139; Ullmann, S. (1967) *Semantic an İnroduction the Science of Meaning*, Bares Noble.
- Düzgün, O. v.d. (2015). *Arapçanın Lehçeleri*. İstanbul: Akdem Yayınları.
- Ekici, Ö. K. (Şubat 2012). Dillerin Çeşitliliği. *TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi c.45. sayı.762.*, 50.
- el-'Askerî, E. H. (1996). *et-Telhîş fi Ma'rifeti es-Mâi'l-Eşyâ*, 2. Baskı. Şam: Dâru Talâs Yayınevi.
- el-'Askerî, E. H. (2017). *Arap Dili'nde ve Kur'an'da Farklar Sözlüğü*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- el-Ğâsım, B. M. (1992). *Ez-Zâhir fi Me'ânî Kelimâti'n-Nâs*, (2. Baskı). Tahkik: Hâtem Şâlih eđ-Dâmin Beyrut: Muessesetu'r-Risâle Yayınevi.
- el-Manzûr, M. R. (1968). *el-Mantık*, 3.baskı. Bağdat: el-Meârif Yayınevi.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Cengiz, S. (2021). Arapçada eş anlamlılık ve kelimeler arasındaki anlam benzerliği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 237-260.

el-Muncid, M. N. (2001). *Et-Terâdüf fi'l-Ķur'âni'l-Kerîm Beyne'n-Nazariyye ve't-Taṭbîk*. Beyrut: Dâru'l-Fikr Yayınevi.

er-Râzî, M. B. (1999). *Muḥtâru's-Şıḥah, thk: Yûsuf eş-Şeyḥ Muhammed*. Beyrut: Mektebetu'l- 'Aşriyye.

Ethnologue Languages of the World. (2021, 01 15). *Ethnologue Languages of the World*: <https://www.ethnologue.com/world> adresinden alındı.

ez-Zebîdî, M. B.-M. (1993). *Tâcu'l - 'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs 2. Baskı*. Kuveyt: Daru'l-Hedaya Yayınevi.

Gündüzöz, S. (2015). *Arapçanın Söz Varlığı; Zeydan el-Felsefe*. Ankara: Grafiker Yayınları.

İmer, K. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Kâhire, A. D. (tarih yok). *Mu'cemu'l Vasît*. Kahire: Daru'd Da've.

Karadağ, Ö. (2019). *Kelime Öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Kılıç, H. (1996). Furûk (فروق) maddesi. İstanbul : TDVİA.

Küçükkalay, H. (1969). *Kur'an Dili Arapça*, Konya: Denizkuşları Matbaası.

Manzur, M. B. (1414). *Lisânu'l- 'Arab*. Beyrut: Dâru's-Sadr Yayınevi.

Meyzer, A. e.-D. (2017). *Zengin Silsile (Arapça-Türkçe)*. İstanbul: Geniş Hayal Yayınevi.

Özkan, A. (2011). , *Living E. D*. İstanbul: Kılavuz Yayınları.

Palmer, F. (2001). *Semantics A New Outline (Semantik Yeni Bir Anlam Projesi)*. Ankara: Avrasya Yayınları.

Ruhlenn, M. (2006). *Dilin Kökeni*. Ankara: Hece Yayınları.

Şukun, Z. (1984). *Farsça-Türkçe Lügat*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Uzun T. & Alkaraz A. & Cengiz S. (2020). *Sarf Kitabı Ali Nazîma (Osmanlıcadan Günümüz Alfabesine Çeviri, Sadeleştirme ve Notlar)*. Konya: Sonçağ Yayınları.

Uzun, T. (1995). *Tercüme Sanatı ve Arapçadan Türkçeye Nasıl Tercüme Yapılır?* . Konya: Uysal Kitabevi.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 2021 Bahar,
e-ISSN: 2651-4605**

Cengiz, S. (2021). Arapçada eş anlamlılık ve kelimeler arasındaki anlam benzerliği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 237-260.

Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilimler Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.

Yazır, E. M. (2015). *Kuran'ı Kerim Meali*. Konya: Kervan Yayın Dağıtım.

Yıldız, M. (2010). *Standart ve Tarihi Arapçanın Tarihsel ve Filolojik sınırları*, . Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi.

Zeydan, C. (tarih yok). *Târîhu Edebu'l-Luğa Arabiyye*. Lübnan: Dâru'l-Fikr Yayınevi.

(2021, 02 10). sptnknews: (<https://sptnkne.ws/fGR7>) adresinden alındı.

(2021, 02 10). sptnknews: <https://sptnkne.ws/fGR7> adresinden alındı.

(2021, 01 15). Ethnologue Languages of the World: <https://www.ethnologue.com/world> adresinden alındı.